

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ

„L'Ukraine”, revue des études de l'Ukraine, sous la direction de M. Hrushevsky

Sommaire voir p. 183

УКРАЇНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

АКАД. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

1929

Січень—Лютий

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ACADÉMIE DES SCIENCES d'UKRAINE—SECTION HISTORIQUE

„L'Ukraine“, revue des études de l'Ukraine, sous la
direction de M. Hrushevsky, président de la Section

УКРАЇНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА

ОРГАН ІСТОРИЧНОЇ СЕКЦІЇ АКАДЕМІЇ

(б. Українського Наукового Товариства в Київі)

ПІД ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ГОЛОВИ СЕКЦІЇ

акад. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

1929
січень-лютий

К И Ї В

Загального числа
книга 32

Д Е Р Ж А В Н Е В И Д А В Н И Ц Т В О У К Р А Ї Н И

Бібліографічний опис та шифри
для бібліотечних каталогів на цю
книжку розміщено в „Літописі Україн-
ського Друкун” та „Мартинівському
журні” Українського Нинішнього Палацу.

Дозволяється випустити в світ .

В. об. неодмінного секретаря Академії Наук Акад. **Корчак-Чепурківський.**

Київський Окріт № 232.
Держтрест „Київ - Друк“,
1-ша фото-літо-друкарня.
Замовлення № 1072—1700.

В ДВАДЦЯТИЛІТТЯ ЗАСНОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ І ЙОГО ВИДАВНИЦТВА.

(Доповіді на урочистім засіданню Історичної Секції 25 листопада 1928 р.)

Акад. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

Велике діло.

Двадцять літ тому, в травні 1908 року з'явилася перша книжка «Записок Українського Наукового Товариства в Київі», формально затвердженого при кінці 1906, а уведеного в життя в 1907. Революція 1905 року, діло пролетаріату і незаможного селянства, дала тоді українській інтелігенції змогу здійснити те, що вона даремно старалася різними дипломатичними ходами видобути з «мертвої хватки» російського імперіалізму—те, що її предки необережно положили «під кріпку і високу руку єдиного під сонцем православного государя» в 1650-х роках. Вхопившись за необережно зроблену пропозицію і відмахуючися від усяких вимог корективів і гарантій, котрих зажадали потім наші «по шкоді мудрі» носії української державности XVII віку, Москва скоро навчилася використовувати в своїх інтересах класову боротьбу України. Швидко перетворила її в свою колонію і почала експлуатувати на потребу своїх імперіалістичних планів не легше від бідних сибірських «инородців». Українська пшениця, сало, горілка, згодом цукор, залізо і вугілля стало такою опорою Російської імперії як футряний «ясак» Самоедів та Остяків. А після того, як виянилось, що ключем до сеї економічної експлоатації являється приборкання культурної самостійности України, Москва зараз же обложила культурні позиції України за всіма правилами політичної стратегії і протягом якого століття звела на ніщо. Коли в другій і третій четвертині XVII в. київські Українці являлись учителями московських грамотіїв, посередниками в пересаджуванні на московський ґрунт європейської культури,—то в другій половині XVIII в. російський уряд уже в значній мірі встиг зробити Санкт-Петербург вікном до Європи не тільки для Великоросії, але і для «Малоросії», і де-далі все успішніші призначав Українців дивитись на великоруську казюну і літературну мову як на єдиний знаряд культури, літератури і науки!

Під натиском російської політики, що зручно використовувала всі слабі місця нової малоросійської буржуазії в процесі її формування: її погоню за економічним збагаченням і за соціально-політичними привілеями, ся буржуазія, в ненаситній погоні «за чинами і жалуванням», радо пішла сим шляхом, що обіцяв їй чини і посади за вчення в нових російських школах, за сприймання російської мови, культури і побуту. Робила се тим радніш, що ся мова і культура відмежовували її від національних верств, засуджених на її ж таки класову експлоатацію, сприяли перетворенню в привілейовану поміщицьку верству, відділену від «подлог народу» не тільки юридично, але й культурно і національно!

Почалося з цілком примусових заходів, як підпорядкування українських духовних осередків церковній цензурі патріярха, в 1680—1690-х роках, від заборони вживання української книжної мови в українських друках в 1720-х роках,—а скінчилось «щирою і непримусовою» працею на ниві російської літератури, шкільництва і науки всяких Рубанів, Туманських, Богдановичів, Гнідичів, включно до Гоголя і Короленка. В ре-

зультаті нову великоруську мову проголошено за спільний літературний орган «Великої» і «Малої Росії», вироблений мовляв спільними силами Великоросів і Українців, а російську літературу за спільний їх доробок, що має задовольняти духові потреби одних і других, не лишаючи місця на якусь окрему «малоросійську» літературу. На сім становищі став не тільки уряд, не тільки заінтересовані російські підприємці, видавці і всі хто промишляв російськими культурними вартостями, але і «большинство Малоросіян». Рідкі і несміливі голоси українських патріотів, що підіймалися в оборону українського слова, стрічалися з несприятливими, зневажливими відносинами не тільки Великоросів, але й своїх земляків, які вважали себе причасними до культури і цивілізації членами вищої категорії людства через те, що так-сяк засвоїли собі панську великоруську культуру і шкільно-літературну російську мову. Українську мову ще в початках ХІХ віку, коли російська мова і література, можна сказати, ще в лаптях ходила, уже проголошено «ни живим ни мертвым, отживающим наречием», тому що її вигнано з казённых шкіл, з казённой церкви, з усяких канцелярій і панських салонів. А з тим капітулювалося взагалі перед централістичною політикою Росії супроти України, перед експлуатуванням її як колонії в інтересах російського капіталу, російської буржуазії і бюрократії. Коли буржуазні верстви України настільки підросли, що вважали можливим почати боротьбу за економічні інтереси України, вони не чіпали сього культурного питання, щоб не ускладняти своїх домагань боротьбою з національною політикою уряду, і старанно відмежовувалися від «українофільства». Для «українофілів» було ясно, що питання національної української культури тут не обминути, і се була правда, хоч сі «українофіли» помилялися, думаючи, що як раз на культурнім полі буде легше змусити уряд до уступок, до уступлення з своїх імперіялістичних позицій. Вони тому особливо висували сі культурні питання, а в першу чергу права української мови на культурний вжиток: в красному письменстві, в театрі, в школі, в церкві, а особливо в науці, в науковім українознавчім досліді,—в тім переконанню, що тут уряд не посміє триматися непримирено. Афоризм, що «науку ніхто не вдарить», в відповідь на поклики до революційної роботи проголошуваний київським українським гуртком, між иншим і Драгомановим, був дуже характеристичним гаслом—гаслом глибокого обходу позицій царського абсолютизму і буржуазного російського імперіялізму, гаслом безкровної революції, довгої—але безпрограної боротьби, замість безплідних, як здавалось, революційних виступів, що обезкровлювали інтелігентську опозицію своїми гекатомбами політичних вазнів і засланців.

Але уряд не загаявся показати сим революціонерам-культурникам, що він дуже добре розуміє їх плани і надії і не дасть себе дурити фразами про свободу наукового досліді, про незайманне право кожного говорити і писати тою мовою, яка йому найзручніша, про святе право народу «чути боже слово в народній мові», «вживати в суді, чи в уряді зрозумілу йому мову», «вчити своїх дітей матірною мовою» і т. д. Він безпардонно бив коли не по науці, то по тих учених, котрі хотіли сказати тут щось на обґрунтування українофільства. На відклики до громадської opinіі Європи відповідав вигадками про польську, австрійську чи германську інтригу, про підкупність українських діячів, про штучне утворення української мови за німецькі марки, і т. д. Він дискредитував таким чином і перелицьовував на політичних авантюристів-запроданців найкращих членів українського громадянства, що хотіли йти проломом против його політики заперечування українського життя. Він сіяв недовіря до української науки і українських учених в наукових кругах не тільки російських, але й закордонних: словянських, західно-європей-

ських, американських—серед усіх, хто вірив у творчість, силу, культуру і науку російську.

Боротися з сим було тим тяжче, що в оборону оклеветаних не чути було майже ніяких голосів. Уряд в сім мав за собою не тільки явну підтримку російських імперіялістів, але й тихий акомпанімент різних наукових і літературних кругів російських і малоросійських. Ми так багато чули і чуємо про великі вартости передреволюційної російської культури, її високі гуманні настрої, її чутливість на вимоги справедливості і т. д., і се правда, що ім'я російським талантам легіон; і що було там немало героїчних борців за правду-справедливість. Але на пальцях можна порахувати людей споміж російського культурного Олімпу, які вважали потрібним піднести свій голос против огидного оклеветування українських діячів і всього українського руху. А за латинським афоризмом «хто мовчить той дає привід думати, що він погоджується». Своїм мовчанням в сім процесі удушювання Українського Народу наші рідні Малороси і брати великоруські інтелігенти стільки ж підтримували і оправдували брудну роботу царського уряду своєю масою, своєю мовчазною присутністю, скільки й одверті оплески й улюлюкання різних Каткових, Пихнів, Шульгиних і Струвів.

Я позволив собі нагадати се все, щоб легше перенестися в ті умови, в яких завязувалося 20 літ тому Київське Наукове Товариство і приступало до видавання першого українського наукового органу в антракті між двома революціями—малою і великою. Без свого загального підходу не оцінимо відповідно сього факту, що з становища перспектив і домагань, висунених Великою Революцією 10 років пізніше, може здаватися епізодом дрібним і перебільшеним в інтелігенській уяві.

Се правда, що не тільки українська інтелігенція, але й цілий культурний світ помилявся в оцінці соціально-економічної і політичної ситуації перед революцією, як се потім виявила світова війна і революція. Війна показала, що гранітний мур імперіялізму, супроти котрого затівалися такі глибокі й довгі обходи, при всій зовнішній імпозантності і непорушності, в дійсності стояв на підвалинах дуже крихких, і дні його вже були пораховані. Абази і Безобразови, Гапони і Зубатови, Распутини і Сухомлинови підточили його з середини і зробили непотрібними не тільки глибокі обходи інтелігентів культурників, але й лобові атаки провідників робітництва і селянства.

Але—з одної сторони се видно тепер нам з двадцятилітньої перспективи, але цілком не було ясно тоді. З другої сторони—ми ніяк не повинні забувати, що скромна, скажім навіть—занадто обережна і анемічна робота українських національних груп і гуртків—все таки дала великі наслідки. В загальнім результаті революції ся скромна в засобах і безпосередніх наслідках робота дала те, що Велика Революція не обмежилася проблемою економічного розкріпачення мільйонів «Полудневої Росії», а поставила на кону постулат визволення Українського Народу як цілості. Увязала сею метою різні соціальні елементи й надала революційному рухові потрібну йому звязність і повноту. З сього становища мусимо оцінювати скромну літературну продукцію передреволюційного десятиліття, організаційні інтелігенські заходи, політичну і національну пропаганду в масах, і т. д. З сього становища мусимо розглядати і сі скромні факти засновання Київського Наукового Товариства і його видавництва, що ми сьогодні споминаємо. В сумі заходів і маніфестацій, що мали своєю метою усвідомлення громадянством постулату національного розкріпачення України як такої, увязку культурних постулатів з соціально-економічними, конкретизацію загальних політичних проблем

в нерозривнім звязку з реально даними традиціями і умовами українського життя, ці факти мали своє значіння, зовсім не мале.

Десять літ перед тим культурні досягнення зроблені силами обох Україн—Наддніпрянської і Наддністрянської—за межами досягання російського уряду, на галицькім ґрунті, піддали гадку українському культурному активові проманіфестувати перед культурним світом наявність української наукової роботи, використовуючи черговий археологічний з'їзд, що мав відбутися в серпні 1899 року в Києві. Перед тим з незвичайним піднесенням пройшли осінні свята 1898 р. організовані на галицькім ґрунті спільними силами України: 250-ліття Хмельниччини, століття «Енеїди», 25-ліття Львівського Товариства, як спільного діла всього українського громадянства і 25-літній юбілей Франка, як найяскравішого представника українського письменства і громадської гадки. Громадянство Великої України, обставлене заборонами і репресіями і позбавлене можливості проманіфестувати свої національні постулати аналогічними способами на місці, бажало в сім помочи культурних робітників Галичини, щоб їх силами проробити таку маніфестацію. Покійний В. Б. Антонович, що стояв на чолі нової політичної організації української інтелігенції, яка тоді завязувалася, взяв на себе це завдання, як впливовий учасник з'їздової організації: добитися, щоб до участі в Київському Археологічному З'їзді запрошено також Львівське Товариство імені Шевченка—аби поставити домагання, щоб його доповіді зачитувалися на конгресі по українськи. Властиво прихильники найменшого ризику думали, що сього питання не треба висувати як домагання, а досить буде поставити бюро з'їзду перед фактом: приїхати на з'їзд з українськими рефератами і без усякого попередження зачитувати їх по українськи—мовляв голосу не відберуть і з катедри не зкинуть! Але віра в те, що «науку ніхто не вдарить» була вже настільки захитана досвідом останніх десятиліть, що Львівське Товариство не рішилось ризикувати неприємним скандалом, і рішило запитати наперед Московське Археологічне Товариство (що організувало з'їзд)—чи будуть допущені доповіді українською мовою? Коли бюро з'їзду в сім відмовило, Товариство вислало мотивовану відмову від участі в з'їзді, окремо видало приготовані для з'їзду реферати членів—два великі томи, і розіслало їх установам і ученим, що виступали на з'їзді. Вийшла поважна маніфестація—але се було не те, чого хотілося. Було щось—але зовсім невелике в порівнянню з можливістю відкрити постійну наукову аудиторію, маніфестуючи наявність української наукової роботи, попиту й інтересу до неї серед місцевого громадянства.

Сю можливість в тодішніх обставинах могло дати завязання постійного наукового товариства в Києві, і його оформлення в виразно українській, а не якій-небудь прикровенній російсько-малоросійській формі «місцевого изученія», як бувало досі. Воно не тільки здавалось, але таки й було великим кроком в розгортанню українства. З порівняння домагань і досягнень найкраще пізнається динаміка руху, і я тому нагадав сей маленький епізод з кінця 1890-х років з київським археологічним з'їздом. Міг би нагадати—як дальший етап—звісний інцидент на відкритті пам'ятника Котляревського в Полтаві, коли на урочистім засіданню міської думи дозволено було зачитати тільки галицькі привітання, а українські привітні місцеві могли бути передані тільки без відчитання. Се сталося за чотири роки перед заснованнем Київського Наукового Товариства. Ці епізоди дають зрозуміти його значіння як української маніфестації. Її вагу зараз же одмітив присяжний «наблюдатель» українського руху, цензор Щеголев. В своїм знаменитім підручнику для «наблюденія» він докладно спинився на діяльності нового товариства, його учасниках і провідниках. Се показувало, що значіння нової української

позиції було в повній мірі оцінено в урядових кругах. Але вони не важилися підняти на неї руку. Не відважилися відібрати від української інтелігенції сього дарунку робітничо-селянської революції—тільки світова війна потім осмілила його.

В коротких словах нагадаю зовнішню історію Товариства. З проєктом виступила в осени 1906 р. ініціативна група з кругів Старої Громади. Безпосереднім стимулом послужила криза її органу — «Київської Старини». Революційна хвиля явно полишала його на піску: ясно було, що роля його як органу української громадської думки, яким Громада хотіла його зробити в останніх передреволюційних роках, такий українофільський—хоч як заслужений орган, як «К. Старина» вже бути не може. Закінчення 25-ліття давало почесну форму ліквідації. Вона й була проголошена в осени 1906 року. Але ті хто заходилися коло останньої формації сього органу: напів наукового, напів публіцистичного журналу, напів-українського, напів-російського, обрахованого на читача не тільки українського, але і «малоросійського», не при звичаєного до ставлення української проблеми «на весь зріст»,—вони не мирилися з гадкою про ліквідацію. Бажали продовжити видавництво, пересунувши вагу на наукову сторону і перетворивши в загально-науковий російсько-український журнал. Для сього й проєктувалось «Українське Наукове Товариство», яке мало об'єднати київських Українців з українознавцями і українофілами, не дуже захопленими революційним рухом моменту. Але громадські збори, скликані ініціативною групою, що вже з кінцем 1906 року зареєструвала статут товариства новим явочним порядком, даним «Тимчасовими Правилами»,—дали справі зовсім інший оборот.

На сих пам'ятних зборах, 29 квітня 1907 року, що мали ввести в життя се «Наукове Товариство», більшість становили не українознавці, а Українці, і пок. Мик. Вит. Лисенко, що репрезентував на сих зборах старше покоління Старої Громади, виразно пішов з ними против В. П. Науменка й Ів. В. Лучицького, що обстоювали лінію «Кієвської Старини». Се заманіфестовано було вибором тимчасового бюро, що мало перевести організацію Товариства. Вибрано було головою мене, як тодішнього голову Львівського Товариства, пок. Ів. М. Степенка секретарем, і се рішало напрям нового Товариства, як чисто української організації. Те ж саме говорили такі ухвали сього першого організаційного зібрання, як те що все діловодство мусить вестися українською мовою, так само всі засідання і прилюдні виступи Товариства і його видання — допускаючи інші мови тільки як виїмок. Наукову працю в Товаристві ухвалено повести в тіснім звязку з Львівським Науковим Товариством, використати його досвід і досягнення, здобуті спільними силами наукових робітників з Великої і Західньої України, і взяти його за взір організації наукової праці в новім Товаристві.

Сі організаційні принципи були сконкретизовані на других організаційних зборах, 25 травня. Для дослідчої роботи було постановлено утворити на взірць Львівського Товариства три основні секції: історичну, філологічну і математично-природничу. В осени перші дві секції введено до життя, третю з початком 1909 року. Поруч того рішено організувати прилюдні виклади—поодинокі лекції й цілі серії їх, українською мовою; особливо з українознавства, для популяризації наукових здобутків в ширших кругах громадянства, для при звичаєння їх до наукової української мови і до самого факту існування української науки. Такі виклади дійсно організовано в осени—з культурної історії України. Нарешті питання видавництва Товариства було розв'язане на загальних зборах 14 листопада: з приводу проєктів продовження Товариством видавни-

цтва Старої Громади, більшість членів висловились за те, що видавництво Товариства мусить мати чисто-науковий, а не популярно-науковий характер, рішено вести їх на взірець Записок Львівського Товариства, під такою ж назвою, виключно українською мовою. Покійний В. Ф. Семиренко, що протягом довгого ряду літ матеріально підтримував «Київську Старину», пообіцяв давати на видання Наукового Товариства що року 2 тисячі карб. Се стало головним джерелом видавничих планів Товариства. Під літо 1908 року вийшов том Записок, що містив 5 розвідок з української історії й філології і одну медичну, та кілька статей про діяльність і плани Товариства.

Так сформувалося Товариство, на протязі року, 1907—8, як чисто українське і чисто наукове, маніфестуючи постулат повноти української культури, вінчаної науковими аспіраціями і науковими дослідженнями. Воно пересаджувало на велико-український ґрунт наукову працю, розпочату кількома десятиліттями скорше—на ґрунті галицькім, в очікуванні можливості здійснити план української академії наук, як символа сеї повноти національної культури, що маніфестувалася сею науковою роботою.

В широкі круги київської, тим більше загально-української людности винести сю роботу тоді було ще неможливо. Проба публичних відчитів, зроблена зимою 1907—8 р., показала се виразно. З одної сторони адміністраційні лещета окружали всякими обмеженнями і вибір тем і саму можливість виступів. З другої сторони—не знаходилося широкої аудиторії для тем пропущених через цензурне сито і позбавлених всяких бойових елементів. Так як українська преса, як українська література того часу—тим більше ся нова наукова робота мусіла вдовольнятися нешироким кругом так званого свідомого українства, що в атмосфері урядового розшуку і всяких репресій тільки поволі могло притягати до себе суголосні елементи. Вона служила дороговказом в будучу, визволену і самостійну Україну, за неможливістю реалізувати її ідеали безпосередне. І дійсно, українське наукове слово—не вважаючи на здержливий зміст і скромну обстанову, в якій воно лунало, лунало як революційний дзвін, нагадуючи, що під тяжкою намогильною плитою, котрою царський абсолютизм і московський імперіялізм привалили українське життя, се життя не вмерло, і прийде час—і «встане Україна», як пророкував Кобзар.

За перше десятиліття існування Товариства, від засновання до революції воно випустило 29 книг, коло 350 аркушів друку. Головно се припадає на роки 1908—1914, шість передвоєнних років, і для свого часу і обставин се немало. Що два тижні, або й що-тижня відбувало воно прилюдні засідання, з науковими доповідями в приміщенні Українського Клубу. Се було постійне маніфестовання—поруч офіційних наукових установ і пів-офіційних наукових товариств Києва, що Україна мусить мати українські наукові установи, українську науку, українську культуру.

Маніфестувалася також і суцільність, соборність України. Київське Товариство, заложене на взірець Львівського Товариства Шевченка, користувалося його не тільки моральною, але й матеріальною підмогою. Воно стояло в тісній контактї з редакцією «Літературно-Наукового Вістника», перенесеного в тім же часі до Києва, з «Книгарнею Літературно-Наукового Вістника», що фактично була адміністраційною філією Львівського Товариства в Києві. Се був міцніший ніж коли небудь організаційний вузол, який звязував культурне життя половин—нероздільної, хоч і розділеної політичними кордонами України. Львівське Товариство здвигнене 35 літ перед тим силами і засобами не тільки Наддністрянської, але й Наддніпрянської України, помагало тепер підняти таке ж

і ще більше огнище в Києві—віддавало Наддніпрянській Україні свій довг, і се також була важна в своїх наслідках маніфестація.

Проходило се не без інцидентів, не без репресій—доки виїмкові права війни не перервали всяких зверхніх проявів життя Товариства зовсім—аж до приходу Револуції. Становище того активу, що на собі виносив роботу Товариства, не було приємне; не всі навіть і витримували тяготу урядових репресій. Супроти того варто нагадати під сю хвилю склад Товариства 1908 року. Було їх тоді 50 членів:

Антонович В. Б.	Лисенко М. В.
Антонович К. М.	Лобода А. М.
Верло А. Л.	Лучицький Ів. В.
Біляшевський М. Хв.	Лучицький В. Ів.
Бондаренко Ів. М.	Михальчук К. П.
Василенко М. П.	Модзалевський В. Л.
Болков Хв. К.	Науменко В. П.
Грінченко В. Д.	Павлуцький Г. Г.
Грушевський М. С.	Перетц В. М.
Грушевський Ол. С.	Петров М. Ів.
Джиджора Ів. М.	Петровський П. В.
Доманицький В. М.	Русов Ол. Ол.
Дурдуковський В. Хв.	Смаль-Стоцький Ст.
Житецький П. Г.	Стещенко Ів. М.
Каманин Ів. М.	Страдомський М. Хв.
Качаловський А. М.	Сумцов М. Хв.
д-р Квятковський Гр. Ів.	Тимченко Є. К.
Комаров М. Хв.	Томашівський Ст.
Корчак-Чепурковський А. В.	Черняхівський Ол. Г.
Косач О. П.	Черняхівська Л. М.
Колесса Ол. М.	Шульгин Я. М.
Кримський А. Є.	Щербаківський Д. М.
Левицький Ів. С.	Щербина В. Ів.
Левицький О. Ів.	Щербина С. М.
Леонтович Ол. В.	Яковлев А. Ів.

З них приблизно половина була дійсним активом. З нього нема вже багатьох. Не кажучи про В. Б. Антоновича, що був першим його почесним членом, нема й першого секретаря Товариства І. М. Степенка, одвічальних редакторів видань К. П. Михальчука і М. М. Шрамченка, П. Г. Житецького, котрому була присвячена II книга «Записок», М. Ф. Сумцова їх діяльного співробітника, Ор. Ів. Левицького—одного з найбільш популярних доповідачів на прилюдних зборах, В. Ф. Семиренка—мецената Товариства...

Ім—будівничим українського життя, української науки належить вдячний спомин під нинішню хвилю!

Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині XIX ст.

Розвиток історичних студій у Києві, наслідком якого було заснування наукового історичного товариства, має досить довгу й складну історію. Бажання заснувати у Києві таке товариство виникло серед місцевих істориків та археологів ще у 30-х роках XIX ст., але минуло багато часу, доки пощастило його виконати. Перші київські історики—М. Ф. Берлинський (1776—1848), митр. Євгеній (1767—1837), М. О. Максимович (1804—1873) та їхні співробітники, що багато працювали над виучуванням місцевої старовини, вже у 20-х роках складали з себе таке, хоча не зформоване, товариство; згодом засновано було урядом у Києві, з участю цих учених, двоє тимчасових товариств; але це їх не задовольняло, і у листуванні цих осіб, на протязі довгих часів, лунала гадка про заснування у Києві постійного, вільного наукового товариства. За зразок для такого товариства вони брали «Московское Общество Истории и Древностей Российскихъ», що було засноване ще року 1804, але широко розвинуло свою працю лиш у 20-х роках XIX ст., та «Одесское Общество Истории и Древностей», засноване року 1839. Отже, згадуючи заснування Українського Наукового Товариства у Києві, не можна не згадати цих перших київських істориків та їхніх мрій про заснування у Києві наукового товариства.

Найстаршим з цих істориків був Берлинський. Українець з походження, що за весь свій довгий вік не міг змінити своєї української вимови, Берлинський був щільно зв'язаний з Київом. Скінчивши навчання у київській Академії він, правда, поїхав був до Петербургу, де саме тоді гр. П. В. Завадовський, (теж вихованець київської Академії) упорядкував нову систему народньої освіти. У Петербурзі Берлинський вступив до учительської гімназії, що скоро була реформована на педагогічний інститут; але після скінчення того інституту він повернувся до Києва, та став працювати як учитель. Багато років учителював він у «Главном Народном Училище», що згодом реформоване було на гімназію та й у рідній йому Академії; далі став інспектором тієї ж гімназії; а коли засновано було у Києві університет, Берлинського призначено було на голову першого університетського правління, що керувало справами до приїзду першого ректора університету М. О. Максимовича. Після його приїзду Берлинський вийшов у відставку й тихо доживав своє довге, 84 річне, життя у своєму будинку поблизу Кловського палацу, у якому тоді містилася гімназія.

Ми не будемо зупинятися на характеристиці педагогічної діяльності Берлинського, що для свого часу мала безумовно велике значіння; згадаємо лише його наукову працю. Берлинський дуже цікавився історією, ретельно збирав та виучував історичні матеріали. Це привело його до близьких стосунків з славновісним аматором історії та археології гр. Н. П. Румянцевим та до постійного з ним листування, що продовжувалося майже до смерті останнього. (1754—1826). Цікаве листування скромного провінційального учителя з державним канцлером зберега-

ється у Румянцівському Музеї; листів Румянцева залишилося більш як тридцять (1815—1825), Берлинського лише десять (1815—1816)¹). Листування почалося з того, що Берлинський післав Румянцеву якісь рукописні матеріали своїх досліджень над київською старовиною. Руманцев висловив йому подяку за надіслані «прелюбопытныя бумаги» та додав: «сей вашъ первый трудъ подаетъ мнѣ много надеждъ; прошу васъ наибѣдительнѣйше продолжать оный». Берлинський став і далі оповіщати Румянцева про свої дослідження та виконувати його наукові доручення. Він ретельно обслідував бібліотеки київських монастирів, повідомляв про знайдені у них книжки та рукописи, про старовинні написи у церквах чи на церковному убранні, про знайденні у Києві монети в. к. Володимира—золоту (що дісталася аптекареві Бунге) та срібну (купцеві Пирожкову), про печеру у Межигір'ї та про знайдений у ній човен і т. и.; при цьому він згадував аматорку археології Турчанинову, що на свій кошт провадила розкопи у Межигір'ї та Вишгороді. Руманцев запитував Берлинського про нез'ясовані історичні події (охрещення кн. Ольги, походження київського митрополита Никифора) та просив пошукати матеріалів для розв'язання цих питань; просив прислати копії важливих історичних документів, копії планів Києва. На виконання цих доручень Руманцев прислав досить великі, як на той час суми (150—300 карб.). Руманцев оповіщав Берлинського про досить відомих учених (Строев, Арцыбашев, Кеппен), що мали приїхати до Києва, та просив допомагати їм своїми вказівками. При одному листі Руманцев прислав Берлинському золоту табакерку—«на память о той признательности, которую вы во мнѣ родить изволили любопытною вашею перепискою; и впредь меня ею не оставляйте».

Листування з Румянцевим показує досить широку наукову діяльність Берлинського. Діяльність ця, може ще більш, виявлялася в його наукових писаннях. На жаль мало що з тих писань було надруковано, та й то не повні. Кілька дрібних заміток надрукував він у різних збірниках 1811—1850; але дві великі наукові праці були надруковані лише у скороченні. Це «Пространная история города Киева съ топографическимъ его описаніемъ, собранная изъ разныхъ кievскихъ книгохранилищъ и рукописей» та «Историческое описаніе Малороссіи и Киева, содержащее в себѣ происшествія и перемѣну случаевъ въ сей странѣ съ древнѣйшихъ временъ до начала XIX ст.». Про ці книги є звістки ще з року 1802, але надруковано їх далеко пізніш, та й то у неповному виді. Історію Києва видано р. 1820 під назвою «Краткое описаніе Киева содержащее историческую перечень сего города, также показаніе достопамятностей и древностей онаго». Це перший систематичний опис Києва та його пам'яток. До книги прикладено ретельно складений план міста. З другої книги, що складалася з 84 розділів надруковано лиш 9 розділів у збірнику П. Вецького «Молодик» 1844 р. У цих розділах викладаються події української історії часів гетьманування Мазепи. Автор користувався літописом Симоновського (тоді ще не виданим) та його ж таки переказами про Палія, та документами з губернського та міського архівів. Старанно описує Берлинський будівельні роботи Мазепи у Лаврі, Софії, Брацтві—далеко докладніш, аніж пізніші автори, що, певне з цензурних обставин, багато чого замовчували. (Правда, й Берлинський, здається з тої ж причини, зве Мазепу «лицеміром», та каже, що будівлі було зроблено «на счетъ угасшей памяти гетмана». На протязі 20 років Берлинський був єдиним дослідником старовини у Києві. Року 1821 Руманцев приїздив до Києва, відвідав Берлинського, але так передає своє вражіння від відвідування міста: «въ Кіевѣ сердце сокру-

¹) В. С. Иконниковъ, Опытъ русской исторіографіи. Т. I, сс. 185—194. Копії листів Берлинського є й у Києві—в Історичнім Музеї імені Шевченка.

шається, видя каковое тамъ господствуетъ нерадѣніе къ древностямъ нашимъ. Никто ими не занятъ, и всякій точно избѣгаетъ объ нихъ разговора».

Одначе незабаром обставини змінилися. Року 1822 митрополиту кате-
дру у Києві зайняв Євгеній Болховітін. Відомий учений, автор багатьох
праць з церковної та російської історії, член багатьох наукових това-
риств, Євгеній ретельно взявся за ознайомлення з місцевою історією та
став приваблювати інших до такої ж праці. Перш за все це виявилось
у його відношенні до Академії. Академічну конференцію, що керувала
цією установою, він силкувався обернути на наукове товариство, у склад
якого входили б члени почесні, дійсні та кореспонденти; він спробував
навіть влаштувати збори членів конференції для обговорювання науко-
вих питань, але ця спроба не мала успіху. Проте конференція, чи скорше
сам митрополит, давала теми з історії та археології, та видавала премії
за успішне їх оброблення. На такі премії Румянцев офірував на пошану
Євгенієві 3000 карб. ас., та сам Євгеній додав від себе ще 7000 карб.
Кілька студентських праць вшановано було видачею премій; праці ж
професорів Академії лише друкувалися на відсотки Румянцівсько-Євге-
нієвої суми¹). Сам Євгеній багато працював над документами з архівів
Софійського собору, Михайлівського монастиря та Лаври, й на підставі
тих документів написав дві великі праці (1825) «Описание Киево-софій-
скаго собора и Киевской іерархіи» та (1826) «Описание Киевопечерской
Лавры», у додаток до яких Євгеній вмістив багато знайденого ним архів-
ного матеріалу. Під впливом Євгенія і у київському громадянстві про-
буджується інтерес до історії. З'являються аматори, що займаються роз-
копами решток старовини. Вищі урядовці, як фельдмаршал Остен-
Сакен, генерал-губернатор Левашов, навіть комендант Аракчєєв (рід-
ний брат «безъ лести преданнаго» временщика) протегують
дослідженням, збирають на них кошти. Берлінський відступає тепер на
другий план. Його, правда, обрано р. 1828 на члена «Московского Обще-
ства Истории и Древностей», але у Києві в нього складаються якісь не-
приємні відносини, і він поামалу відходить від праці «оставивъ дѣла
древностей великоименитымъ тѣшиться славою», як писав він до члена
«Моск. Общ. Истории и Древностей» П. И. Снегирева²). Проте дослідчі
роботи продовжуються і дають важливі наслідки. Ще року 1824, з наказу
й коштом митр. Євгенія, почалися розкопи у садибі Десятинної церкви,
що була зруйнована Татарами, а потім відновлена, у дуже зменшеному
розмірі, Петром Могилою. Тепер там виявлено було фундамент великої
Володимирової церкви, знайдено у землі дві кам'яні домовини, багато
рештків мармуру та мозаїки і т. и. Розкопи у садибі Десятинної церкви,
а далі й в інших місцях провадив аматор-археолог Конрад Андрієвич
Лохвицький (1774—кінець 30-х років XIX), що недавно з'явився у Києві,
людина дуже оригінальна. Бідний сирота, далі вихованець московського
професора Х. Н. Чеботарева, першого ректора московського універси-
тету, та першого голови «Московского Общества Истории и Древностей»,
Лохвицький з молодих літ був під впливом представників тодішньої
російської інтелігенції, а серед них і провідників широко розгалуженого
тоді масонства (Новиков, Гамалія). Не знаємо, що привело його до
Київа, але тут він захопився археологією та став ретельно працювати
у цій галузі знання. Головною послугою його є відкриття та збереження
рештків Золотих Воріт та церкви Ірини (1832). Дилетантське захоплення
його старовиною доходило до того, що коли він знайшов коло Андрієв-

¹) И. И. Малышевский, Дѣятельность митрополита Евгенія въ званіи пред-
сѣдателя конференціи Киевской Духовной Академіи. К. 1868.

²) Цей лист, з документів М. А. Максимовича, надруковано у статті «Первый
киевскій археологъ М. Ф. Берлинскій». («Кіев. Старина» 1896, 12).

ської церкви у якійсь хлібній ямі жердку, то він думав, що це ніщо інше як рештки хреста апостола Андрія¹⁾. Тим часом заможний поміщик Анненків купив велику садибу поруч з садибою Десятинної церкви та взяв на себе обов'язок (здається на покуту за якийсь злочин супротив своїх кріпаків) збудувати на місці Могилиної нову велику церкву, що згодом і виконав. Митрополита Євгенія ця будівля не задовольняла, бо не відповідала плану та розмірам давньої Володимирової церкви²⁾. Так ця церква стоїть і досі. А Лохвицького за його ретельні археологічні праці було обрано на «члена-соревнователя», «Московского Общества Истории и Древностей».

Року 1834 почалася нова доба в історії наукової праці у Києві. Цього року засновано київський університет, та на ректора його призначено вже відомого м. Євгенію молодого проф. М. О. Максимовича. Максимович, що покинув професуру у Москві та змінив свою попередню спеціальність ботаніку на нову—словесність, хист до якої він виявив ще р. 1827 виданням свого збірника «Малороссійскія п'єси», ретельно взявся за свою нову спеціальність. Це ще більше зблизило його з Євгенієм. «Поступивъ на кафедру словесности въ новомъ университетѣ, писалъ ни пізніш, я имѣлъ счастье пользоваться бесѣдами многознающаго Евгенія, и видѣлъ его любовь къ распространенію знаній. Въ какомъ-бы памятникѣ ни представлялась мнѣ надобность для моихъ лекцій, я находилъ у него немедленно готовое пособие»³⁾. Не одна література зближала Максимовича з Євгенієм; може ще більш цікавили його археологічні досліди. Попередній гурток київських археологів збільшився вступом до нього професорів університету та обернувся р. 1836 в офіційну при шкільній окрузі, з грошовою допомогою від уряду, установу під назвою «Комитетъ для изысканія древностей въ г. Кіевѣ». До складу цього Комітету війшли: Максимович, кілька професорів університету та місцеві археологи—Берлинський, Лохвицький, Анненков. Р. 1837 при університеті засновано «Музей Древностей», першим керівником якого був Лохвицький⁴⁾. Ще більше поширилася історична та археологічна праця у Києві після призначення р. 1837 на пост київського генерал-губернатора відомого русифікатора Південно-Західного краю Д. Г. Бібікова. Він сприятливо ставився до праці київських істориків, бо вона відповідала його політичній програмі. Але, як каже Іконников, «помимо политическихъ соображеній многое объясняется въ этихъ отношеніяхъ личными склонностями Бибикова. Будучи самъ страстнымъ археологомъ, онъ умѣлъ вдохнуть любовь къ ней и своимъ окружающимъ. При Бибиковѣ исторія и археологія поистинѣ были модными науками въ Кіевѣ, ими увлекались и кіевское чиновничество и кіевскій beau monde; волею неволею увлекалось и польское дворянство»⁵⁾. Певне, було багато поверхового у цьому загальному захопленню археологією, але воно, разом з протекцією Бібікова, сприяло поширенню наукової праці. Сприяло їй і утворення двох нових наукових інституцій. Згаданий «Комитетъ для изысканія древностей» працював досить мляво, а того ж часу заходами м. Євгенія та Берлинського давно вже

¹⁾ У бібліотеці старої київської Академії збереглися записки Лохвицького, що складаються з двох частин—археологічної та містичної. Ці записки обробив проф. Ф. А. Терновський—першу частину у «Кіевлянинѣ», 1865, 144—146, другу в «Трудах Київ. Дух. Академії», 1863, № 11.

²⁾ «Кіев. Епарх. Вѣдомости», 1868, № 10 (Письма м. Євгенія к Мурзакевичу 1834—1837).

³⁾ «Кіев. Епарх. Вѣдомости», 1868, № 5 (письмо—митр. Євгенія к П. Г. Лебединцеву).

⁴⁾ В. Я. Шульгин, Історія Університета Св. Володимира. К., 1860, с. 225.

⁵⁾ В. С. Іконниковъ, Кіевъ въ 1654—1855 г.г. Историческій очеркъ. К., 1904, с. 270.

провадилося збирання давніх актів, що у дуже занедбаному стані переходилися у монастирських, казенних та приватних архівах. Наслідком цього було скасування «Комітета Древностей» та заснування р. 1843 «Временной Комиссии для разбора древних актов» а р. 1851 «Центрального Архива древних актов». До складу цих установ війшли вже нові дослідники; з старих же війшли лише М. О. Максимович, як дійсний член комісії та М. Ф. Берлінський, як член почесний. Обидві інституції існують і досі, хоча під іншими назвами; праця їх згодом приймала все ширший науковий напрям, але зупиняється на їх діяльності не доводиться, бо це вже виходить за межі цього докладу. Скажу тільки, що Берлінський скоро помер, а Максимович, з причини хворости, повинен був покинути працю в університеті, оселився на Михайловій горі, але все ж спочатку брав участь у праці комісії: під його редагуванням вийшов перший том «Пам'ятників» Комісії, а р. 1847 його було викликано до Києва для редагування «Описанія Києва въ отношеніи къ древностямъ¹⁾».

Так ішла праця у нових наукових установах. Але така праця не задовольняла старих робітників; вони давно мріяли про вільну наукову працю. Ще у лютому 1836 року м. Євгеній писав своєму одеському кореспондентові Н. Н. Мурзакевичу: «Объ учрежденіи у насъ историческаго общества и слуху нѣтъ, а только учрежденъ министромъ у насъ комитетъ объ отысканіи древностей, но и къ этому еще не приступали. Говорятъ что зимою нельзя; не знаю, будутъ ли отыскивать и лѣтомъ. Жатва многа, а дѣлателей мало». А у квітні того ж року додавав: «Наша комитетъ объ отысканіи древностей спить безпробуднымъ сномъ, да и не умѣетъ принятися; а о заведеніи историческаго общества и слуху нѣтъ», та закликав Мурзакевича приїхати до Києва, щоб бути «редакторомъ журнала и основателемъ русскаго историческаго общества»²⁾. Максимовича, який після смерті митрополита Євгенія (р. 1837) зблизився з ректором Академії Іннокентієм Борисовим, теж більше притягала вільна наукова праця. Ще за роки 1840 та 1841 він видав у Києві дві книги свого «Кієвлянина», що згодом хотів обернути на періодичне видання, а того ж 1841 року, теж мріяв, разом з Іннокентієм, про заснування у Києві наукового історичного товариства. В одному листі до Погодіна він так про це оповідав. «В началѣ 1841 года, бесѣдуя съ Иннокентіемъ, пришли мы къ той мысли, что пора бы и въ Кіевѣ быть историческому обществу, когда есть оно не только в Москвѣ, но уже и въ Одессѣ. Кн. Давыдовъ (попечитель учебнаго округа) охотно взялся содѣйствовать исполненію этой мысли, и не замедлилъ собрать у себя кружокъ любителей-исторіи. Сохранился у меня подлинный листъ—протоколъ этого историческаго вечера... Составленіе записки объ обществѣ и его устава возложено было на меня... Записка и уставъ переписаны были скоро и представлены княземъ Дмитрію Гавриловичу Бибикову, уѣзжавшему въ Петербургъ. Но видно не была еще пора исполнить замышленію Иннокентія о Кіевскомъ Обществѣ³⁾... «Пора» ця все ж настала, хоч і не скоро—лише через тридцять років. Максимович дожив ще до здійснення своїх давніх планів, хоча в іншій формі.

¹⁾ Чтенія в Москов. Общ. Исторіи и Древностей 1887 кн. I. Письма А. М. Максимовича къ О. М. Бодянскому.

²⁾ «Кієвскія Епархіальныя Вѣдомости», 1868, № 10 (письма Євгенія митр. Кієвского къ Н. Н. Музаркевичу).

³⁾ Письма о Кіевѣ и воспоминанія о Тавриді Михайла Максимовича. СПб., 1871, сс. 114—118, (письмо двадцатое. Подано мною у скороченні).

Українське науково-культурне самовизначення 1850—1876 р.р.

Українська науково-культурна робота в другій половині ХІХ століття мала своїм блискучим апогеем організацію Київського Відділу Географічного Товариства протягом 1873—1876 р.

Маємо моральний обов'язок зупинитись на його діяльності ще й тому, що в число 50 членів Київського Наукового Товариства, утвореного 20 років тому під головуванням акад. Михайла Сергієвича Грушевського увійшло 9 дійсних членів з цього «Південно-Західного» (київського) Відділу Географічного Т-ва, що його назавсіди закрив височайший емський указ 1876 року. Нагадаємо тут їх імена. Це були—Антонович В. Б., Вовк Хв. К., Житецький П. Г., Левицький О. И., Лисенко М. В., Михальчук К. П., Науменко В. П., Русов Ол. Ол., Шульгин Я. М.

Офіційні документи з одного боку і спомини фундаторів київського Відділу «И. Р. Географ. О-ва» з другого—докладно вияснили нам потребу й мету, з якою його було відкрито.

Хв. К. Вовк, один із тих 30 людей підписи яких стоять під проєктом «Положення» про заснування у Києві Відділу, писав у своїх споминах 1914 р. про Чубинського, згадуючи про день відкриття Відділу: «Ми одержали лише те, на що мали за здоровим розумом повні права—збиратись і відверто займатись науковою діяльністю про Україну й для України»¹).

Оскільки пекуча потреба цієї праці про Україну відчувалась в ту епоху, про це дізнаємось із одного листа Драгоманова про випадок, що був мабуть досить широко відомий у київських професорських колах: «До Києва прибув у 1870 р. професор російської словесности Хруцов, писав Драгоманов до Стасюлевича, що вперше та ще й від самого Максимовича, якому він виявив (своєю візитом) пошану, почув, що на Україні існує епос, а коли йому назвали Думи, то він як оказалось гадав, що їх написав Куліш»²).

Що ж до роботи Відділу для України то момент цей яскраво схарактеризував також один із фундаторів його (а пізніше разом з Вовком і член Київського Наукового Товариства) Павло Гнатович Житецький у своїй промові на Шевченківських роковинах: «13 лютого 1873 р.—писав він у 116 ч. «Записок Н. Т-ва ім. Шевченка», с. 182—дякуючи невсипущій енергії Чубинського відкрито Геогр. Т-во. Се був справді великий здобуток для нашої справи, котра придбала собі твердий легальний ґрунт, для свого розвою. Спіраючись на сей ґрунт можна було повернути до праці над українським самовизначенням таких людей, котрі неохоче йдуть дорогою конспірації. Найголовніше ж те, що нове Т-во скупчило сили розкинуті по всьому краю і надбало Києву значність центру українського руху. Давно вже ся історична роля Києва не виявлялася так виразно і яскраво як в ті часи»...

¹) «Укр. Житнь», 1914, № 1, с. 47.

²) Лемке, Соч. Стасюлевича, т. V, с. 208.

Офіційні київські кола, пропонуючи Петербургу відкрити Південно-Східний Відділ, уявляли собі його ролю значно вужчою. Київський ген.-губ. Дондуков-Корсаков у своєму першому неопублікованому ще листі до президента І. Р. Г. О-ва (якого мені пощастило знайти цим літом разом з чотирма десятками інших листів та документів в архіві рос. держ. Геогр. Т-ва у Ленінграді) окреслив його функції в формі «Головного Статистичного Комітету» для цілого краю, зазначаючи, що бажав би його відкрити «на основаниях принятых для Северо-Западного Отдела с тою только разницею, что в круг занятий Юго-Западного Отдела не будут входить ни археология ни археография». Це й зрозуміло, бо відповідні наукові організації в Києві вже існували.

У першій частині цього ж таки листа Дондуков-Корсаков конкретніше визначив свої бажання: «Південно-західний край, писав він до Петербургу 20 квітня 1872 р., що його довірено моему управлінню, ще й дотепер не досить добре вивчено. «Комісія для опису губернь київської учебної округи», яка знаходилась при генерал-губернаторі, не встигла підчас свого існування виконати свої завдання. А між тим, вивчення країни з етнографічного й статистичного боку окрім загального інтересу дуже важливе для місцевої адміністрації. Про потребу цього вивчення, додав він, заявило й І. Р. Г. О., відрядивши для обслідування Південно-зах. краю етнограф.-статист. експедицію».

В цих рядках коротко змальована історія вищезазначеної роботи протягом попередніх 20 років з деякими перервами.

Мало відома кому тепер, «Комісія для опису губ. Київ. уч. окр.», про яку згадав ген.-губ., існувала формально при Університеті з 1851 до 1864 р. і протягом останніх чотирьох років лише на папері. Неопрацьований ще архів цієї Комісії, з яким мені довелося ознайомитись частиною в Університ. відділі ВБУ, а частиною в Центр. Істор. Архіві ім. В. Б. Антоновича в Києві, виявляють, що з самого її заснування і до кінця 1857 р. головою її був «действительный советник», як помилково сказано в назві справи про його димісію, добре хоч і безславно відомий Українцям М. В. Юзефович. Після димісії його, яка мотивована невідомими ближче «особенными обстоятельствами» в заступники йому було обрано М. Х. Бунге. У тому ж таки 1857 р. на редактора «Етнограф.-статистического отделения» обрали пізнішого голову київського Відділу Р. Г. О-ва Г. П. Галагана, а географічного—М. В. Юзефовича. В етнографічному відділі, заснованому в 1857 р. зустрічаємо серед чотирьох інших ще одно досить знайоме нам ім'я—В. Я. Шульгина, редактора «Кієвлянина». Цей збіг імен на тій самій ділянці роботи, що виринули згодом у 1873 р. на чолі списку фундаторів Відділу (окрім Г. П. Галагана, підпису якого нема серед тих, що стоять під заявою про відкриття К. Відділу Г. Т-ва) викликає до себе певної уваги і дає місце для можливих гіпотез.

Можливість деяких аспірацій Юзефовича на місце голови Відділу стверджує й недрукований лист д. ч. Кандиби з 1. XI. 1874 р. до Антоновича, з Конотопу, в якому він прохаючи передати свою згоду на обрачтя в дійсні члени, признається, що він гадав, ніби головою Відділу є Юзефович¹⁾. Можемо думати й про якісь особисті амбіції Шульгина у Відділі. Стверджує це стаття «Київ. Тел.» з 1876 р. 30-го квітня про київський Відділ, де незловязно говориться, що авторитети які втратили зуби бажалють зберегти свій престиж, який придбали років п'ятнадцять назад, проголошуючи гасло: «Край этот русский, русский, русский»...

Протягом 13 років існування Комісія надруковала 4 томи своїх праць, переважно природничого й економічно-статист. характеру. Але

¹⁾ Лист переходується в комісії громад. рухів УАН.

тут же була надрукована й докладна етнографічна програма Метлинського й Дабіжа, праця Тарновського «О делимости семейств в Малороссии»; збірка укр. прислів'їв Куліша була передана на розгляд Г. П. Галаганові. В галузі статистики були надруковані комісією: «План статист. описанія губерн. к. уч. окр.» — Журавського, «О народонаселении Полтавской губ.» — Маркевича, «О кредитн. сделках в к. г. губ.» — Журавського, а також кілька праць з галузи промисловости й сільського господарства.

Зимою 1853 року виник було проєкт, за ініціативою тодішнього заст. голови И. Р. Г. О. Муравйова, що приїздив до Києва, про злиття комісії з Геогр. Тов-ом з обіцянкою щорічної 2000-ої субсидії комісії, але міністерство народньої освіти на це не погодилося. Також не зреалізувався проєкт Бунге про перетворення її в 1860 р. в «Общество споспешествования сельскому хозяйству и промышленности». Ця урядова комісія завмерла своєю природною смертю, передавши свої кошти до комісії «для разбора древних актов». Із 166 членів комісії було обрано до Відділу в 1873—6 р.р. всього 7 осіб.

Ліквідація комісії припала саме на той час, коли серед громадянства виявились змагання, сили і здібності до більш-менш самостійної діяльності. На Україні це було відзначено особливо в збиранні етнографічних матеріалів, імпульсом до чого прислужилися гол. робом «Записки о Южной Руси» — Куліша, «Малор. Лит. Сборник» — Мордовцева, «Збірник» Метлинського, «Старосвітскій бандурист» — Закревського, журнал «Основа», збірник прислів'їв Номиса. Цікаво, що майже всі ці видання виходили по-за її межами. Всі матеріали, що у нас тут тоді збирались знаходили собі обмежене місце лише в «Києвск. Губ. Вѣд.» в формі кількох статейок етногр. змісту та у виданні невеличких збірок народних пісень — окремою книжечкою Лавренка, і у тих же «Губ. Вѣд.» — збіркою І. Новицького. Тільки через 6—7 років експедиція Геогр. Т-ва виявила, яка велика кількість таких матеріалів уже була зібрана і переховувалась у нікому невідомих дослідувачів народнього побуту.

Експедиція в Півд.-Зах. Край И. Р. Г. О. на чолі з П. П. Чубинським протягом приблизно 2-х років (1869—1871) збрала матеріалів для сьоми томів великого формату розміром більше 300 друк. арк. Вийшли вони в світ за досить поверховою редакцією членів Петерб. Геогр. Т-ва Костомарова й Гільдебрандта й не зважаючи на це придбали сприятливі рецензії і срібну медаль в Парижі на геогр. виставці, а також й золоту від Р. И. Г. О. Чубинський переводив свою роботу в експедиції за допомогою п'яти співробітників, троє з яких стали дійсними членами Відділу (Чередниченко, Кравцов і Кордаш).

Фактичним ініціатором і організатором київського Відділу Г. Т-ва був той же Чубинський, що завдяки своїй роботі й особистим зв'язкам з петерб. Геогр. Т-вом ще за часів свого заслання до Архангельську і пізніше, а також завдяки знайомству і впливам на к. ген. губ. Дондукова-Корсакова, зумів організувати Відділ і перевести в життя те, чого не вдалося в той же час зробити у Варшаві.

Він знав, що петерб. Геогр. Т-во, яке існувало з 1845 р. окрім розсилення загальних для цілої тодішньої Росії програм і одержання у відповідь на них багатьох етнографічних і описово-топографічних матеріалів мало що зробило для України. Знав він про роботу з 1846 р. Надеждина М. І. під назвою «Русские вне России», що стосувались в дійсности до західньо-українських земель, працю Срезневського у «Вестнику Р. Г. О.» за 1852 р. «Русь Угорская», «Быт малор. крестьянина» — Афанасієва-Чужбинського у «Вестнику» 1855 р. про «Ярилу» — Ефименка в «Зап.» 1869 р., Ефименкові й свої програми, досить часті бібліографічні огляди на сторінках видань Т-ва, що стосувались України,—

але все це було випадковим, несистематичним. Також і роботу експедицій визнавав він недостатньою. Тому через ген.-губ. Дондукова-Корсакова поставив питання ще весною 1872 р. про відкриття Відділу у Києві.

На обговоренні цієї заяви в раді Товариства у Петербурзі виникла серйозна дискусія. Дехто з членів ради висловився проти того, щоб далі утворювати відділи в Європейській Росії, «бо коли вони і виявлять якусь життєвість,—зауважувалось на засіданні,—то лише на ґрунті етнографічних особливостей або навіть відокремленості місцевого населення, що може повести до багатьох незручностей»¹⁾.

Лише завдяки енергійному виступу заст. голови Т-ва гр. Ф. Н. Літке, що аргументував незручністю відмовляти коли ініціативу бере на себе місцева влада й дійсні члени Т-ва, справа була залагоджена позитивно.

Півд.-Зах. Відділ офіційно для 5 губерній—Київщини, Волині, Поділля, Полтавщини й Чернигівщини, а фактично також і Наддністрянської України—відкритий 13 лютого 1873 р. і проіснував до літа 1876 р.

Вже на першому засіданні виявилась величезна українська більшість у Відділі. Із загального числа 17-ти було лише 3 члени, що стояли далеко від українських кол. Український характер Відділу й був найголовнішою рисою, що відрізняла його від інших відділів Т-ва, які всі по суті були російськими, не виключаючи навіть і Кавказького. У виданнях цього останнього, напр., протягом 1872—1885, що утворювали в загальному солідну бібліотеку коло 600 друк. арк. майже не знаходимо місцевих імен авторів. В більшості зустрічаються російсько-німецькі прізвища приїжджих і тих, що займали в експедиції, вчених. Варшавського відділу, як зазначено, не було відкрито, так само як і Білоруського, про який підіймалися клопотання, за справою, що переховується в архіві Р. Г. О., лише в 1908 р.

Промова організатора Відділу Чубинського в день відкриття (13. II. 73) дала мало науково-методологічних вказівок щодо прийлучої діяльності; зазначено в ній вивчення трьох етнографічних типів—українського, польського і єврейського, а також економічної ролі і значіння кожного з цих елементів. В деяких пунктах своєї промови він торкнувся політичних моментів, як, напр., нагадування про завдання російські в Півд.-Зах. Краї. Вовк у своїх споминах згадував, що члени «Старої Громади», до якої і Чубинський і він належали, і на таємних засіданнях якої вирішувались всі головніші справи Відділу, робили закиди Чубинському за те, що він вніс до своєї промови політику, не обмежившись суто науковими проблемами. Чубинський виправдувався «высшими соображениями».

Так само й коротенька вступна промова голови Відділу Г. П. Галагана на першому звичайному засіданні Відділу 6. III. 1873 не мала програмового характеру й зводилась до гасла: «доискиваться истины и исключительно истины». Зате докладне обговорення наукових проблем, що стоять перед Відділом, перевів він у невиданому ще листуванні з тодішнім заступником голови петерб. Т-ва П. П. Семеновим-Тяньшанським, признаючись, що він не у всьому погоджується з думками своїх київських колег щодо етнографічної роботи.

Семенов, зупинившись у своїй довгій відповіді виключно на статистичних і етнографічних методах роботи, які стояли перш за все перед Відділом, радив Галаганові щодо етнографії скерувати роботу в напрямку матеріальної культури, зазначаючи, що в останні часи, між иншим і Чубинський в своїй експедиції, занадто багато віддають уваги

¹⁾ История деят. И. Р. Г. О. (1845—1895) П. П. Семенова, т. II, с. 487—8. СПб. 1896.

казкам і пісням. Треба звести, на його думку, до певної гармонії вивчення матеріального побуту й духовної культури¹⁾.

Але Г. П. Галаган, старий приятель Шевченків і прихильник українства, а також приятель і Дондукова-Корсакова, чому певно і був обраний на голову, часто виїздив із Києва, не завсіди провадив засідання, де його заступав приятель Чубинського В. В. Борисов. Може ще й з інших причин, тільки Галагану не вдалося перевести в життя думки Семєнова-Тяншанського. Члени Відділу в своїх рефератах найбільше уваги присвячували духовій українській культурі.

Загальна кількість дійсних членів складалась із 184 осіб, виключаючи Юзефовича й Шульгіна, та із 13 «сореєнователів», що зробили одноразові внески по 300 крб. Дійсні члени платили по 5 крб. щорічно. Президія складалась з Галагана й заст. Борисова, кер. справами Чубинського, Русова, й Антеповича до початку 1875 р., а потім до закриття—з Антоновича, Чубинського й Антеповича. В дійсні члени обирали за рекомендацією одного з членів і таємним голосуванням присутніх. Найбільший відсоток членів складала професура й учителі київських середніх шкіл. Протягом існування Відділу відбулося 28 засідань, на яких було прочитано 33 доповіді. Всі вони за виключенням одної, були надруковані в 2-х томах «Записок» Відділу, що вийшли в світ в 1874—5 р. У кожному з цих 2-х томів в додатках надруковано ще і матеріали етнографічного змісту. Центральне місце в цих томах згідно з програмою займала етнографія—0,5, економіка й статистика—0,3, географія й природознавство—0,1, та загального змісту—0,1. Особливо відвідувались річні збори, що відбувались у Актовій залі Університету. Не маючи змоги зупинитись на всіх доповідях, що надруковані в «Записках» згадаємо лише про дві з них. Вони найкраще характеризують ті наукові вимоги, що їх ставив Відділ до наукових розвідок своїх членів.

Першою, про яку скажемо кілька слів—це була доповідь Чубинського—«Понятия и представления южнорусского народа о светилах, выраженные в пословицах и поговорках». Драгоманов, хоч і приятель Чубинського, однак виступив з суворою критикою її методу, зазначаючи, що наведені прислів'я в своїй більшості не українські, що вони вимагають хронологічного, географічного й порівняльного опрацювання. Не зважаючи на те, що Антонович і Кістяківський заняли в своїх виступах позицію, яка наближалась до Чубинського, останній можливо за власною ініціативою не подав до друку цієї статті.

Із цього прикладу ми бачимо, що розвідки, які були надруковані в 2-х томах «Записок», не являються просто «матеріалом», як писав про них у «Кієвлянинѣ» Юзефович—«польза или вред которого зависит от способа употребления его в дело»²⁾, але що цей матеріал перед друком в достатній мірі обговорювали, перевіряли, аналізували на засіданнях членів Відділу.

На перший том «Записок» і на окрему відбитку з нього про Остапа Вересая з'явилися сприятливі рецензії в багатьох російських та закордонних журналах і газетах. Другий том вийшов у світ зрадагований безумовно систематичніш, ніж перший. Третій том, що його також було розпочато друком,—не появився в книгарнях.

Щоб закінчити на цьому нашу на жаль дуже неповну характеристику прочитаних рефератів наведемо ще загальний зміст доповіді Ф. К. Вовка про українську орнаментику писанок, яку він прочитав на останньому відомому нам засіданні Відділу з 30 квітня 1876 р. Вона являється доповненням до тієї важливої розвідки про український

¹⁾ Рук. Відд. ВБУ, III, 365 III.

²⁾ М. Яворський, Емський Акт 1876 р. («Прапор Марксизму», 1928, № 1, (2), с. 108.

орнамент, що Ф. К. прочитав на 3-му археологічному конгресі; зміст розвідки надруковано в «Київ. Тел.» за 1876 р.,—з огляду на неприступність цього видання я коротко перекажу її.

Доповідач повідомив, що його робота викликана колекцією малюнків писанок, що їх подарував до Відділу М. М. Левченко. Подавши коротко зміст реферату про вишивки, прочитаного на 3-му археологічному конгресі, він зазначив, що на його думку в писанках виявились в сильнішій формі ті самі риси українського орнаменту, які вивів він з допомогою вишивок, а саме: геометричні узори в українському орнаменті не грають такої важливої ролі, яку вони мають у російському, далі,—що і в писанках узори рослинного походження і виображення рослин утворюють найхарактернішу рису українського орнаменту і що портрет в узорах писанок також виявилась не менш характерна відсутність в українському орнаменті малюнків живописного характеру. Окрім того, він відзначив присутність в узорах писанок виображень побутових предметів, чого майже зовсім непомітно в інших узорах. Вказав також на цікаві малюнки на писанках релігійного характеру, напр., риб, які в романо-візантійському мистецтві символізували Христа.

Щодо географічного розповсюдження узорів писанок то Ф. К. Вовк прийшов до тих самих висновків, що і відносно вишивок—в північній полосі України панує рисунок геометричний і червоний з білим кольором; в середній—найбільшій полосі—орнаменти мають головним робом рослинний характер і комбінують червоний колір з блакитним. Наближаючись до півдня прибавляються кольори чорний і жовтий, так що в південній полосі України, в Буковині й Галичині, узори мають дуже різноманітне офарблення, що так характерне для орнаменту південних Слов'ян.

Далі доповідач звернув увагу на надзвичайну, на його думку, вагу вивчення народньої орнаментики для вирішення багатьох етнологічних питань і між иншим сказав, що думка Стасова про персидське походження великоруських узорів має великий науковий інтерес в зв'язку з важливістю загального питання про розселення арійських племен. Але опрацювання думки Стасова щодо українського орнаменту може піти успішно лише тоді, коли буде зібрано значні колекції народніх орнаментів.

У цій доповіді ми маємо схему науково-дослідчої роботи, що зробила б честь автору 20-го століття. З неї ми бачимо також загальний підхід і широку провідну думку, яка існувала у Відділі для опрацювання народніх матеріялів побутового характеру. Тут по суті ми знаходимо досягнення тієї гармонії в опрацюванні духовної й матеріяльної культури, які рекомендував Відділу в своєму листі до Галагана Семенов-Тяньшанський із Петербургу. Тільки у нього в плані зменшення інтересу до духовної культури мало ще й тенденційно-політичний присмак.

В додатках, серед матеріялів між иншим були надруковані думи і пісні записані у Остапа Вересая, а також пісні Буковинського народу, що їх зібрав Купчанко, а упорядкували члени Товариства. Опублікування цих пісень, а також видання творів Федьковича, як і обрання його на д. чл. Відділу є цінне свідцтво інтересу і симпатій до Західної України не лише з боку Драгоманова та Русова, але також і всього українського осередку Відділу. Ця доповідь була останньою цеглиною, що її зміг покласти Відділ для будівництва українського наукового життя у Києві.

Із инших праць цього часу, що їх було надруковано за тією чи иншою допомогою Відділу назвемо тут: Антоновича й Драгоманова, Ист. песни малор. народа Т. I; Рудченка, Чумацькі нар. пісні; Антоновича, Матер.

для истор. топограф. Києва, надр. Археограф. Ком. В 1875 р. Відділ приступив також до друку повного зібрання творів Максимовича, яке було закінчено вже іншими після його закриття.

Відділ видав і розіслав по Україні певну кількість програм з різних галузів—географії, статистики й економії, сільсько-господарської статистики, етнографії.

У відповідь на них він дістав досить обмежену—виключаючи пісні—в порівнянні з тим, що було надіслано в 50-х роках до Петербургу, кількість етнографічних матеріалів, приблизно від 50 осіб. Невеличка частина їх зберігається й тепер в рук. відд. В. Б. У.

Вже весною 1873 р. була надрукована в часописах, а також розіслана окремою відбиткою об'ява Відділу про збирання предметів для етнограф. музею. Передбачалось також утворення мінералогічних, ботанічних, зоологічних колекцій. В 1875 р. музей мав коло 800 предметів. На жаль як музей так і бібліотека Відділу не мали за обмеженістю коштів окремого приміщення й мусіли тимчасово користатись гостинністю Г. П. Галагана.

Серед досягнень Відділу доводиться відзначити тут переведення одногоденного перепису в Києві 2-го березня 1874 р. під керівництвом Чубинського, який брав уже участь в організації аналогічного перепису в Архангельську. Він пройшов остільки вдало, виявивши між іншим загальну кількість населення Києва вдвоє більшою, ніж то думали, що до Відділу звертались за порадами в подібних випадках із інших міст. З другого боку, після того, як Відділ виявив велику організованість і серйозну наукову підготовку—з цього часу почалася відверта атака проти нього «Кієвлянина». Цей напад ще збільшився після 3-го Археологічного З'їзду у Києві 1874 р., де члени Відділу зуміли замаліфестувати могутність своєї наукової організації, прочитавши низку високоцінних доповідів. Значіння місцевої роботи було прилюдно визначено головою З'їзду гр. О. С. Уваровим. Оскільки велика й міцна була ця організація Відділу показує те, що із 90 членів, що були зняті на фото, яке було прикладено до статті Антоновича про З'їзд в «Київ. Стар.» 1889 р. за серпень, третина складалась із членів Відділу.

Не зважаючи на те, що центральне Географ. Т-во відмовило в щорічній субсидії Відділу і коштів його вистарчало лише для друку 3-ї книжки «Записок», Відділ утворив зв'язок через Русова і Драгоманова з Галичиною і з закордонними вченими, перш за все слов'янських країн. Чого не зміг Відділ за браком коштів поширити в своїй роботі так це продовжити справу тих експедицій, яку так блискуче розпочав Чубинський ще за директивами центрального Географ. Т-ва. До самого кінця він не мав власного приміщення для музею й бібліотеки. Це було символічно для української справи того часу.

В одному зі своїх листів до Бучинського, Драгоманов радіючи з приводу відкриття київського відділу Географічного Товариства, проголосив занадто оптимістичну як виявилось сентенцію: «Науку ніхто вдарить не посміє». Емським указом 1876 р. царський уряд на підставі доносів свого київського «тайного советника і явного шпіона», як казав той же Драгоманов, Михайла Володимировича Юзефовича й III Відділу припинив розвиток не лише наукової, а й взагалі культурної української роботи, заборонивши вільний друк українського слова. На протоколі тієї комісії з трьох міністрів та Юзефовича, що підготовляла цей акт вже з 1875 р. «Собственною Е. И. В. рукою начертано: «исполнить, но с тем, чтобы Отдел Географического Общества в Киеве в нынешнем его составе был закрыт и чтобы открытие его вновь не могло состояться иначе, как с моего разрешения по представлению министерства вн. дел». Драгоманова й Чубинського було наказано вислати з Києва.

Спроба київських наукових кол відновити Відділ через 20 років після

нього указу, в 1899 р. не мала жадного успіху, бо згоди на це не було з Петербургу. Але з 1908 р. Київ мав, як знаємо, своє Українське Наукове Товариство.

Ще голів у своєму памфлеті на український рух тенденційно назвав київський відділ Географічного Товариства «Українським таємним політичним генеральним штабом».

Науковим генеральним штабом він дійсно був,—досить лише собі пригадати ті імена видатних членів Відділу, що їх було названо на початку і в самій доповіді, додавши до них ще імена Зібера та Сергія Подолинського¹⁾.

Ми мусімо подбати, щоб жива пам'ять про них залишилася серед наступних поколінь України, так само як і пам'ять про фундаторів Українського Наукового Товариства в Києві²⁾.

¹⁾ Відділ мав велике значіння, зібравши наукові українські сили, організувавши їх в колективних роботах і намітивши низку питань для дальнішого обслідування і вивчення.

²⁾ Доповідь ця є конспектом ширшої розвідки автора про діяльність «Південно-Західнього Відділу» Рос. Георг. Т-ва.

Заходи коло організації історичного товариства в Києві¹⁾.

В Києві, починаючи з 20-х років, час від часу виникали думки про потребу об'єднання громадських і наукових робітників в товариства, які б полегчували спільну працю і побільшували сили самотніх окремих людей.

Такі товариства фахівців того чи іншого напрямку були вже по інших містах, а в Києві заклалися і з'організувалися вони за 70-ті роки—Південно-Західний Відділ Географічного Товариства, Церковно-Археологічний Музей, Товариство Природників і так далі, а раніш над усіх Історичне Товариство літописця Нестора, за що ми зараз і нагадаємо.

Ініціати́ва історичного чи археологічного товариства у Києві належить Михайлу Олександровичу Максимовичу. Думка його в кінці 1870-го року склалася в проєкт, за який він листувався з славнозвісним археологом О. С. Уваровим і писав з Києва до Петербурга своєму приятелеві прот. Петру Гавриловичу Лебединцеву: «И Богъ велѣлъ бы, кажется, быть историческому обществу въ Кіевѣ. И почему бы, сдается мнѣ, не состояться ему хоть въ 1871-омъ году! Именно—«Кіевскому обществу исторіи и древностей Славянорусскихъ», какъ начертано было тридцать лѣтъ назадъ рукою Иннокентія»²⁾. І далі Максимович переказує як гадав би краще провести устав «Кієвскаго ученого общества» офіційним шляхом, щоб його затвердив уряд. Уваров радив заснувати «Археологическое общество», та що б воно не залежало від яких не було установ і мало свого виборного голову³⁾.

Максимович спершу покладав надії, що ця улюблена думка його здійсниться в першій половині 1871-го року під час святкування його п'ятидесятилітньої наукової праці «в завершеніє юбилея»⁴⁾; втомлений ювілеєм і іншими подіями і київськими святами, проте перебалакавши з де якими ученими, Мх. В. Юзефовичем, куратором шкільної округи Пл. А. Антоновичем, київським генерал-губернатором А. М. Дондуковим-Корсаковым, та не посунувши справи, виїхав 9-го жовтня до себе, на Михайлову гору. І там, на самотині, старий учений не забував свого проєкту і мріяв про історичне товариство; 3-го грудня він писав тому ж Лебединцеву: «образование Археологического общества составляетъ завѣтную мечту мою, но къ исполненію ея не было возможности присту-

¹⁾ Див. 1) Проф. Н. П. Дашкевича, 25 лѣтіе историческаго общества Нестора-лѣтописца, Київ, 1899 р. 2) «Голосъ», 1872 г., № 107. 3) «Кієвлянинъ», 1872, №№ 135, 138 та 149. 4) «Журналь Мин. Народ. Просв.», 1873, № 3, «Современная лѣтопись», с. 32—36. 5) «Чтенія в обществѣ исторіи и древностей при московск. университетѣ», 1887 г., кн. I, отд. II, с. 179, 181. 6) «Русский Историч. Журналъ», 1922 г., кн. 8, с. 327—329. 7) «Борьба классов» журнал, 1924 р., № 1—2, с. 380. 8) «Известія центрального бюро Краеведенія», Октябрь, № 4, с. 108—109.

²⁾ Відомого Інокентія Борисова, архієпископа Харківського, потім Одеського; в Києві був ректором духовної академії, єпископом Чигиринським (1830—1841). Лист Максимовича від 31-го грудня 1870 р. в «Кієвск. Стар.» 1904 р. № 11, с. 294—5.

³⁾ «Кієвск. Стар.», 1904 р., № 12, с. 455.

⁴⁾ «Кієвлянинъ», 1872 р., № 149.

пить въ минувшую осень, и потому оно отложено на предстоящую весну на апрѣль мѣсяць»¹⁾).

Думки за необхідність вченого товариства в Києві нашли собі відгуки на 2-му археологічному з'їзді в Петербурзі в грудні 1871-го року в зв'язку з вирішенням вибрати містом 3-го з'їзду—Київ. Тоді подано було три заяви: київської духовної академії про заснування комісії для збирання і охорони церковної старовини, М. В. Юзефовича—про заснування археологічного відділу при київській археологічній комісії і Н. М. Сементовського²⁾ про заснування археологічного товариства в Києві. Всі ці проекти дальше заяви не пішли, але справа з ученим товариством склалася зовсім инакше.

В київському університеті з 1870-го року доцентом російської словесности був Іван Петрович Хрущов, інспектор жіночого інституту. костромський «столбовой дворянин» і камер-юнкер, persona grata серед урядовців та аристократії, людина метушлива «на всі руки», вчений другорядний, але службовець, улюблений владою, і пізніш куратор харківської шкільної округи, «Ваничка Хлищов», як його дражнили в Києві. Він прислухався до планів Максимовича і замислив використати їх. Вже через тижнів три після виїзду з Києва хворого ювілянта Михайла Александровича, в листопаді 1871-го р., Хрущов перебалакав «деякими професорами духовної академії і університету, які знали проекти Максимовича, зацікавив київського генерал-губернатора, куратора шкільної округи і його помішника Тулова, та звернувся з листом до Петра Гавриловича Лебединцева з закликом приєднатися до його «общества, вновь возникающаго въ Кіевѣ, на Институтской улицѣ», которое будетъ «разрабатывать русскую историческую науку и всѣ ея отрасли—археологію, литературу, право и даже этнографію». Хрущов повідомляв Лебединцева, що «сомнѣвался въ успѣхѣ, когда задумалъ это дѣло, но успѣхъ превзошелъ его ожиданія»³⁾. Лебединцев не відмовлявся стати членом історичного товариства, тільки вбачав деяке непорозуміння і прохав Хрущова з'ясувати, чи—«учреждаемое общество Нестора будетъ осуществленіемъ предположенія, сдѣланнаго графомъ Уваровымъ черезъ меня Михаилу Александровичу или оно учреждается независимо отъ проекта, предначертаннаго уже в перепискѣ Уварова съ Максимовичемъ».

І. П. Хрущов перевів справу виробки статуту вченого товариства і затвердження його, що й здійснилося 9-го грудня 1872-го р. А Максимович того ж часу все ще клопотався в справі свого плану вченого товариства при київському університеті. Проект його статуту подано було по урядових інстанціях і на передодні затвердження Хрущовського статуту зібралась нарада у куратора київської шкільної округи для розгляду і дискусії з приводу статуту Максимовича. За це засідання одписував Михайлу Олександровичу професор В. Б. Антонович 16-го грудня 1872-го р. так⁴⁾: «Многоуважаемый Михаилъ Александровичъ! Очень недавно, только въ прошлое воскресенье, попечитель созвалъ засѣданіе общества исторіи и древностей для обсуждения его устава. Это была главная причина моего къ Вамъ молчанія. На засѣданіи проектъ читался весьма подробно; попечитель заявилъ, что имѣетъ отъ Васъ полномочіе видоизмѣнять проектъ. Впрочемъ, перемѣны были сдѣланы незначительныя: большинство собравшихся членовъ опредѣлили рубрики почетныхъ и непремѣнных членовъ свести въ одну. По совѣту Н. Х. Бунге⁵⁾ вы-

¹⁾ «Кіевск. Стар.», 1904 р., № 12, с. 480.

²⁾ Автора книжки «Кіевъ и его достопримѣчательности» 1852 і 1864-го р.

³⁾ Н. Дашкевич—«25 лѣтіе ист. об-ва Нестора», с. 21.

⁴⁾ Перша половина ненадрукованого досі листа зберігається в Рукописн. Відділі ВБУ, III, № 5632.

⁵⁾ Ректор університету на той час.

черкнули статью о бесплатной разсылкѣ, такъ какъ это обстоятельство могло бы затормозить разрѣшеніе, ибо потребовались бы справки и сношенія съ министерствомъ финансовъ, а между тѣмъ общество, состоя при университетѣ, можетъ отправлять свои пакеты за печатью правленія. Все остальное осталось по старому. И. П. Х(рущ)въ егозить, неизвѣстно по какой причинѣ, возбуждая, впрочемъ, большой смѣхъ у значительной доли публики»... Надії, проте, на заснування в Києві другого історичного товариства були невеликі. Максимовича дуже образила поведінка Хрущова, тай почасти тих, що підписалися основоположниками і під його проєктомъ вченого товариства, і під пропозицією Хрущова. Непорозуміння, спілки і усякі тлумачення ходили і ширилися по місту.

Таке ж непорозуміння прилюдно переказано було і в газеті «Кієвлянинъ» 11-го листопаду з приводу відомостів петербурзької газети «Голосъ» в справі історичного товариства Нестора-літописця ¹⁾. В київській газеті було надруковано: ²⁾ «У насъ въ послѣднее время было проектировано два историческихъ общества—одно доцентомъ университета И. П. Хрущовымъ, а другое извѣстнымъ всей просвѣщенной Россіи изслѣдователемъ русской исторіи вообще и мѣстной въ особенности Максимовичемъ, первымъ ректоромъ нашего университета. Неизвѣстно, о какомъ обществѣ говоритъ «Голосъ».—Хрущовъ тоді надрукував 18-го листопаду в тій же газеті своє «Объясненіе» ³⁾. Посилаючись на часті приятельські бесіди свої з Максимовичем, Іван Петрович запевняв, що він ніколи не розмовляв зі старим ученим про наукове тоариство, а справа ніби то виникла так: «въ небольшомъ кругу лицъ, занимающихся историческими науками, въ ноябрѣ месяцѣ, въ первыхъ его числахъ, возникла мысль объ учрежденіи историческаго общества. Мысль эта в о з н и к н у в ъ в н е з а п н о ⁴⁾, вполнѣ отвѣчала потребности противопоставить слабости изолированного ученаго труда силу ученаго общенія. Будущіе члены общества уже дѣлились задуманными и начатыми трудами за вечерней бесѣдой, и мысль объ основаніи общества окрѣпла. Въ первый вечеръ, посвященный обсужденію устава, всѣ единогласно произнесли имя Максимовича и, вслѣдъ за тѣмъ, письменно просили его быть нашимъ руководителемъ... Въ теченіи почти цѣлого года не было слышно объ учрежденіи общества при университетѣ—и только полтора мѣсяца тому назадъ узнали мы о проєктѣ историческаго общества при университетѣ, которому Максимовичъ во время своего кратковременнаго пребыванія въ Кіевѣ, успѣлъ дать ходъ. Цѣль его общества та же, что и нашего; оно также называется историческимъ и, хотя не окрещено именемъ Нестора-лѣтописца, но за то посвящено тому же святому: днемъ общаго годичнаго собранія назначенъ день памяти этого преподобнаго. Изъ всего этого ясно, что будущее общество Нестора-лѣтописца не уклонялось отъ своей цѣли—единенія. Думаю, что оно не возникло бы ни одновременно, ни послѣ огласки проєкта Максимовича».

Лукаве, нещире пояснення Хрущова ще більше образило Максимовича. 1-го грудня він написав з Михайлової гори: «Нѣчто объ учрежденіи въ Кіевѣ историческаго общества», що з'явилось 14-го грудня в «Кієвлянинѣ», де між иншим, спростовуючи деякі заяви Хрущова, писав так: «И. П. Хрущовъ въ ту пору (1871-й рік) былъ человѣкъ еще новый для Кіева, еще не оравшій и не сѣявшій на исторической почвѣ здѣшняго края. Но отъ чего же самъ онъ въ сентябрѣ прош-

¹⁾ «Голосъ», 1872-го р., № 107.

²⁾ «Кієвлянинъ», 1872 р., № 135.

³⁾ Ibid., 1872 р., № 138.

⁴⁾ В другий раз Хрущов навпрямки переказував: «Возникла (мысль объ обществѣ) мгновенно, в одинъ вечеръ, въ часы одушевленной бесѣды. Н. Дашкевичъ, 25 лѣтіе общества Нестора, с. 27.

лаго года не заводилъ со мною рѣчи объ историческомъ обществѣ, если онъ уже замышлялъ и задумывалъ его учреждение? Не внезапно же возникла мысль о томъ недѣли черезъ три по отъѣздѣ моемъ въ небольшомъ кругу лицъ, о которыхъ говоритъ Хрущевъ. Въ томъ его кругу было три или четыре лица, которые за полтора года еще согласились со мной на основаніе общества при университетѣ и не отстали отъ того соглашенія»¹⁾. А з приводу друкованой заяви Хрущова, що всі члени одноголосно прохали Михайла Олександровича стати їх провідцею, він описував: «Глубочайшая благодарность моя всѣмъ имъ за это новое ко мнѣ вниманіе!.. Но то письменное, столь лестное для меня посланіе, вѣроятно, не было отдано на почту, ибо я не получалъ его; да и никто изъ Кіева во всю зиму не извѣстилъ меня, что тамъ, стараніемъ И. П. Хрущова, уже состоялось при немъ историческое общество. Я узналъ о томъ въ генварѣ нынѣшняго года изъ Петербурга по двумъ пріятельскимъ письмамъ и по 3-му номеру «Гражданина». Въ отвѣтъ моемъ на одно изъ тѣхъ писемъ я повторилъ слова «Илліады», сказанія старымъ Несторомъ быстроногому Ахиллесу:

Прежде таковъ я бывалъ! Но теперь молодымъ оставляю
Трудные подвиги славы: пора, пора уступить мнѣ
Старости скорбной²⁾.

Въ статѣ Хрущова сказано еще,—«въ теченіе цѣлаго года не было слышано объ учрежденіи общества при университетѣ». Не сказать же мнѣ на это словами Игоровой пѣсни: «по вся утра уши закладываше!». Весною и лѣтомъ нынѣшняго года слышали отъ меня о томъ многіе ученые въ Кіевѣ, в Москвѣ, и въ Петербургѣ; а и самому Хрущову въ пріятное свиданіе съ нимъ въ Кіевѣ на свѣтлой седмицѣ (1872-го року) я сказавъ: «желаю успѣха Вашему обществу; но я не оставилъ своего прежняго намѣренія объ основаніи историческаго общества при университетѣ и о томъ позабочусь». Въ сентябрѣ, будучи въ Кіевѣ, я написавъ проєктъ устава и предварительную записку, которая скрѣплена собственноручными подписями всѣхъ десяти членовъ-основателей. Вручивъ, кому слѣдовало, эти бумаги я уѣхавъ изъ Кіева 24-го сентября опять на всю зиму и доселѣ не знаю ровно ничего, какой данъ ходъ этому дѣлу, и какъ оно совершится?».

На цьому кінчається відповідь Максимовича Хрущову. Редакція газети від себе додавала таке повідомлення: «Почитаемъ долгомъ увѣдомить многоуважаемого Михаила Александровича, что начертанный имъ проєктъ 3-го декабря рассмотрѣнъ въ собраніи членовъ-основателей, у попечителя кіевскаго учебнаго округа П. А. Антоновича и, сколько намъ извѣстно, переданъ попечителемъ въ совѣтъ университета св. Владимира³⁾».

Воно так і було. Університетська рада, за постановою 15-го грудня 1872-го р. клопоталася перед міністромъ народної освіти про затвердження Максимовичівського історичного товариства при київському університеті, але міністерство визнало, що «въ другому подобномъ обществѣ въ Кіевѣ не можетъ предстоять необходимости» і відхилила клопотання. Пізніше ще більше вразила Максимовича стаття Хрущова в «Журналѣ Мин. Нар. Прос.»⁴⁾, де він уже одверто оповідав, що «первыми начинателями общества Нестора» були п'ять професорів духовної академії, два—університету, помішник куратора округи Тулов та службовець при генерал-губернаторі Воронин, і стверджував більш рішуче, що

¹⁾ «Кіевлянинъ», 1872 р., № 149.

²⁾ Див. лист П. Лебединцева від 31 грудня 1871 р. та лист Максимовича до Лебединцева від 17-го січня 1872 р. «Кіевск. Стар.», 1904, № 12, с. 476—480.

³⁾ «Кіевлянинъ», 1872 р., № 149.

⁴⁾ «Ж. М. Н. П.», 1873, № 3, «Соврем. Лѣтоп.», с. 32—36.

переказував раніш в «Кіевлянинѣ». Максимович повідомляв за свої відповіді в листах і скаржився Бодянському¹⁾, а Петру Лебединцеву писав раздратований всією уразливою для нього справою 12 березня 1873-го року: «(Хрущовъ) оказался совсѣмъ не тѣмъ, чѣмъ сначала мнѣ казался. Но что бы развязаться съ помыслами о подобныхъ людяхъ, напишу Вамъ 8-стишіе, набѣжавшее въ концѣ 1872 года:

Щелкоперы, марадеры
Все впередъ идутъ, идутъ,
И науки въ свои руки
На барышъ себѣ берутъ;
Горе, горе, что актеры
Заглушаютъ тихій трудъ!
Но и прежде было тоже...
Будь же милостивъ къ намъ, Боже!²⁾.

Треба підкреслити, що була деяка різниця в статутах Максимовичівського товариства і товариства Нестора. Товариство «історії, древностей і літератури» переважно ставило собі завданням «изслѣдованіе всего, что можетъ служить къ подробному и полному разъясненію исторіи южно-русскаго края». Це завдання накладало обов'язки: «заботиться объ открытіи, собираніи и храненіи историческихъ памятниковъ всякаго рода, какъ вещественныхъ, такъ и словесныхъ, подвергать научному изслѣдованію всѣ памятники здѣшняго края и всѣ свидѣтельства о немъ, своенародныя и иноземныя, выводя изъ того положительныя и точныя свѣдѣнія для русскаго исторіи и всѣхъ ея отраслей и назначать публичныя лекціи... производитъ разысканія свои на земляхъ казенныхъ и частныхъ, а также во всѣхъ архивахъ и библіотекахъ Кіева и всего Южно-русскаго края, выдавать медали и почетные отзывы за удовлетворительное рѣшеніе предлагаемыхъ отъ общества задачъ и за труды и заслуги по предметамъ его занятій»³⁾.

Товариство Нестора, за словами Хрущова, брало за зразок Цюрихське «Общество древностей» для бесід, зачитування і дискусій з приводу докладів своїх членів. Завданням його було «содѣйствовать развитію русскаго историческаго наукъ во всей ея широтѣ: исторіи политической и церковной, исторіи литературы и права, нумизматики и др... В кругъ занятій общества должна была входить также разработка исторіи и литературы всеобщей, насколько это находится въ связи съ умственной жизнью русскаго народа». Товариство Нестора також звертало свою увагу і на те, що «Юго-западный край заключаетъ въ себѣ богатые данные для археологій, и что Кіевъ и его окрестности представляютъ богатое поле для изслѣдованій и разъясненій топографическихъ, этнографическихъ, для изысканій древностей»⁴⁾ і т. ін.

Після відмовлення влади в дозволі на історичне товариство з ініціативи Максимовича порушено було питання про об'єднання і затвердженого і не затвердженого товариств і включення об'єднаного товариства Нестора в склад установ при кійвському університеті, на що надійшла згода уряду 26 квітня 1874-го року. Максимович, обібраний ще з кінця 1872-го року почесним членом товариства Нестора, дякував «за единоедушное избраніе» та вже не дожив того часу, упокоївшись на Михайловій горі за пів року до об'єднання обох історичних товариств—10-го листопада 1873-го р.

Членами-фундаторами товариства Нестора, що підписали проєкт його статуту, були: І. П. Хрущов, П. О. Терновський, М. О. Тулов, В. С. Іконников, І. І. Малишевський, В. Х. Певницький, Н. І. Петров, П. О. Лашка-

¹⁾ «Чтенія московск. об-ва ист. и древн.», 1887, кн. I-а, отд. II, с. 179, 181.

²⁾ «Кіевск. Старина» 1904 р. № 12, с. 497—498.

³⁾ Н. Дашкевичъ, 25 лѣтіе общества Нестора, с. 24.

⁴⁾ Н. Дашкевичъ, 25 лѣтіе истор. об-ва Нестора, с. 48—49.

рев, А. Х. Воронин, В. Б. Антонович, та Хрущов листовно додав до фундаторів прот. Петра Лебединцева. Перше приватне закрите засідання товариства відбулося 27-го грудня 1872-го р. і обібрало президію, а 14-го січня 1873-го р. в залі 1-шої гімназії відбулося і прилюдне перше засідання; тоді перечитано було Хрущовим статут, переказано історію заснування товариства, та потім той же Хрущов сказав «промову за Нестора, яко автора «Повѣсти временныхъ лѣтъ».

Три з половиною роки приватні вчені зібрання відбувалися в помешканнях окремих членів, а загальні—в першій гімназії, а з 24-го вересня 1876-го р. ті і інші—в університеті. За ці роки, коли головою товариства був номінально Тулов, а фактично Ів. Ігн. Малишевський при секретарі Хрущові і членами переважно були особи, близькі до духовної академії, помітно деякий ухил докладів на засіданнях чи до церковної історії, чи до історії загально-російської, дещо з дослідів торкалося археології та історичної топографії Києва та Київщини; Хрущов зачитав тоді про будови на палях в Швейцарії; учитель Н. І. Задерацький про слов'янське святкування Морани, зими чи смерті тощо. Коли-ж товариство Нестора приєднано до університету, надто з того часу, як і засідання його, уже за головуванням Іконнікова, відбувалися в одній з аудиторій університету, теми докладів, рефератів і звідомлень стали різноманітнішими і наблизилися до інтересів української археології, історії і літератури. Тоді і кількість членів збільшала (приблизно їх було пересічно од півтора ста до двох сотень); поширилося і коло одвідувачів «відкритих» прилюдних засідань. Розцвіт же товариства особливо виявився за десятиріччя 1877—1887 років, часи головування відомих учених-громадян Ол. Ол. Котляревського (до 1881 року) і В. Б. Антоновича.

Котляревський надавав кожному засіданню, коли головував, жвавого інтересу своїми дотепними відповідями і увагами, звідомленнями, гумором і веселим тоном, яскравим словом своїх коротких промов. За ті ж роки, коли Антонович був головою товариства Нестора, «Київську Старину» видавав Феофан Гаврилович Лебединцев. Антонович ставився до журналу, як першорядний і найбільш ретельний її співробітник. Тоді «Чтений» товариства вийшла лише одна книжка (1879 р.), і Антонович бажав, щоб в «Києвск. Старинѣ» мали місце деякі реферати і звіти засідань товариства Нестора. Він підказував редактору думку, що «Києвск. Старина» з'являється ніби то органом ученого зібрання, і Лебединцев не відмовлявся так себе рекламувати та використовувати прихильність голови і членів товариства для успіху журналу. Він старанно одвідував засідання, особливо тоді, як стояли на черзі цікаві і цінні доклади і усіма засобами піклувався діставати для «Києвск. Старини» зачитані реферати та звідомлення. «Вотъ уже рыболовъ пришелъ выуживать статьи», жартували лекторі, перефразуючи Гоголя, коли бачили, як Лебединцев з лукавою усмішкою проходить до свого місця за столом засідання вчених дослідників.

Згадуються деякі засідання товариства з тих часів... Так, в споминах наших яскраво залишилися два моменти з діяльності вченого зібрання. Один припав на 1-ше березня 1881-го року. То була неділя як звичайно, коли ввечері, о 7-ій годині, чималий натовп народу добивався найти собі місця в великій VI-ій аудиторії університету. Пройшла чутка, що перше в Києві з давніх часів буде вшановано пам'ять Т. Г. Шевченка не татемними церковними панахидами «по рабѣ Божій Тарасію», а прилюдно в явнім, відвертім засіданні наукової установи. І справді було так: зпершу голова Ол. Ол. Котляревський сказав чітким, зворушливим тоном своє вступне слово пам'яті поета, і промовив піднесеним голосом: «да получить же общее признаніе и уваженіе политическая дѣятельность родного намъ края на языкѣ ему родномъ, да утвердится за нею полное

право безбоязненного, ничѣмъ не стѣсняемаго существованія и развитія»... І хвиля гучних, радісних оплесків, незвичайних для такого місця і засідання, покрила останні сміливі на той час слова улюбленого і поважаного професора. Коли численні слухачі заспокоїлися, тихим, але виразним голосом В. Б. Антонович оповідав за відродження історичного минулого в поезії Шевченка, зауваживши його фактичні помилки і підкресливши певний факт загально побутового життя, історичної перспективи, прозріння в творах поета з'ясованих пізніше історичних фактів і розуміння національних, та соціальних відносин трьох станів людности на Україні і його палке побажання дружнього життя всіх людей в благодатній південній країні. Задоволені слухачі неохоче розходилися по-малу після доповіді, і голова мусів зробити перерву, щоб потім перейти до дальшого докладу про нову археологічну знахідку на Чигиринщині.

Інші засідання, що набули ще більшого громадського значіння для Українців, сталися наприкінці 1883-го року. Професор російської словесности Олексій Іванович Соболевський 20-го листопаду перечитав свій дослід про те, як говорили Києяни в XIV—XV століттях. Соболевський, поповняв стару теорію Погодина і підтверджував її документальними даними рукописних текстів Київської псалтирі 1397 та ще трьох пам'ятників першої половини XV-го віку. Висновок його міркувань був той, що «въ Києвъ въ XIV—XV вѣкахъ, а слѣдовательно и раньше, было великорусское нарѣчіе, и что нынѣшнее малорусское население мѣсть ближайшихъ къ Киеву какъ и всей страны къ востоку отъ Днѣпра,—население пришлое, пришедшее приблизительно въ XV в. сюда съ запада, изъ Подоліи, Волыни и Галиціи ассимилировавшее собою остатки старого кievскаго населенія». На другім засіданні товариства Нестора 18-го грудня своє твердження Соболевський підтримав посилками ще й на Печерський помянник кінця XV-го віку. На першому засіданні коротко, а на другому докладно йому відповідали і спростували його гіпотезу численні опоненти. Згадується, що на першому засіданні було не так то багато слухачів, бо за реферат Соболевського не чули широкі кола громадянства. А тема була гостра, торкалася сучасних інтересів українства,—під філологічними довідками крила одіозне питання про відносини українства до великорущини і набувала ухилу політичного.

На друге засідання в грудні перед великою шостою аудиторією університету вже заздалегідь до 7 годин вечора було не проступитися. Тьма тьмуща молоди—жвава, збентежена, з піднесеним нервовим настроєм та велике число всякого громадянства не вмістилося в великій залі і навстоячки, відчинивши внутрішні вікна з аудиторії в коритар, прислухалась до суперечок і дискусії.—Спершу Пав. Гн. Житецький докладав на ту ж тему, що і Соболевський, і заперечував, що на самісенських лише фонетичних відмінках, не беручи на увагу морфологію і синтаксу, а також обминаючи живу народню мову, не припустимо будувати таку широку і всебічну теорію. Він зауважив, що ствержуючи гіпотезу ніби то в Києві XIV та XV-го віку говорили по великоросійському, треба припустити, що Київ стояв на території великоросійського говору. Не можна ж думати, щоб лише в одному місті Києві вимовляли по великоросійському, а по всій Київській землі інакше. Це була б гіпотеза не тільки ненаукова, але просто фантастична нісенітниця. Повинно, як не як, докладно ж довести межі території Київського великоросійського наріччя, а це завдання безнадійне. Навсправжки в кінці XIV-го і в початку XV-го в., як і пізніше і по околицях Києва, і по лівобережжю Дніпра на північ і схід від Києва мова була українська. Та як би й допустимо було визнати теорію Соболевського наступної колонізації Київської землі, то все ж не стане зрозумілим, як це, коли колонізація йшла з Волині та

Галичини, в самому Києві опісля з'являється не Волинська і Галицька мова, а Українська, од них присутнє одокремлена.

Проф. Н. П. Дашкевич, посилаючися на літописні свідоцтва доводив, що історичні дані не ствержують домислів за етнографічні значні зміни складу населення київської країни до XVI-го віку. Змістовно одповідав Соболевському В. Б. Антонович, зауваживши поперед, що теорія наступної західньої колонізації Київщини зовсім уникає фактичних указівок на час і місце колонізаційного руху і поширення залюднення краю; а як би справді були подібні пересування народніх мас, то зовсім неймовірно, щоб такі події не залишили ніяких історичних споминів і фактичних указівок, ніби такий великий рух відбувся в доісторичні часи, не в XIV—XV віках. Спростовуючи твердження Соболевського, Антонович переглянув питання за оселення Київської Землі в XVI столітті на підставі документів перепису повітових замків Київщини, а ці документи дали висновок, що нема ніяких даних гадати за значний наплив людности в Київську Землю з заходу за XV-й вік, і що аборигенами її були Українці, а заможними людьми—переважно Білорусини.

З великою уважністю заслухала численна аудиторія доклади і змагання в напруженій тиші. Самі доповідачі нервувалися, як ніколи не було на статочних засіданнях товариства старого Нестора-літописця. Вже після 11 годин вечора, в незвичайний до того час, розійшлись одвідувачі, жваво обмірковуючи гострі питання, що ставилися, вирішувалися і наближалися до сучасних інтересів Українців, і людей ворожих до всякого українства.

Ще раз наукове товариство підійшло до громадянства в його сучасних життєвих потребах, коли в 1896—97 роках, за пропозицією на той час голови товариства Ол. М. Лазаревського улаштувало серію прилюдних публічних лекцій, починаючи з геології та стародавньої історії Києва. Ціла низка лекцій з філософії, психології, французької літератури, економічної історії Європи—на протязі року 9 лекторів перечитало по за 70 лекцій—задовольняла вимоги широкого кола громадянства. Так, за часи найбільшої реакції, товариство Нестора часами все таки виконувало, в міру можливости, за тодішніми умовами російського життя, свої наукові і громадські обов'язки, не вважаючи на те, що половина його членів були не тільки поміркованими особами, а навіть вороже ставилися до всього, що виходило за межі офіційної науки.

Праця Київського Українського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України.

Ми часто згадуємо про утиски над українством і заборони на нього, що були в Росії за дореволюційних часів. В уявленню нашої нинішньої молоді, що виховалася вже на революції, і тих ганебних і тяжких часів безпосередне не пам'ятає, вони, оті часи можуть малюватись як доба, коли все українське, окрім народнього життя, всякий вияв українського свідомого життя, чи то в галузі громадської думки і громадського руху чи то в галузі наукової праці або художньої творчості, було стерто із життя, винищено.

Це по суті правдиве і відповідне до дійсності уявлення вимагає про те деякої конкретизації, деяких пояснень, потребує більш точного означення.

Розуміється, коли б все було забито та задавлено, коли б абсолютно нічого не було, то трудно було б сподіватися на той колосальний розмах творчих сил після революції, що виявився на Україні, який в короткий час привів до створення низки визначних наукових установ та центрів з виразним українським забарвленням та напрямком.

Очевидно, мусимо це а рїгїє сказати, що творча робота будівників української культури ні на хвилину не спинялася, а весь час буяла, не зважаючи на всі оті справді до неможливого тяжкі умовини праці. В суворих межах, установлених російською монархією для науки в Росії, мусіла знаходити якісь форми для свого виявлення і наука українська.

Двома шляхами ішла вона; перший шлях це власне манівці українофільського пристосовування до обставин: працювали над «южно-руською» історією, студіювали «малорусскую» філологію, освітлювали інші «вопросы мѣстной жизни», оповиваючи все те лояльною формою поміркованих висловів, уникаючи, та обминаючи всього дражливого, колючого та непримиреного й войовничого в цій справі, укладаючи роботу в форми установлені цензурою та пануючими при звичайними і приписами владущих.

І в цих манівцях українофільського пристосовання було чимало нюансів, градацій, напрямків. Від інтересу до українського минулого з боку людей виразного російського монархічного і українофобського напрямку, що виявлявся у цілої групи осіб від старого Юзефовича аж до братів Стороженків, через лібералізм українофілів з їхньою широю привязаністю до місцевих інтересів, але далеких від громадських інтересів активного українства, нарешті до тих груп, для яких лояльність прилюдного виступу, езопова, викликана цензурними умовами мова статті чи наукової розвідки були свідомо взятим прикриттям для здобуття будь-якої змоги працювати і творити,—по цій лінії мінялися настрої, намічалися групи та розвивалася робота.

Другий шлях української наукової роботи, то був шлях одвертий, безкомпромісний. Вказаний він був М. Драгомановим, а виведена на

нього українська наука була М. С. Грушевським. Цей шлях не міг зійтися з манівцями лояльності, ліберальної плутанини та національної невизначеності всіх отих названих груп і течій.

Цей другий шлях і приводить українські наукові кола до створення Українського Наукового Товариства у Києві.

До нього ми ще вернемося, а зараз спробуємо ознайомитися саме з отими плутаними манівцями української науки, при чому знайомство своє ми обмежимо тою добою, на яку припадає створення й діяльність Наукового Товариства.

До-революційна Україна мала три великих культурних центри—Київ, Харків, Одеса з чотирма старими вищими школами: трьома університетами та Київською Духовною Академією. До цих основних чотирьох вищих шкіл на Україні треба ще додати Ніжинський історико-філологічний інститут.

Історія наукового життя в цих закладах на Україні за цей час є власне історія систематичної боротьби з українством, постійного переслідування українських тем і осіб з українськими громадськими та науковими симпатіями. В Київському, напр. Університеті по кафедрі «русской» історії провадилось дослідження економічного життя Московщини XVI—XVII в.в., студіювали, т. зв., «писцовые книги» Московської держави, а студіювання місцевих українських джерел або зовсім не провадилось, або дозволялося, як ледве терпима справа, яку героїчно запроваджував тоді приват-доцент В. Є. Данилевич.

Р. 1908, як раз того року, коли повстало Наукове Товариство у Києві, Київський Університет не замістив другу вакантну кафедру «русской» історії, єдиним достойним кандидатом на яку був М. С. Грушевський. Університет з виразним українофобським зафарбленням боявся мати в числі професури активного будівничого української культури.

Пізніше забороняється тодішньому приват-доцентові М. Василенкові читання необов'язкового курсу під ультра-лояльною та скромною назвою: «Історія Малоросії». Проф. В. Перетц, що організував студенський семінар для вивчення давнього українського письменства викликав проти себе гострий гнів київської чорносотенної преси і т. д.

Словом українська наука в київському університеті була загнана в темний куток і тільки часами крадькома визирала з нього випадково.

Не краще справа стояла і в інших університетах України. В Одесі Антоновичів учень Линниченко стояв на позиціях «старого малоросса» і доволі активно протиставляв заходам Українців, ведучи полеміку з ними, не таку, правда, огидливу і нетерпиму, як це робив у Києві Флоринський, але по суті однаково ворожу до українства.

Спроба тодішнього приват-доцента Одеського Університету О. С. Грушевського запровадити українську мову до університетських лекцій викликала тільки репресії на українського ученого й примусила його покинути Одесу.

Харківський Університет був значно ліберальніший до українства, аніж два попередніх. Виразний українолюб М. Сумцов і вихованець Антоновичової школи Д. Багалій сприяли розвитку української науки, але організованої активності у них в цьому напрямкові ми не бачимо. Тай трудно було її виявляти, не боячись стратити здобуті позиції і досягнення.

Не зважаючи на всі ці несприятливі умови, в університетах на Україні в зазначену добу поодинокими постатями виходили вперед, ставали ближче до науки нові сили з більш виразними українськими настроями. Харківський Університет виховав за цей час історика В. Барвинського, що видав працю: «Крестьяне в Лѣвобережной Украинѣ», філологів О. Сиявського та М. Плевака; в Одесі вийшли в світ дві монографії молодих

українських учених—П. Клепатського «Кіевская Земля» та М. Слабченка «Малорусскій полкъ въ административном отношеніи», семинар В. Перетца в Києві дав низку дослідників української літератури, не завжди активних і виразних в національно-культурному відношенні, але таких, що не цурались українства, вміщаючи свої праці з ініціативи керівника в українських виданнях. Навіть серед молодих істориків у Києві з'являлися симптоми формування нових українських наукових сил. Вкажу на роботу П. Клименка «Западно-русскіе цехи».

Але ці поодинокі відрадні факти тонули в морі анти-українських настроїв, далеких від українства інтересів. Навіть ті, що вважали себе за «малороссов» не працювали над цією «малороссійскою» історією, і праць з поля українознавства, писаних отими «малороссами», можна назвати ще менше ніж праць писаних Українцями. З української історії можемо пригадати з числа таких праць—студії ніжинського ученого Г. Максимовича.

Українська наукова молодь мусіла писати свої праці російською мовою, і не зважаючи на це бути під постійною загрозою, що їй в один прекрасний день перекопають шлях до наукової діяльності, поставлять в неможливі матеріяльні умови або й зовсім усунуть від зв'язку з університетом, з вищою школою.

Більш виходу для наукових сил українського громадянства давали наукові організації та товариства на Україні.

Давне й поважне з високими науковими заслугами «Историческое Общество Нестора-Лѣтописца» при Київському Університеті в числі своїх членів і то членів активних і близько з товариством зв'язаних, мало низку українських учених, відомих як дослідників, як прихильників розвитку української культури та як українських громадян. Назвемо імена О. Левицького та І. М. Каманіна, В. І. П'єрбини та Л. П. Добровольського, М. П. Василенка, А. М. Лободи, Г. Г. Павлуцького і инш.

Але не цим особам з українськими симпатіями, а подекуди і з цілковитою українською орієнтацією, належав на цей час провід у Товаристві. Він належав тим групам, що мали певний українофобський напрям, і головування реакційного проф. Ю. Кулаковського достойно знаменувало гегемонію саме цих елементів.

«Общество» за цей час існування виявляло найбільший інтерес до російської історії, літератури то-що. Доповіді на українські теми читалися, але в них свідомо обминали всякі слизькі місця, навіть з великим побоюванням вживали самий термін «український». Коли напр., проф. Лобода на засіданню, присвяченому пам'яті бувшого голови «Общества» проф. Н. Дашкевича, мусів говорити, що покійний учений в своїх занятях «обращается к русской и украинской народной словесности и литературы», то він тут же мусив оговоритись щодо терміну: «український», ним ужитого, аргументувати рацію його вживання, прикриваючись авторитетом Буслаєва і инш. Цим терміном—мусів пояснювати Лобода—покійний Дашкевич сам, мовляв користався, ідучи слідом з Буславим, Петровим і иншими попередниками. Без цього пояснення само слово «український» могло би викликати небажані підозріння і обвинувачення щодо Лободи.

Некролог «евангельського юноши» Я. М. Шульгина, українського народника-радикала в «Чтеніяхъ Общества» можна було вмістити тільки в такій езоповій фразеології, що, мовляв, Шульгин «являлся однимъ изъ той плеяды энтузіастовъ изслѣдователей родного имъ края, какая развилась въ 60-ые годы XIX в. на почвѣ общаго оживленія тогдашней русской жизни. Свой юношеский идеализмъ онъ пронесъ черезъ рядъ тяжелыхъ испытаній и сохранилъ до конца дней своихъ» (Чтенія, XXVI, в. II, с. 30).

За те анти-українські вибрики й випадки в «Обществѣ» було цілком вільно робити і Т. Флоринський на тому ж засіданню в честь Дашкевича підкреслював своє анти-українство і свою реакційність, характеризуючи покійного ученого такими словами: «Малороссъ по происхожденію, уже съ дѣтства близко стоя къ народу, онъ былъ искренно привязанъ къ простому люду, внесъ цѣнные вклады въ изученіе малорусской исторіи, этнографіи и литературы, но онъ не раздѣлялъ тѣхъ новѣйшихъ узко-націоналистическихъ доктринъ, которыя стараются вырыть глубокою пропастью между двумя русскими народностями и не сочувствовали стремленіямъ представителей этихъ доктринъ разрушить созданное вѣками единеніе великоруссовъ и малоруссовъ въ одномъ общемъ языкѣ. Въ этомъ отношеніи какъ и въ своихъ воззрѣніяхъ на современное политическое положеніе, онъ не былъ сыномъ вѣка, умѣлъ стоять выше мелкихъ злобъ и ходячихъ легковѣсныхъ теорій» (Ів., с. 55).

Українці в «Обществѣ» мусіли, кажучи вульгарно, «сидіти тихо й не рипатися», навіть не виявляти свого українства, тільки мовчки використовуючи можливість зачитати публічно в старих університетських мурах якусь доповідь з поля українознавства.

Друга київська наукова організація, що мала в своїх руках поважне археологічне видавництво—«Комиссія для разбора древнихъ актовъ» давала також змогу тільки в замаскованому вигляді під прикриттям пишного титулу, що Комісія є при генерал-губернаторі, друкувати праці українських учених і акти належні до історії України, старанно обминаючи в цих своїх роботах будь-якого натяку на національно-громадські позиції своїх учасників і примиряючись із співробітництвом людей далеких від українського культурного руху і ворожих йому.

Таке становище в загальних рисах було в центрі України, у Києві, де найбільше було українських культурних сил, де сильніші були традиції українського руху. В інших містах справи стояли ще гірше. У Харкові, правда, легше дихалося, бо там не було такої витренірованої на боротьбі з українством адміністрації і не було армії добровільців, що переслідували український рух, що безсовісно цькували його діячів. Харківське при Університеті «Историко-филологическое общество» не боялося вміщати на своїх сторінках розвідки на українські теми, навіть збірники, що видавалися в 1909 р. на честь проф. М. Сумцова, а в 1912 р. на честь проф. Д. Багалія, «общество» демонстративно назвало українськими назвами: «Пошана» і «Просвіта», виявляючи цим свою прихильність і свою близькість до української культури. В збірнику «Пошана» на честь М. Сумцова бачимо навіть статті друковані українською мовою: Ів. Франка «Интермедія єврея з русином», Б. Грінченка «Петро Кузьменко», М. Слабченка «До історії відношень між Кулішем і Шевченком» та І. Прохоренка «Де-що про Ілью Муромця». За те зовсім слабо стояла українська справа в наукових установах Одеси і Ніжина. В одеських наукових виданнях («Записки одесскаго общества исторіи и древностей» та «Лѣтопись историко-филологическаго общества при Новороссійскомъ Университетѣ») надibuємо низку цінних розвідок, статтів та матеріалів по історії Новоросії, Криму, Запоріжжя, еллінської культури на півдні і т. д. Але розвідки ці нічим не пов'язані з українським культурним будівництвом, це однаково можна сказати і про роботи на зразок роботи Лонгинова про договори руських з греками і про роботи на зразок Флоровського «Депутаты Войска Запорожскаго в Законодательной Комиссіи 1767 г.».

В ніжинському історико-філологічному «обществѣ» українські інтереси також не виявлялися виразно.

Роботи Березкова, публікації Резанова торкалися української історії та історії літератури, про те були вони виявом холодного, не зігрітого лю-

бов'ю і громадським прагненням, інтересу до «южно-руського прошлого» з боку людей, культурні інтереси яких були виключно російськими.

На великому шляху університетського життя на Україні та життя наукових товариств при університетах, українські інтереси або тонули в «общерусском» морі або скромно виявлялися, як місцеве аматорство чи наукове заінтересовання, далеко від життя, від життєвих, громадських інтересів, Українська наукова провінція пішла в дореволюційну добу шляхом загально-російської практики. На Україні в губерніяльних, не університетських містах закладаються оті, з легкої руки Калачова засновані, «ученые архивные комиссии».

В цих місцевих осередках наукового життя українське громадянство, українські наукові кола старалися захопити певні позиції; використати публічне чи навіть закрите засідання для доповіді на українську, хоч би і місцеву тему, заповнити сторінки «Трудів» комісій працями дотичними до українознавства і статтями, що хоч би здалека направляли думку читачеву до українських наукових інтересів. Пригадаймо прізвища співробітників трьох органів учених архівних комісій—полтавських та чернігівських «Трудів» та катеринославської «Літописи».

В полтавських «Трудах» бачимо серед співробітників: І. Павловського, Л. Падалку, В. Пархоменка, В. Щепот'єва, М. Макаренка, М. Астряба.

В катеринославській «Літописи» бачимо Д. І. Єварницького, А. Сиявського, В. Біднова, Я. Новицького, Данилова, Д. Дорошенка.

В чернігівській комісії маємо в числі близьких учасників—А. Верзилова, І. Прага, В. Модзалевського.

Цей короткий, для зразку поданий реєстр співробітників і учасників наукової роботи з усією наочністю показує й доводить, що живі українські сили на провінції, в отих центрах місцевої культури, об'єднувалися навколо учених архівних комісій, та використовували ті легальні можливості, що давали ці організації для розвитку української культури.

На Волині й на Поділлі де не було Архівних Комісій, маємо теж оживлення місцевих наукових інтересів, появлення гуртків місцевих дослідників. В Житомирі маємо «Общество изслѣдователей Волыни», наукову організацію з природничим ухилом, де багато працює нинішній академик П. А. Тутковський, і де крім природників, маємо ще і історика Фотинського та етнографа Кравченка. Більш вузький характер має видавнича діяльність волинського «Церковно-археологического Общества», яке не здолало вийти з вузьких рямців органу церковних пам'яток з конфесійним напрямком.

За те подільському у Кам'янці «Церковному Историко-археологическому Обществу» з успіхом удалося вибитися з лещет церковної вузькості, і стараннями відомого подільського історика Є. Сіцинського «Труды Общества» перетворилися на серйозний науковий орган, на сторінках якого знаходили місце не тільки матеріали про унію та біографії ієрархів, але й цінні документи для історії цехів і т. п.

Нашого побіжного і, натурально, далеко не повного і не вичерпуючого огляду наукового—в університетських центрах і на провінції—життя цілком досить для того, щоби наочно показати, що українська наука, українознавчі інтереси, не зважаючи на весь адміністративний гніт і цензурний жах дореволюційних часів, не могли бути задавлені в кінець. Навпаки, живий струмінь наукової роботи в галузі українознавства пробивався звідусіль, були творчі сили, що не кидали української культури і весь час уперто, як та крапля, добали твердий камінь офіційальних перешкод і заборон.

Іноді, провінційальним виданням удавалося навіть влаштувати якийсь виступ більш виразний в національному відношенні, ніж бу-

денна праця історика-антиквара або любителя місцевої старовини. В 1912 році катеринославська «Літопись» випустила свій черговий випуск (VIII-й), присвятивши його Шевченкові. Беручи приклад з часів до 1908 року, можна згадати, те, що чернігівська Комісія ухвалила була в 1904 р. взяти участь в полтавському святкуванню відкриття пам'ятника І. Котляревському, мотивуючи це своє рішення з ініціативи відомого українського діяча Гр. О. Коваленка таким чином: «такъ какъ коммиссія сосредоточила свои занятія на изученіи нашего малороссійскаго края въ его прошломъ и бытовыхъ особенностяхъ, Котляревскій же принадлежитъ къ главнымъ дѣятелямъ Малороссіи, то несомнѣнно, что Коммиссія пожелаетъ такъ или иначе принять участіе въ... торжествѣ» («Труды», в. VI). Але ці громадські виступи наукових установ бралися адміністрацією на увагу; і в результаті чиновні протектори Архівних Комісій та місцеве начальство вимагало від комісій роботи антикварно-архівної і вірогідної без всякого виявлення будь яких недоволених тенденцій або бажань. В тій таки чернігівській Комісії р. 1904 трапився випадок, коли місцевий губернатор він же «непремѣнный попечитель» комісії Хвостов звернув пильну увагу на небажаний напрям діяльності Комісії, в ній-бо, мовляв, читаються доповіді, які, на про-свіщенню думку чернігівського помпадур, «вовсе къ задачамъ архивной коммиссіи не подходятъ». Хвостов, своєю власною персоною явившись на збори Комісії, по батьківському повчав її і пропонував «работать безъ всякой тенденціозности, а съ чистымъ намѣреніемъ послужить родному краю изученіемъ и разработкой его исторіи» («Труды», VI). Очевидно, члени Комісії і сановний її попечитель кардинально розходились в поглядах на те, що вважати «чистимъ намѣреніемъ», і як треба служити наукою рідному краю. Але в результаті батьківського повчання Хвостова, заступник голови Комісії, відомий український діяч в Чернигові І. Л. Шраг мусів покинути свій пост і уступити його директору чернігівської реальної школи. Отже і цей струміль наукової роботи на громадському ґрунті російська влада часто стримувала в його течії, перегачувала і завжди пильно стежила за можливими ухилами його від вказаної начальством течії.

«Наукове Товариство» у Києві, заснувавшись обрало собі иншу дорогу, намітило иншу, нову тактику наукової, так би мовити, політики. Українські наукові сили, що гуртувалися біля названих вище установ, пристосовувалися до обставин, використовували ті можливості, що впливали з установлених звиклих форм життя і побуту організації наукового життя, вони не договорювали своїх настроїв і думок до кінця, весь час прикривали свої напівсвідомі часто бажання фразеологією російського благонадежного обивателя, уживалися з крайньою малоросійщиною, поміркованим українофільством, а іноді з одкритим українофобством.

«Наукове Товариство» відразу героїчно й сміливо ввело в українське наукове життя нову тактику. Тепер використовувалися громадські можливості в умовах російської «купої» конституції, ставилося ясно питання, що орган Товариства є орган української науки без усяких двохзначностей, недоговореності.

Щезала ота законспірована що-до національного імені термінологія українофільських виданнів. Одверто ішла мова про Україну, український народ, українську культуру. Теми ставилися широко, охоплюючи і ті інтереси, що на сторінках інших видань не могли б появитися, як скажемо, теми з історії українського громадського руху та національного відродження.

Стаючи центральним органом української науки, «Записки» Товариства з'єднували коло себе тільки ті елементи, що або активно хотіли працювати в українських формах творчості і хотіли боротися за це або

бодай активно співчували тій боротьбі, не лякаючись, що це активне співчуття може принести на голови співчуваючих багато несподіваного від начальства лиха.

Таким чином, ішов одбір громадських елементів, щиро заінтересованих в будівництві української культури.

В науковому відношенні Наукове Товариство зуміло згуртувати справді визначні сили. М. С. Грушевський, В. Перетц, Б. Грінченко, І. Стещенко, Є. Тимченко, А. Лобода, Г. Павлуцький, Ор. Левицький, Ол. Грушевський, Хв. Вовк, В. Данилевич, К. Михальчук, М. Сумцов, О. Русов, І. Каманін, М. Василенко, Л. Добровольський, В. Модзалевський і т. д.—оце імена головних співробітників «Записок», імена відомих вже на ті часи дослідників. Наявність імен цих авторів, до яких додаємо ще ім'я неукраїнського ученого, співробітника «Записок» академіка А. Шахматова, яскраво свідчать, що «Записки» не були органом провінціального осередку науки.

Так само як у Львові заходами М. С. Грушевського було створено велику будову Наукового Товариства ім. Шевченка, так само і на Великій Україні заходами і виключно визначною енергією того ж таки М. С. Грушевського були покладені міцні підвалини для утворення осередку української науки, власне в 1908 році клялися основи для майбутнього будівництва Української Академії Наук, яку остаточно збудувати удалося тільки після соціальної перемоги робітничо-селянських мас в умовах радянської державности України.

Природнича течія в Українському Науковому Товаристві в Києві.

Природнича течія в Українському Науковому Товаристві, що після революції 1905-го року виникло під проводом Михайла Сергієвича Грушевського в Києві, почала просочуватися, як рахувати на вік Товариства, досить вчасно.

В 1911 році вийшла перша книжка «Збірника Природничо-Технічної Секції У. Н. Т.» за редагуванням П. Холодного та І. Чопівського.

Ця секція на початку гуртувала коло себе головним чином інженерів та агрономів, що і позначилося на першому «Збірникові», де не знаходимо ще розвідок, що торкалися б не застосовного природознавства, як не лічити посмертної згадки про van't Hoff'a д-ра О. Качаловського. Але вже в другому і третьому «Збірниках» Секції читаємо перші українською мовою на Україні російські й оригінальні наукові розвідки... з ботаніки та геології і географії: В. Різниченко, Рубіжні форми лісу на висотах південного Алтая; О. та Н. Яната, Список рослин, зібраних д. Громегою в Черкаському повіті на Київщині. «Зб. Пр.-Тех. Секц. У. Н. Т.», кн. 2, 1912.; В. Різниченко, Південний Алтай, його давні й сьогочасні льодовики. М. Русов, Типи сільських селищ в Південній частині Галичини. «Зб. Пр.-Тех. Секц. У. Н. Т.», кн. 3, 1915.

Я добре пам'ятаю, як природники влаштовували на Вел. Підвальный вул. засідання в складі трьох осіб (П. Холодний, В. Шемет та В. Різниченко), уважно працюючи над термінологією та фразеологією геологічної розвідки...

Тихий вогник, що скромно та уперто жеврів в той досвітній час, під життєдавчим впливом Великої політично-соціальної Революції вибухнув у велике вогнище, творячи революцію і в різних галузях культурно-наукового життя нашої країни.

Не вважаючи на холод та голод, в вирі громадянської війни, під гуркіт гармат і вибухів відроджувалося життя поневоленого царями й панамі українського трудящого народу... Зрозуміла річ чому це в першу чергу позначилося між іншими і на природничій течії Українського Наукового Товариства.

В квітні 1918-го року з ініціативи геологів було скликано збори Природничо-Технічної Секції Товариства, на які прибули, крім членів, також і інші поважні природники України, що почали гуртуватися в культурному її осередкові—Києві.

На цих зборах відбувся поділ Природничо-Технічної Секції на дві—технічну і природничу, при тому ця остання оголосила свої збори установчими та обрала тимчасову раду з проф. П. Тутковським на чолі, до складу якої, крім нього, увійшли геологи: О. Красівський, проф. Д. Б. Літков, проф. В. Лучицький, В. Різниченко. Постійна Рада з представниками різних природничих дисциплін була обрана згодом (в жовтні 1918-го року). До неї увійшли як голова акад. П. Тутковський, товариш голови О. Яната, секретар В. Різниченко і члени О. Алешо та О. Красівський.

На перших же зборах за пропозицією П. Тутковського ухвалено було скликати перший загальний з'їзд природників України. Цей з'їзд організований за ініціативою Природничої Секції відбувся в серпні 1918 р. хоч і в обмеженому стані у вигляді наради; але через важливість заслуханих доповідів (переважно науково-організаційного змісту), та ухвалених резолюцій він мав безперечне значіння для розвитку природознавства на Україні (Протоколи і постанови попередньої наради природників України від 3—6 серпня 1918 року. «Додаток до числа 1-го «Вістей Природничої Секції Українського Наукового Товариства», Київ, 1918—1919).

На установчих зборах Природничої Секції було 17 членів. Незабаром кількість членів Секції виросла більше як до 60-ти. Зараз з того числа членів—сім небіжчиків: О. Алешо, П. Голубів, П. Грищинський, В. Дубянський, Б. Кречун, Я. Кудя, Ф. Омельченко. Більшість з них померли у розквіті літ, в розпалі наукової праці, не витримавши тяжких умовин.

Майже на самому початку діяльності Природничої Секції намітилися вже такі її підсекції: геологічна, географічно-антропологічна, ботанічна, зоологічна, фізико-хемічна, метеорологічна. Ця остання в дальшому розвитку діяльності Природничої Секції виділилася у окрему, самостійну Секцію Гео-фізичну. Вона сталася зав'язком коло якого під проводом М. Данилевського, згуртувалися наукові робітники з фаху метеорології, що незабаром утворили велику поважну науково-застосовну організацію державної ваги—«Укрмет» («Українська Метеорологічна Служба»). Окрема Агрономічна Секція Укр. Наукового Т-ва як і Гео-фізична виникла була в межах Природничої Секції, як її підсекція.

Природнича Секція в особі свого представника проф. П. Тутковського взяла активну участь в працях комісії для організації Української Академії Наук, а також на своїх нарадах обмірковувала проєкт Статуту Академії і подавала свої зауваження та додатки до нього (Див. «Вісті Природничої Секції У. Н. Т.», число 2, рік 1918, м. Київ. Сс. 63—64). В межах нашої Секції 11-го серпня 1918 року виникла комісія природничої наукової термінології. Цю дату, згідно з доповіддю керівника І. У. Н. М. Гр. Холодного до ради Всеукраїнської Академії Наук 5-го листопаду 1928 р. («Стан та перспективи наукової роботи Інституту Української Наукової Мови». С. 3) «можна вважати за початок теперішньої організації І. У. Н. М. і за початок збирання термінологічної роботи». Згадана комісія прийнявши всі матеріали загальної термінологічної комісії Укр. Наукового Товариства, що зародилася з ініціативи П. Холодного в серпні 1917 р., дуже широко потім розгорнула свою діяльність під безпосереднім керівництвом О. Янати та при найактивнішій участі філолога комісії О. Курило і досягала була поважних наслідків. Але з 1-го тому виготованих до друку «Матеріялів» комісії видруковано було тільки 19 аркушів та й ця частина загинула, «зреалізована, як макулатура» (Передмова «Від Природничого Відділу» до «Словника хемічної термінології» О. Курило. ВУАН, Київ, 1923. С. III). Пощастило випустити тільки 2 окремі відбитки з 1-го тому, а саме: «Словник української фізичної термінології» (1918 р.) та «Словник ентомологічної номенклатури». Ір. Щоголева (1919—1920).

З червня 1921 року робота термінологічної комісії перейшла до Природничого Відділу Інституту Наукової Мови при Українській Академії Наук, що повстав шляхом злиття термінологічних установ Академії та Наукового Товариства.

В травні 1919 року утворилася літературна комісія Природничої Секції. В завдання її входила організація видання природничої літератури засобами «Книгоспілки». Для того з «Книгоспілкою» була зав'язана відповідна умова.

При Природничій Секції працювала деякий час бібліографічна комісія для розробки питань бібліографії природничої літератури на Україні.

В межах цієї ж Секції зародився Мікробіологічний Інститут завдяки спеціальному науковому устаткуванню, подарованому д-ром Ф. Омельченком та завдяки його праці. Цей Інститут потім розгорнувся в поважну наукову установу при Українській Академії Наук. Згадаю також зачатки геологічного та антропологічного відділів музею Українського Наукового Товариства, що почали організовуватися в період існування Природничої Секції, перетворені потім у Відділ Природничих Наук.

В зв'язку з великим поширенням персонального складу Секції та ускладненням завдань і функцій виникло питання про перетворення її у Відділ Природничих Наук У. Н. Т-ва.

29-го лютого 1920-го року відбулися установчі збори Відділу, де після заслухання доповіді О. Янати «Перспективи розвитку природознавства на Україні і завдання Відділу Природничих Наук», були докладно обмірковані організаційні питання і обрана рада Відділу в складі акад. П. Тутковського, проф. О. Янати, та В. Різниченка.

Відділ Природничих Наук поділився на секції: 1) хемічну, 2) ботанічну, 3) зоологічну, 4) геологічну, 5) географію та антропологію. До них приєдналися секції, що існували тепер у складі Українського Наукового Товариства окремо: 6) агрономічна, 7) медична, 8) гео-фізична та 9) математична.

На голів секцій були обрані: 1) хемічної—акад. В. Плотніков,¹ 2) ботанічної—проф. О. Яната, 3) зоологічної—М. Шарлемань, 4) геологічної—акад. П. Тутковський, 5) географічно-антропологічної—О. Алешо, 6) агрономічної—Осьмак, 7) медичної—проф. Корчак-Чепурківський, 8) гео-фізичної—М. Данилевський, 9) математичної—акад. Д. Граве.

Кожна з секцій до загального складу ради Відділу обрала свого представника та його заступника.

Так відбулася реорганізація колишньої Природничої Секції У. Н. Т-ва.

Крім науково-організаційної роботи життя Природничої Секції, а потім Відділу Природничих Наук з його секціями, виявлялися в систематичних наукових засіданнях, на яких була заслухана і обговорена величезна низка наукових доповідів з різних галузей природознавства, що більша частина їх пішла до друку в різних наукових виданнях, насамперед у виданнях Природничої Секції.

Наукове видавництво було одним з поважних завдань Природничої Секції та Відділу Природничих Наук.

Природничу галузь діяльності Українського Наукового Товариства в Києві позначилася організацією і виданням крім вищезгаданих термінологічних словників, трьох книжок: «Вістей Природничої Секції», одної книги «Збірника Природничої Секції», спеціального «Збірника Природничої Секції, присвяченого пам'яті Хв. Вовка» (все видання цього останнього загинуло за часи київських боїв; залишився один тільки примірник в Антропологічному Кабінеті ім. Хв. Вовка Укр. Ак. Наук), одної книжки «Вісника Природознавства» (видання якого, за виїмком кількох книжок, теж загинуло)¹), першої книжки «Ботанічного Журналу» та першої ж книжки «Зоологічного Журналу».

В році 1921-му Українське Наукове Товариство в Києві було приєднане до Всеукраїнської Академії Наук і різні заклади, секції та відділи його розподілилися по установах і відділах Академії.

¹) Природничу Секція Харківського Наукового Товариства свій орган «Вісник Природознавства» вважає за ідейне відновлення колишнього «Вісника Природознавства», розпочатого Відділом Природничих Наук У. Н. Т-ва в Києві (Див. «Вісник Природознавства» № 1, 1927. Харків. с. 1).

Підводячи загальний підсумок цього занадто стислого та схематичного нарису діяльності Природничої Секції, а на останку Відділу Природничих Наук Українського Наукового Товариства в Києві, ми повинні відзначити, що, не вважаючи на короткий вік свого існування в складі Товариства (рр. 1918—1920), ця секція стала вихідним джерелом і поклала підвалини до утворення цілої низки великих наукових та застосовно-наукових установ загально-державного значіння: Укрмет, Мікро-біологічний Інститут, Інститут Української Наукової Мови, Антропологічний Кабінет ім. Хв. Вовка ВУАН. Колишні секції Відділу Природничих Наук Т-ва і зараз функціонують при ВУАН (Геологічна секція, Зоологічна секція та інші), а деякі перетворилися в окремі спеціалізовані наукові товариства при ВУАН (напр., Українське Ботанічне Товариство).

Тільки революційною добою можливо з'ясувати цей бурхливий розвій українських природничих організацій на протязі незначного часу, як один із проявів життєвих сил народу, що були пригнічені під тиском дореволюційного режиму.

Природничо-лікарська і медична секція Українського Наукового Товариства в Києві.

На установчих зборах Наукового Товариства було три медики: О. Корчак-Чепурківський, Г. Квятковський та О. Черняхівський і один природник, а що останній в дальшому життю Товариства не брав ніякої участі, то його нічого й згадувати.

В такому складі, звичайно, не можна було організувати секції і доводилося дбати про побільшення числа членів.

І от уже 1907 року в члени Товариства вступає хемик Качаловський, р. 1908—Галін, Петровський, О. Леонтович, Е. Черняхівський, Лук'янів і р. 1909—Солуха, Каковський, Лукасевич.

Тому то в серпні 1909 року мені почастило з'організувати природничо-лікарську секцію. В установчих зборах брали участь: Галін, Качаловський, Корчак-Чепурківський, О. Леонтович і я. На голову було обрано Галіна, на секретаря мене.

Проте медики беруть участь у життю Товариства і до заснування секції. Так Галін видрукував уже в першій книзі загальних «Записок Товариства» розправу про симуляцію в хірургії, Петровський в V томі—про недугу Гоголя, я прочитав на зборах усього Товариства дві доповіді: «Нові гадки про походження людини» і «Нові погляди на роль ферментів в процесах життя», які були видруковані в «Літературно-Науковому Віснику».

Я ж увіходив до складу президії Товариства, був бібліотекарем, скарбником і довгий час—секретарем.

Треба сказати, що працювати і розпочинати працю було не легко. По-перше Українців-медиків, здатних науково працювати тоді було взагалі не багато, а беручи до уваги, що від публічних виступів можна було сподіватися для себе тільки неприємностей, то багато людей утримувалось од праці в секції і тому організувати збірник секції було важко, тим більше, що треба було разом з тим бути піонером і в медичній термінології.

Діяльність секції відразу виявилася у двох формах: в утворенні органу секції: «Збірника Медичної Секції Українського Наукового Т-ва в Києві», і друга—в утворенні медичної термінології.

Перший напрямок діяльності найбільше клопотав мене, другий—голову секції, Галіна.

Але треба сказати, що секція в своїй роботі уже давно мала попередників, власне в праці Товариства імени Шевченка у Львові, бо вже в II томі р. 1893 «Записок» цього Товариства була видрукована перша спеціальна праця з медицини, яку подав я. В той час «Записки» Львівського Товариства ще були спільні для усіх секцій. Потім другу медичну статтю в одному з дальших томів умістив професор М. Нецадименко під псевдонімом три зірки, далі з'явилися там же праці д-рів Сельського та Озаркевича й мої.

Але вже 1897 року зорганізувалась у Львові математично-природописно-лікарська секція, яка вже почала видавати свій окремий «Збірник»

і в недовгій часі випустила 7 томів свого «Збірника» з цікавим і цінним матеріалом. З наддніпрянських Українців в цьому виданні брав участь я.

Проте в той час коли зорганізувалася медична секція Київського Наукового Товариства, медична продукція в Галичині затихає і останні «Збірники» мають майже виключно математично-природничий зміст.

Також у Львівському Товаристві розпочалася й друга робота, а власне—збирання та систематизування української медичної термінології.

Переходячи тепер до медичної секції Київського Товариства, треба сказати, що вже під кінець 1911 року природники і технологи відокремилися від нас, заснувавши власну секцію, і з цього часу секція стала чисто медичною.

З самого початку заснування секції з ініціативи Галіна розпочинається термінологічна праця: виписування карточок з літературних джерел, редагування зібраного матеріалу, збирання народного матеріалу.

Аби роздобути останній, секція видрукувала і розповсюдила кілька тисяч примірників відозви до медичного персоналу на Україні, вищого і середнього з проханням збирати і надсилати до секції медичний матеріал з народніх уст.

Наслідком праці мав бути словник поліглот (український, російський, німецький, польський), але події 1914—1917 року припинили працю, бо майже всі члени секції, як лікарі, були мобілізовані. Праця знову розпочинається тільки з 1917 року, коли під головуванням Галіна працює особлива комісія; Галін використовує матеріал, який вже збрала і проредагувала секція, додає багато нового і цілком виготовляє до друку перший медичний словник. Але словник цей був видрукований лише 1920 року з доручення Нар. Ком. Здоров'я; перед початком друку його проредагувала комісія з членів секції: Колесницького, Е. Черняхівського, Меленевського, Кореневича, Антоновської, під головуванням академіка Корчак-Чепурківського.

Цю так давно розпочату справу нині продовжує в поширеному масштабі особлива комісія з членів секції, що входить до складу інституту української наукової мови, працюючи над утворенням великого медичного термінологічного словника.

Другий напрямок діяльності медичної секції зреалізувався вже р. 1910, коли вийшов I-й том «Збірника» за редакцією М. Галіна і Ол. Черняхівського, і потім до початку війни—ще два томи. Тут були розміщені роботи: Е. Черняхівського, Каковського, Блонського, Шмигельського, Лук'янова, Ол. Черняхівського, Ващенко, Кобзаренка, Квятковського, Лукасевича та з Галичини—д-ра Коса.

В цей період осередок секції складали: Галін, Лук'янов, Лукасевич, Ол. Черняхівський, що систематично працювали над улаштуванням «Збірника» та над термінологією.

Час війни був несприятливий для роботи усього Товариства і особливо для медичної секції, всі члени якої, як я сказав вгорі, були мобілізовані.

В цей час голова Товариства М. Грушевський був засланий, і з боку чорносотенної преси почалося цькування Товариства. Напр., у «Кієвлянині» була розміщена стаття: «Німецько-австрійське общества в Києві»; тут поруч з добродійними товариствами: австроугорським та німецьким було поставлено і «Українське Наукове Товариство», «которое помещается на Подвальной 36, председатель его В. Науменко, а секретарь Черняховский» з дуже недвозначними натяками, що таку шкідливу діяльність треба своєчасно припинити. Проте ця вихватка не мала для Товариства наслідків.

За цей період секція уложила IV том «Збірника», але видрукувати його не змогла; тільки р. 1918-го Наукове Товариство видало мій переклад S. Ramon y Cojalhas formulas del Prouder del nitrato de plata reducido, який і тепер має чимале значіння для працівників в ділянці неврології.

З початком революції розростається також і діяльність українських медиків, і вона вже не вміщається в рямці секції, переважно тому, що членами секції могли бути лише лікарі, що мали друковані праці, а з'явилося багато молодих лікарів, яких треба було зібрати. Тому я зорганізував спілку українських лікарів, куди могли входити і лікарі, що не мали наукових праць; ця спілка обрала мене на свого голову.

Далі діяльність медичної секції Наукового Товариства і Спілки так перемішується (бо діяльні члени були власне ті самі і в одній організації і в другій), що важко тепер їх розрізнити. Ми влаштовували лікарські з'їзди, організували всеукраїнську спілку лікарів, видавали «Медичні Вісти» орган спілки за редакцією Лукасевича і нарешті мені було доручено зреалізувати медичний факультет у Києві. Тому я почав бувати на засіданнях ради Народнього Українського Університету, який в той час зорганізувався, але без медичного факультету. Але несподівано ідея медичного факультету зустріла опір в особі ректора, проф. Ганіцького, який не вважавши на те, що вже поталанило згуртувати чимало цілком кваліфікованих медичних сил, як то кажуть «без пояснення причин» робив усе можливе, щоб недопустити заснувати цей факультет. Мушу тут з подякою згадати, що я зустрів велику підтримку в моїх домаганнях з боку проф. Павлуцького, за що я йому дуже вдячний і в той час, коли проф. Павлуцький заступив ректора, ми провели в раді університету постанову про заснування медичного факультету.

Коли справа ця розрослася й ускладнилась, я запросив проф. Корчака-Чепурківського, і з ним разом ми й провадили далі справу українського медичного факультету; перший склад його був: Е. Черняхівський, Пісемський, Тржецький, Константинович, Волкобой, Корчак-Чепурківський (декан), Ол. Черняхівський (секретар).

За цей час за мою редакцією вийшов IV том «Збірника» секції, куди oprіч матеріялу раніше зібраного увійшло багато нового, бо прилучилось чимало нових співробітників. В цій книжці брали участь: Гакебуш, Ю. Крамаренко, Подушко, Л. Сікорський, Г. Прусенко, Кобзаренко, Замков, Тимофіїв, Геращенко, Е. Черняхівський, акад. Тутківський.

Але вже року 1920 діяльність українських лікарів знову впливається в рямці медичної секції Наукового Товариства і під цим титулом одбуваються наші збори. В цей час головою був академик Корчак-Чепурківський, товаришем голови О. Черняхівський, секретарями Кореневич, Сисак і Кудрицький.

Наукові засідання влаштовувати стає значно легше, вони частіше одбуваються, і не вважаючи на голод і холод, що панували в той час, збирають багато учасників, тим більше, що на засіданнях з'являється новий елемент—студенти медици української лектури Київського Мед. Інституту.

В цей час з ініціативи доц. Цешківського та студ. Каравана почалась праця над перекладом на українську мову базельської анатомічної номенклатури. Від секції була призначена для редактування уже зробленої частини (остеології) комісія, але завдяки великій кількості членів праця йшла дуже кволо і нарешті комісія доручила двом своїм членам: Цешківському і мені закінчити переклад і редакцію, що ми і виконали і наслідком чого було видруковано р. 1924 Nomina Anatomica Ukrainica, вже після смерті проф. Цешківського.

З 31 червня 1921 року Українське Наукове Товариство злилось з Українською Академією Наук і його медична секція стала медичною

секцією при Академії Наук. В цей час після висилки акад. Корчак-Чепурківського з Києва на голову було обрано О. Черняхівського, а Корчака-Чепурківського на почесного голову, товаришами голови були: Б. Черняхівський, Виноградов, Колесницький, Тищенко.

Ще до злиття секція почала складати V том «Збірника» і випустила його у 1922 році за своєю редакцією. Тут брали участь: Пучківський, Кравченко, Каковський, Руткевич, Сисак, Ельбер, Кучеренко, Авербух, Омельченко, Ол. Черняхівський, Іщенко, Кореневич, Караван, Селецький. Хоч цей «Збірник» вийшов коли секція належала вже до Академії, проте він був виготовлений і навіть розпочатий друком раніше, тому він і становить V том «Збірника Медичної Секції Українського Наукового Товариства в Києві».

З того часу, як було зорганізовано український медичний факультет, з'явилося огнище, коло якого могли гуртуватися молоді і старі діячі і—що важливо—народжуватися нові молоді сили; тут же знаходять можливим прикладати свої сили і не Українці зроду, але ті люди, що стоять на ґрунті визнання неминучости витворення української культури.

Тому то наукова діяльність українських медиків тепер розрослася і поширилася до тих розмірів, про які звичайно раніше ми не могли і марити; тим більше, що це стало державною справою яку вона (державна) підтримує усією своєю міццю.

Але треба пам'ятати, що це все було задумане і розпочате ще в медичній секції Українського Наукового Товариства і не дурно воно зреалізувалося у Києві, бо тут ще за царського ладу не дивлячись на утиски його уже десятки років провадилася довга і вперта підготовча праця.

І на окремому прикладі медичної науки, можна прослідкувати еволюційність у цій галузі, можна прослідити живий зв'язок од сучасного стану до діяльності медичної секції Київського «Українського Наукового Товариства», а від його—до діяльності Т-ва Львівського, для утворення якого повинна була бути пророблена теж дуже довга робота.

Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX ст.

До сотих роковин народження С. Д. Носа.

Цього 1929 року минає сторіччя з дня народження етнографа С. Д. Носа, а проте до цього часу ми не знаємо, коли саме р. 1829 народився він. У найповнішому біографічному нарисові, присвяченому С. Д. Носу (Гр. Коваленко, «Очеркъ жизни и дѣятельности украинскаго этнографа и народнаго врача С. Д. Носа», «Кіевская Старина», 1901 р., вересень, с. 366), дату народження етнографа визначено лише приблизно: «С. Д. Носъ родился въ 1829 г. около 26 апрѣля...» В архіві колиш. чернігівської «духовной консисторіи» нам пощастило знайти метрику С. Д. Носа, з якої видно, що С. Д. Нос народився 24 квітня ст.ст. 1829 р. Таким чином сота річниця народження С. Д. Носа минає 7 травня нов. ст. 1929 року. Подаємо копію з оригіналу метрики Носа, заховуючи ортографію його.

Метрическая тетрадь Епархіи Черниговской изъ Конотопского Духовного Правленія села Поноръ церкви Вознесенской 1829 годъ.

Часть первая о рождающихся.

№	Число рожде- нія	У кого кто родился	Число креще- нія	Кто воспріемники
6	24	Мѣсяць У губернскаго регистратора Данила Носова и жени его Анны родился сынъ Стефанъ крещенъ наблюдающимъ священникомъ Іосифомъ Андріевскимъ	24	Апрель воспріемникомъ оному младенцу отъ святого крещенія былъ Захарій Ивановъ сынъ Носовъ

Подав Борис Шевелів.

Писання Марка Вовчка в Галичині.

Серед паперів «Архіву Правди», якого значна частина заховалась в «Родинному Архіві Барвінських» у Львові, знайшов я листа Марка Вовчка, писаного до редакції «Правди» на невеличкому білому папері (величини 10.5×13.5 см.) по обидвох сторонах, без означення місяця, року, місяця і дня. Подаю його ось тут, заховуючи вірно його правопис:

«Перечула я, що земляки наши у Львові хочуть видати мої повістки. Нехай видають зъ Богомъ. А якъ що и недруковані мої оповідання можуть спомогти «Правді», то я ихъ пришлю. Марко Вовчок».

Оцей лист вимагає деяких пояснень. До 70-их років минулого ст. не було в Галичині збірного видання «Оповідань» Марка Вовчка, а тільки вряди годи появлялися поодинокі оповідання в періодичних галицьких

виданнях. Почин у цьому дали «Вечерниці» (Р. I, 1862 і II, 1863), за ними пішли «Письма до громади» С. Шуховича (1864), «Мета» (1865), «Нива» (1865) і «Правда» (1867 і 1868). На Закарпатській Україні подав Сабов у своєму «Кратк-ому Сборник-у избранныхъ сочиненій в прозѣ и стихахъ...» (Ужгород, 1868), оповідання Марка Вовчка «Сон», далі появилися деякі оповідання Марка Вовчка в галицько-руських читанках Торонського (1868), Ол. Барвінського (1871) та Ю. Романчука й К. Лучаковського (1871), а «Днѣстрянка», альманах на 1877 р. (Львів, 1876), подала оповідання «Інститутка». Найбільше оповідань Марка Вовчка, аж 7 відразу, подав Ом. Партицький у видаваній ним «Газеті Школьній» (Р. III, 1877). Зовсім окремо видало товариство «Просвіта» оповідання «Сестра» (книж. ч. 40, 1876 р.).

Коли отже в Росії видав уже Куліш «Народні оповідання» Марка Вовчка в Петербурзі 1858 р. (2 видання коштом Н. Тиблена в Петербурзі 1861 р.), в 1862 р. надруковано в Петербурзі коштом П. А. Лобка II-ий том «Народніх оповідань», вкінці нові «оповідання» вийшли в Петербурзі 1865 р. коштом Яковлева, то перше збірне видання «Оповідань» Марка Вовчка в Галичині було видання Ом. Партицького п. з. «Народнѣ оповідання Марка Вовчка», які появилися у Львові 1877 р. накладом редакції «Газети Школьної». Том I-ий містить 14 оповідань, том II-ий—2 оповідання, том III-ий—5 оповідань. На виданні зазначено, що це «Видання друге». Ом. Огоновський поясняє, що «Се є неначе друге видання «Народніх оповідань», бо Ом. Партицький велів зробити відбитки з тексту, поданого в «Газеті Школьній» (Історія литер. рускои, III, 1, с. 236, прим. 1). Та це пояснення Огоновського не зовсім вірне тому, що в «Газеті Школьній» за 1877 р. було подано всего 7 оповідань, а інші оповідання подані в цьому збірному виданні, не були друковані в «Газеті Школьній». Чому Партицький назвав своє видання «другим», годі вгадати, бо в Галичині було воно таки першим збірним виданням, тоді як у Росії I-ий том видання Куліша з 1858 р. діждався вже другого видання в 1861 р. Можливо хіба те, що Партицький, знаючи тільки видання I-го тому з 1858 р., II-ий том з 1862 р. й видання Яковлева в 1865 р., назвав своє видання «другим». Іншої розв'язки цієї загадки я не бачу.

Лист Марка Вовчка до редакції «Правди» стоїть без сумніву у зв'язку із львівським збірним виданням «Народніх оповідань» з 1877 р. і до цього видання відносяться неперечно слова «Перечула я...» Дату листа годиться віднести до 1876 р. (звертаю увагу, що в цьому році редагування «Правди» перейшло було в руки Володимира Барвінського), а найпізніше до 1877 р., т. є. до року, в якому появилось львівське видання «Народніх оповідань» Марка Вовчка. Зовсім певне це, що редакція «Правди» не покористувалася пропозицією авторки листа щодо прислання й недрукованих її оповідань для вжитку «Правди», бо (поминувши 1867 і 1868 р.) ніякі оповідання М. Вовчка в «Правді» більше не появилися. Бодай поки-що в «Архіві Правди» до цієї справи не вдалося мені знайти ніякого сліду.

Можливо й це, що редакція «Правди» відповіла Марку Вовчку й подала їй до відома, хто саме ладить збірне видання її «Оповідань», та на цьому мабуть і покінчилося, бо у львівському виданні «Народніх оповідань» ніякі із недрукованих оповідань М. Вовчка не було вміщене. Дальше докладне розбирання «Архіву Правди», яким я зараз занятий, може принести ще не один цікавий причинок до цієї справи, хоча й у паперах Ом. Партицького, збережених у Бібліотеці «Наукового Товариства ім. Шевченка», повинно би рівно ж дещо найтисся.

Подав Богдан Барвінський.

До історії місії М. Драгоманова.

Сам Михайло Драгоманів назвав Івана Франка в своєму листі з 5 грудня 1886 р. до Михайла Павлика посередником між Женевою й Київом. Через згаданого посередника нераз переходили до Драгоманова «гроші, обіцянки й замови роботи» ¹⁾. Про таку роль Франка доводиться говорити головню по його першій подорожі до Києва в 1885 р. Коли Драгоманов попросив Франка дозволити післати другу статтю на його ймення й бути надалі посередником між ним і «Київскою Стариною», Франко відповів ось що в листі з 4 листопада 1885: «Я охотно приймусь посередництва, про котре Ви пишете. Бувши в Києві, я говорив, що радо приймусь посередничити між Киянами а Вами в посилці грошей, тим більше, що се для мене зовсім не небезпечно. Для чого вони не скористалися досі з тої дороги,—не знаю» ²⁾. Завдяки Франкові в ролі посередника між Драгомановим і Киянами неодноразово стає ясне в справі, що їй присвячені ці рядки.

Рік 1885 пройшов для Драгоманова серед особливо невідрадної фінансової скрути. І не диво, що відгомін повної матеріальної незабезпечености проривався в листах Драгоманова, хоча він не був із тих, що любили скаржитися на свою долю. Не жалівся, а стверджував фактичний стан справи, коли, згадавши про свою страшенну втому серед фінансової еквілібристики, додавав до того такий малюнок у своєму листі до Франка: «До того фінансова нужда ріже мене не тільки сама по собі, а по тій обставі, в котрій вона на мене наляга. З Києва я не мало ні звука після того, як поїхала баришня,—а вона, як бачу, казала зовсім не те, що писав Тригубов торік,—так що, значить, я з ноября того року не маю нічого точного з Києва,—а те точне торішнє зовсім не сповнилось. Антонович обіцяв через два дні написати нове точне,—і ні слова! Виходить таке, що мені громада дала одставку ще гірше, ніж колись Толстой,—бо той хоч за 3 місяця перестеріг та й дав одставку чисту, ясну. В Петербурзі лежить дві моїх роботи. Обернувся я до своїх людей, котрі сами визивались помогати мені в літературних справах. Писав і переказував, що коли мої наукові праці не годяться, то щоб знайшли хоч романи перекладати. Нема навіть одповіді! «Київская Старина» напечатала одну працю,—Антонович сам взявся влагодити моє платне сотрудицтво там (доси я писав безплатно); редакція грошей не шле,—а Антонович слова не пише.—Робиться щось невиданне: з 100 приятелів,—котрі «братались, сестрились», з працями; котрі доси переважно хвалили люде, в котрих навіть завзятіці вороги знаходили щось, накінець з готовністю робити яке вгодно діло, аби дали,—чоловік сидить, мов кішка на банті серед повені, дожидаючи кінця. Доси, як би не сестра, то був би кінець,—а в сестри своїх 5 дітей!—Я, звісно, все храбрююсь, все риюсь в своїх матер'яхлах, все пишу, щоб викласти хоть в скільки небудь конечній формі те, що набрав та пригадав за 10 років, щоб хоч кому небудь здалось, як лизень злиже,—та нарешті бачу, що навіть ця праця переїда машину. Іноді зовсім об'єктивно бачу можливість нервного удару, або сходу з ума. А коли приходить думка стрибнути в Рону, то, вірте, не так діти, як III-й випуск Політичних Пісень, що ще не виданий, вдержують; хоч би його видати,—а там, що буде, то буде.. Та ба! 20,000.000—не нація не може видати навіть 30—40 листів з того, що англичанин признав за «національну гордость». Навіть найприхильніші люде кажуть: дуже интересно, добре оброблено,—та жалко, що до нас мало доходить» ³⁾.

Лист Драгоманова дуже засмутив Франка, як писав останній до першого в листі з 28 грудня 1885 р.: «Справді, страшне мусить бути поло-

¹⁾ Переписка Михайла Драгоманова а Михайлом Павликом, т. V, с. 130. ²⁾ Листування І. Франка і М. Драгоманова. „Збірник Істор.-Філолог. Відділу“, № 257, Київ, 1928, с. 127. ³⁾ Там само, с. 143—144.

жене,—стояло тут,—в котрім такий могучий дух, як Ваш, міг так угнутися, так ослабнути, так зневіритися в людях і в самім собі»¹⁾ Відповідаючи Франкові 2 січня 1886 р., назвав Драгоманов не зовсім вірною цю думку, буцім то він «впав, бо стратив віру в себе й людей». Ніколи не мав багато віри в себе, знаючи «свої невеликі сили». Знав тільки одно, а саме, що «*gutta cavat lapidem*», і працював, як міг. У сучасному моменті працював може більше ніж колись, та тільки обставини зробили його працю невидною нікому. Про людей держався завжди правила: «не дуже на них складайся; обертайся з усяким, як з найліпшим, але не дивуйся, коли наскочиш на гіршого». Та що робити, коли зовсім не можна покладатися на наших земляків і коли вони «показують себе,—чи *volens*, чи *nolens*,—а гірше самого песимізма?»²⁾

При кінці 1885 р. прийшли червоні гроші для Драгоманова й «зараз після того в початку 1886 р. новий бюджет до кінця року: 1200 р. з заміткою про мінімалізм і зверх-бюджетну розкіш і фантастичними (по теперішнім обставинам) проєктами заміни праці (Драгоманова) тут—працею в іностраних і російських виданнях»³⁾. Одначе Драгоманов добивався не стільки одержати гроші, скільки «лист з програмою праці чи ліквідації жєневських інституцій», чи видавати третій випуск пісень, що робити з складачем, що з друкарнею, складом книг тощо. «Такі питання, зовсім не філантропічні, а чисто ділові, обіцяв мені вяснити Антонович, та й доси мовчать»⁴⁾—писав Драгоманов у листі до Франка з 14 січня 1886 р.

Чотири дні пізніше, 18 січня, відповів Франко на лист Драгоманова й повідомляв його, що з Києва вислано йому з «Кієвской Старини» гононар, правда, смішно малий в порівнянні з тим, скільки роботи завдала стаття Драгоманову. З Петербургу довідався Тригубів, що статті Драгоманова будуть надруковані, а поки-що відти вишлуть 300 руб. Драгоманову. Тут і зазримічував Франко: «розказують також, що надіятись на сотрудицтво в петербурзьких часописах дуже трудно, усі там бояться після краху «Отечественныхъ Записокъ». Хіба може так робить, як зроблено з останньою статтюю—себ то посилати через мое посередництво. Я, звісно, радо згоджуюсь і пишу про те Трегубову»⁵⁾. Відписуючи Франкові при кінці місяця, 31 січня, писав Драгоманов на тему, що її порушив Франко; ось що: «Получив я од Белея гроші. Коли будете писати в Київ, то звістіть, що Кузьмичевський 50 руб. получил і дуже дякує. Маю звістку й з Петербурга,—далеко не таку рожеву, як те, що Вам писали з Києва. Кажуть, що почали старатись, щоб помістити одну мою працю в якомусь товстому журналі. Про гроші нічого не пишуть»⁶⁾.

Рівночасно, коли йшов лист Драгоманова до Франка, пересилав йому Франко від Киян 200 р. і лист, а від молодих програму з просьбою: 1) на лист написати як найскоріше відповідь на ймення Франка, а 2) до програми поробити свої уваги й вислати в Петербург на звісну Драгоманову адресу, а також, як можна, копію тих самих уваг прислати на ймення Франка для пересилки в Київ⁷⁾. По трьох днях досилав Франко 250 карб. від того товариша, що й лист його того самого дня вислано Драгоманову⁸⁾. У відповідь на листок Франка з пересилкою листу від київських приятелів і програми від молодих починав Драгоманов свій лист із 10 лютого так: «Оце получил 200 р. й Вашу записку,—а вчора лист і програму. На лист не так то скоро напишеш одповідь,—хіба вишлю завтра. Замітки ж на программу напишу ще пізніше». Але відослати замітки було не таким простим ділом для Драгоманова, бо йому дано дві адреси в Петербурзі. Він прохав сказати тому, що привіз лист і програму, чому не

¹⁾ Там само, с. 144.

²⁾ Там само, с. 148. ³⁾ М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і інших, 1887—1895, Львів, 1908, с. 57. ⁴⁾ Листування, с. 152. ⁵⁾ Там само, с. 153.

⁶⁾ Там само, с. 154. ⁷⁾ Там само, с. 156—157. ⁸⁾ Там само, с. 157.

приписав нічого від себе, хто дав лист, хто програму, чи одержано в Петербурзі лист Драгоманова, чому нема відповіді на нього, бо «пора б уже кинути стару панську звичку обертатись з людьми мов з собаками: кинути без об'яснення папір, чи гроші, запитати чоловіка про що небудь,—та побігти й замовкнуть і под. Од такої звички ні особам, ні справі добра не буває»¹⁾.

В одному з дальших листів, із 14 лютого, пояснював Франко, що «перші гроші (200 руб.) привезла сюди жінка Тригубова; вона ж привезла й лист і програму. Тільки ж лист од інших людей, а програма од інших». На перший лист прохав Франко прислати відповідь на свої руки, а він перепише її у Львові і вишле до Києва. Щодо уваг на програму, одну копію їх хай вишле Драгоманов у Петербург, коли знає кому, а другу хай шле на руки Франка, а він зробить те саме, що з листом, і перешле в Київ²⁾.

Свою відповідь на лист Киян, що його привезла до Львова Тригубова, почав Драгоманов писати 8 лютого. Її автограф заховався у Франка й з нього надрукував він текст згаданої відповіді в першому томику листів Драгоманова до себе (стор. 153—177). Зміст цього листу й дає можливість уявити собі зміст того листу Киян до Драгоманова, що на нього дає відповідь Драгоманова, і потрібний для легшого розуміння відповіді Киян, перехованої в копії, що її зробила Леся Українка для Павлика, в архіві останнього в Національному Музеї у Львові. Драгоманов дякував Киянам за лист, бо пережити те, що він пережив за останні 1½ року «одиначного заключенія», не бажав і ворогові. «Ви кажете, що наші політичні публікації дали дуже «мінімальний плюс» (і зачіпаєте причини того), далі кажете, що ті публікації стали розкішшю»³⁾—писав Драгоманов і заперічував, що «розібрати причини мінімалізму—дуже важко, не для криміналістики, а для фізіології,—на котрій мусить ґрунтуватись і терапія». Першою причиною згаданого мінімалізму назвав Драгоманов невідержку договору з боку Киян. «Наші публікації звелись на писання двох-трьох індівідів,—коли вговорювалось писати більше дюжини»—стверджував Драгоманов і наводив наслідок такого стану: односторонність і монотонність публікацій і втрату на їх авторитеті. Ще гірша була друга причина, а саме, що Кияни «не тільки не додержали вговору до праці,—а з першого ж дня почали підкопуватись під вмовлені ідеї: починаючи од приступу до Слав. Благотв. Комитета, в момент добровольців,—і до спілки з галицькими народовцями; по середині були вскоки до Л. Мелікса з консерват. програмом» тоді, коли інші товариші говорили в очі Драгоманову: «за нас «террористи» діло зроблять, то лучче їм (тайком) помогати, ніж явно з українським громадством компрометуватись» і т. д. Такі причини більше руйнували діло ніж мала енергія при перевозі публікацій. А втім такої енергії й не ждав Драгоманов, «та ждав, що коли буде всестороння й консеквентна постановка наших ідей,—то компанія буде рости, а з тим буде рости й енергія всяких спеціалістів пропаганди. А коли само коріння зразу показало себе фальшивим і гнилим,—то яких же нових парослів можна буде ожидати?»

А що ідеї згаданих публікацій здорові, а не гнилі, то Кияни на думку Драгоманова помилялися в своїй оцінці публікацій, бо ж у них «висказувалась в перший раз після рукописів Шевченка політично-соціально-культурна програма українська—без цензури, перед усім світом, європейським і російським». Не тільки світ «хоч трохи та заперічав Україну через ті публікації», не тільки в листах із різних кутків Росії говорилося, «що коли вся жива молодіж українська не пурнула в море «народовольське», то тільки дякуючи тим публікаціям», але й була публіка, що її Кияни не бачили, «напр. усякі народи, що пере-

¹⁾ Там само, с. 157—158 ²⁾ Там само, с. 161—162. ³⁾ Цитати цього й дальших листів Драгоманова до Киян наводяться на підставі його автографів.

їздять через Європу, студенти, що тут вчать (а їх тепер більш 1000), офіцери, що були в Болгарії. Дуже потроху, але ця рибка все таки хапа нашого кукельвану». Гаслом Драгоманова був «найліпший політичний девіз»: *gutta cavat lapidem non vi, sed semper cadendo*. Дивно, що Кияни не бачили Галичини, а тимчасом «все, що тільки єсть живого в Галичині, навіть у «народовців», єсть послідком коли не просто громадських публікацій, то того руху, котрого проявом були й ті публікації». Пригадавши кілька фактів на доказ своєї тези, писав Драгоманов: «Коли наша пропаганда йде дуже слабо в Галичині, а останніми роками навіть зовсім заслабла (тепер галицькі народовські видання стали дальше од женеvських ніж 2 роки назал), то тут винні Ви з Вашим потворством подлостям В. Барвинського, Вашою санкцією паскудству «Діла» проти Павлика і накінець тим, що Ваші делегати благословили противунатуральний шлюб Франка з Зорею». І саме реакційний поворот галицького народовства робить знову потрібними женеvські публікації для Галичини й для Наддніпрянщини.

Кияни прохали Драгоманова прийняти їх «прямое заявление, что теперь все подобные издания для нас бесполезны», бо вони «порешили вести дело внутри, в пределах возможного в разных сферах и направлениях, озабочиваясь главным образом созданием сочувствующих людей и групп». Як що це говорилося би було тільки про писання Драгоманова, він не починав би був споритися, тим більше, що трохи далі Кияни просили його «писати навіть за гряницею, хоч не на наших мовах». Але що Кияни заговорили про безкорисність усяких політичних і закордонних, себ то безцензурних, видань, а рівночасно думали про витворення людей, що спочували б «звісному політично-культурно-соціальному ідеалу», тому відрізав Драгоманов: «Так треба ж його показувати! Де ж Ви його покажете? В теперішній російській підцензурній літературі?! Так Ви менше маєте змоги зробити це ніж навіть великоруські ліберали та соціалісти,—бо Ваша програма сложніща й не може виложитись в «езопський язык», коротенькі натяки, аллюзії,—накінець по тому, що в Вас нема й не може бути в Росії цілком свого органу, журналу, яких все таки великоруська опозиція має десятків». Без закордонного друку доведеться Киянам завести свої таємні друкарні, гектографії або рукописання або «просто погребти себе як групу будучого». Всупереч Киянам, що малюючи сучасну алатію до «забороненого слова», порівнювали її з часами Миколи I й Герцена, Драгоманов показував, що «Колокол» одержав авторитет саме через те, що Герцен «не мовчав у глупу ніч», і передповідав що «коли в теперішню глупу ніч українство не буде нічим себе заявляти ясним і голосним,—то ніхто не піде за ним, коли настане раниок». В політиці не можна далеко заскакувати уявою, але й не можна не дивитися далше моменту й свого носа. Пригадуючи останні 25—30 років, стверджував Драгоманов, що «увесь прихильний українству рух в 60-ті роки був на кредит стихів Шевченка оттакіх, як Сон, Кавказ і т. и. Як тільки показалося, що за цєю політичною поезією політична проза темненька, а потім висунулась програма Костомарова: «примирить с собою правительство»,—так од нас свіжі люди й одвернулись». А що не сховати Шевченка в кишеню, краще вже бути відповідальним за діло. Драгоманов розумів, що не йому, в Женеv, підбадьорувати людей, але він завсіди казав і казатиме, що хто з українців не хоче ризикувати собою в Росії, хай там притаїться особисто, а за те хай за кордоном покаже «свою думку ясно й без урізок,—щоб була маяком для сміливих».

Кияни не хотіли українського друку, що чесно висказував би їх науково-прогресивні думки, але ж не могли «зав'язати рота романтикам

і реакціонерам, крутіям і попросту дурням, котрі знайдуть собі місце в галицьких газетах народовських і єзуїтських», наслідком чого «галицькі народовці тільки в кінець підірвуть ту пошану, котра ще держиться в Росії до українофільства за кредит Шевченка,—підірвуть у громадян», а Каткови будуть закидати їм зраду на користь Габсбургів і папи. Далі заповідав Драгоманов написання двох брошур: «Українофільський консерватизм і протестанство на Україні» й «Австро-уніятська реакція й український рух в Галичині», щоб не залишити «без протесту безглуздий розрив з ліпшими традиціями нашого народу й громади, не кажучи вже про європейську культуру». Тій самій цілі мали служити брошура про першу добу львівського братства й викінчення видання стереотипного Кобзаря, останнє «вже задля одного того, щоб запротестувати проти кастрації Кобзаря галицькими народовцями, котрі так його обчистили, що ніякій російській цензурі й не снилось». Це все мінімум, що його чув себе Драгоманов «обов'язаним зробити в теперішню рішучу хвилю для нашої справи й партії».

Переходячи до сурогатів, що ними радили Кияни Драгоманову замінити женевські політичні друки, а саме до писання «в иностранных периодических изданиях и в русских периодических изданиях», назвав Драгоманов обидною форму говорення про згаданий сурогат, бо Кияни прохали «сослужить (ім) службу» й мотивували свою просьбу тим, «что эти самые работы дадут (Драгоманову) некоторую материальную поддержку». Виключивши деякі галицько-буковинські філологічні роботи в «Archiv für slavische Philologie», ³/₄ всього, що за останніх 15 років писалось на чужих мовах про Україну, написав він або написано з приводу його публікацій і за його ініціативою. Коли ж він і менше писав, ніж треба було й він міг би був, багато в тому були винні Кияни, що не посилали потрібних йому книг, навіть своїх видань, і не давали йому фактичних інформацій. Західно-європейська публіка цікавиться тим, що ухо й очі їй різьє, що зв'язується з її власним життям, а Україна «могла б інтересувати з двох боків: як один з факторів для переробу російського строя і як один з фокусів демократично-прогресивного культурного руху, як би він був».

Далі наводив Драгоманов три факти з історії своїх літературних заходів. У часі сербо-болгарського руху 1875—77 рр. він сів писати статтю в формі листу до англійського професора Фримана, що тоді виступив за Болгарію й укупі за Росію, й бажав виложити йому український погляд на східне питання, але його київські приятелі влізли в Слов'янський Комітет, а Костомаров і Мордовець ні словом не проговорилися в «Новому Времени», що був і є український інтерес і погляд на східне питання,—й Драгоманов не рипався до Фримана. Другий факт, що його навів Драгоманов, це вивід, що при помочи двох київських делегатів «полетіла к бісу» задумана прогресивна газета, а зосталася коаліційна «Зоря», а це перешкодило його німецькій брошурі про українську літературну справу, бо він ждав програми галицької газети, щоб дати закінчення статті на тему: «ось зерно нової партії слав'янсько-європейської». Так само через спізнену висилку текстів українських пісень перешкодили Драгоманову його приятелі виготовити по французьки томик української усної словесности. Та не зважаючи на те все, Драгоманов знайомив Європу з Україною, в останньому часі надрукував статтю про козаків і стояв у постійних зв'язках із фольклористами різних європейських країв. А втім не така вже легка річ була пролізти в європейську пресу й ще заробляти тим гроші. Поперед усього тут треба було протекції, реклами, а від нього «тепер вернуть рило деякі навіть із (його) попередніх приятелів з європейських писателів», бо для одних він був «нігіліст», для інших не терорист, а крім того «єсть такі, що й сепаратизма не

дуже то люблять». Та й не треба думати, «щоб так уже Європу інтересувало все наше слав'янське, російське». Його приятель, Степняк, що мав талант гаряче писати, ледви виживав з жінкою й без дітей. А наукові праці не давали сливе жадного заробітку в Західній Європі. Не тільки газети, а й журнали не платили нічого непостійним співробітникам за статті.

Не дуже багато можна було покладати надії й на російські газети. Не скривив Драгоманов, що йому страшенно зацеміло на серці, коли вичитав із листу Киян, що «писання в цих журналах мусить бути заміною писання тут. Коли так, то ліпше було й не їхати з Росії». Не виїхав він із власної ініціативи, а вислали вони його тоді, коли він «мав вже готове, власною працею завоюване місце в російській пресі», а тепер, утративши його через виїзд і роботу, роблену по вмові з приятелями, мав би «знов улазити в ту пресу вже за чужою милостю й взагалі з гіршими шансами». Хоча праця в російських журналах для Драгоманова «не заміна вільного слова, та ще й українського,—а гірка каторга по неволі», він не зрікався її ніколи, не зрікався й тепер, але не з чуття достоїнства, а просто, щоб не розстроювати свої рани ще більше, не пускався в подібні розмови, щоб запевнити Киян, що він не дуже гнався за матеріальною підмогою. Працював для заграничної преси й для російської, із свого заробітку заплатив половину коштів «Волів», але тепер справа стояла гірше й він не хотів нічого іншого, як тільки найти місце для матеріялу й думок, що набралися в нього за кілька років праці. Та й тут про статті якогось політичного забарвлення не було що й думати, а на наукові теми, що ними він займався, не дуже були ласі російські журнали. Обіцяючи виконати прикази Киян, запримічував Драгоманов, що він був би «радніший подібні праці писати по своєму й друкувати зовсім без плати, напр. в Галичині,—як би було де». А тимчасом один із делегатів Киян поставив умовою, щоб у «Зорі» не було праці Драгоманова.

Сказавши сливе про все, про що говорив лист Киян, переходив Драгоманов до того, про що він не говорив, а саме про найголовніше для Драгоманова й для служби: про політичні (історичні) пісні. Пригадуючи «мудрий господарський принцип, щоб кожний слуга робив ту службу, до котрої він здібніший, охотніший і котрої другий на зараз не зробить», писав Драгоманов, як він спав і думав про те, щоб скінчити «Політичні Пісні» бодай XVIII в. й після низки окремих нарисів «написати цілу Історію народньої словесности на Україні,—котра зробить значну частину Історії цивілізації на Україні», що нею задумував покінчити свою публічну кар'єру. Не пропускаючи ні одного рядка з того, що писалось про українську народню словесність, Драгоманов прийшов до виводу, що не тільки в нікого не було такого матеріялу про цю справу, але й «ніхто на тепер, і значить, на 15 років уперед не обробить цього матер'яла ліпше» від нього. Може трапитися пожар, він може вмерти й може пропасти матеріял, зібраний тисячею людей за 100 років і стягнений в одні руки, не кажучи вже про те, що з Драгомановим «вмре 15 р. підготовки по бібліотеках Росії й Європи, в розмовах і листуванні з першими спеціалістами діла і т. и.». Прохав подумати про це й або знайти чоловіка, що зараз узявся б видати той матеріял, або помогти йому видати його. Не треба говорити, що яке цінне не було б те видання воно тільки з трудом піде в Росію, бо раз «хто хотів, той має «Політичні Пісні», а «друге й найважливіше—такі речі видаються не на одну хвилю, а по крайній мірі на 50 років, так тут треба й погляду дальнозоркішого». Два з половиною років назад він переказував через старого товариша, що коли дано б йому в двох роках по 3000 р., то вийшли б «за 2 роки 3—4 великих томів

Політичних Пісень XVIII—XIX ст.,—і всякий, хто розуміє видавницьке й авторське діло, скаже, що Україна б мала свій образ, намальований нею самою, і, по меншій мірі, в рямці, котра не псує того образу,—за ціну, дешевшу грибів». Але багатоміліонова Україна «не дала цієї ціни грибів на видання свого найліпшого продукту». Кияни згодились тільки на 1500 р. на рік і за них одержали 29 аркушів «Політичних Пісень». «Але ви скажете,—писав Драгоманов,—що й це більше, ніж Ви можете дати. Я й сам це знаю і вірте мені, що сльози в мене стають на очах од благодарности всякий раз, коли получаю я од Вас гроші, так само як я плачу од болі душевної, коли Ви кидаєте мене на роки без слова, котре часто дорожше грошей. Я знаю, що Ви, як кружок приятелів, даєте без міри більше, ніж можете,—а все таки скажу, що як партія, тенденція, Ви даєте страшенно мало. Очевидно, Ви не вмієте організувати навіть українофільські елементи, а не то розширити їх. І коли Ви не можете знайти засобів, щоб видати такі національні речі, як Політичні Пісні та Кобзар,—то які ж можна мати надії, що Ви поведете й устну (!) пропаганду на користь українського відродження? Та й над чим, й чим, будете вести пропаганду, коли в Вас не буде під рукою повного видання найліпшого українського писателя та повного ж збору того, що зложив народ про свою долю в найновіші часи, найважливіші для пропаганди?». Коли приятелі зречуться видання Політичних Пісень і Кобзаря, то зрікаються «усякої ролі в пропаганді українства, як національно-політичного руху», й зостаються «тільки діллєтантами патуа й археологами-романтиками, та й то наскільки цензура дозволить. Так ліпше вже—писав Драгоманов—зрікайтесь і теорій українства (Сідай, куме, на дно, не трать марно сили!)—тим паче, що Вас все рівно: скубтимуть діллєтантизм і романтику». Цікаво й корисно боротися за живу справу, що для неї «можна й потерпіти, в надії доборотися свого,—а хникать, та ще й терпіти бог-зна за що» не варто й безкорисно. В усякому разі це справа Киян, а Драгоманов зробить своє відповідно до своїх сил: видасть у біжучому році III випуск «Політичних Пісень» і 500 примірників «Кобзаря», «хай люде знають, що народ наш дума про козацтво, московське царство,—які в його спеціально політичні думки» й «хай світ бачить, що думав найліпший український писатель». Після того може вийти з чистим сумлінням в «отставку».

Слова листу Киян із проханням не «приймають сказанное за желание ликвидировать все дела и счеты» приймав Драгоманов за «желание позолотить пилюлю» йому й їм самим, бо инакше вони не починали б від того, щоб «об'явити право о бесполезности його дотеперішньої «служби». Лист Киян приймав Драгоманов за «чистую отставку» й, зліквідувавши свої моральні обов'язки видання «Політичних Пісень» і «Кобзаря» «на страх свій особистий», постарався «зробити свою отставку як можна більше чистою» й виїде в Америку, бо в Європі ні один уряд не дасть йому місця, або втопиться, тим більше тепер, «коли українська література в Росії повертається по неволі й по волі в «Поезії Івана Подушки», а в Галичині прапором української нації ставиться Св. Унія. «Найоб'єктивніше признаючи себе побитим згідно з усіма правилами стратегії, як чоловік, що не розважив добре сил ні своїх, ні Киян», також об'єктивно він признавав, що теоретично був правий в своїх думках про потребу «поставити український рух на ґрунт європейський—ідейно й географічно,—і що тільки на цьому ґрунті українська справа може вигоріти взагалі й почастино пережити теперішню реакцію. Хто плавав у морі, той зна, що коли захопить тебе назадня течія, то нема небезпечнішого, як піддатись їй,—а треба держати голову вгору та все брикатись наперед, хоч би тебе несло все таки назад; наскочить хвиля напередне—й вплинеш на берег; коли ж піддасись хвилі назадній, то

напередня перескоче тобі через голову, переверне, назадня течія вп'ять потягне по своєму,—і чоловік пропав або, по меншій мірі, затягнеться ще далі од берега і довго попоб'ється, поки все таки не візьметься за раціональну методу плавати. Оттак і на історичному морю!» Таким поетичним порівнянням закінчив Драгоманов свою знамениту відповідь на лист Киян.

Прочитавши лист по його скінченні, побачив Драгоманов потребу вказати в додатку на вплив своїх видань і на те, що саме «попавсь в дуже поганий матер'яльний стан тим, що, поклавшись на цифри й строки, означені в позаторішніх листах і розмовах, походить у строкові довги», та сказав кілька слів із приводу своєї малої продуктивності «в таких роботах, котрі б вдовольняли Українців всіх напрямків, т. є. в роботах наукових». Як усі його приятелі, так і він виступав у світ із невеликим запасом знання про Україну. Властиво він щойно почав учитися українології коло «Історичних Песень», як треба було виїхати. Відповідно до умови, він мав писати в «Громаді» про європейські справи, а українськими обіцяли зайнятися компетентніші від нього люди. Одначе, коли вони не дали нічого, він мусів довчитись українології на чужині, на що треба було часу й праці. Й ось коли в деяких питаннях набрав стільки фактів, що вже була сміливість говорити, наскочили на нього цензурні строгості в Росії й «елімінація» його з галицької преси.

Одержавши відповідь Драгоманова Киянам, писав Франко у своєму листі з 22 лютого 1886 р. до нього: «Як переїде той Ваш лист на Україну,—не знаю, а ще важніше: як він застане Ваших товаришів. Боюсь, щоб не застав їх в погрозі, бо як раз в минувшу суботу, коли від'їздив звідсі чоловічок з книжками і листами, дістали ми глуху вість, що в Києві арестованя... От тому я боюсь, щоб лист Ваш не прибув до Києва в таку пору, коли всі люди не розположені будуть і читати його і помогти зможуть ще менше, ніж звичайно. Страшно подумати, а все таки, здаєсь, правда, що головна вина Киян буде—зв'язки з Галичиною, і то як раз тоді, коли Галичина сама силуєсь рвати ті зв'язки»¹⁾. На це відписав Драгоманов 25 лютого: «Письма мого до товаришів, звісно, не слід посилати не на вірняка,—бо як поладиться в руки поліції, то адресата не поглядять по головиці. Я писав лист той, думаючи, що його перевезе хтось з посланних, а тепер жалію, що потратив час. Я дуже боюсь, що лист так і застряне де небудь»²⁾. У своєму найближчому листі Франко вспокоїв Драгоманова: «Лист Ваш до українських товаришів, переданий через Прихильного, і, як маємо добру звістку, через границю враз із книжками перейшов благополучно. То само й уваги до програми соціалістично-федеративної»³⁾.

В листі з 6 квітня повідомляв Франко Драгоманова, що по святах їде до Києва й Одеси та готов служити, коли Драгоманов має, що передати⁴⁾. Відповідаючи йому 11 квітня, питав Драгоманов, чи візьме Франко листи, направлені проти нього, бо він мусить намовляти Українців у Києві й Одесі, щоб рішуче виступали проти Франкової групи народовців⁵⁾. Франко відповів, що візьме листи Драгоманова, навіть проти себе направлені, «нехай судять люди»⁶⁾. Такий тон листування впливав із тодішнього сильного напруження у відносинах Драгоманова до Франка. Ближче пояснення слів Драгоманова приніс його лист із 24 квітня з таким місцем: «Ніяких листів «проти Вас» я давати Вам не думав і не дам. Даю Вам листок (по неволі коротенький) про справи принципіальні. Навіть річей, скільки для персональних, хоч і тісно зв'язаних з принципіальними, напр., про печатання моїх праць, я Вам поручати не буду»⁷⁾.

¹⁾ Там само, с. 165. ²⁾ Там само, с. 169. ³⁾ Там само, с. 172.

⁴⁾ Там само, с. 178. ⁵⁾ Там само, с. 179. ⁶⁾ Там само, с. 181. ⁷⁾ Там само, с. 182.

Згаданий лист Драгоманова до Киян у принципіальних справах, надрукований з автографу в першому томику листів Драгоманова до Франка (стор. 211—220). В своєму листі Драгоманов із того, що робилося в Західній Європі, здогадувався надходу великих соціально-політичних рухів і писав із приводу цього так: «Щоб і з цього руху вийшла яка користь для краю,—а почасти для нашої України,—щоб він вп'ять не повернувся у «нігілізм» і не розвіявся, а також, щоб він не отбив нашу українську молодіж од українства,—треба, щоб старші не пропустили часу, і по крайній мірі поставили ясно свої політично-соціальні ідеали». Тут і запримічував, що найбільше могли мати ваги в сучасний момент, окрім програми політичної волі, соціальні програми, середні між програмами європейських соціалістів (комуністів) і радикалів. Для цього треба було завести нелегальну й легальну пресу. Найприродніше було б, щоб Галичина була «опорою для української печаті й навіть місцем, де б могла практично проявити себе українська політично-соціальна програма, поки пробудиться ширший і енергічніший рух в Росії». «Тільки ж в Галичині тепер діло стоїть так, що вона не тільки не може служити до того, щоб притягти до українства пригтовляючийся рух в Росії,—а скорше напроти одниха од українства прогресівніщі елементи в інтелігенції в Російській Україні, а надто коли їм буде даний резон вважати галицьких «українофілів» за представителів української ідеї». Розвиненню цієї думки присвячений головний текст листу Драгоманова до Киян. Він думав, що з їх боку повинна б вийти декларація, «котра б розривала публічно солідарність з галицькими народо-вськими реакціонерами». Кияни повинні були б зажадати «ясного радикально-прогресивного напрямку» від журналів, що їх піддержували, бо й «тепер в Галичині єсть люде, котрі самі недовольні характером теперішнього народства,—котрі потроху навіть працюють в иншому характері. На лихо, ті люде сидять в провінції, або дуже ще молоді,—студенти й академики». Голос Киян «одних би зібрав, других піддержав би і багато б кого охоронив од деморалізації».

По своєму повороті з Київа починав Франко ось як свій лист із 20 травня 1886 р. до Драгоманова: «Повернувши з Київа, спішу переслати Вам ті звістки, які єсть у мене для Вас. Поперед всего: лист Ваш новий я завів і передав Трегубову, у которого читали його Михальчук, Житецький і Антонович. Попередній Ваш лист тож дійшов на місце і був читаний у гурті. Над ним була дискусія, котрої змісту не знаю; для уложеня на него відповіді вибрано трех людей. Я просив, щоб передано відповідь через мої руки, але міні сказано, що так скоро уложити її годі. З розмов і з оповідання Коваля¹⁾ я зміркував, що успособлене до Вас серед старого гурту дуже некорисне, хоч, звісно, про розрив і ліквідацію яку небудь і мови нема. О кілька бачу навіть супроти минушого року, загальний настрій умів радше понизився, ніж піднісся. В старшій громаді розстрій і розділ на гуртики, котрі поодинко ще дещо й роблять, та на спільну яку небудь роботу не зберуться. Серед молодіжі розстрій ще більший, особисті пересварки і знеохочене. Політичних гуртків я не зустрів майже ніяких,—недобитки їх тепер отсе виходять з університета. Кружків т. зв. культурних є кілька, хоч малочисленних,—ворогують між собою за особисті речі, а коли й хапаються до роботи, то більш в одиначку, ніж гуртом. Появилось декілько гарних талантів беллетристичних і кружки стараються перетягти їх кождий до себе». Між проханнями, що їх переказав Ковалевський через Франка, була й просьба, як що Драгоманов уважав це потрібним і можливим, написати брошуру про сучасний політичний стан України в усіх її частинах і про те, що Драгоманов

1) Коваль — Ковалевський.

уважав потрібним робити молодим і старшим Українцям. Основою брошури мало бути менше-більше те, що було основою листів Драгоманова до Киян, із виключенням усіх особистих рахунків, а метою «підняти духа громадського, вказати конечність політичної і громадської роботи і вказати далі, яка політична і громадська робота тепер найпотрібніша і серед даних обставин можлива». Далі висловив Ковалевський бажання, щоб Драгоманов і з свого боку робив, «що можна, щоб зменшити розстоянє між Київом і Женевою через устрове посередньої станції у Львові», де повинні були б друкуватися такі речі Драгоманова, що не заборонені австрійськими законами, а для Росії могли б мати актуальне значіння. Також сподівався, що він або хтось із його товаришів улітку ближче порозуміється з Драгомановим¹⁾.

Звістки Франка з Києва назвав Драгоманов у листі з 27 травня дуже цікавими й «в суммі не такими навіть сумними», як він ждав, «бо хоч в ідеях там тьма, та все таки хоч совість єсть». За найгірше уважав Драгоманов те, що люди сварилися між собою із-за особистих причин. Згадавши за недостатку звісток із Одеси, питає Драгоманов, хто писав лист, що його привезла Тригубиха, що означав лист Лисенка й хто ті трое, що мали писати відповідь Драгоманову²⁾. В своїй відповіді з 7 червня Франко не міг в'яснити бажаних питань, а що до Одеси повідомляв, що там не був, тільки прохав Ковалевського зробити копії з останнього листу Драгоманова й післати, куди треба³⁾.

Питаючи Франка, в листі з 3 грудня, чи листується з Київом і чи легке те листування, зазримчував Драгоманов, що йому треба б передати туди два питання, одно громадянам, чи одержить яку відповідь на свій лист, де між иншим він питає, що йому робити з друкарнею й складом, бо наслідком скінчення громадської пенсії мусить забиратися з Женеви й шукати собі де небудь заробітку, а друге до Ковалевського, чи й коли вишле 350 р. за біжучий рік, що належаться Драгоманову за роботу над історією української літератури, й чи та в якій речинці висилатиме 600 р. на найближчий рік, бо наближається 1 січня, коли мусить платити довги або сказати що небудь своїм кредиторам. Далі бажав запитати Антоновича, як йому бути з «Кієвскою Стариною». Антонович написав Драгоманову, що згаданий журнал платитиме за праці, а тимчасом за свою останню працю Драгоманов і не одержав нічого й навіть не мав відповіді на свій запит⁴⁾. Питання Драгоманова переказав Франко до Києва, як писав у своїй відповіді йому⁵⁾.

В тому самому часі пригтовлявся докір Драгоманова Франкові за його буцім-то не секретне виповнювання ролі посередника. В листі до Драгоманова з 1 грудня писав Павлик ось що: «Будьте ласкаві — про гроші на Кобзаря чи які інші видавництва не писати ані в Братство, ані нікуди, бо я переконався, що одна частина напр. Братства бере Вам се за зле. Коновский стоїть перед сею частиною і дивиться на Валлі грошеві справи з Україною подібно Старицкому. Раджу Вам зовсім перервати про се розмову»⁶⁾. Драгоманов поперед усього пояснив справу Павликові в листі з 5 грудня. Братство звернулося з офіційним листом до Драгоманова, повідомляючи його, що назначило 150 гульденів на закуп 100 примірників «Кобзаря», й питало його, чи годиться дати йому 50% знижки та скільки є вже готових форм стереотипів. На ті запити й відповів Драгоманов, а поза тим нікому про ніякі гроші не писав окрім Франка. Коли останній або хто инший візьме це за зле Драгоманову, «тим гірше для нього, — писав він, — а не для мене. Я знаю, що я чужих грошей дурно не заїв ні сантіма і своїх не ховав, коли ділові або товари-

¹⁾ Там само, с. 184—185. ²⁾ Там само, с. 187. ³⁾ Там само, с. 188. ⁴⁾ Там само, с. 215. ⁵⁾ Там само, с. 216. ⁶⁾ Переписка, V, с. 129.

шам треба було. Знаю навіть і те, що коли нужда занесе мене туди або в такий стан, що мені не можна буде працювати для рідної ниви,—то нива ця не виграє, і це мені больніше, ніж що друге,—а нехай пустий язик чий небудь меле собі пусте!» А як мовив що Коцовський, то стидно йому. Він сам звернувся з симпатіями з приводу листу Драгоманова до Киян. Драгоманов відразу побачив, що «публікація» у Львові його листування з Киянами «мала злі наслідки, пустивши поговір, що ось мов Кияне одрікаються од Драгоманова». Досадний був для нього тільки висновок Львів'ян, а саме, що їм «можна одрікатися од думок Драгоманова»¹⁾. З ради Павлика скористав Драгоманов у своєму листі з 20 грудня до Франка, пишучи ось що про цю справу: «Мене звіщають з Галичини, що там робить зле вражіння моя переписка про грошові справи й про мій фінансовий стан. Правду сказавши, мені завше було дивно, по чому мої листи в Росію в тих справах сталися публічним достоянням,—так що мені про це писали навіть люде, котрих я ніколи не бачив і котрі, при всій щирости до мене, не могли знати суцності моїх відносин до моїх українських товарищів.—Тепер я мушу звернути увагу Вашу й тих, кому мої листи стали відомі,—на те, що перше—я тільки тим писав про грошові справи, котрі зроблені були, не мною, посередниками в тих справах між мною й товарищами; в друге—що я писав не просьби, а запитання про висилки грошей, не мною назначених,—і найбільш тоді, коли можна було думати, що вислані гроші пропали, або тоді, коли грозила небезпечність громадському добру, типографії, через неплату по векселям, котрі я давав, покладаючись на обіцянку вислати звіншу сумму на звінний строк (напр. в іулю,—коли я не получив, і в декабрі).—а в третє, що всі мої фінансові відносини з товарищами не мали в собі ні крихти філантропічної й вийшли без всякої моєї ініціативи і навіть після довгої моєї опори против». Тут оповів коротенько про свої фінансові справи від часу виїзду в Росію й зазначував, що не тільки не жалівся, але навіть не докучав товаришам своїми рахунками та щойно почав добиватися докладности рахунків, коли врізалися бокові заробітки й він попав у довги. Словом, витворився такий стан, що йому нічого не зосталося окрім ліквідації й такий ліквідаційний характер мали його фінансові запитання в останньому листі до Франка²⁾. Повідомляючи Драгоманова в листі з 18 січня 1887 р., що пересилає йому 300 р., що їх дістав від жінки як «довг Киян», заперечив Франк словам Драгоманова, буцім-то його «грошові справи сталися тут у Львові ділом публічним», бо Франк не знав і не чув про щось подібне³⁾.

Відписуючи Франкові 2 лютого 1887 р., Драгоманов повідомляв його, що «получив великий лист од Киян,—та жаль, що до нього не приложено звістки, хто його передає,—що ще вбільшує анонімність листу,—а з анонімности ніколи добра не виходить»⁴⁾. На це відповідав Франко в листі з 11 лютого: «Лист од Киян—є лист од Киян. Здаєсь, що ім'я писавшого тут ні причім, а то ще тим більше, що всі вони, як каже моя жінка, дуже бояться»⁵⁾. З копії, зробленої рукою Лесі Українки, подаюся тут текст відповіді Киян. Ось він:

«Перш усього маємо перепроситись за те, що так довго не давали Вам одповіді на обидва Ваші листи (1-й—8 февр. 1886 р., другий без дати),—вже минулась,—ми-б звичайно не турбували-б і Вас, і самих себе своїми писани Вами так, що Ви ніби одповіді і не питаєте, однак же ми не можемо залишити їх без того, щоб не показати Вам, які наші думки з приводу всіх питань, котрі Вами зачеплені; не можемо залишити їх без одповіді тим більше від того, що в де-чому ми з Вами ніби кардинально

¹⁾ Там само, с. 130—131. ²⁾ Листування, сс. 218—219. ³⁾ Там само, с. 220. ⁴⁾ Там само, с. 222. ⁵⁾ Там само, с. 223.

розіходимося, а між тим нам (не) хотілось-би, щоб така різність виходила від якогось непорозуміння. Як-би що Ви не були таким даьнім товаришем нашим і нашого загального діла; як-би ми бачили в Вас чоловіка, що тільки на хвилинку заверне у нашу хату, а вийшов з неї,—так і гадка вже минулась,—ми-б звичайно не турбували-б і Вас, і самих себе своїми розмовами; але-ж з Вами розійтись ми можемо тільки після того, як упевнимось, що ніякого непорозуміння нема, а що Ваш шлях пішов в одну сторону, а наш—у другу і що це сталося не від помилок кожного. а після довгого розсуду. От щоб показати Вам наш розсуд, ми і намірились написати цей лист. Але ранійш, ніж почати про саму істоту нашого непорозуміння з Вами, ми мусимо зробити ще один вступ, котрий покаже, що різність наших думок з Вашими з'являється в одній тільки частині загального питання (не кажучи про дрібніші діла), і в такій частині, котра не просто стосується до ідей, принципів, а тільки іде поруч з їми.

Нема чого багато казати про те, що кожний чоловік виробляє свої ідеї, погляди на життя, одно слово—ту принципіну сторону, що робить його з таким або іншим моральним обличчям, і виробляє все це раз на цілий свій вік (звичайно, як що цей чоловік вже твердо стоїть на ногах, вже вийшов з того періоду життя свого, коли одні думки замінялися другими, коли він не знав ще, на яку ступити). Але, доживши до Христових років і носючи таке або інше моральне обличчя, чоловік мусить придивлятися до тих обставин, в яких він живе, і, дивлячись по обставинах, виробляти програму практичного свого діла,—і звичайно, ця програма не тільки може, а навіть мусить мінятися разом з тим, як міняються обставини. Як що ми бачимо, що чоловік змінив своїм думкам, принципам, то ми маємо право винуватити його, навіть прозвати апостатом; як-же він міняє тільки свою програму, прозивати його апостатом ми не можемо, а можемо тільки з нашого погляду винуватити його, що він не те робить, що слід, а часом буває й так, що ми потім скажемо йому ще й спасибі за цю зміну програми. Виходячи з цього, можна зробити такий витяг: як що жив цілий гурт і виробив собі разок принципи і як що потім дехто з цього гурту відрікся від цього разка,—то звичайно, остатні з гурту відвернуться від нього, бо вони бачуть себе і його зовсім на різних доріжках. Як-же дехто з цього гурту відрікся не від принципів, а тільки уложив иншу програму своєї практичної роботи, то тут зовсім не такі стають відносини: гурт може не лічити його своїм членом, але не відрікається від нього, а навіть піддержує зв'язки з ним. Перемістіть тепер члени цих відносин—і вивід буде той-же самий, себ-то: гурт в більшості членів міняє свої принципи—остатні з гурту не тільки виходять звідтіль, але зовсім відвертаються від нього; гурт, не міняючи принципів, в більшості членів міняє тільки програму практичного діла—остатні з членів, як що не згодяться з цією програмою, виходять з гурту, але не лічать його своїм ворогом і піддержують зв'язки з ним. Це все прийшлося написати Вам в відповідь на кінець Вашого 1-ого листу, де сказано: «Ваші остатні слова, в котрих Ви просите мене не приймає сказанное за желаніє ликвидировать всѣ дѣла и счеты, я приймаю за желаніє позолотить пилюлю... і я приймаю за чистую отставку». Перш усього подивимось, під яку з попереду данних пропорцій, підійде вищеперечений лист наш. 1) Ми ніколи і гадки не мали, що Ви, як член гурту, змінили тим принципам, що гурт сповідав разом з Вами—першої пропорції нема; 2) хочемо думати також, що і Ви не дивитесь на нас, як на апостатів ідей—хочемо вірити, що і другої пропорції нема; 3) не маємо права докоряти Вас, що Ви дуже змінили ту програму практичного діла, з котрою виїхали від нас—третьої пропорції нема; 4) ми де в чому змінили свою програму—

це єсть. Чи виходить-же з цієї четвертої пропорції, що ми Вам в тому листі прислали отставку?

Почнемо з того, що коли ми порішили змінити нашу програму, чого, по нашій думці, потребує практика теперешнього життя, — то ми лічили своїм обов'язком звістити про це Вас, як активнішого свого товариша, і оповіщаючи Вас, ми тільки бажали того, щоб Ви повірили нам і згодились з нашою новою програмою. Думали-ж ми, що Ви повірите нам, от з якої причини: ми живемо тут, на місті, і бачимо все, що робиться навкруги, а Вам доводиться жити в чужім краї, одірваному від сучасних потреб місцевих, і тільки знаючому про них з часописів (по часописах тільки можна познати загальний стан життя, а не частковий), та з листів знайомих Вам людей; ми-ж, здається, маємо право лічитись Вашими знайомими, котрим можна вірити, як що не більше, то стільки-ж, як і другим. І так, значить, ми писали Вам, сподіваючись, що Ви повірите нам; — де-ж — та «чистая отставка?» Як-же що Ви нам не повірили (про це скажемо просторійше далі), то ми мусимо Вам передати наші думки про ідеальний стан гуртового життя. Гурт, передивляючись усякі діла, які він робить, робив ранішше і які може трапляться йому робити, порішає, які з цих всіх діл корисні для його, а які некорисні (звичайно на той час); далі, він каже, що йому бажалось-би мати такий стан свого життя, щоб кожний член робив тільки корисне діло і відрікався від некорисного. Гурт не бере на себе виробляти поліцейської «узаконаєнія», не хоче він виробляти параграфів, де-б стояло: отнюдь не дозволяється членам т-а то-то и то-то, а, сказавши тільки, як-би бажалось йому жити, покладає все, що далі цього йде, на громадське серце членів. І так, як що Ви, не повіривши нам, не можете прийняти нашої програми, то ми, по своїй конституції отставки Вам не посилаємо, а покладаємо це діло на Ваш розсуд і на відповідь Вашого громадського серця. Просячи Вас ще раз подумати про наші доводи, ми кажемо Вам наперед, що не робимо ні в якому разі ліквідації з Вами, а тільки, звичайно, не можемо Вам допомагати в тих ділах, що ми визнаємо некорисними для себе, і раді завше допомагати Вам для роботи Вашої в загальних з нами ділах. Але просячи Вас ще раз подумати про наші доводи, ми скажемо дещо про ці самі доводи.

Ми сказали в першому листі, що наші політичні публікації дали «мінімальний плос» і для теперешнього часу стали «роскішну». В відповіді своїй Ви спочатку ніби згодитесь з цим і тільки хочете розібрати причину цього «мінімалізму» і, хоч не для криміналістики, а для фізіології, шукаєте повинних в цьому ділі. Повинні виходимо ми, бо не видержали договору, — як Ви кажете. Нехай і так! нехай буде поки, що цілком ми одні повинні в цьому мінімалізмі. Але чи-ж міняється від цього стан всього питання в теперешній час? Як що Ви можете від щирого серця сказати, що ми навмисне не додержували договору, що ми навмисне не засилали до Вас нічого до друку від себе, — тоді Ваша правда: треба тільки відкинути на дальший час цю непевність нашу — і діло можна повести далі. Але ми не почуваємо за собою такої провинності, та навряд і Ви сами будете нас винуватити в цьому; ми поки скажемо тільки, що, справді, ми мало зробили активного діла в цьому питанню, від чого Вам і довелося виступати з публікаціями, як Ви пишете, або самому, або у 2—3-х. Від чого-б воно не сталось так, — чи від того, що ми не могли зробити, чи від того, що не вміли, — однак же виходить, що цього не було і нема ніякої гарантії, що і далі буде. А коли так, то факт зостається фактом — і мінімалізм був, є тепер і звичайно буде і далі. Як-же що цілий гурт бачить, що через який час нема користі від того діла, яке він колись постановив вести, то з нашого погляду — було-б провинністю тратити на це діло обческі сили і гроші.

Але обернемося тепер до того, чи справді ми одні повинні в цьому «мінімальному плюсу»; чи не було ще, окрім нас, і других причин, не од нас залежучих? З свого боку кажемо наперед, що розбирати будемо це діло не для криміналістики, а теж для фізіології.

Звичайно, Ви пам'ятаєте, що коли Ви виїжджали від нас, була певна надія, що діло мусить швидко стати на тверду постать, що тільки на перший раз потрібні від громади і матеріальні засоби і працюючі, а що далі знайдуться і передплатники, знайдуться і дописувателі. Може це була наша загальна помилка, коли ми покладали надію на тодішній стан життя в Росії і в Галичині, а може й те, що це була і не зовсім помилка, бо ми сподівались побачити своє видання виходячим у Відні—це раз, і виходячим швидко одно за другим, а найголовніше—швидко після того, як Ви виїхали—це два. Вийшло-ж так, що Ви, навіть не порадившись з нами, переїхали до Женеви—це раз, а потім—минув рік, мало ще і не другий,—а видання нашого нема—це два. Звичайно,—на те були у Вас причини; але-ж, з нашого погляду, діло багато прогало від цих двох причин. Що Ви не могли видавати умовленої часописі в Відні,—це так; але може, як що не у Відні, то і зовсім не треба було-б її видавати? От в цьому перша помилка, що Ви не порадилися тоді-ж таки з нами; бо один вплив і одну вагу мало-б видання, що з'явилось у Відні, місці, далеко ближчому до нас і ріднішому, і зовсім друге,—коли воно вийшло у Женеві, де воно легко згубилось між іншими російськими виданнями соціально-революційними. Від чогось також сталося, що Ви не могли видати швидко першого номеру, і видати так, як ми домовились,—щоб це була невеличка часопись, жива, торкаюча коротенько усякі наші питання. А зовсім не те враження робить така часопись, як ті гробу х и, що дуже помаленьку висувались на світ Божий! Бо як що перший том, де подані були провідні ідеї, ще міг бути прочитаним деким з «неприсяжних українофілів», то другий, ма с т о д о н т н и й, том х и б а за к а я т т я х т о перечитав, а особливо, як побачив, що там подаються звістки про те, що 3 роки назад робилось на Україні. Вийшло ще й так, що поки з'явився перший том, минуло багато часу, а разом з цим багато де-чого змінилось в стані життя російського, бо після війни, хоч і немало облизнів з'їв уряд, все-ж таки він підняв голову, а найголовніше—тоді дуже гостро виступила революційна російська партія, на котру дивились усі—і ті, що згодились з нею, і ті, що були антагоністами, а (на) наші публікації ніхто не звертав навіть уваги,—себ-то: тоді був зовсім не той час, щоб випускати їх. Ви не вірите нам, що і теперешній час ще гірший для таких публікацій, але ми маємо більше право не вірити Вам, бо щодня чуємо, як воно єсть насправжжк.

Покінчивши питання про те, як і в чім ми повинні перед ділом, що не додержали вговору до праці, обертаємось тепер до другої вини, що Ви складаєте на нас. Мабуть, Ви запитали, як попереду ми сказали: «хочемо думати, що і Ви не дивитесь на нас, як на апостатів ідеї»; сказали ми так з тої причини, що не хочемо вірити, щоб Ви справді думали так, як написали: «з першого-ж дня ви почали під ко п у в а т и с ь під вмовлені ідеї». Це підкопування Ви бачите в наших деяких вчинках в Росії і в Галичині. В Росії—ми вступили до слав'янск. благотв. комітету в момент добровольців; ми робили вскопи до Лор. Мелик, з консервативними програмами. Це—як Ви кажете—більш руйнувало діло, ніж мала енергія до праці по самому видавництву. Нехай так! нехай буде по Вашому, що ми це все робили; але ми не розуміємо, чим це могло шкодити ділу видавництва в Женеві, а особливо перше—вступ до слав. комітету? Цей вступ був зроблений деким з Українців, котрі дивились на діло так: як що слав. комітет дає гроші братам-слав'янам чорти батька зна за що, то краще нехай ці гроші ідуть на діло визво-

лення знищених став'янських народів. Яка-ж тут могла бути шкода женеvському видавництву?! Як що Ви далі кажете, що цей вступ перешкодив в писанню Вашого листу до Фримана, то й тут якесь непорозуміння: хіба вплив, який робили Українці в слав. комітеті на нап'рямок його діла, чим небудь переінакшував ту постанову восточного питання, яку сповідають Українці і про яку мабуть і Ви хотіли писати? Цього не розуміємо і для того одповіді не можемо дати. Що до вскоків з консервативними програмами до Лорис-Меликова, то знов таки не розуміємо, про які програми Ви говорите: ніяких програм від Українців не було подано, а тим більше консервативних. Як-же що справді ми покладали надію на діяльність Лориса, то, живучи тут і бачучи все, мали на те деяке право, бо бачили, що ця течія дала якусь полегкість нам і нашому ділу в Росії, і зовсім не дивились на цю полегкість так, як дивиться тут дехто з людей, покладаючих, що вона з'явилась результатом наших женеvських видань. От задля чого, коли у Вас з'явився лист до Лорис Меликова (Солов'я баснями не кормять), то він далеко не був нам на руку. А чому так? Тому, що ми, придивляючись до всього, що робиться навкруги нас, міркували собі: «краще маленька рибка, аніж здоровий таракан», або—«краще маленька дерев'яна хатка, аніж велика кам'яна болість»; а цього таракана і цю кам'яну болість ми дуже добре зазнали і до Лориса, і після нього!

Що до Галичини, про котру Ви кажете, що як і там з'явився цей «мінімалізм», то теж він залежав від нас,—то ми мусимо дати Вам таку одповідь. Ми ніколи не брались і тепер не беремось бути відповідними за все те, що там робиться, бо відповідати (за) вчинки можна тільки при двох умовах: 1) як що чоловік бачить можливість впливати на другого і того не робить; 2) як що він дуже добре знає про все те, що робиться цим другим, і про всі ті обставини, в яких він живе. Обертаючись до цих двох пунктів, ми бачимо, що в відносинах наших до Галичини нема і не було ні того, ні другого. Бо й справді, впливати на Галичину ми могли-б тільки тоді, як-би що у нас були міцні зв'язки з нею, такі міцні, що мало не щодня ми знали-б, що діється там, а Галичина знала-б, що діється тут,—тоді звичайно хтось на когось міг-би впливати; але Ви дуже добре знаєте, що цих зв'язків у нас нема, і не наша провинність в тому, що їх нема. Як їх завести, коли ми не тільки не маємо змоги просто листуватись з Галичиною, але навіть не можемо відбирати тут усіх їх часописів? А коли так, то звичайно наші зв'язки стають тільки спорадичними, від чого залежить і те, що не знаємо навіть добре,—що, як і для чого там робиться. Хоч деколи нам, прочувши про що небудь, що вчинилось там, і здається, ніби це не гаразд зроблено, але наврод стане у кого сміливості зразу судити і винувати Галичан за їх вчинки, бо—знов таки кажемо,—для чого треба дуже добре знати усі часткові обставини життя. Дивлячись здалека, іноді дивуєшся, навіть сердиться, коли бачиш, що не по твоїй думці зроблено, що небудь, але, придивившись потім ближче, не тільки не винуватиш людей, а навіть згодишся з тим, що на той час їх вчинки були зовсім розумними і політичними, а твої заміри були-б далеко несучасними, нетактичними. От задля чого ми, поки не настане для нас можливість більше знати раз-у-раз про обставини життя в Галичині, не беремо на себе відповідности за все, що-б там не зробилось. А міжтим ми читаємо у Вашому листі, що Ви складаєте на нас такі вини: 1) що ми «потворствовали подлост'ям Барвінського»; 2) що ми дали «санкцію» паскудству Д'яла проти Павлика»; 3) що «благословили» противунатуральний слоб Франка з Зорею». Розберемо ці, ніби наші, вчинки.

1) Що до Барвінського, то перш усього мусимо Вам сказати, що Ви мабуть добре знаєте, який самостійний і твердий характер був у цього

чоловіка (що, по нашій думці, його моральний плюс), і від цього з якою прямою і твердою програмою він виступив, яко політичний діяч. А коли так, то яку-б ми мали можливість переконати його, бачившись з ним тільки на хвилинку. Ви скажете, що треба було нам зовсім відвернутись від нього; але ми не мали на це ніякого права, бо тих «подлостей», про які Ви кажете, ми не бачили, а за те бачили, як багато користі він зробив для постанови народнього діла в Галичині. Ви може прозиваєте «подлостями» те, що він прямо заявив, що відрікається від соціалізму, але відвертатись від чоловіка за це ми не маємо права з двох причин: про першу ми скажемо далі, коли будемо говорити про наші думки з поводу діл наших тутешніх, місцевих¹⁾, там кредит народнього українського діла так упав, що народовій партії довелося з двох боків видержувати натиск: від Поляків, від москвофілів, а разом з тим, прихильників народової партії стало далеко менше, що відгукнулось на числі передплатників на часописі цієї партії, котрих багато поменшало, а за те побільшало їх на Слово. Саме в цей гарячий час і виступив до діла Барвінський, котрий побачив, що захистити народнє діло можно, тільки відрікшись від соціалізму, котрий і в Австрії, не тільки у нас, лічиться урядом і більшістю публіки страшним «жупелом». Побачивши це, він і заявив голосно, що українське народнє діло він визнає цілком яко програму діяльності своєї і усяєї народової партії, а від усякого соціалізму відрікається. Чого-ж він добився цим відреченням? А того, що небагато часу минуло після цього руху, як з'явилась нова часопись народової партії, звичайне, пійшовши на компроміси, але дякуючи їм, пригорнувши до діла багато публіки, чого не можна не цінити, бо в цім перше питання і перша потреба усякої партії. Порівняйте тепер з цим так:—чи добули собі що публіку такі видання, як Громадський Друг, Молот, Дзвін? На якій-же стороні перевага, хоч не в чистих принципах, але в справі загального українського діла? Як-же що додати до цього багато ще дечого, що зробив Барвінський, хоч, наприклад, тільки віча і читальні, то для нас стає дуже ясным, яка велика сила була в цьому чоловіку і як важко було-б осудити його за те, що де в чому він не пішов по нашій думці і колишній програмі.

2) Що до санкції, яку ніби ми дали паскудству Діла проти Павлика, то мусимо сказати, що про санкцію не може бути і мови, бо ми прочули подробиці про це діло дуже пізно, а перечитали дещо про це в Ділі, де нічого компрометуючого для Павлика не було сказано, особливо як що порівняти з тим, що було надруковано в Слові і Проломі, котрі Ви ніби берете під свою опеку, кажучи в другому листі, що вони більш українофільські, ніж Діло і Зоря. Але все це діло—їх місцова справа політичних відносин, в котру ми не можемо тай не хочемо втручатись.

3) Противунатуральний, як Ви кажете, слюб Франка з Зорею має свою історію, про котру ми Вам коротенько і скажемо, щоб показати, як-то так ми його благословили. Коли Франко був у нас і ми розмовляли з ім про потребу нової часописі, ми розстались з ним на такій умові, що він буде видавати нову газету, в котрій ми хотіли приймати активну участь; дещо обіцяли заломити і грошіма. Але через який час часопись не появлялась, а замість її прийшов лист од Франка, в котрому він оповіщав, що не може ніяк вкласти редакції, бо ні з кого її зкласти. Коли так стояло діло, що ні з кого навіть зкласти редакції, не кажучи вже про те, що і на передплатників була невелика надія,—то ми не здивувались, як потім вже прочули, що Франко зійшовся з Зорею, бо противонатурального там нічого бути не могло: Зоря—часопись найголовніша літератська, а не політична, себ-то повісті та наукові, літературні і історичні статті, що в Зорі містяться, ніякого лиха ділу робити не мо-

¹⁾ Далі правдоподібно щось пропущено у відписі з оригіналу. М. В.

жуть (та і не зробили його), бо найбільше лихо може бути там—це непоцінні статті наукові та невеликої ваги беллетристика; але це діло критики—таї тільки. Треба додати до цього, що на теперешню Зорю, окрім передплати да невеличкого дописування, від нас не йде ніякої заплоти грошової. Де-ж те благословіння, про яке Ви кажете?

До цього часу ми одповідували Вам на ті пункти, що Ви поставили, ніби признаючи «мінімальний плос» наших публікацій і тільки шукаючи, хто винний в тому. Але як це у Вас явилось тільки частиною уступового періоду, бо Ви далі показуєте, що зовсім не такий вже мінімальний був плос,—то і ми обернемося до цієї другої частини періоду і пояснимо, з яких причин ми зостаємося при своїй думці про мінімалізм. Ставимо і ми той самий девіз, який Ви знаєте за найліпший політичний девіз—«*gutta cavat lapidem non vi, sed semper cadendo*»—і розуміємо цей девіз так: всяка партія, зложивши в своїй голові ідеальний стан обчеського життя, покладає усі свої сили на те, щоб потрошку, по змозі, ці ідеали перестали бути тільки ідеалами і перейшли на реальну дійсність; а для цього треба, щоб та крапля раз-у-раз падала на камінь, та ще не відхилялась вітром по боках—тоді справді вона колись продовбає той камінь; як-же що крапля буде падати не на камінь, а повз його, та ще, не дай Боже—прямо таки в воду, то ніколи і нічого вона не продовбає, а тільки сама, як і всьому буває кінець, висхне без надії не тільки колись щось довбати, а й просто таки капати. Звичайно, у всякому ділі, а особливо у такому широкому, як діло українське, цих камнів до довбання дуже багато, а разом з тим повинно бути також багато і тих крапель, що довбатимуть. Дуже не легке діло порішити, який з цих камнів найважніше продовбати швидче, а який можна відкласти і на дальший час; а від цього виходить, що краще всього було-б зараз пустити усю крапельну машину—нехай кожний виділ крапель довбає своє. Але рідко буває такий гаразд у життю, щоб ця машина цілком уся могла бути у роботі: то дивись—на кілька камнів крапель не вистачає, то ще гірше—від якогось камня краплі вітер зносить. От тоді-ж-то і доводиться помірковувати, який камінь дасть більший плос, а який менший. З початку 70-х років нам здавалось, що настав той час, коли можна пустити в роботу усю машину—і ми її пустили. Тепер, через 11 років, можна вже, придивившись до цієї роботи, сказати, який плос вийшов на якому камені. Почнемо з того камня, котрий довелось довбати нашим політичним публікаціям в Женеві.

Ви кажете: «чи саяк, чи так, а в цих публікаціях висказувалась в перший раз після рукописів Шевченка політично-соціально-культурна програма українська—без цензури, перед усім світом, європейським і російським,—і в мене є докази, що світ таки хоч трохи та залпримічав Україну через ті публікації». Не сперечаємося, що це єсть плос, але не той, який мусів-би бути від цих публікацій, бо він зводиться на те: що про нас говорять по боках—таї тільки! А нам бажалось-би, щоб плос цей хоч трошки з'явився в самому життю України, в тому, що, дякуючи цим публікаціям, піднялось і поширило наше народне діло тут, у себе вдома,—бо це наша перша мета. Не зрікаючись однак-же цього плоса, в близький час, бо не таким духом віє од європейської політики, а що Європа, прочувши про нас, щось зробить на нашу користь,—мала надія в близький час, бо не таким духом віє од європейської політики, а ще буде колись, то—«поки сонце зійде, роса очи виїсть»,—і нам треба так-сяк одбиватись од тієї домашньої роси, а не виглядати сонця дець з(а) хмарами. Звичайно, як би ми бачили, що сил усяких у нас багато, ми не зрікалились-би і політичних публікацій, розлічуючи на користь, хоч і дуже маленьку, від Європи,—але сил цих—Біг-ма! Бажаючи-ж не залишати думки і про Європу, ми і прохали Вас (хоч і знали, що Ви це

робіте) час від часу нагадувати їм про нас; але що-ж робити, коли Ви кажете, що це не легке діло,—ми і не сперечаємось з Вами і віримо Вам, бо Ви там живете і більше нас знаєте, як стоїть це наше питання. Перейдемо до других плюсів, які Ви бачите. Ви пишете далі: «єсть у мене листи з різних кутків Росії, в котрих говориться, що коли вся жива молодь не пурнула в море народовольське, то тільки дякуючи тим публікаціям». Як-би це було справді так, тоді-б ми зразу сказали «пас» і згодились-би з Вами, що плюс був, та ще й далеко більший, ніж Ви кажете. Бо, звичайно, уся наша надія — це та молодь, котра зостанеться нашим наслідком, і до рук котрої ми мусимо незабаром передати нашу справу. Але в тім то й горе, що ці листи до Вас з такими звістками прилетіли од якихсь людей-фантастів, котрі бачуть зовсім не те, що діється насправжки; котрі не дивляться, мабуть, на діла, а тільки бачуть, як люде, осідлавши коня високої політики, герцюють на йому, та не бачуть вони того, що погерцювавши трошки по рівенькому полю «словоизвержений», так таки до діла і не приступають. Як не гірко буде це сказати Вам, але-ж ми мусимо не таїти правди: за всі 11 років ми дивились на молодіж, та не тільки дивились, а—чи так, чи сяк—їднались з нею, і мусимо тепер признатись, що найменш корисна: вийшла для нашого діла та молодь, котра приставала до українства саме в той час, коли найширше стояли на черзі наші політичні публікації; говорили тоді дуже багато, а минуло 3—4 роки—і малого сліду не осталось ні од кого: десь так завіялись, що й очей ніхто не (по)каже. Чому воно так сталось,—ми і на це здається, не помиляючись, дамо відповідь.

Як що для кожного чоловіка, окрім голої мови сповідання ідей, треба ще непременно і практичного діла, щоб він міцно був прив'язаний до цих ідей,—то для молодіжі це єсть *conditio sine qua non*. А треба признатись, що всі наші публікації до практичного, реального діла не вели; як-же що часами і вискакувало з їх яке практичне діло, то воно було нереальним, бо настав такий час життя, що нічого з цих діл зробити було неможливо. Ось з цього боку дивлячись, ми мусимо сказати, що не тільки плюса од публікацій не було, а навіть—мінус; а особливо, як що з'являлись такі публікації, як «Вільна спілка», що просто таки заводила молодіж у мрії, бо не давала нічого до практичного діла в теперешній час, не показувала, який перший крок треба зробити, щоб піти по тій дорозі, котра десь в тумані неясного будущого тільки манячила. Знаємо, Ви маєте право сказати: як-же-ж так залишити молодіж без проповіді тих здорових ідей, що виходили з наших публікацій? Ми і не думаємо залишати їх без цієї проповіді, але покладемо більш певну надію, що ближчі зв'язки та розмови і бесіди старих з цією молодіжжю зроблять більше, ніж робили наші публікації, бо треба іще одну гірку правду сказати, що ⁴/₁₀ тієї молодіжі, котра визнавала себе за українську, тільки по вершечкам перечитувала наші публікації і, не перегризши їх, не добравшись навіть смаку, пускала їх в оборот, кажучи, що вона сповідає всі ці принципи. А де-ж результати цього сповідання? Де те діло, котре-б показало нам, що це не пухирі з мила, а щось більш важнійше і ціннійше? Чи варт-же після цього тратити сили і гроші на ці публікації? Чи варт потім, іноді з великими жертвами, силкуватись про те, щоб, яко рарітет, перевести одну, чи дві книжки зза кордону? Ще раз скажемо: як що Вам пишуть, буцім молодіж запотребує таких публікацій, то Ви спитайте попереду реальних доказів цього, а потім вже вірте!

Ще один плюс Ви бачите в цьому ділі—це для будущого, себ-то—кажете—«коли в теперешню глупу ніч українство не буде нічим себе заляляти ясним і голосним, то ніхто не піде за ним, коли настане рапок». З цього powodu ми мусимо перш усього ще раз нагадати Вам, що

ми не зрікаємось політичних публікацій на завше, а тільки кажемо, що тепер для їх не настав час, і що тоді, як ми розпочали це діло, теж був або не той час, що слідував, або ми його проминули. Звичайно, ранок колись настане—цього ми сподіваємось, та тільки не так швидко, щоб на цей ранок тепер звернуть усю увагу. Ми дуже добре знаємо, що ранок не настає зразу після глибокої ночі, а попереду його потрошку починає на світ благословлятися; от тоді-то, як ми побачимо, що вже на світ благословилося, ми й поміркуємо (а хоч не ми, то наші наслідники), що і як треба робити. Може ще хто скаже, що був який плюс у Галичині і що можна сподіватись бачити його і далі. Про це ми раніше сказали, що не можемо бути суддями в цьому ділі, бо мало знаємо обставини галицького життя. Думаємо, що Вам самим краще знати про це; нам-же здається, що про який небудь плюс можна казати тільки тоді, коли бачиш, як раз-по-раз росте в публіці та провідна ідея, котру поставив собі на меті, та як усе більшає число тих людей, що стоять за цю ідею та чоловіка, що її проводить. Наскільки-ж ми чули, в Галичині, здається, ще менше, ніж у Росії, тих людей, що раді пійти за нашими політичними публікаціями, а коли так, то де-ж той плюс і яка надія, що він швидко буде? Але, як ми певно не знаємо про подробиці життя Галичан, то не будемо більше й казати про це, а тільки можемо порадити Вам запитати про це у самих Галичан, та тільки питайте не у одних тамошніх приятелів, а ще і у декого з інших, бо щоб не вийшло так, як з Росією, що Вам напишуть з одного боку, буцім потреба в таких публікаціях сама гаряча, а як візьмешся перевірити цю потребу, то побачиш зовсім інше.

З цього всього ми робимо витяг такий, що від наших видань для Росії плюса мало зовсім не було, себ-то краплі падали не на камінь, а повз його, прямо у воду, де нічого не довбали, а розіходились у цій воді, без сліду; як-же що маленький плюс і був в Європі, то такий маленький, що не варт було тратити й крапель; щоб продовжувати таку невеличку ямку, потрібних до другого каміня.

Бачучи, що не вистачає у нас сил на те, щоб вести далі політичні публікації, при такому мінімальному плюсі, і що ці сили потрібніші нам тепер на друге діло, а від цього відрікаючись на який час від цих публікацій,—нам треба було-б сказати Вам, які діла ми ставимо тепер на черзі; але ми не зробимо цього, бо довелось-би дуже багато казати про усю нашу теперешню програму. Одкладаючи до слушного часу, щоб побалакати про це з Вами просторійше, ми тепер тільки звернемо Вашу увагу на те, яке найголовніше діло ми ставимо на черзі, і на те, що цього діла нам ні в якому разі не зроблять політичні публікації.

В листі Вашому бачимо, як скептично Ви дивитесь на наш замір вести діло у себе вдома «въ предѣлахъ возможнаго»—як ми тоді казали,—пеключись найбільш про те, щоб придбати собі більшість людей своїх. З цього приводу Ви кажете: «ви думаете «создать сочувствующихъ людей и группы; сочувствующихъ—чому? Звісному політично-соціально-культурному ідеалу. Так треба-ж його показувати! Де-ж ви його покажете? В теперешній російській підцензурній літературі?» З першого разу може здаватись, що Ваша правда: як його прикличеш до себе, коли не покажеш, хто ти такий? Але і тут треба трошки розібратись в цьому питанню.

Як-би ми бачили, що наші політичні публікації, де ми можемо показати себе з голови до п'ят, ходять на свободі і обертаються на книжковому базарі, як і всяка інша книжка, тоді справді можна було-б сподіватись, що вони придають нам нових людей, котрі сами прийдуть до нашої хати, побачивши, що ми таке. Але-ж наші публікації ходили дуже туго, тай не по волі, а тільки хиба зіпд поли комусь даси перечитати їх—і звичайно даси по вибору, як що сподіваєшся знайти в ньому суголос-

ний ґрунт. Та треба ще до того додати, що даси такому чоловіку книжку, то й сам «не лінуєсь за ним іти»,—як казав Данило Заточник колись,—та додивляйся, щоб він з розумом читав її. Так чи не краще буде, як що ми, заводячи зв'язки з людьми, будемо в розмовах з ними показувати себе з тих боків, яких нам не можна прилюдно показати в тутешній печаті та пустити в оборот на книжний базар? Ручаємо Вам, що, при енергії з нашого боку, далеко більшому числу людей можна показати себе «во весь рост», ніж через ті публікації, та ще і розказати далеко більше, ніж те, що друкується в їх, а саме найчоловівіше—ми, розказуючи все це людям, будемо мати змогу пояснити, що такі-то наші бажання та ідеали, а така-то практична діяльність на цей час, чого ніколи наші публікації не робили.

Не можемо не звернути уваги і ось на яку сторону цього-ж таки питання. В теперешній час нам дорого придбати собі для діла (а не для гурту) не тільки таких людей, що цілком підпишуться з погляду ідей на нашій прапорі (хоч, звичайно, вони найдорожчі), але і таких, що може багато ще чого й не дійшли з цих ідей, та все-ж таки можуть бути корисними в багатьох загальних з нами ділах. Ми потребуємо тільки, щоб чоловік мав на собі таке моральне обличчя, котре не носило-б на собі і тіні морального мінуса, а до того—щоб від нього не оддавало російським урядом та поліцейщиною. А як що він не визнає деяких соціальних теорій або що, то ми не відвернемося від нього,—а думаємо, що не тільки будемо ми праві, але й чисті душею, роблячи так. Ми будемо праві, бо бачимо, що наше народне діло тоді тільки стане твердим, коли за його буде багато людей, коли ми будемо почувати, що це діло існує, як діло українське взагалі, а коли ми побачимо, що воно вже існує, тоді можемо розлічати вже всякі відміни і деталі. Ми будемо чисті душею, бо поруч з собою побачимо не ворогів загального українського діла, а тих, що стоять за його, хоч може вони й не всі підпишуться під нашою соціально-політично-культурною програмою. Але треба-ж правду сказати: хиба не фарисейство було-б, хиба не чиста була-б фальш, як-би ще люде голосно кричали, що вони соціал-демократи (як це і бувало), а все життя своє складали-б зовсім не по цій теорії (що теж бувало)? Ні! відректись від наших принципів ми й не думаємо, але тільки декотрі з їх ми поки-що не переводимо з доріжки наукової теорії на доріжку життя; бо бачимо, що цього зробити не можна,—та що не тільки прямої користі не дає, а навіть до сорому доводить.

Це все довелося сказати для того, щоб пояснити Вам, що ми не тільки не відвертаємося від усіх тих, що не підпишуться на нашій прапорі, а лічимо їх в теперешній час дуже корисними для себе. А таких людей ми можемо придбати собі не політичними публікаціями, а іншими, може-й далеко вужчими для діяльності, доріжками. Ми не зрікаємося нелегальної праці, та тільки будемо вести ті діла (хоч легальні, хоч нелегальні), котрі дадуть нам оцих людей.

Ви може спитаєте: чи був у нас плюс на добання краплями цього каміня? Відповідаємо—може був, а може й ні, і беремо гірше—нехай не було. Та тільки ми віримо і маємо надію, що з енергією ідучи по нашій програмі, ми його придбаємо—і совість наша на старість буде покійна перед світом і людьми. От Вам наші думки і бажання, котрі ми просимо Вас ще раз об'єктивно розсудити. Ще і ще раз кажемо: ми не винуватимо Вас ні в чому; була наша загальна з Вами помилка тоді—і тепер ми хотіли-б взагалі з Вами, побачивши цю помилку, повернути на другу доріжку практичного діла, котре знайдеться й для Вас, стоячого в окремій стані. Ми віримо, що товариське—і тільки товариське—життя завше дасть змогу піддержати один одного і в згоді повести своє діло. Ми бажали-б, щоб Ви, не провіривши наперед об'єктивними даними

всього, що ми Вам кажемо тепер, не робили свого рішення. Ми бажали-б, щоб Ви zostавались членом товариства і, живучи далеко, не бачучи всього того, що діється тут, не брали на свій ризик і на свою відповідь тих діл, що так або інакше торкаються і нас; щоб Ви про кожне таке діло радились з нами, бо без цієї умови—нема товариства. Не думайте, що нам легко просити Вас згодитись з нами в цих умовах; ми добре знаємо, як важко Вам, покинувши край і родину для того діла, котре Ви робили, тепер занехаяти його; нас дуже болить серце, як ми згадаємо, що Ви, стоячи в такім окремім стані, стративши свою першу літеральську позицію, що колись була Вами завойована в Росії, тепер, по нашій думці, мусите обернутись знов до цієї роботи, та ще заховавши своє ім'я. Гірко це Вам, і повірте—не менш гірко воно і нам! Та що-ж будемо робити! Як-би це було тільки діло того або другого лиця, звичайно—ми-б не почували за собою права ставити Вас і себе в такий стан; але це діло обчеське—і для того з жалем та з болем доводиться поставити осторонь питання личне і зробити так, як того запотребує по нашій думці питання гуртове. Але ми ще раз кажемо: не робимо ми з вами ніякої ліквідації взагалі; не хотіли-б її робити частково, а бажали-б Вас бачити, як і перше, серед свого товариства. Як-би Ви не порішили з цим питанням, ми ніколи, поки в нас є хоч маленькі сили, не покинемо Вас без своєї заповіді, так само, як сподіваємось—і Ви не покинете нас без своєї,—хоча Ви самі не зможете цього. Ми тільки кажемо, що що заповіді ми будемо засилать Вам для Вас, а не для тих робіт, що Ви захочете вести не по нашій теперешній програмі, хоч, звичайно, нам більше бажалось-би повести і далі стан одностайного життя вкупі з Вами.

Ми скінчили свою відповідь Вам в загальнім питанні. Але тепер ще зостається сказати про два часткових діла і, признаємось, мусимо приступити до цього з особливим болем в серці. Ці два питання—Ваше видавництво Кобзаря і Ваша праця по виданню «Історичних Пісень». Про Кобзаря мусимо пригадати перш усього таке. Давно колись (років 6 назад) нам дехто з мандрівців наших переказав, повернувшись звідти, що оттак і так Кузька наміривсь зробити дошки до стереотипного Кобзаря; що це він робить на свій кошт, щоб потім, як буде усе зкінчено, передати увесь стереотип до компанії. Ми дуже зраділи цьому і зробили постанову, котра була і виповнена, заслати Кузці 200 карб. для викінчення роботи, а також йому властиво заповіді до життя ще 150 карб. Ми міркували собі: дуже буде корисно для нас мати раз-у-раз свій стереотип і, як настане змога і потреба, випускати видання його. На тому діло й стало. Після того нам переказали від Вас, що треба ще грошей на викінчення цього стереотипу. Ми препоручили запитати, скільки-ж треба, і побажали пояснити собі це питання. В відповідь на це ми читаємо у Вашому листі, що Ви думаєте видати стереотип на свою власну відповідь, а після того перечитали Вашу печатну публікацію до всіх Українців заповіді Вам зробити це видання. Звичайно, ми ні на кого з членів товариства не хочемо накладати узи і забороняти їм робити те, що говорить їм їх громадське серце. Звичайно також, що в цьому разі ми не будемо доказувати своїх юридичних прав на видання Кобзаря, бо все юридичне нам зовсім не по натурі. Але, крім юридичних відносин, є ще відносини товариські, гуртові, котрі, нам здається, Ви—можливо й ненароком—на цей раз порушили. Розберемо, в чім діло. Кобзар—це праця тепер не одного, не двох, це праця всієї України. Ви знаєте, яке це дороге нам діло—видання Кобзаря. Здається,—в цьому разі Вам не слід було брати це діло на свою власну відповідь, не порадившись з нами. Знов кажемо,—ми не стоїмо на своїх юридичних правах; ми думаємо тільки, що Ви взяли самі рishать те діло, котре мусить рishитись не одним. Може Ви праві, думаючи, що тепер саме час його видати; може поми-

ляємось ми, думаючи, що треба було заждати з виданням, чи так, чи сяк—хто-ж дасть свій рішальчий голос? Хиба *ius primae occupationis*? Навряд Ви стоїте за цей принцип—і від того ми думаємо, що це з Вашого боку ненавмисна помилка. Нам-же здається, що видання Кобзаря тепер не на черзі—ось з якої причини. За останні 6 років ми видали в Росії з Кобзаря, що могли, і розійшлося за це время 20.000 примірників його. В цю візу нам треба знов пускати видання, бо зосталось вже дуже мало. От тут і з'являється питання про цензуру: ми боїмось, що видання Кобзаря закордонне може зопсувати діло нашого видання тут, а, признаємось, жертвувати тутешнім виданням для закордонного ми не маємо права, бачучи цифру 20.000 в 6 років. От ми і думали раніше випустити тут, а тоді видати і за кордоном—і тоді Вам не довелось-би пускати публікацій про запомогу, чим Ви нас-же соромите, а роз'яснити публіці, як стоїть діло—Ви знаєте, яку ми маємо змогу. Ви скажете, що це пусте діло,—що видання за кордоном нічому не перешкодить виданню в Росії, що як мають його заборонити, то й так заборонять, а як мають дозволити, то і так дозволять. Може воно й так, але це виходить «яко зерпало въ гаданіи», а риск все таки зостається ризком; в такому-ж дуже цікавому ділі ми не хотіли-б нічого ставити на карту, а йти найпевнішою дорогою.

Що до Історичних Пісень, то багато разів ми переказували Вам про це діло; казали і про те, чому нам здається кращим видати їх не там,—так що тепер не будемо вже розпросторюватись про це, а скажемо просто: ми прохали Вас і показували дорогу, як можна вийти з цього стану, щоб і Ваші думки справдити, і наших не залишити,—це видання матеріалу тут, а Ваші дуже багаті коментарії в формі статті, чи цілого ряду статей там. Ви не згодні з нами і зробили по своєму—як же ми можемо допомогати Вам в цьому виданню, коли ми певні, що воно пошкодить нашим замірам тут?

Але що було,—того не вернеш! Нам бажалось-би тільки на дальше поставити інакше діло Вашого видавництва там, і щоб Ви, зостаючись в нашому товаристві, прийняли до уваги це щире прохання Ваших приятелів незавше. На цьому бажанню, котре, *volens—nolens*, довелось кілька раз повторити, ми і закінчимо нашу відповідь Вам, просячи, знов таки, не думати, що нею правило яке-небудь суб'єктивне почуття.

Про свою відповідь Киянам згадав Драгоманов у дописці з 27 березня до листу з 16 лютого до Франка. Писав, що думав, що його жінка «вспіє переписати копію з листу до громадян в одповідь на їх (дійсно постидне по своїй безприціпности й безпам'ятности) посланіє», та всякі домові справи й хвороби не дали жінці навіть сісти за копію¹⁾. Тому й писав Франко в листі з 14 квітня до Драгоманова: «Вашу відповідь на письмо Киян пересилайте сюда,—ми з жінкою радо приймемось її переписати і передати». Хоча по київській «пантофобії» були прервані всякі, навіть чисто родинні звязки, все таки Франко сподівався, що зможе переслати відповідь Драгоманова через Харків до Києва²⁾. Драгоманов пішов за радою Франка й свою відповідь Франкові з 20 травня починав ось як: «Вже кілька тижнів я вагаюсь, чи посилати Вам мою епістолу до бувших приятелів. Одно, що внутрішній голос каже мені, що це все—об стіну горох,—а друге—боюсь, коли б епістола просто не вскочила в лапи поліції й не наробила біди. На лихо, я давно вже не маю ні слова од сестри й не маю зовсім ніякого сигналу з України, по котрому міг би хоч гадати про стан воздухів там. Що дня лягаю з думкою, що завтра вранці получу лист од сестри—й тоді рішу, що робити з епістолою, й що дня обманююсь. Тепер посилаю Вам своє чудовище. Робіть з ним, що знаєте,

¹⁾ Там само, с. 228. ²⁾ Там само, стор. 229.

аби тільки воно поліції не дісталось»¹⁾). В найближчому листі писав Франко, що одержав «епістолю» й зараз жінка сідає переписувати її²⁾). Оригінал цього листу Драгоманова до Киян заховався в архіві Франка, тому й текст його знайшов місце в другому томуку листів Драгоманова до Франка (стор. 4—79), а копію передано через Костя Арабажина³⁾), як писав Франко в листі з 19 жовтня до Драгоманова, що просив його 15 жовтня передати свій лист тільки тоді, коли матиме «певність, що переносника не вхоплять на грانیці»⁴⁾).

Свій лист до Киян починав Драгоманов від пізнього часу їх відповіді, бо «це річ не пуста, а сама по собі дає ключ до наших справ і до наших незгод—писав Драгоманов. Нігде, окрім у нас, я не бачив, щоб товарищі, співпрацьовники мовчали цілий рік!» Це випило з їх байдужности до нього. Їх мовчанка була ще тяжча для нього після їх листу, «помилкового по принципам, а й грубого по формі», як виходило з таких висловів, як «сверх-бюджетная роскошь». Такі мовчанки, не тільки не товариські, але й мають ту невигоду, що заки прийде відповідь, зовсім змінюються обставини, а коли зміняться й особи, що пишуть від гурту, то забуваються аргументи, факти, а часто навіть предмети розмови й часто замість фактів підставляються фантазії, яких не мало найпов він і в останньому листі Киян. Хоча радий був залишити полеміку й історію, а говорити про біжучі справи та провідні принципи, але «ніяк не можна обійтись без історичних оглядів назад, коли вже не без полеміки».

По порядку заговорив Драгоманов найперше про «Громаду», що наче «одрубаний хвіст» у казці Богдана Хмельницького на завсіди стоятиме поперек його згоди з Киянами. Редакторство «Громади» поставило Драгоманова в стан цілком противний усім засадам його життя, починаючи від такої, щоб надіятися тільки на самого себе, стояти завсіди на своїх власних ногах. За згадане редакторство взявся тільки тому, що співробітництво приобіцяли йому виразно люди «не безусі, а власне «Христових годів» (інші навіть Петрових),—а вийшло так, «що перші ці люди й дезертували» з поля битви, коли Драгоманов «протрубив атаку». «Форма «Громади» була придумана в славному комітеті 12 на Подолі; томи були придумані власне для того, щоб перше оснівно вяснити принципи науковими статтями». «Після томів були положені листки», а «коло томів брошури для інтелігенції й народу». Не тільки тягар питання до «Громади» спав на Драгоманова, але він мусів і доучуватися, коли прийшлося писати замість спеціалістів від українознавства, бо ж згідно з умовою він мав писати статті про європейські релігійні питання. Так само в Києві передбачено, що «Громада» виходитиме в Женеві або Лондоні, коли австрійська цензура буде за тяжка для неї. Були й такі, що бажали зразу поставити «Громаду» в Женеві або Лондоні й «таких було трохи не більшість», так що Драгоманов насилу оборонив Австрію хоч на початок. На закид, що «в Женеві «Громада» загубилась між іншими російськими виданнями соціально-революційними», відповів Драгоманов, що скоріше можна сказати, що київська «компанія в 1876—77 р. загубилась серед київських російських бунтарських кружків (звісно, ораторів їх), ніж «Громада» втратила що небудь з своєї оригінальности й самостоячести перед якими б то не було побічними кружками, виданнями і т. и.». В справі корисности своїх видань писав Драгоманов, що про це має письмenni докази різних людей, Українців, Москалів і Польків, що з них дещо перекладено на сербську мову, що деякі видання зовсім розійшлися, а питають за ними. Та навіть із київських товаришів дехто писав йому инакше про них, як писали тепер Кияни. Спинившись

1) Там само, с. 229—230. 2) Там само, с. 232. 3) Там само, с. 241. 4) Там само, с. 237.

над своєю статтею «Солов'я баснями не кормят» і над «Вільною Спілкою», писав Драгоманов: «Тут я вже просто крикну: бога ради, не смішть людей. Ну, не вмію я писати,—пишіть Ви; ну, нема грошей печатати—не печатайте, не давайте мені,—але ж не доказуйте, що устна пропаганда ліпше печатної...»

Слушно уважає Драгоманов розділ культури від політики за одну з некультурніших видумок. Навкруги живе політична преса й навіть ті, що «в печаті й словом ведуть мов би то неполітичну агітацію, в сущності все ж або просто ставлять свій таки політичний ідеал, або косвенно підпирають теперішній—теж таки політичний ідеал. Одними розмовами зпід тиха проти цих хвиль, котрі з усіх боків налягають на нашу навіть молодіж,—не одіб'ємось». Тільки в Галичині була українська політична преса, але вона не відповідала українським інтересам. А тимчасом вона говорила за весь Український Нарід і Наддніпрянці не тільки мусіли терпіти, щоб їх ідеали «калічилися, затемнялися перед громадою, а навіть просто одповідати (може скоро й перед самим урядом російським) за те, що вона говорить». Підійшовши до Галичини, зупинився Драгоманов широко на справі відносин Киян до львівських народоців і на ролі, яку Драгоманов відіграв особистими зв'язками в Галичині. Це дуже цінний матеріал до теми: Драгоманов і Галичина.

Тому, що слова листу Киян про бюджетну справу часто зовсім не згоджувалися з тим, що було й що писалось від імення Киян Драгоманову, зупинився він довше й на цьому питанні в зв'язку з своїми еміґраційними виданнями. Дальшу заемогу годився Драгоманов приймати тільки в такому разі, коли вона підійде під умову 1875 р. зараз після його димісії, себ то, що Драгоманов обертатиме свою працю на літературу про Україну й для України в тих принципах, що до них він приєднався в тому, що робив раніше, але в формах, які тільки він сам може вибрати. Прохаючи означити суму й речинці заемоги та держатися означеного докладно, питав zarazом, чи вільно йому буде на будуче видавати такі публікації, як до того часу, бравши від них заемогу.

Дальша частина листу зверталася «до тих точок, або ліпше конкретних річей,—як писав Драгоманов,—зза котрих у нас вийшла незгода й по думкам про котрих можна судити й об тім, чи, об'яснившись на чистоту, ми можемо бути такими товаришами, котрі можуть допомогати один бік другому,—чи ми зовсім чужі вже. Ці речі: Кобзар і Політичні Пісні». Пишучи про історію «Кобзаря», Кияни дозволили собі на «таке перекручування фактів, таку явну софістику, що справди не знаєш, що й казати». Що до Пісень заримічував Драгоманов, що йому у голову не могло прийти, щоб літературні люди предкладали таку дивовижку, щоб друкувати тексти Пісень на Україні, а коментар у Женеві. А згадавши про слова Киян, що його видання може пошкодити їхнім замірам, прохав Драгоманов: «Будьте ласкаві, поясніть мені цю темноту,—бо тепер я можу тільки думати, що або нещиро, або не обдумавши написали, що коментарій мій можна печатати й тут,—а що головне діло у Вас зі мною зовсім не в формі видання, а в суті в тім, що Ви не хочете, щоб з'явилися публично ті принципи, котрі лежать в основі моїх видань».

Подавши свої заміри про зібраний у нього пісенний матеріал, заговорив Драгоманов про принципиальну частину листу Киян. Бачучи окремість свого становища в тому, що тепер усяке діло стало для нього неможливе, бо одні діла скасувати обставини, а інших не признали його товариші, питав їх Драгоманов, яка має бути його участь в їх практичному ділі. Далючи 19 травня дописку до листу, датованого 12 лютого 1887 р., з приводу «доріжки» Киян, звертався до них Драгоманов із такими словами: «подумайте й Ви ще раз об'єктивно: куди може привести наше діло та безприцяцність і апатія, котрі Ви звете «новою доріжкою»

і котрі, при всіх Ваших софізмах, так і зостаються в очах всіх (та певно, в глибині й у Ваших) просто безпринципністю й апатією».

Ще в грудні, 24, писав Драгоманов до Франка, що не має ні слова з Києва¹⁾. Шойно в листі з 22 лютого 1888 р. до Франка маємо звістку, що посланіє Драгоманова дійшло до рук Киян, а саме в таких словах: «Я абсолютно нічого не маю з України, окрім листу короткого на мое «широковещательное послание», котрий хтось мені прислав з Ніцци, та листу од Лисенка, присланого теж невідомо ким з невідомого місточка в Австрії. В першому листі говориться, що позаяк мій лист против мойй волі став майже отвертим і ві Львові й там,—то одповідати мені на нього важко,—а потому осповідь і одкладається до ліпшого случаю (певно, дорога вже не через Львів, а Ніццу не ліпша! ²⁾) Треба залримітиги, що Микола Лисенко зостався одним із небагатьох вірним Драгоманову.

Фінансова еквилібристика Драгоманова мучила його й далі. Вона скінчилася шойно з покликанням його на університетську катедру в Софії—в осені 1889 р.

Листування Драгоманова з Киянами не проминуло безслідно в творчості Франка. Перший лист Драгоманова до Киян, високий зразок епістолографії, по вислову Франка, «писаний з великим богатством аргументів і притім простим та ясним висловом, піднесеним дивною сердечністю та трагізмом тону, що так і халає за серце»³⁾, спонукав Франка скомпонувати «Сучасну приказку», що перший раз появилася друком в його збірці «Semper tiro» з 1906 р., отже того самого року, коли й вийшов перший томик листів Драгоманова до Франка. Драгоманов писав до Киян, що коли вони зрікаються всякої ролі в пропаганді українства, то краще вже їм зректись і теорії українства, мовляв, «сідай, куме, на дно, не трать марно сили!» Франко пригадав оповідання, що скоротилося до наведеної приказки (у Франка: «Не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно»), та приложив її до життя одиниці взагалі й нашого народу зокрема. За Киянами знову йшов Франко в оцінці здобутків місії Драгоманова в передмові до першого томику листів Драгоманова до нього, а зміст листу Киян до Драгоманова знав Франко без сумніву, бо ж привезла його до Львова його жінка.

Подав Михайло Возняк.

З сатиричних віршів П. Мирного.

Тяжкий, тернистий шлях довелося перейти українській культурі «у московській неволі, у тюрмі». Кожний її крок, кожную частку доводилося виборювати українському громадянству в царсько-сатрапського уряду та його підпоручників.

Побудування пам'ятника Котляревському в Полтаві, це був лише «один із многих», колоритний епізод українських громадських змагань.

У звязку з нашою темою нас тут цікавить головним чином «то или другое отношение общества къ идеѣ постановки памятника», а також «сопутствующие и противодѣйствующие вліянія и воздѣйствія»⁴⁾.

У місцевих урядових колах ця ідея зразу ж стрілась із перешкодами. Клопотання про дозвіл збирати пожертви на пам'ятник у місцевого губернатора «не имѣло дальнѣйшаго движенія почти годъ» — писав Дмитрієв.

¹⁾ Там само, с. 249. ²⁾ Так само, с. 255. ³⁾ М. Драгоманов, Листи до Івана Франка. 1881—1886, с. 9. ⁴⁾ С. Ефремовъ, Праздникъ украинской интеллигенции; Н. Дмитрієвъ, К истории открытія памятника И. П. Котляревскому в Полтавѣ—„Кіевск. Старина“. 1903 р., кн. X. (Всі цитати, джерела яких не зазначено, я взяв із вищеназваних праць С. Ефремова і Н. Дмитрієва).

Проте дозвіл, хоч і купий, таки було здобуто і на заклик Полтавців обізвалася інтелігенція цілої України й таким чином побудування пам'ятника набрало всеукраїнського культурно-національного значіння.

Ось як, наприклад, оцінював цю подію М. Коцюбинський у відомому привітанні Полтавцям, єдиному зачитаному на святі українською мовою, що він склав од Чернігівського Музично-Драм. Т-ва (автограф цього привітання, що його написав письменник власною рукою, переходить в архіві Коцюбинського в Чернігівському Державному Музеї).

До Полтавської Думи.

«Город Полтава справляє нині свято українського слова. Сто літ минуло, як те занедбане і закинуте під сільську стріху слово, мов фенікс з попілу, воскресло знов в устах батька нової української літератури Івана Котляревського, і голосно залунало по широких світах. Сто літ минуло. Живий організм українського народу зберіг лише коріння, його цвіт—інтелігенція—зів'яв і обсилавсь. Ми бачимо безодню: по одній боці простий люд, що живий традиціями колишнього, з другого — зденаціоналізована, збаламучена інтелігенція, одірвана од народу.

І ось з'являється людина, з'являється талант—жива душа народня,— і як міст через безодню перекидає веселку поезії й еднає обидва береги. Він бере з-під сільської стріхи пісню народню й переносить її на той бік, і бренять в душі інтелігента живі струни.

З пелюшок середньовічної містерії він вививає реальну драму й силою свого таланту, своєю незвичайною на той час людяністю одкриває очі пана й показує йому, що й під грубою свитою б'ється людське серце. І оживив той чарівник слова організм народній: (*нерозбір. слово*) коріння, зацвіли знов квітки, зацвіли й не зав'януть.

Чернігівське Музикально-Драматичне Товариство, що присвятило свої скромні сили плеканню музики та драматичної штуки, вітає Вас, Полтавці, у цей незабутній день, коли Ви шануєте пам'ять усім нам дорогого батька української поезії й драми».

Ось тоді, зрозумівши дійсне значіння «Пам'ятника», розпочинає то скриту, то одверту боротьбу бюрократично-чорносотенно-ліберальний альянс з українським громадянством¹⁾.

«Почитатели» намагаються спершу свято української культури затушувати, влити в загальноросійське русло; коли ж з цим не щастить, вони сплітають цілу мережу підступів, щоб звести це свято на нівець і нарешті доходять прямо блюзнірства: намагаються пам'ятника закинути на якийсь полтавський смітник і хоч тим принизити його значіння.

Останні вихватки й були ніби безпосереднім імпульсом до появи ямбів П. Мирного, хоч факти зачеплені ними, особливо другим віршом, свідчать, що сатира письменникова мала в своїй основі значно глибші причини, які українське громадянство особливо гостро відчувало у звязку з боротьбою навколо пам'ятника Котляревському. Ось які, наприклад, характерні для тодішніх настроїв укр. інтелігенції вірші прислав, очевидячки до Ювілейного Комітету²⁾ С. Черкасенко, учителюючи на станції Рудничній, Катеринославської залізниці:

Ів. Котляревському.

В лиху годину, як навколо
Царює темрява і гніт...

Данипу скромну від синів
Прийми у це велике свято—
Наш тихий, сумний, рідний спів.

¹⁾ «Полтавск. Губ. Вѣдомости», 1899 р. №№ 31, 47, 52, 54 і праці С. Єфремова і Н. Дмитрієва.

²⁾ Ці вірші учит. С. Черкасенка заховуються серед паперів Мирного.

На третій сторінці тогож аркуша поштового паперу він писав:

Ренегатам.

Позор байдужим ренегатам!

Позор і нині, і во віки!

....Та й вам, байдужі, буде шана

Яка не жде і злого ката:

За зраду вас навік прокляне

Синів нещасних рідна мати.

Перипетії згаданих подій, що дали матеріал для ямбів Мирного, переходили загально таким чином.

1897 р. полтавська дума обрала спеціально комісію, бо мала відкрити пам'ятника Котляревському у сторіччя нової української літератури. І от управі разом з комісією довелося «особенно сосредоточить внимание» на підшуканні місця для пам'ятника й написах на йому.

Справа з написами розвязалась, як звичайно тоді розвязувалися справи в українським словом... в адміністративному порядку, а «столь простой вопросъ», як вибрати місце для пам'ятника, «осложнился до небывалыхъ размѣровъ».

Ще 1894 р. дума призначила «категорически» для пам'ятника Петрівську площу (проти земства, тепер Державний Музей)... Але потім, під впливом чуток,—джерела яких годі було відшукувати,—що на цій площі мають ставити монумента Петрові (звичайна чорносотенна витівка на зразок київської Історичної Пути та пам'ятника Ользі,—лише в полтавських формах), управа, «сочла нужнымъ» вдруге обговорити питання. І це питання дума перерішала знов і знов, і ні як не могла дійти кінця через суперечки двох ворожих таборів: «почитателей» і українського громадянства.

Коли остаточно виявились «два крайнихъ теченія», забрав голос славний Полтавець, член згаданої комісії, Опанас Якович Рудченко—Панас Мирний.

Він подав заяву такого, дуже для П. Мирного характерного, змісту, майже ідентичного з його сатиричними віршами. Заяву написав П. Мирний рукою власною, переховується рукопис в архіві П. Мирного. За описом № ХCVIII.

«Господину полтавскому городскому головѣ. Члена комисіи по постановкѣ в г. Полтавѣ памятника поэту Котляревскому А. Я. Рудченко

Заявление.

Вопросъ о выборѣ мѣста для постановки памятника нашему славному земляку — родоначальнику украинской литературы нового періода Ив. Котляревскому и до настоящаго времени остается открытымъ.

Колебания полтавцевъ при разрѣшеніи этого вопроса показываютъ, что нашъ обыватель далеко не безразлично и равнодушно относится къ нему: онъ озабоченъ выборомъ лучшаго мѣста, онъ строго относится къ предлагаемымъ мѣстамъ, отыскиваетъ недостатки въ нихъ, не удовлетворяется предложеніями, вновь ищетъ лучшаго.

Но все таки этому вопросу долженъ быть положенъ конецъ; должно быть указано мѣсто, если не вполне удовлетворяющее всѣмъ предъявленнымъ требованіямъ, то во всякомъ случаѣ болѣе подходящее къ высказаннымъ положеніямъ. Лично я и какъ житель г. Полтавы, и какъ приглашенный въ думскую комисію для выбора мѣста, внимательно слѣдилъ за всѣми колебаніями по этому вопросу, бесѣдоваль о томъ же со многими, кому дорога память украинскаго поэта, но къ сожалѣнію не имѣлъ возможности высказаться въ комисіи, собравшейся въ послѣдній разъ въ октябрѣ м-цѣ с. г. съ участіемъ въ ней г. Позена.

Вотъ почему считаю своимъ долгомъ сказать теперь нѣсколько словъ о выборѣ того или другого мѣста.

Весною, когда вопросъ былъ поставленъ для окончательнаго рѣшенія въ комиссіи и въ думѣ, очень много говорили и писали въ «Полтавскихъ Вѣдомостяхъ» о достоинствахъ и недостаткахъ каждаго изъ предлагаемыхъ пунктовъ. Сводя все предложенія вмѣстѣ, можно усмотрѣть два крайнихъ противоположныхъ взгляда.

Одни находили, что памятникъ надлежитъ поставить въ центрѣ города въ возможно людномъ проходномъ пунктѣ, на показъ публикѣ и предлагали: косую площадку (перекрестокъ многихъ улицъ) у Красной аптеки, Александровскій паркъ (противъ Алекс. улицы), Ивановскій переулокъ и Протопоповскій бульваръ. Такія условія: какъ тѣснота предлагаемаго пункта, несимметрія въ направленіи улицъ, скученность и грязь квартала (на Протопоповскомъ бульварѣ) — все это отходило на второй планъ и центральности, бойкости давали предпочтеніе.

Другіе говорили наоборотъ: памятникъ народному поэту, муза котораго впервые запѣла свою родную пѣсню на своемъ родномъ языкѣ, проявила жизнь несомнѣнно подъ сильнымъ вліяніемъ окружающей родной стихіи, чудной природы, — такой памятникъ долженъ стоять какъ можно ближе къ этой природѣ, на лонѣ ея, въ обстановкѣ, вдохновлявшей поэта, гдѣ возбуждались его лучшія силы и гдѣ вдохновеніе его дѣлалось такъ понятнымъ... Они предлагали площадь за соборомъ передъ раскрывающейся чудной картиной украинской природы.

Александровскій паркъ признанъ неудобнымъ для постановки памятника Котляревскому, такъ какъ въ этомъ паркѣ стоитъ уже памятникъ Полтавской Побѣды; площадка у Красной аптеки тоже была оставлена, когда оказалось невозможнымъ прирѣзать къ ней часть усадьбы отъ дворянскаго дома и тѣмъ оформить эту площадку. Въ центрѣ города такимъ образомъ осталось два мѣста: Ивановская ул. и Протопоповскій бульваръ. Въ виду тѣсноты, несимметріи и по другимъ соображеніямъ за Ивановскую улицу при обсужденіи вопроса въ думѣ 2 марта сего года изъ 35 чел. никто не подаль голоса (за намѣченную тогда впервые площадку у дома Радунскаго подано было 6 голосовъ, за скверъ Бѣлухи-Кохановскаго—1). И такимъ образомъ изъ центральныхъ гор. пунктовъ остался только одинъ — Протопоповскій бульваръ. Ему и была противопоставлена сказанная площадка за соборомъ. Колебанія были сильныя: за первый подано 20 голосовъ, за площадку—15.

Хотя большинство высказалось за Протопоповскій бульваръ, но тѣмъ не менѣе чувствовалась и сознавалась общая неудовлетворенность. Выбранный бульваръ имѣетъ по одну сторону рядъ лавокъ на большую половину пустыхъ, а по другую — жилыхъ домовъ, населяемыхъ преимущественно торговцами и ремесленниками, — не можетъ удовлетворить самымъ скромнымъ дѣйствительнымъ требованіямъ.

...Рядъ практическихъ соображеній о неудобствѣ сохранять памятникъ въ глухомъ мѣстѣ, удаленномъ отъ многихъ глазъ людскихъ и пр. заставляетъ отказаться отъ постановки памятника на площади за соборомъ, гдѣ раскрѣщается такая чудная картина природы, гдѣ по сосѣдству когда-то жилъ и творилъ поэтъ.

Мнѣ кажется, я не сомнѣваюсь, что Петровская площадь наиболѣе всего можетъ удовлетворить означеннымъ двумъ основнымъ требованіямъ и помирить разныя точки въ желаніяхъ полтавцевъ. Разбиваемый скверъ дастъ прекрасныя условія, чтобы создать у памятника уютный уголокъ украинскаго характера и соответствующими кустарниками, деревьями и цвѣтами устроить мѣсто, въ которомъ именно могъ бы отдохнуть отъ ежедневной суеты нашъ обыватель и, полюбовавшись памятникомъ, вспомнить своего достойнаго предка. Въ то же время мѣсто это довольно центральное, людное, несомнѣнно уступающее толкучкѣ у Красной аптеки и

на Протопоповской улицѣ, но во всякомъ случаѣ удовлетворяющее основнымъ требованіямъ обѣихъ сторонъ.

Петровская площадь и раніше намѣчалась, но какъ извѣстно г. Позенъ высказался противъ этого, боясь, что памятникъ очень потеряетъ на такой большой площади. Но въ послѣдній разъ во время перебуванія въ Полтавѣ, онъ согласился на постановку памятника и на Петровской площади подъ условіємъ соотвѣтствующей декораціи зеленю, деревами, что несомнѣнно должно быть сдѣлано, если памятнику суждено быть тамъ.

Вотъ почему я полагаю, что Петровская площадь самое подходящее мѣсто для памятника. Тѣ кто хотѣли ставитъ памятникъ за соборомъ въ значительной степени будуть удовлетворены своимъ стремленіямъ, а также и другая сторона не можетъ пожаловаться на игнорированіе ея пожеланій — видѣть красующимся въ лучшей части города то, чѣм Полтава увѣковѣчиваетъ и площадь и Котляревскаго и свои стремленія воздать людямъ должное по ихъ заслугамъ.

Після цѣй заяви комісія погодилась, що найкраще місце буде Петровська площа. Але дума 1 листопада 1899 р. вибрала несподівано правдивий на ті часи смітник — Протопопівський бульвар. Це обурило українське громадянство. Залунали протести в заявах до управи й у друку. Проійшло ще два роки в суперечках. 1901 року це питання стало знову за привід до дуже палких дебатів. 13 грудня дума, обміркувавши заяву п'ятох гласних про площу перед тільки що побудованим будинком—театром, вибрала знов спеціальну комісію. Комісія висловила за цю площу. Але на другий день цілком несподівано більшістю одного голоса, дума обрала забраковану раніш завалящу «площадку» коло готелю Воробйова. Схвильована такою метаморфозою українська громадська думка виявилась протестом 15 гласних, що обстоювали площу проти театру. На залити городського голови Карпенко-Карий і Садовський визначили площу проти театру.

Питання це знов два рази відкладалося й нарешті втретє й востаннє 1902 р. 21 березня вибрано той же Протопопівський бульвар.

Ці громадські змагання настільки становили «злобу дня», що найшли відбиток у двох сатиричних віршах, які тоді ж стали «циркулювать въ большомъ количествѣ писаныхъ экземпляровъ»¹⁾; — то поет-громадянин П. Мирний озвався на ворожі підступи російської дійсности проти світлої пам'яті українського поета і проти українського слова.

У Полтаві П. Мирний посідав центральне місце в українському культурно-громадському життю²⁾. В його письменницькій спадщині переходяться свідчення³⁾, що він, слугуючи своїм поетичним словом, загально-соціальним потребам, велику віддавав увагу—«злові дня», отим щоденним, культурно-національним вимогам, бо ж «буденне» життя рідного краю поклав він в основу своєї поетичної творчости.

¹⁾ «Жалібна супілка на той світ Котляревському й отклик з того світу від І. П. сина Котляревського». Що саме ці вірші «циркулювали» свідчать наведені у згаданій статті Дмитрієва останні рядки «жалібної супілки»:

Прийми ж від нас це місце, друже,
Не лай же нас за його дуже
І голови нам не мороч!
Бо в нас тепер такого діла,—
Йй богу, всі аж побіліли!

Водопровод та той трамвай
Ні їсти не дають, ні спати,
Ми збились з пантелику, брате,
То вже хоч ти нас не збивай...

²⁾ Гр. Коваленко, «П. Мирний», с.с. 11—12.

³⁾ В архіві П. Мирного, що в Полтавському Державному Музеї переходяться такі його автографи під №№:

1) ХСVII. Гірка сльоза на домовину славетного сина України незабутнього її співця—боiana Мик. Вит. Лисенка, 28/XI, 1912 р.; 2) С. На смерть Шевченка (82 роковини)—т. то—; 3) CVI. Адреса М. К. Заньковецькій від Полтавців 23 грудня 1903 р.; 4) CVII. Адреса М. Л. Кропивницькому; 5) CVIII. Адреса Карпенкові-Карому, Садовському, Саксаганському (від імени город. голови Трегубова); 6) CXI. Адреса

«Ні не слава,—ота шинкарка п'яна, поривала мене в мої молоді літа до роботи. Моє невеличке серце ще змалечку пестила любов до тебе, мій обездолений краю, і вона оповила мою душу чарівними снами і підбурювала думки до роботи. Наче дрібні ластівки вилітали вони з моєї голови й щебетали мені голосні пісні про давню давнину, як колись наші діди билися з ворожою силою за правду та волю.

Зачарована тими боями та здивована лицарським змаганням, моя душа рвалася до діла, бажаючи хоч чим небудь невеличким прислужитися тобі, мій рідний краю. Довбай, довбай, хлопче! щось з-тиха нашіптувало мені у вуха: знай що дощова крапля і твердий камінь проточує...

Минулися оті чарівні сні та дитячі співи—забавки, як тільки справжнє життя встало перед моїми очима з його убожеством та темнотою поневоленого народу, що скнів у злиднях та недостачах, розгубивши колись славних оборонців по глухих просторах Московщини та глибоких снігах Сибіру..... Спустів, занепав рідний край! Онуки отих оборонців, одкинувшись від своїх та приставши до чужих, допомагають його занепаду. Чорною зграєю хижого гайвороння укрили вони рівні степи і поділивши їх поміж собою, густо засіяли просторі лани лихим зерном тяжкої неволі.

Страшенною марою оце сучасне життя стало передомною і лякало мою юнацьку душу своїми злодіяцькими заходами. Що воно буде? і як воно далі буде? — допитувалась моя залякана душа, та, при звичаєна ще змалку до роботи, вона не піддалась страху й потай усих, темними ночами скликала свої яскраві думки до гурту, наструнчувала занепаду силу і почала викладати оті випадки лихого життя дрібними рядами на папері. То була утіха для себе серед цього злиденного життя... А як довідалися про те сторонні люди, як прочитали сумні приповістки про людське горе та гірку долю поневоленого краю, то так і загукали: «Це ж життя, само життя встало перед нами, б'є у вічі своєю гіркою правдою та лихими витребеньками. Слава рукам, що списали його! Слава трудівникові, що вихопив його з таємниць людського духу і вивів на світ білий, як гіркий докір, що не жили ми, а ниділи, що дбали не про одностайність та добро людське, а менжували тільки ним для своєї користи!»

Роздрочені та підбадьорені отими вигуками думки закуйовдилися в моїй голові й ще більше поривали мої руки до роботи. Солодким трунком веселили вони моє серце, пахощами рідних квіток п'янили мою душу, жалісливими співами чарували моє почуття... Зачарований та сп'янілий, я брався за свою роботу, радіючи, що хоч малою, невеликою цяткою слугуватиме вона на користь рідній країні, та її поневоленому народові.

Непомітно промайнула і ця літня доба мого тихого життя. як усе на світі минає. Все, що довелося нажати на цю пору,—зложено в копи, зведено в стоги, вимолочено, провіяно... чисте зерно пішло поміж люди, зосталася тільки солома та полова... насува осінь з її негодою, ота стареча пора з її недугуванням та хворобами. Приборкані літами думки не здіймаються високо в гору, не заносять жадань у високі простори ясного неба, а окривають побілілу голову важким сумом та дрібними клопотами старечого життя. Журно, не радісно. І тільки ти, моє давнє при звичаювання до роботи, приносиш моїй душі утіху, а серцеві пораду, тільки ти серед непроглядности туману—суму, що оповиває мене, показуєш сму-

Лисенкові з приводу 25 літ. праці від Полтавців; 7) СХІІ. Відозва Полтавців до Киян з приводу святкування дня 100-ліття народження Т. Г. Шевченка; 8) СХV. Відозва до громадян від імені Українок; 9) СХVІ. Слово до святкування 47-х роковин смерті славного кобзаря України Шевченка; 10) СХVІІІ. Адреса Лисенкової з приводу 35 літ. діяльності; 11) СХХІ. «Рідна мова». Оборона рідного слова, про Шевченка; 12) СХХV. Адреса І. С. Левицькому з приводу 35 літ. ювілею; 13) СХ. Лист «в правління благотворительного общества издания полезных и дешевых книг».

жечку ясного світу на повитому важкими хмарами теперішнього часу небосклоні. Грудень 1909»¹⁾).

Коли ми все вищезазначене приймемо до уваги, то може нам не здається дивним, що немирний на цей раз Панас Мирний «скував самопали слова живого» у зовсім новій, незвичайній для нього формі літературній: то ж він, як згадувано раніш, виступив проти тих, що «чорною зграєю укрили лани рідного краю й засівали його лихим зерном неволі»,—своїми ямбами, що ось з цією заявою—пародією ніби в копіях надсилалися від 22 виборчих куль до полтавського міського голови:

«Господину полтавському городскому головѣ отъ 22-хъ шаровъ выпшихъ въ рукахъ г.г. гласныхъ полтавской городской думы, кои подавали голосъ за постановку памятника г. Котляревскому на Протопоповской улицѣ.

Заявление.

Будучи терзаемы ажъ до почервоненія совѣстью за нашихъ владѣльцовъ,—не сдѣляли ли они преступленія передъ памятю нашего достопамятного земляка Котляревскаго, опредѣливши ставыты йому памятника на Протопоповской улицѣ, т. е. середъ жыдовинськихъ смитныковъ,—мы вышепереченные и нижеподписавшіеся, уговорили владѣльцовъ нашихъ податы жалібну супліку,—тоб-то слезное прошеніе, на тотъ свѣтъ нашому дорогому покойнику. Но означенная супліка, какъ можно думать, не была имъ благосклонно принята, потому что никакого отвѣта на оную до сего часу не послѣдовало. Тогда мы с означенною суплікою обращались къ г. редактору Полт. Губ. Вѣдомостей,—не напечаталъ ли бы онъ таковой въ неофициальной части, внизу, подъ чертой. Сказываютъ, что въ послѣдніе часы, какъ то было когда то въ старину помижъ заторозжцями,—появились таки хымородники кои могутъ сносиця съ душами умершихъ великихъ людей. Отъ бы оно и было какъ разъ гараздъ, чтобы наша супліка добулась до рукъ означенныхъ хымородниковъ, а жи бы тогда довели оную до ушей нашего славного покойника... Но г. редакторъ въ нашой усердной просьбѣ отказалъ черезъ то, что наша супліка будьто бы написана на иностранномъ языкѣ и некультурными словами. Къ этому же онъ еще додалъ, что в ней не доволи голандской солы. Такъ какъ означенная супліка наша написана не на иностранномъ языкѣ, а на томъ какимъ насъ учили матери говорити и такъ какъ соль употребляется не только для стрavy, да въ кормъ скоту и мы никогда не слыхали, чтобы кто оною солилъ свои супліки,—то означенный отказъ г. редактора мы признать имеющимъ резона не можемо и усматриваемъ в ономъ одно только нехотѣніе вывести насъ изъ затруднительного положенія.

Имѣя же въ виду и принимая во вниманіе, что мы вслѣдствіе вышеперечисленнаго никогда не можемо добути душевного спокойствія, безъ коего немислимо въ жизни существованіе,—мы нижерукприкладствующе, прилагая при семъ копію вышеуказанной супліки, покориѣнше просымо ваше высокородіе г. городской голова—заступникъ нашъ и распорядитель—не найдете ли ваше высокородіе возможнымъ почестъ насъ за одушевленные предметы т. е. за владѣльцевъ нашихъ г.г. гласныхъ гор. думы, имена коихъ мы по своей служебной обязанности открыть никакъ не можемо, и на точномъ основаніи ст. 67 город. положенія доложить означенную супліку экстренному собранію гор. думы, дабы она сдѣлалась предметомъ внимательнаго г.г. гласныхъ обсужденія и получила соответствующую резолюцію, безъ каковой мы никакъ не можемо знайти душевного спокойствія.

¹⁾ За опис. СЛІ: «Робота» (Огляд своєї літературної праці).

Въ подтвержденіе сего нашего ходатайства руку прилагаемо выпшена-
званные шары... — всего 22 ¹⁾).

Были бѣлые, но почервонѣли.

Копія. На той світ Іванови Петровому сину Котляревському двадцяти
двохъ гласныхъ пол. гор. думи, що мусили подати свого голосу за
постанову пам'ятника на Протопопівській вулиці жалібна супліка:

Як би ти славний наш Іване,
Почув, що радять городяне,
Як тебе мають панувать;
Щоб ти стеріг добро поганих,
Тебе поставити хотять,
То певне-б ти з своїм Ёнеєм,
Нам заспівав би не тієї,
А по московському загнув,
Та так би голосно та круто
Скрутив словечко те, мов пучо,
Щоб і глухий його почув!
Отже не сердся наш ти друже,
А хоч посердся та не дуже
Все розбери, як отче-наш
Чим місце те, що ми зібрали,
Не людне буде чи погане!
Скажи, голубчику, ти наш?
Дивися: тут бульвар,—як треба,
Над ним буде сине небо,
Гуляють кози по ему...
Та що ж з того тобі убуде—
Зразку чавунному твійому?
Аж нічогосінько, йй богу!
Коза-ж то жвава тварь до того,
Що тебе буде звеселять
Чи замикекати—уміє
Чи танцювати то посміє
По цвітниках своїх стрибать
А глянь навкруги подивися,
Самий би сум розвеселився!
Якого дива тут нема?
По ліву руч—одні крамниці...
В їх мало є чим пожиквиться
Бо краму там уже кат-ма?
Побиті вікна, стіни голі
Обшарпані мов саме горе
Всюду воняє пустирем;
Хіба коли яка собака
Мерщі тут пробіжить від ляку,
Та хвіст тиллятко задерє!
За те цей ряд та панським
зветь ся....

Тепер бач папство не несеться
Далеко в гору—не той час:
Минули ті щасливі роки,
Що розпералися в їх боки—
Від волі увірвався бас!
Вона треклята одібрала
З дворів, від плуга і від рала
Усіх до чиста кріпаків.
А сам ти добре знаєш, брате,
Що без кріпачтва панувати
Ніяково, хоч би й хотів...!
От через те і ряд пустує—

За опис. № XXIX. Одклик з того світу від Івана Петровича сина Кот-
ляревського на жалібну супліку гласних полтавської городської думи.

Спасибі вам, голубчики мої,
Що ви гонобите кістки мої старі
Спокоїно дотлівать в холодній домо-
вині,

Ніхто в йому вже не купує,
Купець і кида клятий ряд,
Де кажани та сови хижі
Бодай добра їм не діждать...
Зате тут тихо завжди буде,—
Не будуть гомоніти люде,
Чи спати хочеш—сміло спи
Це так на ліво, а на право—
Ремісники і крамарі,
Шевці, кравці і кушнірі,
Кого тільки отут не має?
По улиці так і плазає...
Йй богу, місце хоч куди!
Чи треба що—то не ходи
Далеко—все тобі під боком,—
Чи одягтися, покурить,
Чи пельку схочеш промочить—
То тільки моргони ти оком,—
А то й уродиться усе—
Чого твоя душа бажає....
Та й то сказать: твої Троянці—
Обірвані неначе ланці...
Хто з них одужу добро має?
Ніхто! голісінькі, мов злидні
Змарніли, мов не їли три дні,
Замазані, як ті чорти!
А як тепер не той вже буде
Щоб голому іти між люде,
Треба їх, друже, одягти
Знов—треба глянуть й на Наталку,
Оту підтикану Полтавку,
Або жону Чупруна
В якім вони в тебе уборі?
Одно сміховище, та горе,
Одна нудота навісна.
Нема тепер на те вже моди;
Чи шкода то чи не шкода,—
Їх треба в инче нарядить:
В плаття із рюшками й хвостами,
В ротонди з тими комірами,
Шляпками голови покрить....
Деж ти добудеш все це диво?
А тут воно як уродила,—
Іди, бери, що тільки хоч...
Прийми ж від нас це місце, друже,
Не лай ти нас за його дуже
І голови пам не мороч!
Бо в нас тепер такого діла,
Йй Богу всі аж побііли
Водопровод та той трамвай
Ні їсти не дадуть, ні спати...
Ми збились з пантелику, брате,
То вже хоч ти нас не збивай!

Вони в мене й без того тяжко нили;
Бо скільки літ тому, як матъ сира земля
На їх мов камінь той великий, на-
лягла?!

¹⁾ В оригіналі червоні кружечки.

А як до мене добулась супліка ваша,
То от вам хрест! й позаторішняя каша
Вся одригнулася й гіркаля нудьга,
Неначе трута та мою тут душу прой-
няла!

І деж таки! Ви сами посудіте,
Мої ви дорогі та милі діти,
Чи личило тому, хто ваших тут бать-

ків
Гіркими побрехеньками від реготу мов-
рив

Та часом панував дівочими сльозами,—
Чи личило йому стояти між...¹⁾?

І побрехеньки ті і сльози—то все дар
Господньої невідомої сили,
А ви, ви необачні мої, хотіли

За те мене поставити на базар!
Як що се станеться, то от вам побо-
жуся,—

Хоч я уже тепер нікуди не годжуся,—
Проте не побоюся—ще з могили вста-
ти,

Енеєвим бичем вас добре одшмагати!...
Та годі згадувать про те, що вже ми-
нуло.

Хай не вертається воно коли заснуло,
Коли ви мусите самі його приспати—
Поставивши мене біля моєї хати.

Тут зріс я, діточки, моя співоча муза,
Як серденько моє боліло в тузі,
Злітала у мою хатину гостювати,

Самотного мене на старість утішати.
Не раз не два я в добрую годину
Виходив діточки на цю місцину,

Де дума де-хто з вас мене постановити,
І радість тихая мене тут гріла, діти,
Он гляньте ви, яка лежить долина!

Там швед колись бродив, його стра-
шенна сила

Топтала все... Який нечистий біс
Його сюди в наш край далекий ніс?
Не біс, а бісова жага треклята,—

Щоб світ увесь собі завоювати,—
Несли його сюди... Сюди то занесли,
Та тут їй не так дали Петровії орли!

Ой Петре, царю наш, завзятий брате!
Не нам тут, неукам, пісні тобі скла-
дати,

Нехай історик наш Павловський
Склада тобі їх по московськи²⁾.
А ми заведемо по своєму тут другу,

Як той козак співав колись у лугу
Дивиться он які то тихії лани—
Зелені аж горять, немов отут вони,

Ніколи з гореньком не знались,
Ніколи кров'ю не вмивались!
Темнесеніє ліски, та білії пісочки,

Облямували їх неначе поясочки,
А он і церковця виблискує здалі,
Скликаючи людей на молитви;

Он білії хатки розбилися на балках,
Мов у неділю дівтора в новеньких со-
рочках

На сонці грається... Он на горі високій
Стоїть—колишеться в просторі синьо-
окий

Чудовий монастирь й високими хре-
стами

Він досяга аж до тієї хмари,
Що з за гори неначе сніг біліє...
Звідти на нас легенький вітер віє,

А сонечко мене з другого краю
На все те дивиться, пестить все, огрі-
ває...

А он погляньте як в зелених берегах
По білому пісочку у лугах,
Звиваючись гадючкою, синіє річка...

Ото-ж буде Вам та Ворскла невеличка,
Де я давно колись дитиною малою
Так пустував з прозорою водою,—

То, хвили збавтавши, долонами плескав,
То ротом порекав їх, і радуги пускав...
Ой, Ворскло, Ворскло, хвиле синя!

Не раз ти на собі хлоп'я мене носила,
Змагаючись тоді з твоєю течією
Я вчивсь змагатися з неправдою люд-
ською...

А як набравсь на водах твоїх сили,
Як вирости у мене довгі крила,
Як муза почала мені їх розправляти,

Тоді тільки зачав пісні я тут співати,
Не добре діялось в той час у наших
краї.

Козача воленька глибоко уже спала,
Вкладати спать ти допомагала, стар-
шино,

Що турбувалась не за край, а за свої
добра,

І як доскочила дворянського клейноду
То й від свого одкинулася народу...
Неволя тяжкая та непросвітний морок

Носилися над краєм літ вже сорок;
Все загнилось в ньому, та зацвіло...
Немов тут воленьки ніколи й не було...

Про неї кобзарі сліпі тільки співали,
Та зайді-голови глумились, реготали...
Той регіт навісний вражав мене малого

І я з своєю музою пристав тоді до
його...

Та й почав на Кутні реготати
Щоб людям сліз гірких не виявляти...
Тепер либонь не ті часи настали:

Неволя згнула і у моєму краї,
Порядки інші уже в йому пішли
І інші пісні з собою принесли...

Не доведеться вже мені їх заспівати!
За те я стоячи тут буду бламати
Святого господа, щоб милосердний він

Свою правницю дужую над краєм моїм
звів

І оберіг його од гіркої недолі;
Щоб вивши його на вільну волю;
Він і наслав нового кобзаря,

Щоб той кобзар не реготом як я
Скликав сюди людей, а огненни гла-
голом

Та словом правди, словом новим
Складав тут вільні пісні
Щоб ті його поспіви голосні

Як у церквах забій святого дзвона,
Будили тут у душах силу нову:
Любов до краю рідного та до людей

¹⁾ Нерозіbrane слово. І. Л.

²⁾ Див. книжку Я. Павловського про Полтавську баталію, в облесливо-патріотичному дусі.

Що мусять рід свій покидати,
В чужих краях добра шукати
Нехай він верне їх до дому
І на полі вольному своєму
Засвіте сонце науки;
А недотепні їх та слабосилі руки
Знаттям назбров, щоб вони,
Як ті премудріі сини

Своїї славної України,
Її уславить знов зуміли
Тільки не боями та ворожбою,
А працею освітою своєю...
Тоді й моє старе побите серце
В труні глухій тихенько усміхнеться,
І я знайшовши там спокій
Тоді тільки скажу: амінь!...

Яку ж літературну традицію¹⁾ у цьому жанрі міг наслідувати П. Мирний?

У архіві письменникового заховуються оригінали зроблених ним перекладів, що, здається, як виправи молодого пера, так і залишилися ненадруковані.

П. Мирний перекладав:

1. Огарева: «Весна була гарна квітками убрана», «Дорога» і «Заурядне оповідання»:

«Світить місяченько
Кріз туман до долу.

2. Гейне: «На скелі північній та голій» та інші, разом 16 віршів.

3. Фета: «Офелія»—«Я недужий, Офелія»; «Мелодії»:—1) «Я довго стояв нерухомо», 2) «На зорі не буди ти її», 3) «Я жду... соловейко щечече...», 4) «Геть не ходи ти до мене...», 5) «Кіт співає, очі жмурить».

4. Лермонтова: «Романс»—«Коли я повезу в чужину... мою тугу, мою недолю», «Смерть», «Вітрилю», «Будь зо мною як колись то було» та інші. Разом—16 віршів.

5. Байрона. Пісня Чальд-Гарольд.

6. Пушкіна: «Русалка»—«Я пережив мої надії...»

7. А. П—ва: «В степу», «Питання».

8. Жуковського: «Минувші серця мого чари...»

9. Рилєєва: «Невольник»—«Не чути голосу людського.

Тиша за баштою німа...»

10. Крилова: «Ворона і лисиця». Байка.

11. Апухтіна: «Пісня», «Весна надворі. Почалися посіви».

12. Шелихова: «Болих душа, ридає серце»...

13. Нікітіна: «Бурлака».

14. З Корельського: «Бліда, похмура, сумна».

15. Тургенева І. С.: «Поріг».

16. Невідомих авторів: 1) «Вставайте. Вже пута спали», 2) «Гасне місяць із Стамбула», 3) «Подводний город».

Отже, як бачимо, він міг знати ямби Гейне і Байрона, безперечно знав ямби Пушкіна й Лермонтова, останнього він цитує в листуванні своєму з Коцюбинським «поэт, что в имени твоём»²⁾.

Найвище досягнення української літератури в цьому жанрі, після Шевченка, є ямби Вол. Самійленка³⁾. З його творчистію Мирний був обізнаний ще 1898 року⁴⁾, а в 1900 роках він, певно, знав і прихильний Франків відзив⁵⁾ про Самійленка і ямби останнього, уміщені в збірнику «Вік»⁶⁾. Найкраще ж безперечно він знав написану чотирьохстопним ямбом Енеїду свого великого земляка Котляревського, за зневажання світлої пам'яті якого й загострив свої ямби, а в день відкриття монументу

¹⁾ В. Жирмунський, «Байрон и Пушкин», с. 6 («Академія» 1924 р.).

²⁾ Листи П. Мирного до Коцюбинського, «Наук. Зб.» за 1924 р., с. 186.

³⁾ М. Зеров, Памяти Самійленка, «Життя й Революція», № 10, 1925 р. сс. 44—50.

⁴⁾ Ще 1898 р. Коцюбинський писав Мирному про Самійленка, як про знайомого: Листи М. Коцюбинського до П. Мирного, «Черв. Шлях», 1923 р., кн. IX, с. 195.

⁵⁾ 1901 р. дав позитивну оцінку творам Самійленка Ів. Франко у «Л.-Н. В.» («З останніх десятиліть XIX в., «Л.-Н. В.», 1901 р., кн. IX).

⁶⁾ Збірник «Вік» (1798—1898); т. I вийшов у Києві 1902 р.; на с. 415 була вміщена біографія Самійленка і бібліографія про його, а на сс. 416—440 вірші.

мента привітав його віршем: «Упала заслона, й обличчя знайоме з гори позирнуло на нас...»

Справа йшла саме про Котляревського, тож природньо, що перші стріли сатиричні у чорносотенне болото пускає Мирний, наслідуючи найскорше чотирьохстопний ямб Котляревського. Ямби супліки від ямбів Енеїди різняються лише строфічною будовою—у Котляревського десятирядкова строфа, у Мирного шостирядкова. Трапляється у Мирного вживаний Котляревським engeambement із строфи в строфу.

«Відповідь з того світу» написав Мирний комбінованим ямбом: тут поєднано ямб п'ятистопний з шостистопним. Трохи дивно, що «Жалібну супліку» до Котляревського Мирний пише розміром Енеїди, чотирьохстопним ямбом, а одклик з того світу від Котляревського подає п'ятистопно-шостистопним ямбом, невласливим для Котляревського.

Коли прийняти визначення сатири, що це є окремий, позначений патосом ненависти, ліричний літературний жанр, що картає громадський нелад, із яким поет, виповнений глибокої віри в перемогу свого ідеалу, йде в рішучий бій за зневаження цього ідеалу,—то мусимо визнати, що Мирний з його супокійними поміркованими громадськими настроями не піднявся до ліричного патосу ямбів Шевченкових чи Самійленкових: не вистачало у нього на це ненависти справжнього сатирика. Він лише горів глибокою вірою в перемогу його світлого ідеалу... Але ця віра в кращу будучину повіта у нього серпанком болочого суму за тяжкою долею зневажених, задурених земляків, тому то лише подекуди терпкі, до того-ж формально-убогі ямби Мирного, в де-яких місцях розпускаються й тонуть в сумовитих тонах елегії¹⁾.

Подав Іван Лютий.

На Галаганівщині літом 1927 року.

(Доповідь в засіданні порайонних комісій)

1929 р. відбудеться століття існування великого панського дому в к. поміщицькій садибі села Сокиринець Прилуцького повіту колиш. Полтавської губернії—«Галаганівщині», від імени засновника її полковника прилуцького Ігната Галагана (1748). Ця дуже важна багатьма сторонами садиба мала остільки велике значіння для всієї околиці, вплив її матеріальний і духовний захоплював остільки велику округу, що було ділом немалої ваги обслідувати хоч як небудь сучасний її стан—після всіх революційних подій і громадянської війни. Ось чому я зробив 1927 р. спеціальну мандрівку у село Сокиринці для ближчого ознайомлення з сучасним становищем селища і панського дому; для виявлення, що в ньому з давньої обстанови зберіглося та де воно знаходиться, що пропало безповоротно або може ще де-небудь буде знайдене. Це було для мене тим легше, що я мабуть тепер вже один з небагатьох ще живих людей, що знають цей будинок, і міг виконати це завдання з певною надією на більш-менш успішне виконання. Не вважаючи на малосвідомі часи мого дитинства, я знав садибу Гр. П-ча Галагана літ з 55, часто там жив і літом і зимою по кілька тижнів і навіть місяців, але останні часи—з 1916 р. вже її не бачив і до 1927 р. не знав навіть, в якому вопа стані zostалася після громадянської війни, чи існує самий дім панський, чи може, згинув, як се сталося з іншими панськими домами,

¹⁾ а) Добролюбов, Русск. сатира Екатер. времени («сатира должна действовать в настоящем»).

б) Дудькин, Соч. Кантемира «Современник», 1848 р., кн. II («в ліричних творах перемішується почуття ненависти й суму»).

напр., у селі Згуровці—Кочубея, у селі Лебединці. Прилуцького повіту— в маєтку колегії Павла Галагана й ин.

Хоч я і почував себе не дуже гарно, але охота поїхати до рідних Прилуцьких Палестин була така велика, що я вже не міг утерпіти, щоб не побачити дорогих мені у споминах місць і подивитися, що і в якому стані там перебуває.

Найперше скажу кілька слів про історію галаганівського дому, в с. Сокиринцях. Збудував його 1829 р. батько фундатора колегії Павла Галагана Павло Григорович у модному тоді стилі «ампір».

Для будування дому він запросив з Москви відомого будівничого Дубровського, але різні дрібні будови: альтанки, вежки, павільйони в саду, тощо, будувалися за проектами і планами самого господаря, який щиро захоплювався цією справою й виконував її з захватом художника, замишленого у своїй справі. Разом з будуванням дому, під проводом господаря планував чудовий сад викликаний ще сусідом Галагана Милорадовичем з Саксонії досвідчений художник Бістерфельд, якому споруджено лабрадорівий пам'ятник з відповідним написом, що й тепер ще стоїть. І сад і дім були улюбленою дитиною-художньою фантазії й уподоби власника, досить обізнаного у різних мистецтвах, особливо ж у будівництві, і справді з дому і саду вийшли найкращі, справді дуже художні твори, які роблять велику честь смакові всіх, хто над ними потрудився. Особливо впадає в очі передній фасад дому з 8 стрункими колонами іонійського ордеру, що підтримуються п'ятьма міцними арками. Прекрасний цілком «ампірний» карниз, який наче б то викоронював будівлю. Ним так само гарно обрамлюється і самий фронтон. Гарний орнамент з кругів чергується з акантами. Над вікнами 2-го поверху, в середній його частині, скульптурні вікна з стрічками, що начеб-то їх переплітають. Перший поверх, здається, міг би бути трошки вищий, а то його начеб-то давить 2-й поверх...

Новий дім збудовано не там, де стояв старий, дерев'яний, поставлений Іваном Григоровичем Галаганом, що стояв ближче до ставків на невеликій порівнюючи низині серед величезних вікових дубів, що з них деякі збереглися й до цього часу. У цьому старому домі були деякі особливості попередніх давніх українських будинків, напр. так зване піддашся, цеб-то кімната відкрита з боку четвертої зовнішньої стіни, замість якої була невеличка колонада. Були ще великі кахляні печі двох видів: сині голландські і білі з кольоровими малюнками катерининських часів. Коло дому знаходився квітник сільського характеру з терасами і підстриженими липами, а від нього далі йшла дужня алея з трельяжа, що доходила до приміщення, що звалось «залогом». Це була літня альтанка зроблена в стилі «помпейським» для різних літніх забав. З другого боку дому був великий двір, оточений різними службовими будовами і огорожений високим плотом, у якому було зроблено великі в'їзні ворота. (Подробиці дивись у книзі А. Степовича «25-літє колегії Галагана вь Києві 1896 г.»).

Підїжджаю до садиби. Перше вражіння було наче б то трохи заспокоюче... Стоять на своєму місці і невеличкі вежки з обох боків воріт і бокові флігелі і самий дім у глибині великого двору, що витягнулися по прямій лінії, по кінцях якої стоїть з одного боку колишня двохповерхова пральня, й з другого стояла раніш поварня, що згоріла за часів громадянської війни. На домі покрівля і баня з бельєдером раніш були фарбовані фарбою небесно-блакитного кольору; тепер вони мають якийсь брудний, темний вигляд і через те здається, наче б то якось налягають на дім, давлять його своїм тягарем... Агрозкола, яка тепер міститься у домі, робить деякий ремонт його; матеріялу для ремонту не вистачає і через те доводиться, як сказали завідувач школи й учителі, розбірати

деякі службові і інші непотрібні вже для теперішнього побуту будівлі. Так уже розібрана велика оранжерея, а на черзі до розробки готична альтанка і церква св. Петра й Павла—усипальниця Галаганів. Не розібрана ще поки-що і висока водонапорна вежа, що колись подавала артезіанську воду для всіх приміщень дому; тепер вона не працює через те, що знищено і саму артезіанську криницю, а всі машини і різні приладдя з неї пропали. Коло вежі наросли густо бур'яни, так що і пройти до неї не легко...

Оскільки зовнішність дому так-сяк ще збереглася, остільки з середини він робить на глядача, який знав його раніш, прямо таки сумне враження... З старої обстанови не лишилося нічого, а було там так багато всяких художньо-цінних річей, які колись дивували одвідувачів. Багато дечого з того, що колись мало на собі печать художнього смаку кількох поколінь, пропало, мабуть, безвороття; дещо зовсім знищено, а дещо розійшлося по руках, і його можна знайти хіба випадково. На щастя дещо вдалося таки спасти й зберегти завдяки сокиринським селянам, які урятували дім од зруйнування, що загрожувало йому як і іншим поміщицьким будинкам, а почасти в значній мірі і од грабіжних нападів з боку чужих селян. У цьому факті особливо проявилось те добре відношення селян до пам'яті небіжчика Григорія Павловича Галагана. З обстанови дому все, що можна було спасти і зберегти од знищення попало до окремого музею що був утворений у домі, і потім було перевезено до міста Прилук у музей, який міститься на головній вулиці в опрічному будинку. Прилуцьким музеєм завідує відомий у місті вчений педагог В. І. Маслов. Галаганівські предмети в музеї розміщені більш-менш доцільно, але невеликі розміри дому не дають можливости вповні дотриматися принципу розміщення їх у тому природньому порядку і за тим певним призначенням, як це було в первісному приміщенні. Завідувач музею показав мені велику купу різних фотографічних знімків, які були кимсь викинуті з своїх рямців—а рямці ці були, як пам'ятаю, іноді дуже гарні і навіть художні,—тепер вони майже всі кудись зникли. Зміст цих фотографій, іноді досить старих і навіть давніх, був йому невідомий, він просив мене з'ясувати їх, що я і зробив,—продиктувавши йому усе, що збереглося у моїй пам'яті. Але багато де чого з тих предметів, що були колись у сокиринському панському домі, іноді дуже інтересних через свою давнину, усе ж таки не потрапило до музею і, очевидно, десь пропало... За те, на щастя, збереглися деякі дрібні картини відомих художників, Соколова, Трутовського, Шаповаленка і ин. Цьому останньому дуже протегував Гр. Павлович Галаган і багато підтримував його матеріально, особливо коли він учився і працював у Римі: він досить високо ставив його талант, хоч і не першорядний, і багато чекав од нього. Доля цього художника мені невідома. Два портрети італійок його роботи, що зберігаються у музеї, у всякому разі заслуговують на увагу знавців малярства. Тільки повішено їх на стіні якось невдало, а це, як уже сказано вище, через брак належного місця у музеї...

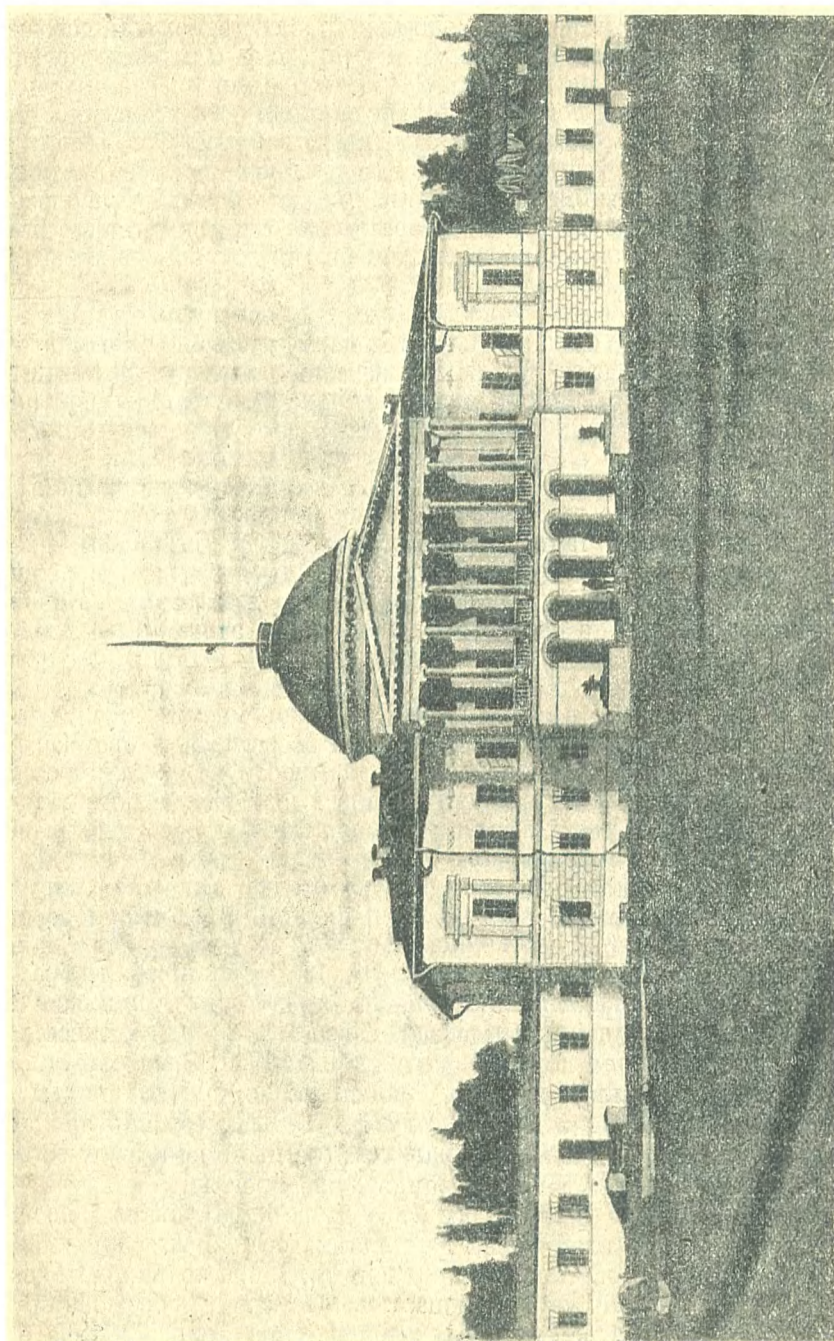
Дуже важка втрата досить значної сокиринської бібліотеки і пропалж повного підбору фотографічних груп випускних вихованців Колегії Павла Галагана, які прикрашали собою окрему «колегіатську» кімнату, сусідню з робочим кабінетом власників дому, тепер вже класною кімнатою агрошколи. Історія панської сокиринської бібліотеки така: утворена вона була ще у XVIII столітті за часів французьких енциклопедистів, повільно збільшувалася і була багата особливо різними художніми виданнями і журналами. В половині XIX століття вона вже була остільки велика, що обслуговувала, розуміється, безплатно, цілу досить велику округу, і для завідування нею, видачі книг читачам і записування нових покупок і здобутків наймали навіть окрему особу, звичайно місцевого сільського

учителя. Бувало і я і мої товариші—підлітки теж користувалися книгами з цієї бібліотеки, яка містилася у великій кімнаті нижчого поверху, як раз під робочим кабінетом господаря; цей кабінет навіть сполучався з бібліотекою окремими гвинтовими сходами за-для зручності господаря; тепер ці сходи вже закладено. Книги були записані у великий каталог, з якого користувалися й читачі, і я добре пам'ятаю, що вибір книг був дуже великий, тільки числа номерів тепер не можу згадати. Коли 1871 року Григорій Павлович Галаган заснував у Києві Колегію, подарувавши їй спочатку маєтки, що мусіли давати не менш як 12000 карб. прибутку, він також подарував їй і свою велику бібліотеку, до якої було додано ще й бібліотеку, куплену у відомого історика України—Мик. Андр. Марковича. Ці дві книгозбірні і стали за фундамент для бібліотеки Колегії П. Г. Галагана. Таким чином панський дім у Сокиринцях залишився без своєї бібліотеки, якою, як вище сказано, користувалася вся округа, і скоро стала відчуватися вся незручність такого становища. Річ у тому, що в цій окрузі після заведення земства на Лівобережжі у 70-х і 80-х роках значно збільшилася місцева сільська інтелігенція, до чого немало спричинився й той спосіб, яким Г. П. Галаган, між инш., побільшував її кадри. Він старався, більш-менш талановитих дітей з місцевого селянства і дрібного міщанства переводити з сільських шкіл до заснованої ним прилучкої гімназії або до ближчої ніжинської (це все робив з невеликими матеріальними витратами), а потім вже до університету й інших вищих шкіл. Немало таких осіб попадало і в Колегію Павла Галагана і таким чином Прилуччина скоро зробилася одною з найінтелігентніших земель на Лівобережжі. Відсутність бібліотеки в Сокиринцях (а це село з дуже давніх часів зробилося якимсь, так би мовити, культурним осередком усієї округи, і таке його значіння ще збільшилося після того як Гр. Пав. Галаган заснував там з значною грошовою і взагалі матеріальною допомогою відоме «Ссудо-сберегательное товарищество имени Павла Галагана») — швидко стала почуватися усією околицею, і тому вдова Гр. Павл. Галагана Катерина Василівна почала клопотатися, щоб знову утворити бібліотеку у панському домі і поставити її у давні умови загального користування.

Цій справі чимало допомагав і я, купуючи щомісячно багато різних книг за вибором самої господині або й за моїм власним з її доручення. Після її смерті (1896 р.) бібліотека ще збільшилася тими книгами, які привезла з свого столичного помешкання нова господиня маєтку Катерина Павловна Ламздорф-Галаганова, сестриниця Гр. Павл. Галагана. Ця нова сокиринська бібліотека, до якої і я немало привозив книг, то як мій подарунок, то куплених мною з доручення господині, була теж досить велика; у ній були повні зібрання творів російських і західноєвропейських класиків і багато новітніх книг з різних галузів науки; було немало і музичних творів і нотних книг, напр., опер Глінки, Серова, Даргомижського, Чайковського, Лисенка, Римського-Корсакова, Бородина, Мусоргського, Рубінштейна і ин. Були в бібліотеці і всі видання Колегії Павла Галагана—книжки «Ежегодника Коллегії П. Г.», «25 лѣтіе Коллегії П. Г.», «Педагогическая Мысль». Тепер від цієї бібліотеки не залишилося ні одної книги, а тимчасом деякі з них були б декому у великій пригоді. Так, напр., у виданнях Колегії П. Г. є чимало дуже цінного матеріалу для історії роду Галаганів і їхніх маєтків; крім того «Ежегодникъ Коллегіи П. Г.» має в собі досить багато цінного наукового матеріалу і тому навіть Російська Петербурзька Академія Наук включила його в число корисних для науки «изданій ученыхъ учреждений и обществъ» на сс. 88—90 книжки «Предварительный съѣздъ рус. филологовъ 10—15 апр. 1903 г.». Тепер цей «Ежегодникъ Кол. П. Г.»—вже бібліографічна рідкість.

Між тими цінними предметами, що були в ідальні сокиринського дому і з яких те, що збереглося, одвезено до прилуцького музею, не знайшлося вже напр., таких, як золота табакерка і позолочена стопка—подарунок царя Петра І Ігнату Галагану, дорогі шаблі і ріжня цінна зброя, меблі, тощо; деякі давні кубки і стопки, ріжні цінні предмети з численням срібним посудом, напр., «горка сребра»; пропало також чимало виробів з севрського і саксонського фарфору і таких цінних художніх річей, як ріжні мініатюри, годинники часів Катерини II й Олександра I, броші, табакерки і ин. Дуже цінне було срібло «Louis XVI», а також срібні кубки шведського і польського походження, особливо два польські з «лускуватим орнаментом», найдені в саду підчас робіт. Пропала дуже цікава обстановка більярдної кімнати та й самий більярд, досить цінний художньою роботою ніжок його і ин. частин; немає й інтересної меблі роботи кріпаків з часів будування дому 1829 року. Для мене особливо було жаль, що пропав той стіл з тавмним листуванням і ріжними інтересними документами, який стояв у робочому кабінеті власників і звертав на себе особливу їх увагу. Деяко з тих паперів було мені передано сестриницею Гр. Пав. Галагана Катериною Павловою 1916 для друкування по історичних журналах, але я використовував деякі з них лише вже тепер у збірниках на пошану акад. М. С. Грушевського і Д. І. Багалія, а також почасті в журналі «Україна». Після того вони були передані у Рукописний Відділ Всенародньої Бібліотеки України. Взагалі, щодо паперів з того столу і до ріжних документів сокиринського архіву, то мені доля їх невідома. Мені проте казали, що до прилуцького архіву перевезено з Сокиренець кілька пудів ріжних паперів, але ознайомитися з ними мені поки-що не пощастило. Я просив завідувача музею В. І. Маслової побувати в архіві і довідатися там про загальний зміст сокиринських паперів; з його листа до мене виявилось, що деяко з них було розглянуто і поки-що більш-менш торкається тільки тих маєтків, що належали Галаганам; значить, це—скоріше всього рештки колишнього конторського сокиринського архіву, що містився в окремому будинку, який згорів за часів революції.

Пішов я в сад, що оточує дім з усіх боків. Кам'яні доріжки у більшій своїй частині позаростали так, що иноді їх і не знайдеш, а де вони помітні, то лиш через те, що по них ще проходять люди за своїми потребами. Особливо запущена доріжка по так званому «Кавказу», вузькій і досить глибокій долині, що йде попід готицьким мостом до самого ставу, а стежку до прекрасної колись тераси, відкіля відкривався чудовий краєвид на сад, став і парк і де колись стояли лавочки і вази з квітками на балюстраді, я перший раз так і не знайшов, і лиш у друге якось потрапив до неї... Одно слово од цієї тераси так і не залишилося ані сліду, і тепер її можна бачити тільки на давніх фотографіях; на одній, яка збереглася в мене випадково, зняті сам господар Гр. Павл. Галаган, його синовець Павло Євграфович Комаровський, вже давно померлий, і головний садівник К. О. Гегер. Готицький міст через «Кавказ» дуже пристарівся у деревляній своїй частині, і перейти через нього на той бік уже неможна, та кам'яні його бики теж вимагають значних поправок. Велика двохповерхова готицька альтанка, де я колись довгий час жив і писав свої книги і дисертації, тепер в середині вже остільки зруйнована що ввійти на другий поверх уже неможна, бо гвинтові сходи знищено; у стінах великі щілини, знищено вікна, виїнято двері тощо; її вже збираються зовсім розібрати на цеглу для ремонтів. Коли вона буде остаточно знищена, єдиною пам'яткою про неї зістануться ті фотографічні знімки, які робилися за ріжних часів і незавсіди бували вдаль через ту лісову гушавину, що оточувала альтанку, так що доводилося вирубати деякі дерева, які бували перешкодою для знімків. Останні знімки з неї, так

Галаганівський дім в с. Сокиринцях (головна частина).

би мовити передсмертні, зробив літом 1927 р. відомий наш археолог М. О. Макаренко, якому теж довелося дещо вирубати. Взагалі зазначена альтанка, що стоїть самотньо серед густого лісу, далеко од всяких житлових приміщень, дуже добре підходить до свого оточення, наче б то якийсь надгробний мавзолей, а не місце забавок, і з свого боку її доводиться визнати вдалим архітектурним твором. Сумний скрип залізних флюгерів, що крутяться од вітру на п'яťох баньках альтанки, ще збільшує тугу, яка мимоволі опановує всякого одвідувача, коли цим скрипом зухвало порушується урочиста тиша цього самотнього закутка. Загальна композиція будови є проте досить приемним видовищем для очей: стрільчаті двері, вікна і різні арокчі надзвичайно милують око глядача і разом з тим так добре підходить до всього оточення, яке так привертає до різних дум і смутку, але не так сумного, як так би мовити, зворушливого і поглибленого, що очищує душу...

Про цю альтанку колись ходило навіть чимало різних легенд і оповідань, для яких старе панське життя подавало немало приводів. Говорили, напр., що сам собою іноді запалювався вогонь у альтанці, коли там нікого не було, що нечиста сила по ночах там справляє свій шабаш тощо. Я добре пам'ятаю ці оповідання. Мені дехто дуже не радив жити там, коли я оселився у альтанці на цілих три літніх місяці; мені наводили випадки великого переляку то з тим то з іншим і казали, що взагалі життя там може погано впливати на нерви. Одначе я прожив увесь той час у альтанці досить таки добре. Погано бувало тільки йти пізно у вечорі з дому, бо бувало іноді доводилося чимало блукати в п'їтьмі по вередливо закручених доріжках, поки доберешся до альтанки. Непокійли мене тільки коли-неколи нічні п'їтиці, що іноді залітали до альтанки через відчинені вікна, але я їх тоді виганяв непорядною грою на скрипці...

Чудова ротонда хоч і збереглася, вимагає значного ремонту. Лавки, що були в ній, і взагалі в саду, кудись пропали, мабуть зовсім зникли. Теплиця з різними екзотичними рослинами збереглася, а оранжерея як уже вище сказано, розібрана, а з нею і та прибудова, у якій робилася вогнева суїлка різних овочів, досить вдала і прибуткова для колишніх власників. Фруктовий сад і ягідник, що знаходяться коло церкви збереглися досить добре, а той, що коло кол. контори—трохи перетерпів. Частину парку, що прилягає до другого боку ставка, знищено і виголено, і тепер картина не нагадує вже колишньої картини оточених деревами ставків, так схожих з тим, що колись написав Гоголь в повісті «Майская ночь». Але так званий «сад», цеб-то вся пишна рослинність, декоративно розташована по відтінках крони дерев, що оточує дім, залишився сливе у давній розкоші, і теперішній господар—агро-школа по можливості клопочеться про збереження цієї розкоші у давній красі. Вона, мабуть, знов заведе і знищений великий виноград, що так гарно колись обвивав колонаду балконної веранди, з якої додолу веде у сад, замісць звичайних у такому випадку сходів, красний «пандус»: без цього винограду загальна картина другого поверху дому і веранди дуже програє.

Названий «пандус» (*pente douce*), або добре утрамбована і посипана піском «горка», міцно златоджена на товстих деревляних балках донизу поширюється півколами, гарно викривленими, і просто виходить на велику красну зелену «плюзу» (*pelouse*), цеб-то муриг, обрамлений підібраними вдало купами дерев; темна зелень буків гарно зрівняна з сріблястим листям величезних срібляних тополь, потім ідуть чудові вікові дуби, і далі різні інші породи дерев; листвяниці, платани, клени, дикі маслини тощо; в помежинах розсажені купці різних пород: бузки, акації й ин., а коло самого дому по боках веранди і «горки» розведені були колись розкішні квітники, тепер вже знищені. Не збереглася й красна

балюстрада «горки», на якій були колись встановлені великі вази з квітами; за те досить добре збереглися дві великих мармурові статуї, що ними закінчувалась з обох боків ця балюстрада. Ці статуї привезено з Італії; одна з них Флора, богиня квітів, а друга—Помона, богиня плодів.

Вище названий великий садовий балкон з п'ятьма колонами іонійського ордеру, які підтримували величезний античного стилю портик, був наче б то продовженням великої розкішної зали, у якій тепер зроблено клуб, прикрашений усякими плакатами, українськими і російськими. Ця зала дуже простора і красна, особливо через гарний портик з двох коринтських колон з граціозним запрокинутим півколом, що зверху торкається арки. В залі утворені дві великі ниші з колонами по боках; в одній з них знаходиться гарний камін, а в другій стояв великий орган, якого тепер перевезено до прилуцького музею. 4 кутки залі, а також сусідні і ближні до його кімнати, вітальня, ідальня та ин. були колись уставлені меблями ріжних стилів, вже пізнішого смаку, бо ріжна давня утварь і обстановка були вже давно винесені до передніх і прихожих кімнат та до сіней; багато з цієї обстанови вже зникло, але дещо потрапило до прилуцького музею разом з уцілілими півстатуями Григорія Павловича Галагана і його сина Павлуса. В просторих сінях нижчого поверху останніми часами на Різдово звичайно бували вистави «вертепу», на які збирались не тільки домашні люди, а в великому числі і селяни. Ці вистави супроводилися хоровими співами та грою на скрипці і дуже були до вподоби глядачам тим більш, що артист, який рухав фігурки маріонеток, не тільки дуже виразно і ясно говорив тексти різдяної драми, але й добре вмів міняти свій голос та інтонацію щодо тих осіб і типів, яких він удавав. Чи живий ще цей останній артист (Фесенко), мені невідомо; знаю тільки, що це мистецтво передавалося послідовно од покоління до покоління. На зразок сокиринського вертепу 18 століття пізніше був зроблений і «дехтярівський» вертеп для Петра Григоровича Галагана, молодшого брата того Галагана, що будував новий сокиринський дім. Брати поділилися батьківщиною мирно, і Петро Григорович побудував собі у селі Дегтярах в 12 верстах од Сокиринця великий кам'яний дім за планом сокиринського, але тільки півколом, а не в просту лінію. Крім нового вертепу, він узяв собі з Сокиринця і невеличку домову оркестру, яку потім значно збільшив і поліпшив. Про цю оркестру і взагалі про Дегтяри говориться в російській повісті Шевченка «Музыкантъ». Після смерті Петра Григоровича, Дегтяри дісталися його синовідо Григорію Павловичу, який подарував садибу з домом полтавському земству. Дегтярівський вертеп теж попав у Сокиринці, а тепер зберігається у прилуцькому музеї, а сокиринський перевезений до київського театрального музею, що міститься на території кол. Лаври. З ляльок сокиринського вертепу і з деяких сцен вистави були зроблені колись знімки; з них один екземпляр було дано й мені і якого я думаю здати теж до театрального музею.

З двох церков кам'яних, що знаходяться у сокиринській садибі, та (Варваринська), яку подарував Григорій Павлович Галаган селянам для утворення другої сокиринської парафії, сливе цілком збереглася, тим більше, що усього років з 12 тому назад був у ній досить великий ремонт. Ця церква збудована була ще дідом Гр. П—ча Григорієм Івановичем (1768—1808) в стилі раннього, на думку Лукомського, трохи українізованого катерининського класицизму. У ній досить помітний своєрідний і навіть художній іконостас: на карнизі, положеному зверху чотирьох чорних коринтських колон, легко положене півколо з медальйонами, обвитими прикрасою з ріжних квіток—троянд, незабудок тощо. Приємна і порівнюючи низька, своєрідна вітварна перегорода, не часто зустрічається. Цікавий і зовнішній вид церкви, чотирьохколонні портики якої з боків трьох її фасадів мають характер старих ганків у домах

колишніх заможних панів на Лівобережжі. На красних воротах кам'яної огорожі одбився особливо в гірляндах фронтону трошки малерний, на думку Лукомського, стиль часів Людовика XVI французького з тими різними подробицями, що своєю претенційністю мимоволі веселять і забавляють глядача; напр. «фронтончикъ посерединѣ замыкается родомъ колонки, на которой поставлена вазочка смѣшного, но милого и типичнаго характера» (ст. Г. Лукомського в журналі: «Столица и Усадьба» № 24, 1914 р., Петроград). Взагалі ця церква робить на глядача досить приємне вражіння своєю виразною стильністю і ґрунтовністю будови з тими давніми предметами з священницьких риз і взагалі обстанови. Цього не можна сказати про її сусідку Петропавлівську церкву з галаганівськими усапальнями, що вже, як то кажуть, приречена на зруйнування, і цегла з неї здається на ремонті... тим більше, що вже одержано і дозвіл на розбірання. Ця церква вже пізнішого побудування; стоїть на місці попередньої невеличкої деревляної, яку збудував ще прадід Григорія Павловича, Іван Григорович (пом. 1789 р.), а його правнук перевіз її у село Лебединець, де і подарував її селянам для парафії, бо через відсутність церкви їм приходилося далеко ходити до служби божої. Ми бачили там цю невеличку гарненьку церковцю, що як раз приходилася до маленького ще тоді села, і вона справила на нас добре вражіння своєю простотою і застиглістю. Будова нової, вже кам'яної, церкви, яка, за заповітом матері Григ. Павловича, мусіла бути і усапальною Галаганів, здається, збіглася з якоюсь господарчою кризою власників, бо ледве чи не головну участь у догляді за будуванням брав один з конторських службовців, трохи свідомий у будівництві — Петриченко, а відповідальний будівничий — Червинський над'їздив нечасто. Може через те доводиться з'ясовувати деяку неміцність будови, постійну раз-у-раз появу то в одному, то в другому місці різних небезпечних розколин, а через те будівля і без того тяжка і, так би мовити, приземкувата, вимагала постійного старанного догляду і різних поправок увесь час. І зовні і з середини вона взагалі не має великого художнього значіння, і все в ній наче б то розраховано на якусь зовнішню пишноту, що так і кидається в очі: багато золота на високому італійському іконостасі, мармурова підлога тощо. Усапальні, зроблені біля південного і східного боків церкви, на утримання яких було заповіджено окремі капітали, тепер знаходяться у дуже поганому вигляді. Могильні насипи, збереглися ще, хоч і без тепличних рослин, що були раніш на них, але самі чутунні каплички знаходяться в досить жалісливому стані: шкла побиті, ґрати розламані, дверей нема, приладдя для опалювання розібрані і кудись забрано або знищено. Прекрасний квітник і розаріум, що були біля усапалень знищені, а замість них розведена ріжна городина. Цегельня що була недалеко від садиби давно вже знищена і тому потребу в цеглі доводиться задовольняти розбіранням різних будівель, і від Прилуцького Окрвиконкому, як вже сказано, прислано дозвіл на розборку і церкви, і готичького мосту і ин., що для мене було зовсім несподівано... Мені залишилося тільки просити завідуючого школою і вчителів, по змозі спасти хоч самі домовини Галаганів од можливого знищення при розборці церкви, і вони обіцяли це зробити... Середина саду од к. контори до Павлушевої хатки чомусь уже вирубана, і замість дерев посаджено городину. Саму хатку вивезено на село якимсь селянином, який і живе в ній. Маленька хатка ця, з усією обстановою справжньої сільської хати була збудована Григ. Павловичем його дочасно померлому (1869 р.) синові «для внушення ему народололюбивыхъ чувствъ». На тому знімку, що зберіся у мене, коло хатки знято Павлуса і його вихователя француза Таньона за роботою над насипанням круглої земляної могилки з земляними ж лавками, з якої одкривався вид на сільський вигін з коморами для зсипання запасного хліба козац-

кого й селянського (тепер цих комор вже немає) і з різними будинками, побудованими Гр. Павл. Галаганом для своїх службовців, школи та «сельсько-сберегательного» товариства. Ця «горка» зберіглася, але в дуже запущеному стані. Жаль мені було дивитися на запущений «красний міст», що з'єднує сад з парком і веде до так званого «Холодного яру» — урочища, яке добре видно з домової садової веранди через вдало просічені дерева і робить на глядача непогане вражіння своєю якоюсь містичною таємничістю. Другий місток через рукав ставка, що входить у так звану «святую долину», де в старому дубі врізана ікона Іржавецької Богоматери (див. вище названу повість Шевченка «Музыкант»), сливе зовсім зруйнований, так що перейти по ньому на другий бік вже неможна. Недалеко від дому засаджений був Гр. Павлов. Галаганом гарний гай в урочищі «Стадниця» в напрямку північно-західному до так званої долини «Селезень». Цей інтересний своєю рослинністю гай розведений був у ті часи, коли садив Ів. Петр. Скоропадський той цікавий своїми подробицями і насипними горбами сад, що знаходиться в садибі «Тростянець» недалеко від Сокиринців. Тоді деякі поміщики, напр., крім названих, Петро Аркад. Кочубей, власник великого маєтку «Згурівка» на Прилуччині, дуже захоплювалися ідеєю лісорозведення і щиро заходились засаджувати різні яри і байраки лісними деревами, часто на досить великих просторах. Таким чином вони думали надолужити знищення лісів на Лівобережжі, що так тяжко відбивалося навіть на підсонні країни, дуже посушливому. Принаймні у листах Гр. Павл. Галагана до його дядька А. В. Кочубея часто зустрічаємося з скаргами на такі засухи у таких, напр. виразах: «Малороссія вступила въ обычную полосу своего климата—засухъ». Особливо яскраве місце з цього приводу знаходимо у листі 24/IV 1865: «Малороссія вступила въ свое нормальное положение засухъ и всевозможныхъ вѣтровъ: о дождѣ молятся непрестанно... Въ Лохвицкомъ, Пирятинскомъ и Золотоношскомъ уѣздахъ не было дождя до семи недель, и степи представляютъ печальный видъ» (Писано з села Сокиринців. Див. ст. «З перших років земських зібрань на Лівобережжі» А. Степовича в «Записках» УАН, кн. XIII—XIV, 1927, с. 188).

Залишається тепер сказати кілька слів про долю відомого сокиринського хору, про якість якого так щиро і старанно клопотався небіжчик Гр. П. Галаган, який не жалував для нього великих матеріальних видатків. Цей хор дуже добре виконував не тільки різні складні церковні співи — напр., концерти Бортнянського, херувимські — Симоновського або лаврського співу тощо — але й гарні хорові п'єси з опер, напр. хор селян із оп. «Князь Игорь» Бородини або хори з опер Глінки, Драгомижського, Серова, Чайковського, Рубінштейна («Ноченька» з Демона). Але особливо гарно виходило виконання українських пісень. Галаган був великий знавець їх і аматор і сам бувало не міг удержатись, коли вони співались, і підспівував хорові стареньким голосом. Хоч хором керував теж знавець пісні Т. П. Демков — він же і регент церковного хору, після смерті замінений своїм учнем Руденком, — але головні вказівки до виконання давав сам Галаган. Деякі пісні співалися і з його відомого збірника «Южноруські Пісні з Голосами». Одежа співаків хору була зроблена на зразок старої козацької, а матеріяльне утримання їх було зовсім таки добре. Між голосами бували дуже гарні і рідкі своєю якістю, напр. знаменита октава столяра Дубинка, що брав неймовірно низькі ноти і гудів на всю церкву. Сокиринський хор славився на всю округу, що його часто кликали на весілля до багатіїв, або на різні храмові відправи. Бувало й так, що його присилав Галаган і до Києва, де він співав иноді урочисті відправи в церкві Колегії Павла Галагана в такі, напр., для неї великі дні, як 1 жовтня — день відкриття Колегії, або 27 квітня — день

смерти Павлуся Галагана, у ім'я якого вона і заснована. Хор цей тепер, розуміється, вже не існує; рештки його, як мені казали (але я цього не встигнув перевірити) співають під орудою вищеназваного Руденка у церкві першої сокиринської парафії — Вознесенській, що стоїть на горі, але який його склад, у якому він стані, мені невідомо.

— Оце прийшло мені на пам'ять, при моїх відвідинах, з цього старого панського побуту, що відійшов в безповоротну минувшину.

Подав Андроник Степович.

Критика, звідомлення, обговорення.

Jaroslav Pasternak, *Ruské Karpaty v archeologii*. (Facultas Philosophica Universitatis Carolinae Pragensis—Prace z vědeckých ústavů, XVIII), Прага, 1928 р., 212 сс. і 8 карт.

Східні Карпати на перший погляд творять неперехідну природну межу між середньою та східною Європою,—в дійсності однаке велике число річних долин входить глибоко у гори й облекшує комунікацію між обома карпатськими сточищами. В праці «Руські Карпати в археології» др. Ярослав Пастернак ставить собі завдання розслідувати, чи у передісторичні часи переходили вже туди які комунікаційні шляхи та яке було їх значіння.

На початку маємо огляд доісторичних культур з обох боків Карпат; автор бере під увагу не тільки українську територію, але й словацьку на Закарпатті та краківсько-польську. Палеоліт зазначено в Галичині у трьох місцях (Городниця, Новосілка Костоюкова, Глиняни),—але в останньому часі відкрито ще кілька нових палеолітичних стоянок (див. Юрій Полянський, Нові археологічні знахідки з Галичини,—«Записки Наук. Тов. ім. Шевченка», т. 149). Мезоліт віднайдено в Галичині в п'ятих місцях; на Закарпатті нема ще слідів обох цих культур.

Неоліт в Галичині незвичайно багатий: др. Пастернак вказує біля 200 неолітичних осель з різними типами культури. Незвичайно інтересно територіальне розміщення знахідок, графічно зображене на окремій карті неоліту. Оселі виступають найгустіше над середнім Дністром (від Галича в низ ріки до устя Серету); на південь від Дністра йдуть широкою смугою по лінії Снятин, Товмач, Стрий, Самбір і переходять на Сян—від Перемишля до Оіняви. На північ від Дністра найгустіші знахідки є між Серетом та Збручем, з Серету переходять на Ікву. Інша смуга густих неолітичних осель се район р. Бута, від Сокаля по Львів. Вражає порожня смуга без ніяких знахідок над Висловою і Вислоком,—немов пустиня без ніяких осель. І справді навіть в історичні часи, до XIV століття, ця країна була незаселена, були тут величезні пущі, що творили природно границю між Галицькою державою та Краківським князівством (див. М. Кордуба, Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долишнім Сяном, «Записки Н. Тов. ім. Шевченка», т. 138—140). Очевидно і в неолітичні часи ця смуга була пуста,—оселі над Сяном і Дністром не мали ніякого контакту з густими оселями над Горішньою Вислою, біля Кракова. Зате сліднє наближеннє між культурами обох боків Карпат: в Галичині неолітичні знахідки стрічаємо глибоко в горах над Опором (притокою Стрия), на Закарпатті є оселі над горішньою Лятирицею. Дуже привабний здогад, що вже тоді йшла комунікація через Верецький провал з Галичини до густих закарпатських осель над притоками Тиси,—але автор уважає це ще не певним.

В подібний спосіб др. Пастернак переходить культуру міді, бронзи, гальштатську, лятенську, римську провінціальну, переселення народів та словянську (городищ),—окремі карти ілюструють територію знахідок. Щодо карпатських провалів, то остаточний результат дослідів є такий: найстарша дорога через Карпати йшла на захід, долиною Попраду; у східних Карпатах найбільше вживався Верецький провал, побіч нього

також Ужоцький, оба від доби бронзи; про інші переходи (Тилицький, Дуклянський, Яблоницький) не можна сказати нічого певного.

Праця д-ра Пастернака се перша спроба синтези археологічного знання про оба сточища східних Карпат. Автор провів матеріал, зібраний попередніми дослідниками, склав власний інвентар знахідок, перевів нову класифікацію культур, — в сумі дістаємо працю, що вперше освітлює доісторичне минуле прикарпатських країн. Дуже цінні є карти ріжних культур—тепер вже можна перевести порівняння преісторії Галичини з Поділлям і Волинею, які вже давно мали свої археологічні карти, і так все більше наближається до здійснення постулат археологічної карти всеї України.

Праця Яр. Пастернака це докторська дисертація, складена під провідом Любора Нідерле у празькому Карловому Університеті—тому не треба й вияснювати, що автор уживає термін «руські Карпати» і в топографії уживає «урядових» назв. Як зачуваємо, праця має появитися українською мовою в новім, поширенім виданню.

Іван Крип'якевич.

Проф. Павло Смирнов, Волзький шлях і стародавні Руси (Нариси з руської історії VI—IX вв.). Збірник Історично-Філологічного Відділу, № 75, Української Академії Наук. У Києві, 1928, сс. 229.

Назва нової книги проф. П. Смирнова вказує на тенденцію її автора зв'язати Волзький шлях з питанням про найстаріших Русів. Але ж автор першому питанню,—про Волзький шлях, віддає порівнюючи значно менше уваги і не йде далі своїх попередників, власне кажучи—Шельонговського та Арне, тим часом як по другому питанню про Русів, він говорить значно докладніше і робить спробу сказати своє наукове слово. Але тут у автора виникає конфлікт між його даними і його висновками: дані—археологічні, літописні, арабські, ісландських саг—дають йому свідчення про перебування Скандинавів у Східній Європі у IX—X вв., а автор, всупереч тому, шукає їх тут ще з VI в. Спроба для цього використати деякі старі легенди про «Рсса» й «Руса», як визнає почасти й сам автор (сс. 90, 93, 97 і інші), має дуже малоцінне значіння, та й по суті вживання цих назв старіше від VI в. Нових наукових спроб Н. Я. Марра й Грима зовсім по иншому поставити питання про походження назвиська «Русь» автор, здається, не знає, бо не торкається їх як і думок старих антиноманістів.

Автор виходить з думки, що Скандинави та «Русь» поняття тотожні, а тим часом на обґрунтуванні цієї тези слід було б зупинити особливу увагу, бо вона ж дуже спірна. Теж далі почасти виходить у автора і з «каганатом Руси»: в той час, як Бертінські Анналі дають свідчення за нього від 839 р., а наші вказівки ідуть навіть у XI ст. (назва «каганами» Володимира та Ярослава), автор намагається життя цього «каганату» припинити вже в кінці 20 рр. IX в., себ-то представників Руси в Інгельгеймі вважати за агентів держави, яка вже 10 років тому затинула (пор. сс. 133, 138, 139, 149). Розуміється, що цей давній «каганат» був би для XI—XII вв. забутою старовиною.

Дуже мало підстав має і спроба автора відокремити хронологію «каганата Руси» від «З племені Руси» арабських джерел, що вони освітлюються автором тут, як з «карликових держав», що з'явилися в наслідок розкладу й загибелі «каганату». Але ж знов це питання залишає автор не обґрунтованим і навіть зовсім нез'ясованим тут є низка питань: які стосунки були у цих «карликових держав» середини IX в. (за автором) до Новгородського і Київського князівств тієї ж епохи, що повстали, за автором, в наслідок тих же подій і збудовані були тими ж Русами? Чому ці з «племені» Руси так добре знали Араби і часто згадували, тимчасом як автор надає їм якесь короткотермінове і випадкове існу-

вання? Чому Араби звязували «каганат» лише з Артанією, цеб-то тільки з одним із племен Руси? Чому Скандинави утворили саме «каганат», инакше кажучи, яка доля участі в будіванні «каганату»—в тій чи иншій формі східного характеру—могла належати Скандинавам? і т. инше.

Взагалі, автор, звертаючи особливу увагу на ролі Скандинавів у Східній Європі і нараховуючи їх тут велику кількість ще з IV в. (чому?), зовсім не бере на увагу інших факторів складного життя того часу Східної Європи.

Щодо методології роботи, то головну увагу автор звернув на арабські джерела, присвятив їм багацько сторінок, але ж на кожному кроці сперечаючись з фахівцями, він не дає якогось єдиного критерію для встановлення потрібного відношення до цих джерел; наприклад, високо ставлячи Ібн-Хордадбега, він разом з тим і не вірить йому (сс. 99, 112—117 і инші), і т. инше.

Що торкається літопису нашого, то автор зайняв тут взагалі антикритичну позицію відносно його; з особливою прихильністю він ставиться до переказу про покликання Варягів (сс. 150—160) і иноді цілком приймає, як певні історичні факти, навіть дані Татищева—про Гостомисла тощо (сс. 154—158). Не обережніше ставиться автор і до ісландських саг, які він приймає за цілком певні і хронологічно точні історичні джерела (сс. 61 і слід.).

Нарешті зовсім необґрунтованою залишається поставлена автором теза про те, що в X в. Скандинави цілком зденаціоналізувалися і повернулися на Великорусів. По-перше, проблема утворення великоросійської людності не така проста, як гадає автор, і хронологічно фахівцями вирішується инакше, так що тут потрібна б була певна дискусія; по-друге, не зроблено спроби якось пояснити той дивний історичний факт, що великий і дужий на терені Східної Європи економічно, політично і культурно (за автором) народ Скандинавів ніби-то так легко і швидко загубив свою народність і при тому на рахунок знову утвореної народності; цю тезу слід було докладно обмірковувати, а не кидати її в повітря.

Взагалі, сперечаючись иноді зі старими норманістами, автор по суті має явне бажання підсилити їх даними старішого, ніж IX сторіччя, часу. Але ж, на жаль, для цього у нього набралось дуже мало і при тому не досить певного матеріалу. При тому автор пройшов поуз цікавих гіпотез на ту ж тему новішого норманіста О. О. Шахматова, не зачепивши їх, не поцікавився зовсім яфетидологічними роботами акад. Н. Я. Марра, що стосуються до даної теми, і т. инше.

Слід зауважити, що новішу літературу автор далеко не вичерпав, а більш спинявся на літературі XIX в.

Всупереч тому, що зазначає проф. Смирнов (с. 6), його робота, з огляду на малу обґрунтованість поставлених тез, не дає першого розділу історії Росії чи Великоросії (ці назвиська автор ніби-то змішує,—сс. 6, 223 і инші),—це швидше екскурс в історію Східної Європи взагалі, екскурс, написаний дуже правдивим норманістом, й тому однобічний.

Тимчасом в історії Росії початкова доба її все ще залишається нерозробленою,—та доба, що з'являється ранішою від «образовання великорусского государства», яке освітив А. Є. Пресняков,—доба IX—XII вв., коли на Україні існувала Київська держава.

Володимир Пархоменко.

М. Грушевський, *Історія української літератури*, т. V. Державне Видавництво України, Київ, 1926—27, сс.

Новий том «Іст. укр. літ.» складається з двох частин: перша (сс. 3—204) містить у собі огляд «Культурних і літературних течій на

Україні в XV—XVI вв.»¹⁾, а другу (сс. 205—504) присвячено «Першому відродженню (1580—1610 pp.)».

Часи від середини XIV в. до середини XVI всі дослідники вважали за добу глибокого застою в літературній творчості і літературній продукції, за «порожню, безплідну пустиню». «Ні одної місцевої літописи з сих часів! Ні одного ліричного викрику! Ні навіть релігійно-моралістичного роздумування над сими переворотами, які переходили в життя, над сими бідами, що спадали на людність, на церкву, на її слуг і всіх «лучших людей»!.. Витасла, очевидно, рухова енергія культурного і письменського руху» (т. V, с. 3. Пор. I, 80).

Акад. М. С. Грушевський не хоче вірити, щоб така бурхлива доба, величезні зміни в економічному життю, в соціальних відносинах, в політичних формах—все це не нашло відгуків на «біжучі події, біди і страждання», щоб не було писаних памяток, якіб ті рефлексії в собі відбивали. «В історії,—пише він,—бувають дні смутні, але нема безплідних...» «Сі слова можна б поставити епіграфом сього тому: сі віки були таки смутними, але не безплідними днями нашого життя!» «Отже важно дослідити хоч би навіть не блискучі, дрібні відбиття сього процесу в письменській роботі» (с. 4).

В дальшому ми маємо обґрунтування цих загальних міркувань. Використовуючи літературні і побутові явища в сусідніх краях, різного роду історичні відомості, пізніші відгомони, автор дає по змозі вичерпний огляд тих інтелектуальних, моральних й естетичних течій, які пройшли над нашою письменною верствою і мусіли викликати в ній певні рефлексії, мусіли відбиватися на місцевій творчості: середне-болгарські впливи—відродження містики (сс. 5—25); богомилство (сс. 25—33); відгомони західного покаєництва (сс. 33—53); відгомони чеського релігійно-національного руху (сс. 53—73); раціоналістичні течії—т. зв. жидівство (сс. 73—89) і інші течії або повії, рефлексії світового життя (сс. 89—100: відгомони італійського відродження, ревізії біблійних текстів, формація нової «простої» книжної мови, організація братств, упадок традиціоналізму взагалі). В цьому комплексі нових течій і тенденцій знаходить своє місце й пояснення літературна продукція тої доби—«нераз дуже фрагментарні й відокремлені» літературні факти кінця XV і поч. XVI в.: перекладні повісті (сс. 101—13: «Мука Христова», «Три царі», «Житіє Алексія», «Книга о Таудале рицери», «Сказанне о Сивилле пророчиці», «Александрія», Троянська повість, повість про Тристана, про Бову); біблійні і церковно-богослужбні тексти (сс. 113—148: Біблія Фр. Скорини, Краківське видавництво—Фіоль і К°); деякі колективні твори (сс. 157—85: перерібка Печерського Патерика, Літопись вел. кн. Литовського, Коротка Київська Літопись, Литовська Літопись ширшої редакції—т. зв. копія Биховця); взірці риторства (сс. 185—191: тестамент кн. Андрія Володимировича, Посланіє від владики Місала), стилі і вправи (сс. 191—204: соборні постанови 1509 р., єпископська «хиротонія» 1562 р., Четья Миня 1498 р., Львівська петиція 1538 р., листування Філона Кмитича—взірці благодушної шляхетської балачки, тестамент Василя Загоровського—цікавий український «домострой»).

Таким чином дуже песимістичне цінування української літератури й освіти XIV—XVI вв. вимагає деякого обмеження. «Переховалі до нашого часу витвори свідчать, що не дсягаючи блискучих верхів старої творчости, літературна техніка держалась доволі добре і трівко на середнім рівені... Літературна традиція не щезла, і книжні люде не пере-

¹⁾ На цю першу частину була рецензія проф. М. Марковського в „Україні“ 1927 р. кн. 3, сс. 183—187.

велись... При великій бідності чисто літературних памяток тої доби, книжні люди при нагоді, коли їм приходилось братись за перо, виявляють певне літературне вишколеннє, читання, знайомість з літературною традицією» (сс. 158—59, 185).

Перше відродження, на погляд автора (т. I, сс. 81—83), має велике значіння з національного, соціального, культурного становища, — але зовсім скромно виглядають літературні здобутки другої половини XVI і поч. XVII в. «Воно розбудило громадську енергію, приспану отсим періодом упадку, викликало нові пориви національної солідарности, викресало нові колективні форми громадської кооперації, нові методи освіти і культурного виховання, — але з чисто літературного становища те, що дали сі перші проби відновлення книжної, ученої продукції, були дуже скромні: за деякими виїмками навіть — я б сказав — тощі, ялові, так що тільки в порівнянні з попередньою застоєю вони набирають значіння і притягають до себе увагу, роблячи приємне вражіння відновленням рухової енергії, перед тим так сильно приспаної. Само по собі, навіть в сфері культурній і освітній, воно, се перше відродження, не дало безпосередніх багатих наслідків».

В низці писаних пам'яток цієї доби головне місце займають релігійно-полемічні писання — руховий нерв тогочасної літературної продукції. Найбільший письменник років відродження — Іван Вишенський (сс. 284—325, 417—444), «одна з найбільш яскравих і близьких нам постатей нашої літератури». «Світогляд його, — пише М. С. Грушевський, — досить тісний, круг образів невеликий. Вся вага і сила його в емоціональній стороні: в сильнім, поривистім патосі. Сей риторичний патос — його зброя. Він промовляє і добивається ним до нашого почуття на віддалі трьох століть та робить для нас зрозумілими, людськими, тим самим близькими свої погляди — безконечно далекі теоретично, давно пережиті, чужі і навіть ворожі. Ми знаємо достомотно, чим жив і болів сей далекий странник, сидячий в самотній афонській печери. Через те його індивідуальність ближча не раз нам, ніж люди, які жили дуже недавно, інтересами значно ближчими до наших. Се секрет літературної творчости. Чудо творчої емоції, котрою поборюється час і простір. Те, чим взагалі дорога і важна нам історія літератури» (с. 284).

Далі автор переходить до огляду інших провідників відродженського руху — «меньшої літературної братії»: Герасим Смотрицький і Василь Острозький (сс. 254—84); львовяне (сс. 352—60: Стефан Куколь Зизанія і Юрко Рогатинець); острозькі письменники — псевдоніми (сс. 360—80): автор «Апокрізіса» — найбільшого й найважливішого полемічного твору, який вийшов з православної сторони, «Клирик Острозький» (автор висловлює здогад, що «Клирик» міг бути й не індивідуальним, а колективним псевдонімом), Демян Наливайко; реляція з Берестя (з собору 1596 р.); Потій (сс. 380—402); автор «Перестороги» (сс. 402—417); послання Львівського братства до братства Новокиївського (сс. 444—58); М. Смотрицький (сс. 458—476).

«Пересторога» нагадує авторові «О законі і благодаті» м. Іларіона. «Розуміється, з літературного погляду їх не можна й рівняти! Майстерно-бездоганний твір XI в. сильно відбиває від борюкань з стилем і формою філософа першого відродження. Його гадки приходиться часто тільки відгадувати в сих борюканнях; взірці гарної прози, що виступає місцями, переплітаються досить хаотичними фрагментами думок, наче прихланцем зачеркненими для памяті — не повязаними і не розвиненими відповідно. Але як прояв розбудженої мисли, як виклад широкої синтетичної системи, що пробує звести в цілість різнородні прояви життя і дати їм розв'язку і ключ, «Пересторога» (українська Теодіцея XVI—XVII вв.) може бути поставлена поруч величного «Слова» XI віку!» (сс. 415—16).

Інтересний також твір цієї доби—«Тренос» Смотрицького молодшого: «Се останній в ряді сих релігійно-полемічних творів, могутнє забарвлених літературною красою й громадським темпераментом, що становить нерв сього відродження» (с. 458).

Розбуджена літературна творчість не обмежувалась релігійно-полемічними писаннями: щасливо збереглися до нашого часу—приклад сатиричних писань (сс. 471—77: «Промова Мелешка») і приклад мемуарної літератури (сс. 477—80: записки Божка Балики «О Москвѣ и о Димитріи царіку московском ложном»). Нарешті, на ґрунті новіших впливів серед-нєвічної церковної латинської поезії, засвоєних чеською і польською-гімнографією, виявляється інтерес до віршування (сс. 481—503: передмова Острозької Біблії, «Хронологія» А. Римші, «Просфоніма», «Адельфотіс», «Ламент дому кн. Острозьких», «Лікарство на оспалий умисл», «Тестамент» Василя Македонянина, «О воспитании чад»).

Такий в загальних рисах зміст п'ятого тому «Історії Укр. Літератури», котрий, як і чотири перших, заслуговує повного признання і уваги. Це не компіляція або популяризація російських праць, а самостійні, дійсно наукові студії над величезним і мало ще дослідженим у науці матеріалом.

Недостача чисто українських памяток і приготовчих студій вимагає користуватися різними наведеннями, аналогіями і не раз робити гіпотетичні твердження й висновки, з котрими важко погодитись, бо «*a posse ad esse non valet consequentia*»: пор. сс. 4, 5, 18, 25, 53, 65, 73, 89 і ин.

Можна також докорити авторові, що він в історії літератури дуже широко використовує не зовсім літературний матеріал, забуваючи свої власні слова (І т., с. 16): «Історія літератури у всіх періодах свого розвитку мусить бути історією літератури, себ-то красної словесности, словесної творчости, яка підходить під естетичний критерій». Наприклад: «Календар римський новий» Гер. Смотрицького (сс. 266—77); «О единой истинной православной вѣрѣ» Василя Острозького (сс. 278—80); Лист Юрка Рогатинця до Зизанії (сс. 357—8); декларація Львівського Братства Потіїв (сс. 359—60); передмова «Лікарства» Демяна Наливайка (сс. 377—78); анонімна реляція про Берестейський Собор (сс. 379—80); дискусія Потія з Філялетом (сс. 393—97); послання Львівського Братства до Братства Новокопистинського (сс. 444—58).

Не місце в «Історії Літератури» і таким розділам, як: «Церковні заходи» (сс. 138—148); «Перші виступи міщанства» (сс. 148—157); «Реформаційні імпульси» (сс. 205—32); «Реформаційні ідеї між Українцями; полеміка з євангелією й католицькою критикою» (сс. 232—54). Але здається, що це розуміє і сам наш дослідник, бо в «Закінченні» з'ясовує: «Я ввійшов в різні подробиці, часто притягаючи для вияснення сього процесу відродження і нагромадження рухової сили в нашій громадянстві навіть такий матеріал, що властиво не заслуговував би сього з чисто літературного, емоційно-естетичного погляду. Бо з такого літературного погляду продукція сєї доби, за невеличкими виїмками, взагалі не стоїть дуже високо. Але рідко коли питання школи, освіти і літератури мали таке значінне в розбудженні соціальної енергії—особливо в порівнянні з попереднім періодом занепаду і застою. По контрасту за тою попередньою лєтаргією се піднесення соціальної ініціативи і культурної енергії робить вражінне якогось блискучого феєрверку. І все, що підіймало сю енергію, що взяло якусь участь в сім справжнім відродженню, в повнім значінню слова, заслуговує уваги не тільки історика, але і історика літератури,—поскілки ареною сього руху була передусім література» (с. 503).

Але чи не значить це—«перетворити історію літератури в історію письменності»? (Пор. т. I, с. 16).

З другої сторони, досліджуючи «ревізію й видання біблійних текстів» (сс. 113—123), автор чомусь не згадує про Острозьку Біблію, котра у читача-Українця повинна викликати не меншу цікавість, як Біблія Скорини або Краківське видавництво Фіоль і К-о. Текстуальні ілюстрації і уривки з джерел дано в оригіналі, а не в перекладі, як раніш, бо «в такім перекладі завжди зістанеться щось гіпотетичне» (с. 458).

Будемо нетерпляче чекати нової частини монументальної праці М. С. Грушевського. Вона важлива і корисна не лише своїм науковим матеріалом, новими студіями і дослідками, але й своїми методологічними і педагогічними міркуваннями. Автор хоче дати «відчуття і зрозуміти все те багатство почуття і гадки, краси і сили, яке вложено і заховано в нашій літературній спадщині. Бо ми володіємо в сій спадщині засобами далеко більшими, ніж хто-небудь думає—і ніж думаємо ми самі. Світ не оцінив їх досі відповідно—і се не диво, коли ми самі не свідомі їх властивої цінності й міри» (т. I, с. 5—6). На думку нашого многозаслуженого дослідника, в студіях старої української словесности дещо вимагає «спеціально українського підходу і розуміння» (т. II, с. 9), а ці студії досі велись головню російськими чи «общеруськими» ученими, Українцями ж робилося розмірно дуже мало,—через те і не взято від неї (староруської спадщини) її живого, культурного національного змісту. Але не візьмуть,—каже він далі,—і українські письменники, поки будуть лише компіляторами або популяризаторами російських праць: «Мусять впризти ся в живе мясо сеї науки» (с. 10). Хай так буде!

Дмитро Абрамович.

Отзвукъ реформаціи въ Русскомъ Закарпатъи XVI в. Няговскія поученія на евангеліе. Доктора славяновѣденія А. Петрова (Матеріялы для исторіи Закарпатской Руси, VIII), Прага, 1923, сс. 123 (відб. з Vestniku Čes. Spol. Nauky, 1921—2).

Няговські поучення чи «Учительне евангеліє», вживаючи досить розповсюдженого терміну для таких поучень¹⁾, видав проф. Ол. В. Петров перед війною, в 91 т. «Сборника» петерб. академії (окремо як вип. VII його «Матеріялів»). Те що тепер принотовуємо — се почасти коментарій до сеї пам'ятки, почасти — проба хронологічно її означити, як твір XVI віку, та зв'язати з реформаційним рухом на Угорщині в середині того століття. Автор сам признає, що в його висновках «богато дечого збудовано на хисткім ґрунті аналогій» (с. 112). Дійсно, його припущення, що першотвір нинішньої копії 1758 р. належав вікові XVI, спирається на дуже «загальних» міркуваннях (с. 29—30), а з тим і духове споріднення сього твору з кальвинськими течіями саме XVI віку не виходить за межі гіпотетичні. Автор так характеризує ідеологічну позицію автора: Автор поучень, православний руський священик з Марамарошу або сусідньої карпато-руської території, в основі зістався і формально зістався при православній церкві, хоча в сильній мірі піддався впливам реформаційних ідей, що привели його до свідомости потреби запровадження народної мови в церкві і проповідування нею, а також розуміння релігії внутрішнім, а не зовнішнім обрядовим способом, і се значно віддалило його від тодішнього православного громадянства (с. 101). При тім автор дає загальний начерк евангелицтва на Угорщині—на жаль, дуже побіжний, не багатий фактичним змістом (с. 72—87).

Михайло Грушевський.

¹⁾ До нинішньої рукописи автор не вважає можливим прикладати сеї назви, тому що в ній нема евангельських текстів, хоча допускає можливість, що вони були в її первозорі (с. 34).

Скит Манявський і Богородчанський іконостас. Збірки національного музею у Львові—Collectiones Musei Nationalis Ukrainorum Leopoli. Жовква, 1926, сс. IV + 28, I^о з 7 рис. в тексті. При книжці альбом: «Богородчанського іконостасу образи і скиту манявського вежі», з 72 фототипічними репродукціями на XXVII таб.

Велика публікація Українського Національного Музею у Львові—це одно з найвидатніших явищ мистецько-видавничого життя Галицької України останніх років. Прекрасно виконані фотографії та репродукції майже усіх мальовил іконостасу, в парі з науковим, монографічним розробленням цілого матеріалу, що торкається історії монастиря та його мистецьких пам'яток, робить це видання вичерпуючим джерелом для пізнання мистецьких скарбів, що заховувалися в Манявському Скиті—в цьому важному мистецькому осередкові, який колись відігравав таку роль для Галицької України, як Київська Лавра—на Придніпрянській Україні. Так зв. Богородчанський іконостас, що займає визначне місце в історії українського малярства XVII ст., тепер переховується в названому музеї у Львові. Після скасування Манявського Скиту цей іконостас був проданий у 1785 р. до села Богородчан, звідки підчас світової війни, як особливо цінна пам'ятка мистецтва, помандрував до Державного Музею у Відні, після війни—до Варшави, а звідтам повернувся до Галичини, причім Богородчанська громада передала іконостас «тимчасово» на схованку до Музею.

Текст монографії—колективна праця трьох авторів: Михайла Драгана, Володимира Пещанського та Іларіона Свенціцького.

В статті М. Драгана «Скиту Манявського розвиток і занепад» більше уділяється місця історії самого монастиря і то церковній історії і дуже мало—історії будов та інших пам'яток мистецтва.

В. Пещанський у своїй статті «Богородчанський Іконостас» підносить велике значіння цієї пам'ятки в розвитку українського малярства XVII ст., що було тоді під сильним впливом західньо-європейського мистецтва. Вказує, що іконостас виконував, правдоподібно, цілий гурток мистців під проводом досвідченого, великого українського майстра Іова Кондзелевича. Мальовила повстали в рр. 1698—1705, про що свідчать підписи самого майстра. Таким чином здогад В. Дедушицького, що деякі образи належать XVI ст., не оправдується, та взагалі після праці Пещанського з'ясовується, що попередні дослідники були дуже поверхово ознайомлені з цими мальовилами. Пещанський—відомий знавець малярських технік—вказує на особливу техніку мальовил Кондзелевича. Іконописну приправку «заступає артист лесіровкою олійною прозорою краскою, яку тонко накладає на виконану темперою основу» (с. 14). Деякі образи Богородчанського іконостасу, як каже автор, нагадують іконостас Троїцької церкви Києво-Печерської Лаври, закінченого в 1698 р., та іконостас церкви Георгія в м. Іваниці Прилуцької округи на Полтавщині. Крім подібности деяких композицій Богородчанських мальовил з німецькими гравіюрами, дослідник звертає увагу на впливи школи прерафаелітів, особливо фразанжеліко, голландських майстрів та Еспанця Жуанеса. На жаль, про ці впливи чи споріднення говориться в статті В. П. занадто загально і не переведено докладнішої порівнюючої аналізи, тоді як з боку композиції та типізації облич, Манявські мальовила можна порівняти з деякими іншими майстрами італійського раннього ренесансу, а щодо моделювання і фарбописи—з сучасним їм нідерландським малярством...

В більшій статті І. Свенціцького «Культурна праця Скиту Манявського» надто акцентується значіння Скиту в боротьбі східньо-візантійської та західньо-європейської культур. Говорячи про експанзію західньої культури на схід, автор пояснює впливи Західньої Європи на Україну в XVI—XVII ст. тим, що, «ще вчасніше засвоїла собі далека північ через

Новгород із фряжських і свейських земель, себ-то з романо-германського і норманського світу, чудову лінію рисунку в іконописи (Рубльова)... А ще вчасніше специфічно-романський стиль кам'яної архітектури XI—XII в. наложив своє безсмертне тавро краси на Володимир на Клязмі і на Крилос на Дністрові» (с. 20). Не розбираючи тут складного питання взаємних впливів, зазначимо лише, що І. Свенціцький нехтує топографію та допускається неточности щодо хронології. Архітектура володимиро-суздальських країв належить не XI століттю, а лише другій половині XII ст. (найстарша будова в Переяславі—Заліському з 1152 р.). Між тим на Україні риси романського стилю помітні вже в поч. XI ст. в будовах Києва та Чернигова. Нитка сих західних впливів у посліуючі часи не тільки не переривалася, але ступнево усилювалася—в будівлях Волини (Овруч, Володимир-Волинський) середини XII ст., Галича XII—XIII ст., українському монументальному малярстві XIV—XV ст. (Львів, Люблин, Сандомір, Краків) і т. д. В цих останніх мальовилах остільки ясно виступає так зв. готицький натуралізм, що слідуючий етап розвитку реалістичного напрямку, який найшов своє завершення в Богородчанському іконостасі, є явищем цілком природнім і послідовним.

Щодо іконописи Андрія Рубльова початку XV ст., на які покликається І. Свенціцький, то вона становить остільки своєрідне явище, як з боку формально-стилістичного, так і змістового, що поруч з Богородчанськими (Манявськими) мальовилами—це два різні світи, відмінні концепції, два різні шляхи розв'язання мистецьких проблем. Тому виводити західно-європейські впливи в Богородчанському іконостасі через іконопис Рубльова, як це намагається зробити І. С., оруднуючи лише загальними твердженнями,—може викликати хіба здивування.

Книжка друкована дуже чітко у відомій Жовківській друкарні коло Львова; прекрасні репродукції—в Празі у виконанні одного з найкращих графічних закладів «Чеська Графічна Унія». Все таки є неприємна редакційна хиба—три останні таблиці чомусь значно меншого розміру як всі інші! Досить докладно виконано рисунок загального вигляду іконостасу, роботи М. Драгана. Шкода, що різьба іконостасу не подана також у фотографічних репродукціях, особливо в деталях. Обгортка з рисунком одної з веж Манявського Скиту арт.-маляра Ів. Труша виконана надто ілюстраційно і натуралістично, тому зовсім не дає враження книжної обкладинки.

Володимир Січинський.

Проф. М. Е. Слабченко, *Організація народного господарства України від Хмельниччини до світової війни, т. V, вип. 1. Соціально-правова організація Січи Запорозької* (надрук. в 3 вип. «Праць комісії для вивчення історії західно-руського та українського права», К., 1927; окрема відбитка, К., 1927, с. 136).

Студії з організації народного господарства України проф. М. Слабченка в останні часи звернули на себе увагу. Відомі його 4 томи, в яких автор спинається на вивченню історії Лівобережжя в XVII—XVIII ст.ст. (за часів Гетьманщини); тут автор спинається на вивченні форм землевладіння, історії української фабрики, історії торгівлі та торговельного капіталізму, складі та управлінню державного майна Гетьманщини, тощо. Ці томи досі не мали докладнішої оцінки¹⁾, але звернули на себе увагу дуже широкою постановкою низки різноманітних питань з історії Гетьманщини. Деякі з них викликали вже полеміку, напр., питання щодо грошового обігу в Гетьманщині (статті В. Шугаєвського та М. Петровського,

¹⁾ Оцінку цих томів підготував наук. співробітник п.-д. катедри історії України у Києві П. К. Федоренко; що й зачитав її у скороченню на засіданні катедри 20 листопаду—28 р.; рецензія ця має з'явитися в III кн. „Україна“ за цей рік.

які друкувалися в «Наукових Збірниках» Історичної Секції Укр. Акад. Наук та відповідь—стаття М. Слабченка).

Зараз ми маємо нову студію автора — продовження плану студій, що були ще накреслені в I томі «Организации народного хозяйства Украины» — перший випуск V тому, в якому розглядається питання про соціально-правову організацію Запорозької Січі.

Студіям з історії Запоріжжя після ширших робіт А. Скальковського, В. Антоновича, Д. Яворницького, Я. Новицького в новіші часи був присвячений VII т. «Історії України-Руси» М. Грушевського, в якому чимало подано матеріалу для початкової історії Запоріжжя. Ми не кажемо про низку дрібніших студій та видання чималого числа документів, надрукованих в «Записках Одесского Общества Истории и Древностей», в «Киевской Старине» та інших виданнях. Запоріжжя, овіяне романтикою пізніш а раніш так характерне своїми особливими виявами життя, притягало до себе весь час увагу дослідників та аматорів старовини. Кожний по своєму хотів висвітлити те чи інше явище з історії Запоріжжя. Цілком вірні нотки є в загальній характеристиці стану студій в праці проф. М. Слабченка: «Про Запоріжжя взагалі й Січ з'окрема понаписувано гори більших і менших книг, статтів, заміток. Опубліковано й чимало різних документів. Але що по суті являло собою Запоріжжя, яка природа його, які стадії розвитку проходило воно, було воно своєрідний унікум, а чи явище, що належало до певного соціального типу—і досі в повній мірі не висвітлено. Для того, хто вперше береться до студій над Запоріжжям, фактично не розв'язано ані одного питання. Змальовується минущина, різні інститути, якийсь життєвий уклад, існують пісні, легенди, повір'я, зберігаються речі матеріальної культури, елементи припускаються як відомі, а тимчасом ніщо по суті не освітлено. Тому, не так екстенсивно, як інтенсивно, поглиблено працюючи, уявляли собі дослідники запорозьку минушину, наче якусь таємницю, загадку» (с. I, окр. відбитка; цією відбиткою ми користуємося далі). Висновки проф. М. Слабченка можна прийняти тоді, коли взяти до уваги інтереси його до цікавих для нього питань. Автора студії, історика-марксиста, цікавить виявити економічну історію, класові відносини в історії Запоріжжя тощо. Тут справді мало ще зроблено в історіографії. Величезну роль відіграли в цьому важкі умови розвитку української науки до революції 1917 року. Але звичайно не можна казати, що взагалі в напрямку студій нічого не робилося. Числені посилки автора на розвідки з історії Запоріжжя та на документи вказують, що маємо значну літературу як українською, так і російською, польською та іншими чужими мовами. Вона відбила на собі напрямки сучасної їй історіографії і дала матеріал для студії проф. М. Слабченка. Але звичайно вимоги сучасної історичної науки можуть задовольнити розвідки на підставі не тільки відомих вже праць та заміток, але нового архівного матеріалу. В досліді проф. М. Слабченка використана в більшості, як ми зазначили, числена література, далеко менше архівний матеріал. З нього використані лише деякі справи архіву Запорозької Нової Січі. Це не перешкодило автору порушити низку цікавих питань з історії Запоріжжя, і розвідка М. Слабченка притягає до себе пильну увагу.

Свою працю автор поділив на 5 розділів.

В першій — вступній очевидячки — частині розглядаються коротко та неповно погляди в історіографії щодо походження запорозьких козаків, питання щодо козацтва та козакування. Аналіз відомостей та поглядів в літературі приводить до такої здебільшого повної формули поняття «козак». «Козаки це: 1) людиність у Дніпровському поріччі, 2) що промишляє різними промислами, 3) оборонає їх, 4) у межах, куди не сягає влада ніякої держави, де 5) все ґрунтується на основах вільності» (с. 5). Далі

подаються відомості про межі Запоріжжя з коротким екскурсом в історію колонізації території. В цій вступній частині висловлює автор свій погляд на Запоріжжя: «Запорозька держава—це одинокє щось в історії, якась аномалія. Знаємо подібні організації у вигляді липарських орденів, флібустерів, донських та інших козаків, тощо. Але в науці відомі тільки держави, що вирости з родо-племінного ладу. Такий саме тип описує, наприклад, Енгельс в Антидорінгу»... (с. 9). На Запоріжжя можна дивитися як на військову державу з військовим правом («Запоріжжя було військовою державою, що в своєму житті керувалася військовим правом»... с. 11). Такий погляд автора потребує корективів. Історія Запоріжжя має кілька діб. Це підкреслює автор також і в самій студії. На с. 100 автор, кажучи про зміни після 1734 р., зазначає «Згідно з цими порядками Запоріжжя перестало бути державою, а переродилося в особливу армію російського імператора». Хоча ця характеристика занадто військового характеру, але правильно каже про зміни в житті Запоріжжя після 1734 р. За попередніх часів справді Запоріжжя в де-чому нагадує деякі подібні організації середніх віків, але це не дозволяє так широко тлумачити характеристику Запоріжжя в соймових промовах 1616 року, що «Запорозьці» *«aliam rempublicam faciunt»* (с. 8—9). Можна ж її розуміти, як погляд, що Запоріжжя—це є нове людське товариство: Запоріжжя це справді оригінальна організація на Україні, що утворили її історичні умови життя—економічні, соціальні, політичні тощо. Вона притягала увагу сусідніх держав, які так чи інакше заходжувалися використовувати сили Запоріжжя для своїх потреб. Не треба забувати, що тверду, економічну базу Запоріжжя здобуває у XVIII ст. після 1734 року, коли ми маємо відомості про зазіхання пануючих кіл Гетьманщини та Росії (про це див. наші спостереження в студії «Утворення Нової Сербії на запорозьких землях в 1752 р.» надруковано в «Україні», 1926, ч. 2—3). Оці короткі зауваження потребують обережного відношення до трактування Запоріжжя, як окремої держави. Дальші студії автора можливо доповнять його спостереження та розвіють сумніння. Тут треба лишитись при гадці, що Запоріжжя це є частина взагалі історії козаччини на Україні, частина, яка має свої індивідуальні риси. Погляди вже попередніх істориків, наприкл., Костомарова цілком справедливо цей стан Запоріжжя окреслюють. В розвідці «О козаках», надрукованій з приводу відомої статті П. Куліша, в якій останній негативно ставиться до козаччини—Костомаров каже: «Да и въ нравахъ и обычаяхъ у запорожцевъ образовались различія отъ гетманщины, до того замѣтныя, что, говоря о козакахъ, смѣшиваютъ гетманскихъ козаковъ съ запорожцами не всегда умѣстно въ видахъ исторически-научной истины» (Собр. соч. т. XIV СПб.—1905 с. 629). В самій історії Запоріжжя потрібно відрізняти кілька діб, докладне з'ясування яких може виявитися, коли ми маємо справу з більшою чи меншою незалежністю Запоріжжя.

Після цієї вступної частини автор в другому розділі спинається на розгляді економічного та соціального стану основної одиниці Запоріжжя—куреня. Зародком куреня, на думку проф. М. Слабченка, було «коливо». «Очевидно, ні ватага, ні юрта, не могли бути зародком куреня. Такою клітиною було козацьке «коливо» (с. 13). З «коливом» автор увязує поняття «бродячої, не осілої дільниці» (*ibid.*), але докладніше не розгортає своїх поглядів.

Курінь був також найпоширенішим з адміністративних поділів Запоріжжя; з інших одиниць зустрічається вживання сотень та полків (під час війни), але курінь залишається основною одиницею. Він має своє господарство (с. 39), окрему територію (с. 16). Щодо походження назов куренів, то тут можна думати, що в утворенні їх мала значіння географічна теорія, а не іменна. Курені почали виникати з XVI ст. На с. 20 автор подає назви куренів з зазначенням часу, раніш якого не могли виникнути курені. Кількість куренів була неоднакова в різні доби.

Далі автора цікавить питання про комплектування куренів, кількість в них козаків, питання про побратимство тощо. В степенстві козаків були такі стадії—джура, молодик, козак. Козаки один другого називали братами, а старшого іменували отаманом, батьком. Крім військового складу на Запоріжжю жили майстри та крамарі. Автор докладно не спицяється на цих групах людности. За відомостями Скальковського, та архівними матеріялами Запорозької Січі, які переховуються у Одеському Історичному Архіві, можна думати, що ці групи значно виявили себе в XVIII ст. (після 1734 року). В цьому ж розділі автор висловлює свій погляд щодо релігійности козаків. Він не погоджується з проф. Д. І. Яворницьким, який підкреслює релігійність козаків. «Курені знали, каже дослідник, один культ, культ життя, й християнство мало що говорило буйному козакові» (с. 32). Цим проф. М. Слабченко відновлює гадки П. Куліша. Щодо жіночого питання—цілком справедливо відкидає погляд, що ніби Січ не терпіла жінок. Вимога «безженности» було лише побажання. Тут автор повторює погляд Костомарова, висловлений вже раніш в згаданій витцестатті «О козаках». «...Впрочем не существовало правила, чтобы запорожское товариство состояло только из холостых; бывали и женатые, отцы семейств: запорожцы ими не брезговали...» (с. 621).

В кінці розділу автор переходить до характеристики керівників куреня—отаманів, їх прав, відношення до кошового. Отаманія в Січі, особливо з 2-ої чверти XVIII ст., «верховодила Військом і самими кошовими» (с. 44); самий розвиток впливів отаманів не просліджено докладно, коли він почався тощо. Не зроблено також докладно аналізу класового її стану. Автор дає приклади з раніших та пізніших часів для вивчення цього інституту, але історії утворення «отаманії» на Запоріжжі ми не бачимо.

В третьому розділі проф. М. Слабченко переходить до огляду низки загальних питань, звязаних з Січчю. Його цікавить походження назов Січи та Коша, та освітлення цього в історіографії. Коротко освітлює автор колонізацію Запоріжжя, яка вплинула на організацію Січі, далі розвиває свої гадки про Січ, як військову організацію. «Певної фізіономії спочатку в Січі не видно. Тільки пізнішими часами можна було добачити свій постійний бург з своєрідними нобілями, що жили в умовах Спарти, а керувалися середньовіковими військовими правилами» (с. 51). Тут не ясно окреслено питання про перехід від промислової «добичницької організації козаків, які бували на «уходах», до військової середньовічної організації. Далі подаються відомості про військову організацію козаків, їх діяльність, спицяється автор на походження військової старшини—полковника, судді, осавула, писаря тощо, значінні ради військових старшин. Окрему увагу автора притягає уряд «кошового». На с. 69, походження влади кошового характеризує так: «Всебічну владу кошового скопійовано, можна гадати, з влади українського гетьмана». Цей погляд докладно не розвинений. Не видно, які моменти з гетьманату XVII—XVIII ст. на Лівобережжі вплинули на владу кошового, що виникла на самій Запорозькій Січі. Далі автор вказує на залежність Запоріжжя від гетьмана та київського генерал-губернатора. Цей погляд ще має бути темою окремого дослідю. Не можна погодитися з такою гадкою автора:... «Будь-що-будь, фактично залежність від київського генерал-губернатора почувалася на Запоріжжю дуже сильно, бо генерал-губернатор віддавна репрезентував російського царя. А останньому кошовий обіцяв «вирно служити і всякого добра хотіть и ни на какія измѣнничьи прелести не склоняются и ссылокъ не чинить» (с. 77). Цей погляд відкидають відомості, які в інших місцях подає сам автор. В 1654 р. Запорожці відмовилися присягати московському цареві (с. 10). Після повороту в 1734 р. Запорожців, вони присягли «на вірність Росії, хоча «підданство»—каже автор, і на цей раз було досить проблематично» (с. 10). Знаємо, що Запорожці забили московського посла

Ладийженського та його товаришів, коли виникло підозріння, що вони по-дорожжю до хана в Криму, можуть пошкодити Січі (с. 80). Отже тому з гадкою автора щодо впливів не можна погодитися. Російський уряд безумовно використовував всі засоби, щоб певніше закріпити свої впливи на Запоріжжю, але це тільки пощастило зробити з скасуванням Січі.

Окресливши впливи та походження влади кошового, автор спиняється на обранню кошового, його обов'язках... «Отож влада кошового виявлялася не в опозиції до ради чи до отаманії, він був за медіатора між цими противними силами, схилаючись то в цей, то в той бік, залежно від конкретних обставин» (с. 68). Це, очевидно, було вже в XVIII ст., коли ми маємо відомості про загострені суперечки між групами козаків в самому Запоріжжю.

Подавши відомості про курінь та уряди Запоріжжя, автор переходить до характеристики ладу в Запоріжжю. Як військова організація, Січ мала своє військове право. «Отож, узявши на увагу, що існуванню Січі загрожували навкругні кріпацькі держави, яким вона суперечила по суті, а хитання, нестійкість у середині призвели б Запорозьку Республіку до за-пепаді, то після зрозуміло, що в самій козацькій громаді, повинні були з'явитися вимоги суворої залізної дисципліни й субординації, за порушення якої нещадно карали» (79—80). Проф. М. Слабченко, на нашу думку, здається прибільшує значіння військової дисципліни. Вона не могла з'явитися під загрозою кріпацького режиму сусідніх держав. Економічні та соціальні чинники тут грали першорядне значіння. Військова дисципліна не урятувала Запоріжжя від виявів кріпацьких відносин в роки перед скасуванням Січі. Далі у цьому розділі переходить автор до характеристики особливостей запорозького права та робить спроби накреслити його етапи розвитку. Запорозьке право було писане та устне; укладалося воно, цілком справедливо зазначає автор, під впливами польським та російським. Тут варто б було пошукати в звичаєвому праві Запоріжжя фактів, які можна було б порівняти з життям деяких первісних народів. До потреби такого порівняння тягнуть деякі спостереження автора (с. 9, 51).

Закінчує цей розділ автор відомостями про аграрні відносини, фінансові справи та питання про власність в Запоріжжі, про карне право. Докладніше на економічному житті Запоріжжя спиняється в останньому V розділі.

В економічному житті Запоріжжя велике значіння мали природні багатства території його; вони вплинули на заняття людної. Рибальство, скотарство—з'являються найпоширенішими заняттями тут. Розвиток займанщини автор відносить до XVIII ст. «Займанщина на Запоріжжі була, але з'явилася вона тільки від другої чверті XVIII ст.» (с. 122). Варто зазначити увагу автора до цікавого явища—болоховство, назва якого зустрічається в документах Запоріжжя. За відомостями джерел («Істочники», Д. І. Яворницького) — Болеховці—«кои звѣрь ловять» (с. 116). Чому на Запоріжжі існували болоховці, автор не пояснює, лише констатує факт. Болеховство зустрічається в XIII—XIV ст.ст., пізніше маємо відомості з території Брацлавського замку (XVI ст.). Чи воно перейшло сюди з колонізацією з Правобережжя, чи як інше виникло, автор не пояснює.

Друга частина останнього V розділу присвячена характеристиці ради на Запоріжжі, її значінню; закінчується розділ відомостями про класові відносини. Розглядаючи питання про раду, проф. М. Слабченко залучає поглядів проф. Д. І. Яворницького, який бачив в запорозькому укладі продовження вічових порядків (с. 124). Розвиток суперечностей з старшиною, заможною групою козаків та взагалі класових суперечок в XVIII ст. відкидає твердження Д. І. Яворницького. Вияви боротьби між багатіями та голотою дають про себе знати раніш в XVII ст. (на думку П. Куліша), а

може і XVI ст. (погляд М. Покровського). На цій же підставі відкидає проф. Слабченко погляд Д. І. Яворницького про «полнейшее равенство». Справді в історії Запоріжжя XVIII ст. ми маємо відомості про значний розвиток класових суперечок, які виявлялися в бунтах проти старшини.

Короткий огляд праці проф. Слабченка¹⁾ вказує, що зачепив він багато цікавих питань, на деякі в попередній історіографії звернули увагу М. Костомаров, П. Куліш, акад. М. Грушевський, деякі автор висунув сам (наприклад хоча б питання про болоховців на Запоріжжі). Безумовно широко автор закреслив в своїй схемі питання, що потрібно було розв'язати для уявлення, в чому полягає соціально-правова організація Запоріжжя. Можна з його твердженням не погодитися, вказати іноді на не докладне освітлення того, чи іншого матеріалу, на мале використання нових архівних матеріалів та інше, але потрібно признати уміння висувати питання, на які не звертали відповідної уваги раніш, хоча вони були відомі в історіографії; є у автора низка питань, які він ставить уперше. Це оживлює працю проф. М. Слабченка. Дальші досліді ствердять їх, або відкинуть. Також в роботі проф. М. Слабченка потрібно відзначити реальну постановку питання про те, що таке було Запоріжжя. В українській історіографії в галузі вивчення Запоріжжя справді під впливом романтики саме Запоріжжя освітлювалося в світлі тої романтики. Це заслонило потребу реального студювання самого Запоріжжя. Праця проф. М. Слабченка — історика-марксиста, має, очевидно, спробу окреслити, що з себе, з економічного та соціального становища уявляло Запоріжжя; воно потребуватиме ще дальших студій низки питань, які порушив автор.

Після революції 1917 року інтерес до вивчення Запоріжжя в останній час все більше та більше притягає увагу. Крім студій з історії Гетьманщини, економічне та соціальне життя якої в останній час притягнуло значну увагу дослідників, ми можемо констатувати розвиток студій з історії Степової України, зокрема Запоріжжя. Цінність праці проф. М. Слабченка полягає в ревізії попередніх гадок, що панували в романтичній історіографії Запоріжжя та в традиціях, що міцно зв'язані були з історією Запоріжжя у попередніх дослідників. Будемо чекати дальших цікавих студій автора з історії Запоріжжя.

Микола Ткаченко.

Н. К. Пиксанов, Областные культурные гнезда. Историко-краеведный семинар. Введение в изучение—темы для культурно-исторических краеведных работ—систематическая библиография—руководящие вопросы. Приложение: указатель словарей местных деятелей. ГИЗ, М., Л., 1928, сс. 148.

Нова праця проф. Піксанова відповідає пекучій потребі—дати вищій школі та молодим дослідникам теми та завдання для наукової праці. Краєвий принцип у культурознавстві проф. Піксанов висовував ще 1913 р. в книжці «Три епохи», пропонувавши вивчати воронізьке культурне гніздо, а детальніше обґрунтував свої думки в 1923 р. у кн. «Два века русской литературы». Тепер цілу книжку присвячено питанням вивчення культурних осередків у краєзнавчому аспекті. Під культурою в вузькому розумінні проф. Піксанов розуміє—літературу, мистецтво й освіту в їх життєвому синтезі на тлі певної географічної одиниці.

В наші часи, коли став актуальним інтерес до краєзнавства, коли зростає інтерес до питань культури та літератури зокрема—книжка професора Піксанова буде цінною, як спроба поєднати вивчення явищ загальнокультурного життя з моментами краєзнавства. Це допоможе дослідникам в провінціальних умовах опрацьовувати теми, використовуючи місцевий

¹⁾ Ми тільки спинилися на деяких питаннях, не маючи можливості присвятити увагу низці інших питань.

літературний та архівний матеріал, а з другого боку дасть змогу не розглядати ізольовано окремих явищ літератури та мистецтва, а вивчати їх на тлі певного оточення.

Багато цікавих тем подав автор. Тут і північно-російський культурний осередок, що дав Ломоносова. На тлі вивчення цього осередку зовсім в новому світлі розв'язується питання «как архангельский мужик по своей и божьей воле стал разумен и велик». Тут подано теми до вивчення таких культурних осередків, як Ярославль, Казань, Одеса, Вороніж, Саратов, Нижній-Новгород, Самара, Сибір та інші.

Багато цікавих тем подає книжка і з питань українського життя та впливів української культурної стихії на російську. Автор подає теми, запитання та літературу з таких питань української культури: «Культура Слободской Украины в первой трети XIX века». «Харьковское культурное гнездо», «Рылеев и украинство», «Украинская стихия в творчестве Гоголя», «Вторжение украинской стихии в великорусскую беллетристику», «Украинский сказ в великорусской беллетристике», «Культура Полтавщины во времена Гоголя», «Миргород литературный и исторический», «Литература «общерусская» и украинская», «Белинский и украинская литература», «Борьба за украинскую культуру в царской России», «Украинофильский журнал «Основа», «Гастроли украинских трупп на великорусских сценах», «Киевская литература 80-х годов»; як бачимо, цілу низку тем подає автор з українського культурно-історичного життя.

Не можна вимагати від фахівця російської літератури докладного знання української історії та культури і сам автор визнає, що він не вичерпав і тематику, і бібліографію краєвого культурознавства, проте слід одмити до деякої міри випадковий характер частини тем книжки. Такі великі осередки, як Київ у автора майже не зачіплено, а дрібніші питання знаходять і докладний аналіз і велику бібліографію. Найбільше тем відведено воронізькому культурному осередкові (14 тем), напевно тому, що автор ще з 1913 року підніс питання вивчати воронізьке культурне гніздо.

Треба зауважити також, що в бібліографії тем з української культури, автор майже зовсім не використав чомусь післяреволюційної української літератури, хоч тут багато чим можна було б поповнити його бібліографію.

Наприклад, для теми «Рылеев и украинство» треба було б зазначити розвідку В. Міяковського про відгуки в Харкові та Києві на смерть Рилєєва, та статті Гермайзе й Добровольського про декабристів і українство («Україна», 6, 1925).

Але в цілому книжка потрібна, цікавою вона буде й для українських дослідників, як стимул до опрацювання низки краєзнавчих українських тем. Для українських дослідників інтересним буде й погляд автора на російську літературу. Він говорить: «Русской литературы нет и под этим псевдонимом скрывается литература великорусская. Здесь в негочности термина и мысли характерно сказалась та же тенденция, что и в нашем историческом процессе. Научное мышление подчинилось историческому бытию. Старый исторический процесс был процессом централизации, подчиняющей суровой власти—сначала московской, потом петербургской—малые национальности, независимые области, местную хозяйственную жизнь и т. д., подчиняющей по возможности все одной политической и полицейской униформе и стирающей безжалостно местные особенности» (ст. 14). Отже—«русской литературы нет», немає «російської» літератури в старому розумінні терміну «Россия». Мусимо з задоволенням констатувати визнання цієї істини з боку проф. Піксанова, бо треба сказати, що такі одверті, правдиві визнання рідко зустрічаємо навіть у сучасній російській літературі. Частіше буває навпаки: не тільки визнають російську літературу загальною для всіх народів кол.

Росії, а ще вносять і українських письменників до цієї літератури. Бо отже умудрився Л. Войтоловський внести навіть Шевченка до своєї історії російської літератури («Очерки истории русской литературы XIX и XX в.в», 1927 р.: «Тарас Шевченко»—стор. 106—110).

Книжка проф. Піксанова цінна тим, що вона ставить перед російським читачем теми про українську стихію в російській культурі, що вона ставить і загострює питання про синтетичне вивчення культурних краєвих осередків. Українська наукова думка вже стала на цей шлях—утворенням комісій порайонового дослідження України при історичній секції УАН, виданням Київського та Чернігівського Збірників. А от чого нам бракує—це корисних праць на взір книжки проф. Піксанова, щоб вони подавали і теми, і запитання, і систематичну бібліографію вивчення українських культурних осередків. А гостру потребу в такій книжці відчують молоді дослідники провінціальних міст. Така робота була б корисним черговим завданням для комісій порайонового дослідження України.

Лев Миловидов.

Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914, з ілюстраціями на підставі споминів і документів написав д-р Кость Левицький. Львів, 1926 накладом власним з друкарні О. О. Василян у Жовкві, 2 томи, сс. 736.

За вступ до своєї теми автор використовує друкований матеріал про дві великі події: про заснування Кирило-Методієвського Брацтва в Києві і про галицьку Трійцю у Львові. Автор досить докладно спиняється на подіях 1848 р. та на 50-тих роках і над заходами, яких еживали Українці для здобуття своїх прав. В перших розділах використано друковані праці, які автор мав про тодішні події і тому ця частина дає вражіння історичної праці, але що далі то це вражіння помалу зникає, автор схоплює факти лише поверхово, в загальних рисах, а подекуди тільки згадує про важливі події, зупиняючись одночасно на дрібницях. Глибше в працю ніде не входить, причин певних подій не дошукуються, не досліджує їх. Він виступає не лише як націоналіст, але з його рядків віє якоюсь побожністю коли він згадує про царів, князів, графів, митрополитів, та про дім Габсбургів, іноді з побожним жалем до них, коли вони заподіють кривду українському народові, одночасно виправдуючи їх нерозумінням «руської» справи. Часто любить наводити пусті фрази, що сказав цісар чи великі державні достойники для затуманення очей народові, з чого виводить їх добрий намір. З великою побожністю ставиться до галицьких митрополитів і часто їх недорічні виступи намагається виправдати, замість подивитися на них оком історика.

Хід історичних подій вирішується для нього волею окремих осіб, а не навпаки. Всякі уступки центрального уряду не обґрунтовуються як щось конечне з причин ходу історичних подій, а з-часта пояснюються доброю волею монарха; іноді не видно навіть і самого центрального уряду, а головний діяч це цісар, його необмежена воля. Патентом цісар все дає, патентом все забирає. Із того ж патенту все виходить: палата послів, краєві сойми і т. д. А здавалось би, що автор як державний політик повинен знати, що волею монарха керують реальні факти.

Згадуючи про перше порозуміння між Русинами і Поляками 1861 р. за ціну «спільного ділання в справах краєвих», автор не спромігся дати докладніших відомостей про те, які це саме були «справи краєві» та що це за порозуміння було, хто порозумівся і де. А треба знати, що це була перша спроба порозуміння, за якою, пішли потім інші, і слід було б трохи докладніше спинитись на тій першій спробі.

Перші курійні вибори до парламенту 1873 р. автор називає безпосередніми, тоді як безпосередні вибори відбулись вперше 1906 р., через що

вводиться в помилку читача, який думає, що Австрія мала парламент вже 1873 р. за безпосередніми виборами, тоді як фактично ще довго прийшлося повоювати, поки був переведений закон про безпосередні вибори на зміну куріяльних.

Про товариства: «Січ» у Відні, «Академический Клуб», «Дружній Лихвар», що мають велике значіння для розвитку політичної думки, з яких вийшли радикальні діячі, як Терлецький, Франко, Павлик й ін., сказано дуже мало. Знаходимо там окремих уступ про заснування радикальної партії, але це теж ніщо інше як хронологічний запис «літописця». Наводячи коротенько вступ до програми, він згадує про те, як радикальна партія ставить національне питання, а про соціально-економічний бік програми і не згадав. Процес і вирок в справі галицьких радикалів, теж нотує тільки як факт, і хоч підкреслює, що все це була фікція, та не подає причин тої фікції; він не зважився сказати, що це був суд пансько-польський, ворожий не тільки за для класових інтересів, але і національно.

Присвячуючи розділ про заснування Товариства ім. Шевченка у Львові, знов таки не спиняється докладніше на історії появи такого соціального Товариства, а тільки каже, що «Ініціатива до заснування Товариства ім. Шевченка у Львові вийшла від кількох патріотів з Російської України» (с. 142).

Про поїздки Наддніпрянців до Львова та Відня, про переговори в цій справі нічого не каже. Зате перечисляє і ставить на перше місце прізвища всіх «основателів» Т-ва як первопричини його появи, а справжніх основоположників ставить на друге місце як «фундаторів». Про особу Драгоманова, якому основоположники доручали скласти програму Товариства, він нічого не каже, зате не забув згадати про перших голів, К. Сушкевича, Барвінського, Качалу. Так само і при перетворенні Товариства в наукове згадує кількома словами, і більше його діяльністю не цікавиться.

З приводу російсько-турецької війни, автор дивується що все галицьке селянство бажало перемоги Росії та сподівалося, що і Галичину забере Росія і звільнить їх від польського панування. І це він пояснює тільки «безграмотністю» наших селян.

Про заснування «Руського Товариства Педагогічного у Львові» каже на сторінці 189, що воно заснувалось 1881 р., а на с. 191 каже, що «Професор Григорій Врецьона зачав від 1 вересня 1880 р. видавати письмо педагогічно-наукове п. н. «Школьна Часопись». З цього виходить, що проф. Врецьона почав видавати «письмо» ще до заснування товариства. Коли це так, то хто і з якого часу був фактичним видавцем часопису?

Згадавши про заснування ремісничого т-ва 1876 р. і його упадок, ні словом не згадує про причину упадку товариства: така важна сторона галицького життя, як проба відродження ремісничої верстви лишається в тіні.

Присвячуючи розділ «новій ері», автор згадує лише про конференцію в намісника Казимира Баденього, в якій сам брав участь, та зназначає, що ця конференція не задовольнила галицьких політиків. Перечисляє всіх учасників конференції, коротко говорить про те, що на ній говорились, а потім за промови в соймі послів Телішевського, Романчука та інших. Навіть не каже про те, що це були програмові промови, а особливо Романчука, і хоч часто любить наводити не тільки зміст промов, але і цитує їх, угодоську промову Романчука тут якось замняв, наче б це була промова зовсім неважна. Про подробиці українсько-польської угоди не згадує, наче б то нічого й не знає про неї, хоч він був секретарем «Народної Ради» і сам брав участь в цій угоді, але замовчує, хоч на початку зазначає, що все пише так, як знає, як він собі пригадує. І дивно якось, коли

свідок і учасник подій пише, що пос. Телішевський виступив «неожидано» в соймовій дебаті бюджетовій з угодним предложенням супроти Поляків». Для кого це було «неожиданим», він не каже. Для автора «історії» це не було «неожиданим» і він повинен був дати покоління трохи більше правди, як це він дав в своїй історії. Дальше, він скаржитися на радикальну молодь, що виступила проти «нової» ери: «Таке то бувало у нас страшне завзяття проти своїх, хоча його не конче було треба». Хоч «не конче», то все таки треба було, що і сам автор признає і шкода тільки, що покриваючи народовців, не подав тих причин що викликали виступи «своїх», хоч з дальшого видно, що і сам він невдоволений був з «нової ери».

Торкаючись боротьби за безпосереднє виборче право, автор каже, що «насамперед» підняли це питання «Підгірська Рада в Стрию» за проводом Е. Олесницького і Народня Рада в Турції за проводом посла К. Телішевського. Але не каже, як ставились українські посли та партії до виборчої реформи до того часу, чому цього питання вони не піднімали раніш і забуває, що це питання піднімали далеко раніше радикали. Автор досить незручно промовчує те, що йому не до смаку і часто чужі заслуги старається зарахувати на капітал народовецьких політиків. Читаючи цю працю, задавш собі питання: невже ж крім народовецьких послів, та ще кількох їх верховодів, нікого більше не було?

Про перегворення товариства «Просвіта» зазначає, що це питання підносив «п. Олександр Колесса на загальних зборах «Просвіти» в Коломиї» 1890 р., а 25 березня 1891 р. т-во «Просвіта» прийняло «новий статут» товариства, як «просвітньо-економічного». І не знати через що товариство змінило свій статут, чи через те, що це питання підносив «п. Олександр Колесса в Коломиї», чи через те, що цього вимагало життя країни.

Згадуючи про курс політики Романчука після «нової ери» і курс політики Барвінського-Вахнянина, не потрудився він навіть з'ясувати читачеві в чому полягала суть політики одних і других. Читач довідується, що є якісь два напрямки, а чого вони хочуть, читач не знає і з історії д-ра Костя Левицького не довідається.

Про кооперацію автор каже, що перші кредитові товариства засновувались на підставі статуту «уложеного д-ром Теофілем Кормошем в Перемішлі», наче б то вся суть діла в статуті і ніби статут Кормоша був первопричиною засновування кооперативних товариств. Так само про Краєвий Союз Кредитовий, при чому не забуває зазначити, що думку заснувати його «підніс д-р Кость Левицький в 1896 р.» та перелічує всіх членів правління (куди і сам автор входить) та директорів.

Торкаючись еміграції, не вказує її причин, не вказує, куди вона йшла, не висловлює про неї свої думки. Про парцеляцію зазначає, що нею займалися о. Т. Войнаровський та адвокати, а які це землі були, що парцелювались, нічого не каже.

Та й чого тільки там не найдете. В одному і тому самому відступі він подає відомости про «Волю», що перша дала звістку про українську партію соціалістів в колишній Росії, в другому реченні—про віче української молоді у Львові, а з якої нагоди і чого, шановний автор не каже, в третьому реченні (іду вже за порядком) про міжнародній лікарський конгрес в Парижі, на яким були наші вчені; в четвертому про страйк рілнихних робітників в повітах Борщівським і Мільницьким, а в шостому про вибір посла Євгена Олесницького, що добув собі «симпатію і довір'я між нашим народом». І так написана вся «історія». Спочатку автор ще додержувався тону історика, а дальше забув про все і пильнував одного лише,—щоби не пропустити зареєструвати якоїсь важкої, на його думку, події, особи, з'їзду, соймової чи парламентарної сесії, промови.

У автора часті повторювання гадок, як: «про дальший розвиток нації і освободження з чужої неволі залежить від нас самих», і то в різких варіаціях. Часто він вживає слів «пам'ятний» і «знаменний» для того, щоби підкреслити якийсь виступ, посла, або з'їзд, і вживає цих слів так часто, що в нього виходить все «пам'ятне» і «знаменне».

Звичайно, що всіх хиб в праці д-ра Костя Левицького в маленькій рецензії перелічити не можна.

Праця д-ра Костя Левицького, це не історія народу, класи чи партії, як міг би думати читач. Історія його, це історія народовецьких ватажків, історія провідирів парламентарних та соймових українських клубів, історія Качал, Сущкевичів, Лаврівських, Федоровичів, Сембратовичів, Барвінських, Романчуків, Костів Левицьких та других. З «підручника» (автор сам так називає свою «історію») виходить, що історія йшла так, як цього хотіли ватажки, а не так, як цього вимагало життя країни. Ватажок захотів, так цьому і бути. Народні маси в політичній та громадській житті країни участі не беруть, в цій історії їх зовсім не видно. Автор їх не знає, від них він далеко, не любить їх, а тому і знати не хоче, хоч народ цей, як видно таки ж з його історії, був тою базою, на якій автор будував свою політичну кар'єру. Але для д-ра Костя Левицького народні маси з цього боку тільки і цікаві, поскільки вони відповідають його особистим інтересам. Тримачоці міцно гегемонію політичної та громадської діяльності в своїх руках в Галичині довгі роки, і опинившись після великої війни на еміграції, д-р Кость Левицький вважав, що його минулу політичну кар'єру треба завершити «історичним» вінцем слави. І з політика-юриста він став істориком, щоби прославити свою минулу політичну діяльність, та здобути нове ім'я історика. А як народовець, що приєднався від старих народовців до молодих, він і старався написати «історію політичної думки» їх ватажків, а головне своєї, поминаючи все, що могло б захмарити небо його «історії». Про існування інших партій та угруповань автор свідомо промовчує або іноді згадає нехотючи про їх існування. А щоби ніхто не посмів сумніватись в його суб'єктивності та тенденції, та в тому, що його «історія сказала слово правди», що вона написана тільки «предметово, без накиненої тенденції», він заявляє в передмові, що таку історію можуть написати «тільки чисті душі», до яких розуміється належить автор. Коли б автор був на цій передмові закінчив то світ справді думав би, що в автора «чиста душа», яка може написати історію предметово без накиненої тенденції, що справді може «сказати слово правди». Але автор на цьому не закінчив, а написав «історію» і доказав як раз противне, виявив себе яскраво тенденційним та отого «слова правди» сказав замало.

Тепер же стає питання, чи є що небудь позитивне в цій історії? Треба признати що дещо є. Перш за все, це перший підручник, що охоплює історію Галичини другої половини ХІХ ст. аж до всесвітньої війни, хоч і не повний. Для дослідувача Галичини другої половини ХІХ та початку ХХ ст. він дає багато дечого цікавого. Праця має характер реєстрації історичних подій та фактів, яких поминути не можна та яких не можна знайти в іншому місці, і хоч є вона мішаниною, історик може легко з цим дати собі раду. Правда, багато дечого тут не «зарєєстровано», але це вже легше доповнити. Автор дає майже всі соймові та парламентарні сесії, з яких часто наводить уривки з промов послів, хоч не завжди наводить те, що треба, але все таки з того, що дає нам, ми маємо хоч дуже бліду, але хоч якось картину розвитку парламентаризму в Австрії, дає нам хоч односторонню та все таки досить приблизну картину народовецької політики, суто галицької.

Крім того автор помістив силу портретів народовецьких діячів переважно потів, професорів та адвокатів, починаючи з 1848 р., а навіть і кількох радикалів: це теж має деяку вартість.

Остан Павлик.

В. Дубровський, *Селянські рухи на Україні після 1861 року. Чернігівська губ. 1861—1866 рр.*, вид. ДВУ, 1928 р., сс. 216.

Історична українська наукова література порівнюючи не дуже багата на праці, в яких би спеціально досліджувалося питання про українське селянство і зокрема про селянські розрухи та ті соціально-економічні і політичні передумови, що спричинялися до них не тільки в першій, а навіть і в другій половині ХІХ ст. Проте це ще не значить, що це питання не цікавило дослідників, що воно не підносилося на сторінках наукової літератури. Навпаки, селянська проблема що-разу більше привертала увагу дослідників нашого недавнього минулого, вона висвітлювалася і в науковій, і в публіцистичній літературі, але дещо в іншому аспекті. Доказом цього являються статті і розвідки, розкидані по різних виданнях, як от «Кіевская Старина», «Минувшие Годы» тощо, і навіть окремі монографії та курси, де так чи інакше трактується чи, принаймні, згадується це питання. Поминаючи розмаїтість пояснень різними дослідниками таких складних соціальних явищ, як селянські розрухи, навіть методологічний бік дослідження їх був далеко недосконалий. Пояснюється це тим, що дослідники селянських розрухів здебільшого не обмежувалися вузькими територіальними і хронологічними рамками, йшли шляхом загальних схематичних оглядів, а в зв'язку з цим і загальні висновки їх не позбавлені були поверховости, недостатньої обґрунтованости, певного роду упереджень, а часом і абстрактности. Автор названої в нас праці В. Дубровський в своїй студії підійшов до вивчення соціально-економічних явищ у житті України як раз з іншого боку, а саме з боку науково-історичного реконструювання окремих її частин. Передусім у своїй праці він обмежив себе територіально, взявши за об'єкт досліду одну Чернігівщину, а далі й хронологічно — досліджуючи події лише в рямцях 1861—1866 рр. Такий спосіб порайонного дослідження нашого минулого безсумніву виправдує себе; він же став у пригоді й авторові праці, бо дав йому можливість детальніше зупинитися на економічних передумовах розрухів або, інакше кажучи, з'ясувати безпосередні причини їх, установити локалізацію селянських розрухів в окремих місцях в певні часи, намалювати форми соціальної боротьби та приблизну кількість селянства, що брало участь в ній, і нарешті на підставі як архівного матеріалу, так і друкованої літератури зробити висновки і узагальнення, які припускає цей фактичний матеріал. Все це в більшій чи меншій мірі виконано автором, а в зв'язку з цим і сама праця його набирає чималої позитивної ваги.

Передусім треба визначити, що автор для своєї праці сумлінно виконав і систематизував численний архівний матеріал і відповідно простудіював усю головнішу друковану літературу. І тільки на підставі всього цього матеріалу він спробував дати спочатку економічну характеристику кожного повіту, а потім і опис самих подій, що відбувалися там у зв'язку з скрутним економічним станом селянства. Але подібна класифікація як економіки, так і селянських розрухів по повітах пошкодила праці, більше того, некорисно відбилася на ній. Щоправда, Чернігівщина щодо сільського господарства не творить з себе якоїсь цілоти, а, навпаки, являє з себе кілька районів, які відрізняються поміж собою якістю ґрунтів, властивістю клімату, флорою, фауною і навіть до деякої міри і національним складом населення. Цими ж мотивами, очевидно, керувався й автор праці, коли робив економічні характеристики губернії по повітах. Проте, на нашу думку, доцільніше було б зробити їх по районах, як це автор і почав був робити (сс. 12, 27), бо все ж таки поміж окремими частинами губернії навіть із економічного боку в багато й спільних моментів, які дають багато даних для її районування. Та й сам автор визнає це, підкреслюючи, напр., що «своїми умовами

(економічними—С. Г.) Кролевецький повіт наближується до Сосницького» (с. 107). Це по-перше, а по-друге, що й фактичний стан матеріалів, як видно, не завжди давав авторові можливість в однаковій мірі робити економічні характеристики для всіх повітів, бо для одних з них (Кролевецький, Козелецький) вони зроблені ширше і детальніше, а для других, очевидно, за браком відповідного матеріалу, у стислішій формі.

Далі, аналізуючи економіку Чернігівщини, автор дуже влучно звернув увагу на розвиток домашньої (кустарної) і ще більше—фабрично-заводської промисловості губернії, а також подав цифрові дані про кількість робітників на підприємствах. А цей момент дуже важливий в праці автора хоча б навіть і з того погляду, що, окрім моментів експлоатації робочої сили, це-то чернігівського селянства, на великих підприємствах скупчувалося чимало робітників. А таке скупчення дуже сприяло їх об'єднанню і загостренню в них поняття спільності їх інтересів, класової солідарності і зненависти до експлоататорів. В результаті ця зненависть переходила і в відповідні селянські акції. І дійсно, автор в своїй праці цілком довів, що в місцевостях, де найбільше скупчено було селян, в районах з великими фабрично-заводськими підприємствами й селянські розрухи набирали активнішого й гострішого характеру, аніж в районах з слабо розвиненою промисловістю.

Що ж до динаміки селянських розрухів, то автор, студіюючи їх, як ми вже підкреслили, використав найрізноманітніший матеріал і друкований і архівний, досить яскраво накреслив як картину самих подій, що відбувалися в кожному повіті, так і ті вимоги, що їх ставили учасники розрухів. Однак, він замало звернув уваги на відміни селянських розрухів щодо їх форм, а також і тих примусових заходів, яких вживала влада для угамування повсталих чи, вірніше, непокірних селян. Далі автор в своїх висновках цілком відкидає політичні моменти в розрухах (с. 198); так само не бачає він і ніяких фактів політичної агітації в розрухах (ibid). Щодо агітації яких небудь організацій, то це вірно, але щодо ширення пропаганди окремими особами, то в праці стався, очевидно, недогляд, бо сам же автор говорить про такі моменти агітації в с.с. Машеві й Жадові, Новгородсіверського повіту (с. 83), а також про агітацію Німчинова з Клинців. Так само варто було б авторові тісніше ув'язати селянські розрухи на Чернігівщині і з загальними тривожними настроями на Україні та й в Росії, бо коли ще можна мати якийсь сумнів про наявність моментів політичної агітації в селянських розрухах, то відкидати вплив загального піднесення революційних настроїв в зв'язку з переведенням реформ на хід селянських заколотів на Чернігівщині аж ніяк уже неможливо. Однак, ці моменти опущені в праці В. Дубровського, хоч і розпоряджав він відповідними матеріалами.

Але одзначаючи деякі недогляди в праці В. Дубровського, ми цим самим зовсім не маємо на меті зменшувати її значіння. Навпаки, мусимо підкреслити, що вона являється дуже цінною вкладкою до української історичної науки. Наведений в книзі матеріал свідчить собою про ту величезну роботу, що її проробив автор, особливо зважаючи на непорядкованість чернігівських архівів. Апарат, яким оперував автор, аналізуючи сирий матеріал, багатий. Нарешті в кінці книги автор подає картографічний матеріал, який також служить за прекрасну ілюстрацію до висновків і узагальнень автора і ще більше підносить вагу й самій праці. Хотілося б тільки, щоб автор продовжив відповідну працю і для інших місцевостей України.

Сильвестр Глушко.

1. Пантелеймон Куліш. *Збірник праць комісії для видавання пам'яток новітнього письменства* за ред. акад. С. Єфремова та О. Дорошкевича. ВУАН, 1927, сс. 200.

2. П. Куліш. *Поезії. Вибір, редакція й стаття М. Зерова*. Книгоспілка (без року), с. XLIV+126+XIV.

Інтерес до П. Куліша не втрачає, а що раз більше розживається. Причиною тому перш за все є сам Куліш, що й при житті ще «вмів, як каже М. Зеров, драгувати українську громадську думку». Гаряча була людина, як і сам він себе характеризував. Дужа й широка була натура; все її зачіпало і на все вона знаходила в собі кебету відкликатися й так же гарячково реагувати. В наш час люблять часто заявляти, що ми вже, мовляв, далеко від тих часів та інтересів відійшли, що вони вже не здібні зачіпати нас за живе. То, мовляв, справа минула й здана до архіву.

Поставлені тут в заголовку дві книжки, хоч цілком різняться своїм змістом, формою виконання й завданням між собою, отим характером відношення до Куліша рідняться між собою. З обох їх витілює однакова тенденція, яка свідчить, що те минуле й здане до архіву нас сильно обходить, ми ще не можемо його трактувати в цілком об'єктивному тоні. Над нами ще в даному питанні не може стояти сторожем латинське прислів'я: «de mortuis aut bene, aut nihil». Суб'єктивні оцінки однаково виглядають і з інформаційно-популярної статті М. Зерова при збірці поезій і з наукової розвідки О. Дорошкевича—«Куліш на засланні» в науковому виданні ВУАН.

В збірнику комісії новітнього письменства ВУАН вміщено такі статті: акад. С. Єфремова—Провіянний Куліш (Характер і завдання дослідів про Куліша), О. Дорошкевича—Куліш на засланні, та Куліш—героєм роману; В. Петрова—Перебування Куліша на Україні в літку року 1856 (Матеріали до Кулішевої біографії); П. Чубський—Куліш і Шевченко; Б. Нейман—Куліш і Вальтер-Скотт. В кінці збірника подано твір Куліша «Евгеній Онегин нашого времени», що зберігся в паперах Плетньова.

В своїй програмовій статті акад. С. Єфремов характеризує те специфічне відношення критиків, з яким вони ставилися до письменника й за його ще життя та й зараз після його смерті. Автор констатує нерівність у трактуванні доробку Куліша й знаходить тому причину. Життєва й творча путь К. не пройшла рівно, а проходила покрученою лінією, і щоб доглянути її, треба відійти на певну далечинь. Настає час розпочати новий період кулішознавства. До ВУАН прийшли рукописні фонди про Куліша, що становлять «суцций скарб і щодо біографії письменника, і щодо пізнання його творчости». Досліджувати це треба, «маючи бодай крихітку любови до нашого минулого».

Деякі уступи в статті показують, що до цього часу не все визначалося об'єктивністю й тому не всіх задовольняло. Є також в громадянстві побоювання, чи не вмавленням заслуг К. буде освітлювати всі сторони його діяльності. Навіть за статтю «Без синтезу» автор діставав нарікання усно й листовно. З того приводу в автора проривається думка, що в досліді «раз-у-раз чиясь амбіція... терпить чи може терпіти». Мусимо сказати вже від себе, що дійсний науковий дослід нічийої амбіції ніколи зачепити не може. А якщо вбачати в ньому таку властивість, та до того розвивати її в дослідницьких роботах, то завжди доведеться чути «закид—і усно і листовно». Власне кажучи, такої властивості не позбавлені деякі роботи, вміщені в збірнику.

Матеріали, що освітлюють життя К. на засланні в Тулі, дуже цікаві, але освітлення й коментарії такі, що «чиясь амбіція може потерпіти» на тому, хоч самої особи, що спричинилася до того, вже давно на світі нема. Автор оцінки ставить К. в найневигідніше становище; його порівняно з Шевченком і найдено «неперехідний кордон між героїчним по-

водженням Шевченка і лицемірним крутіїством Куліша». «Об'єктивна оцінка сучасного дослідника,—каже О. Дорошкевич,—далеко не на Кулішеву користь; навпаки—ця оцінка кладе певну ганебну печать на дальшу роботу Кулішеву». Отже бачимо, що не тільки оцінено документи, але й покладено «ганебну печать» на роботу К. Така «ганебна» оцінка робиться зайвою коло документів, що самі за себе говорять.

Досить невиразно виглядає робота П. Чубського: Куліш і Шевченко. Грунтується вона на відомих вже в пресі даних. Від себе автор статті тільки часто забарвлює відомі факти образливими на адресу Куліша здогадами. Він каже про Куліша: «Гордий, гонористий і славолюбний, свідомий своїх великих здібностей, Куліш, ма буть (!) через усе життя проніс гірке відчуття Сальєрі». Цей літературний персонаж прийшовся до смаку авторові статті. В іншому місці він знов доводить, що «Куліш знайшов у себе сили перемогти чорну заздрість Сальєрі». Оце вже так глибокий дослід, коли найдено не тільки те, що в Куліша була Сальєрієва заздрість, але добачено навіть, що та заздрість була ч о р н а.

Серед цих робіт з «ганебною печаттю» та «чорною заздрістю» відзначається праця В. Петрова—«Перебування Куліша на Україні влітку р. 1856». Автор подає досить нового матеріалу, але особливо заслуговує уваги те, що поданому матеріалові дослідник дає соціологічне обґрунтування й то не ходульними на наш час формулюваннями, а з погляду соціології літературного смаку епохи, як каже Л. Шюкінг. Ця сторона роботи надає їй особливої ваги й поважності. Не зачіпаючи нічиєї амбіції, вона вносить в дразливу атмосферу кулішезнавства дійсний об'єктивізм.

В статті: «Куліш і Вальтер-Скот», Б. Нейман подає загальну характеристику поширеності впливу Вальтер-Скотта ще на початку XIX століття. В середині того століття віддав йому належне й Куліш. Завівши поетизацію національного побуту в свої твори, К. одначе не доходить до таких нагромаджувань деталей, як у його зразка.

У вступній статті до збірника поезій М. Зеров розповідає про ті ж характерні особливості відносин між критикою й Кулішем, як і акад. С. Єфремов у своїй статті «Провіяний Куліш». Тільки увага М. Зерова більше скерована в бік естетизму й художньої досконалості, в той час як С. Єфремова більше цікавить момент публіцистичний та громадський. М. Зерову «трудно погодитися, знаючи ліричні шедеври Кулішеві, з твердженням про «мозолисті та грубі в поезії руки» (в Куліша). Він констатує пристрасне й не завжди справедливе відношення до Куліша у старших літературних критиків, чого не позбувся й сучасний нам критик О. Дорошкевич. Цей останній в своєму підручнику історії літератури обмежується на такій характеристиці, що на нього, мовляв, Кулішева «Хуторна поезія» й «Дзвін» справляють гнітюче вражіння. В цитованій вище роботі цей критик також перебуває під впливом емоції. Наведений матеріал критикові видається таким бридким, що йому «хочеться тікати світ за очі».

Характеризуючи творчість К. останніх часів, М. Зеров робить спробу визначити певні межі й місце для К. в літературному оточенні. Способом зіставлення критик доводить, що К. ступив далі в перекладній поезії за Гулака, але відстав від Старицького, не подолавши зовсім навіть народньо-поетичного стилю. Можливо, що такі рамки для творчості К. й можна встановити, але виводити це в категоричній формі з порівняння пари віршів, навряд чи можливо. У всякім разі це не справляє вражіння правдоподібності.

Не обходиться в критика і без порад, хоч радити вже й нема кому. Завваживши в першому творі К. недоладну будову речення, критик каже:

«А чому б замість цього вузла з головного і підрядних речень, для більшої згоди з складом дум, не дати низки зсиленних одно з одним рівнорядних речень?»

Свою вступну статтю М. Зеров називає: «Поетична діяльність Куліша». В дійсності автор іде суспільною стежкою, зазначаючи побіжно художні мінуси чи плюси в поета (з погляду критика). Без соціологічного обґрунтування з погляду літературних трафаретів доби, як це робить хоч би зазначений вище В. Петров у згаданій праці, всі спостереження критика залишаються вільними приміркуваннями, не опертими на реальний ґрунт літературної традиції.

Степан Гаевський.

Леся Українка. *Твори. За загальною редакцією Б. Якубського. Т. I. Лірика*, сс. VII—LXXXIV + 132 + XXII; *т. II. Лірика*, сс. VII—XXXIII + 3 — 160 + XXVII + X; *т. III. Поеми*, сс. 238 — XVI; *т. IV. Переклади*, сс. VII—XXIV, 3—182, IX. Вид. Книгоспілки, 1927 р.

До першого тому цього видання додано вступну статтю Б. Якубського «Творчий шлях Лесі Українки». Це популярний начерк, заснований на попередніх працях про Л. Українку (Єфремова, О. Дорошкевича, Зерова, Музички, Драй-Хмари, на яких часто й посиляється автор. Написано його з зовнішнього боку цікаво, але він не подає нічого нового в літературу про Лесю Українку. Правда, в одному місці Б. Якубський досить довго зупиняється на багатьох припущеннях А. Музички про активну революційну діяльність Л. Українки й заперечує їх (L—LIII), але й про це є дещо в книзі О. Гермайзе, «Нариси з історії революційного руху на Україні», К. 1927 р., що зазначає й сам Б. Якубський, і в моїй рецензії на працю М. Музички (Україна, 1926, к. I, стор. 156—157). Далі Б. Якубський, слідом за деякими критиками, між иншим М. Грушевським, називаючи драматичні твори Лесині «одним з найцінніших скарбів у нашої, ще порівнюючи молодій літературі» (XX), вбачаючи в них, за словами М. Грушевського, «величезний, нестримний поступ її, якийсь титанічний хід по велетенських уступах, не рушених ніякою людською ногою, де кожен крок, кожен твір означав нову стадію» (XXIII), характеризуючи окремо кожную драму, значно понижує свою оцінку, й у читача виникає якесь непорозуміння, де ж тут та височина, про яку говорить автор. Не кажучи вже про ранню драму «Блакитну троянду», яку Б. Якубський характеризує, як «мало драматичну та мало сценічну» (LXVI), про драму «У пущі» він каже, що вона хоч і «цікава думками», з погляду сценічного «невдала, переповнена довгими монологами і взагалі розтягнена» (LVII), у «Вавилонському полоні», за його словами, розвиток дії так само (як в «Одержимій»), слабкий (LXVIII); у драмі «Руфін та Прісцилла» є довгі діалоги, «що знову роблять цю драму не сценічною» (LXXII); що ж до «Касандри» й «Адвоката Мартіяна», то про першу Б. Якубський каже, що її збудовано значно краще від попередніх (LXIX), а про другу, «що її можна вважати з боку сценічного значно вищою від попередніх» (LXXVII—VIII). І тільки «Лісову пісню» і почасти «Камінного господаря» (про цю останню драму з боку технічного Б. Якубський майже нічого не говорить), Б. Якубський оцінює дуже високо. Б. Якубський розглядає твори Лесині не тільки з боку ідеологічного, але й з боку технічного, і тому така низька оцінка взагалі драматичних творів Лесиних, як певного літературного жанру, якось суперечить попереднім словам про велетенський розмах творчості Лесині у другу половину її праці.

Потім Б. Якубський заперечує спрощену методи А. Музички, який у всіх творах Лесиних хоче бачити тісний зв'язок з українським життям (ми тут не кажемо про ті всілякі припущення його, про які була мова раніше), тим часом сам кінець-кінцем погоджується і з думкою

М. Євшана, і з думкою О. Дорошкевича про тісний зв'язок всієї творчості Лесиної «з найпекучішими проблемами українського суспільства своєї доби» (LXXX). Нарешті є й протиріччя в різних статтях Б. Якубського (I і II т.т.) і навіть у тій же самій статті (т. I). У першій своїй статті (т. I) Б. Якубський каже, що тематика Лесиної лірики на протязі всього розвитку цієї останньої не знає яких-небудь ґрунтовних змін, до певної міри можна говорити, що тематика лірики Лесі Українки була сталою, постійною; не була вона й новою, літературно-революційною (I, XXIX—XXX), а в другій своїй статті він уже каже, «що тематика лірики Лесі Українки виразно (підкреслення моє) еволюціонувала за час її поетичної діяльності. І еволюція ця полягала в неперестанному вношенні в теми ліричних віршів все нових та нових мотивів, все більш оригінальних, все дальших від традиційної тематики української лірики тих часів» (II, XI). Та й у першій своїй статті (I т.), де Б. Якубський на сс. XXIX—XXX казав, що тематика Лесина не знала яких-небудь ґрунтовних змін, що вона була стала й постійна, на с. LIX він уже каже, що «еволюція лірики Лесі Українки є переважно еволюція тематики. Темі її лірики зростають, ширяться, глибшають... Основна лінія розвитку все ж таки йде шляхом зростання та поглиблення тематики».

Більше самостійності у другій статті Б. Якубського про Лесю Українку—«Лірика Лесі Українки на тлі еволюції форм української поезії» (т. II). Тут він, як фахівець науки про віршування, подає нам результати своїх досліджень над формою ліричних творів Лесі Українки, хоч головне завдання, яке поставив собі автор, намалювати формальні досягнення лірики Лесі Українки на тлі еволюції форм української поезії так і залишилось нерозв'язаним, бо автор тільки побіжно торкається деяких попередників Лесі Українки—Шевченка й Куліша і зовсім не притягає її сучасників. Правда, це вимагало великої праці, але не треба було тоді й ставити собі такого широкого завдання.

По-за цими хибими треба сказати, що обидві статті Б. Якубського, часом не даючи нічого нового, як перша стаття, часом не розв'язуючи всебічно питання, як друга, написані цікаво й можуть прислужитися до певної міри широкому читачеві, щоб познайомитися з цією видатною поеткою. Неприємно вражають тільки деякі протиріччя (див. вище) та часті повторювання, особливо в полеміці з А. Музичкою, які свідчать про те, що автор трохи поспішався, пишучи свої статті, і не обробив їх, як слід.

Цікавим є т. II цього видання («Поєми» Лесі Українки), де є багато невеличких окремих статей, присвячених творчості Лесі Українки. Кожна з цих статей освітлює той або той твір Л. Українки. Перша стаття П. Филиповича про «Русалку» Лесі Українки зазначає сліди тої лектури, ті літературні впливи переважно романтичної школи, які можна помітити в цій ранній поемі нашої авторки. У другій своїй статті про «Місячну легенду» П. Филипович зазначає ті нові соціальні риси, які внесла Леся Українка в традиційний образ поета вже в цій ранній, своїй п'єсі. Нам здається, що тут треба було яскравіше підкреслити ту ідею, яку мала Леся Українка, утворюючи цю свою п'єсу. В ній вона розповідає про долю співця, який спочатку співав чужим людям «гімни небесні», надхнені йому з самого неба (Мы рождены для вдохновенья, Для звуковъ сладкихъ и молитвъ—Пушкина), і юрба вітала його «штучні співи дзвінкі» (69), але скоро «забавка людямъ знайшлася другая» (70—історія з Пушкіним у 60—70 роки), і юрба забула поета. Розчарований, проклинаючи юрбу, співець довго страждав, але раз він вийшов на «вулицю сільську» і почув, як лірник співав народові про його тяжке життя—«про колишню неволю, даремщину—панщину злую,

про ту ю нещасну підданську ю долю, про панську сваволю лихую» (73), про неправду, що панує на світі (74), і співець побачив, яке вражіння роблять такі пісні на людей і змінив зміст і настрої своїх пісень, і тоді юрба знов його слухала й вітала. Нам здається, що Л. Українка тут розв'язала для себе питання про так зване мистецтво для мистецтва (небесні гимни) і громадську поезію (типу Некрасова), за представницю якої вона й бажала бути в своїй рідній українській поезії.

У третій своїй статті про поему «Одно слово» П. Филипович, здається, цілком правдиво доводить, що в чужинцеві, який попав до Якутів, героеві цієї поеми, Леся Українка намалювала постать засланого на Сібір українського поета П. Грабовського.

Про «Самсона» і «Роберта Брюса» статті належать І. Шаровольському. В обох статтях ми бачимо однаково вдалий підхід до вивчення творів Лесі Українки: автор розглядає ті джерела, з яких скористувалася Леся Українка, і показує нам, що ж у цих творах її самостійного. Так І. Шаровольський показує, що в обох п'єсах Лесею Українкою цікавила не правдоподібність передачі якого небудь біблейського історичного сюжету, а та ідея, яку вона хотіла висловити певними образами,—тому вона вільно поводилася з образами сюжетами, хоч взагалі добре вивчала свої джерела. Особливо цікаве внесення у Лесі Українки в поему «Роберт Брюс», так мовити, того селянського елемента, якого нема в тих джерелах, з яких вона користувалась, утворюючи свою поему: у поемі Лесі Українки, коли шотландські лицарі підкорились англійському королеві, селянство на чолі з Робертом Брюсом визволяє батьківщину, обирає й коронує його і ставить йому певні умови, що не відповідає історії. Очевидно, каже автор, спричинилися до цього «думки Лесі Українки про долю й про роллю українського селянства, яке теж боролось колись за волю, теж залишилось без панів, що перейшли до чужої культури, яке після цього теж стало єдиним представником рідного краю» (87), як теж правдиво каже автор, що тут могли вплинути й думки М. Драгоманова, що їх він висловив у «Громаді» (1877, с. 53, 36), де він каже, що «Наша Україна... не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне од природи мужицтво».

До таких же висновків про, так би мовити, лабораторію творчості Лесі Українки приходить і А. Ніковський, досліджуючи генезу поеми Лесі Українки «Ізольда Білорука» і кажучи, що поема Лесі Українки «стає перед нами, як зовсім оригінальний твір» (193).

У статті про «Вілу посестру» М. Драй-Хмара дуже влучно доводить, що цю свою поему Леся Українка написала під впливом відомих «Сербських народніх дум і пісень» Старицького (1876), при чому тут ми бачимо, що екзотичний елемент охоплює в цій поемі одночасно й тематику й форму (177), хоч є деякий вплив і рідного українського епосу, напр., в обмалюванні юнака у в'язниці (173).

Нарешті в цьому томі ми знаходимо ще дві статті Б. Якубського про «Подорож до моря» і про «Триптих» Лесі Українки. У першій статті Б. Якубський показує, як Леся Українка уважно ставилась до самої форми літературних жанрів і хоч цей твір і не можна вважати за видатний, але в історичному аспекті і він становить значне явище в тодішній українській літературі. У другій своїй статті «Триптих» — три твори «Що дасть нам сила», «Орфееве чудо» та казку «Про Велета» Б. Якубський аналізом цих творів показує, що Леся Українка дуже вдало вибрала три епічних жанри, дуже близьких один до одного (апокриф, легенда й казка), щоб утворити літературний триптих (три твори, картини з однією ідеєю). Автор з'ясовує й ту ідею, яку хотіла Леся Українка висловити цими творами—це ідея про людську силу, яка все перемагає. Обидві статті написані цікаво.

У IV томі ми знаходимо «Переклади» Лесі Українки. До них додано вступну статтю О. Бургардта «Леся Українка і Гейне» (VII—XXIV), де автор кажучи, що ідейного впливу Гайнового на Лесю Українку не було, бо це були постаті духовно різні, у той же час зазначає значний вплив Гайновий на стилістичні прийоми поетичної техніки Лесиної і навіть на деякі образи.

До кожного тому додано примітки, значно ширші, ніж у першому виданні творів Лесі Українки (1923 р.), які до певної міри дають змогу студіювати й самий процес Лесиної творчості,—а також кілька портретів поетки.

Видання зроблено гарно, на гарному папері. Жаль тільки, що є досить усяких друкарських помилок. Особливо вражає правопис слова «триптих», яке друкується в статті В. Якубського то «триптих», то «тріптих».

Із сказаного вище видно, що це видання Книгоспілки Лесиних творів являється взагалі цікавим і подає широкому українському читачеві змогу добре ознайомитися з одним з видатніших українських письменників.

Михайло Марковський.

Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. Ів. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності. У Києві, УАН, № 51, 1927.

Ювілей цей відбувся 10 грудня 1927 р. і на цей день було випущено цього Збірника. Окрім нього випущено ще присвячені два чергові томи—Етнографічної Комісії Академії і Науково-Дослідчої Катедри Історії Української Культури. Оглав усіх трьох книг подано в рецензованому тут Збірнику. У цьому Збірнику аж три нумерації, що також завдає читачеві труднощів добратися порядку в Збірнику (V—VI, 1—194; 1—1187).

В таких Збірниках, звичайно, шанують ювілянта наукові діячі споріднених дисциплін, що прилягають до спеціальності ювілянта. Зміст зазначеного тут Збірника виходить за ці межі. Тут знаходимо не тільки невеличкі розвідки з гуманітарних наук, а маємо природничі й математичні науки й просто описи чи звідомлення. Така різноманітність повстала, видимо, з того, що шановано ювілянта не тільки як вченого, але й як громадського діяча, в Харкові й Києві. В обох цих центрах виникли збірники на пошану ювілянта. Зібране в Києві не вмістилося в одній книзі й довелося розділити все на три частини.

Виділене в XIII—XIV кн. «Записок Іст.-Філ. Відділу УАН» та в кн. 5 «Етнографічного Вістника» має здебільшого одноцільний характер. В означеному ж тут Збірнику об'єднано все, що залишалося від філології. Знаходимо тут і про «Ботанічний сад УАН», і «Втрати укр. садівників», і «Теорію відносності», і «Про повні інтеграли», і «З царини електричної хемії» тощо. На подібних інформаціях не доведеться спинятися, бо то ділянка далека від інтересів історика культури. Спиняючись на працях останнього типу, доводиться сказати, що всі вони, як це частіше всього буває в подібних збірниках, невеликі розміром. Питання вони здебільшого не вичерпують, а лише зачіпають якусь його частку чи подають якийсь уступ. Одначе, не зважаючи на невеликі розміри кожного реферату, в серед них і досить цікаві для історика соціального життя і культури: Спинимося на деяких з них, що мають інтерес для історика української культури безпосередньо.

Живий інтерес має для теперішнього часу робота акад. М. П. Василенка «Територія України XVII віку». Те саме можна сказати за етюд акад. О. П. Новицького—«До питання про походження дерев'яної укр. архітектури». Постать гетьмана Мазепи займала й займає помітне місце в літературній творчості. Акад. В. М. Перетц подає «Ще одну віршу

про гетьмана Мазепу». Цілком можна погодитися з акад. В. М. Перетцом, що Мазепа «виконував справу своєї класи», але висловлену далі думку щодо політики й моралі у відношенні до Мазепи треба вважати дискусійною.

З новим інтересом починають в наш час трактуватися питання про початки нашої історії й про всі ті моменти, що так чи інакше стикалися з першими проявами цього доісторичного життя на узбережжі Чорного моря. В тому напрямі мають інтерес роботи: «Студіювання стародавностей північного Чорноморського Побережжя» — акад. В. П. Бузескула, акад. Хв. Ів. Мищенко — про Циган, та Б. В. Варнеке про знайомство Римлян з узбережжям Чорного моря.

Має свій інтерес і робота проф. П. О. Потапова «З матеріалів візантійсько-слов'янської історіографії». Ця трохи замаскована чи узагальнена назва є власне рецензія на роботу М. Вайнгарта і то тільки щодо хроніки Зонари. Вартий уваги невеличкий реферат В. І. Барвінка: «Роля Балканських Слов'ян в історії Візантії за IV хрестового походу». Автор змальовує сторінку історії відносин між Візантією й Слов'янами в той момент, як на кволу й розшарпану Візантію насувалося нове лихо з заходу.

Особливий інтерес має робота проф. І. І. Огієнка: «Руські переклади в Херсонесі в 860 році». В цій роботі вчений відновляє старе питання про загадкове місце в життєпису Константина Філософа, як він в Херсонесі знайшов євангелію й псалтир «руськими» літерами писані. Цим питанням зацікавилися й інші вчені (див. «Slavia», 1924, т. III, 45—46, стаття Г. О. Ільїнського; «Изв. по р. яз. и сл. А. Н.» — стаття Н. Никольського — «К вопросу о русских письменях, упоминаемых в житии Константина философа» і П. О. Лаврова — «Евангелие и псалтирь «русьскими писмены»»).

В зв'язку з першими проявами культурного життя в Києві й взагалі на Україні в IX—X ст. й початках нашого літописання чи взагалі письменства, це відновлене питання криє в собі чимало загадковості й через те привабливості. Заслуговує це на окреме обговорення.

До тих же питань про початки нашого історичного життя належить і замітка В. О. Пархоменка — «Князь Чорний» (До питання про добу Сіверянської колонізації Подесеня). Вже відомі дані історії про втручання руських князів у внутрішні справи Візантії й охрещення князя дістають нові літературні подробиці в поданім від Товфіка Кезми перекладі «Оповідання арабського історика Абу-Шоджі Рудраверського XI в.» про те, як князь Русів дав поміч імператорові Василю проти Варди Фоки. Це найцікавіше місце порівняно з текстом Ях'ї Антіохійського. Вічно нова тема «Слова о Полку Ігоревім», далі цікавить учених. Проф. М. К. Грунський в невеличкому етюді переоцінює все написане й радить наново почати вивчати мову слова й з статистичних висновків робити вже якийсь ужиток, а не інтуїтивно розв'язувати питання.

Хоч вже давно наука вивчає наше початкове літописання, але тема ця також не показує, що вона вже вичерпана. Відомий вже кількома роботами в цій ділянці М. Д. Присьолков дав і тут невеличку розвідку на тему: «Південно-руське літописання в стародавньому Суздальському літописанню XII—XIII вв.». Тут він констатує, що б вивчати історію південно-руського літописання, треба найперше добре простудіювати північно-руські літописні збірники. Дослідник зазначає, що після дослідів О. О. Шахматова потрібно досліди провадити далі й розробляти окремі питання, виправляючи часом й теоретичне припущення Шахматова.

Період Гетьманщини з боку економіки та державних стосунків освілюють роботи таких авторів: С. Томапівського (До історії перелому

Хмельниччини), А. Яковлева (Договір гетьмана Б. Хмельницького з Москвою р. 1654), О. П. Оглобліна (Договір Петра Іваненка з Кримом 1692 р.), В. В. Іванова (Прапори слобідських полків), В. О. Романовського (До історії бюджетового права Гетьманщини за К. Розумовського).

Кілька заміток про різні сторони Литовського Статуту вносять цікаві деталі в ділянку правових норм, до яких причетна була й Україна. Поруч з тим дано кілька заміток про юридичні норми на Україні в пізніші часи, як от роботи: І. Ю. Черкаського (Судові реформи гетьмана К. Розумовського), М. Є. Слабченка (Ескізи з історії «Правъ, по которымъ судится малороссійскій народъ»).

Історію Запоріжжя й взагалі Козаччини освітлюють роботи: М. П. Олексієва (Українські козаки, як їх змальовує французький поет XVII в.), Є. О. Загоровського (Запорозько-російська митна політика за часів Нової Січі), Н. Д. Василенкової-Полонської (Історики Запоріжжя XVIII в.), О. Д. Татаринової-Багалієвої (Нариси з історії військових поселень на Україні).

Події з Декабризма освітлюють роботи: В. М. Базилевича (Декабрист Юшневський та Гнідич), Ю. Г. Оксман (Секретне слідство про «Исповѣдь Наливайка» Рилеева р. 1825), Б. Л. Модзалевського. (З листування декабристів).

Хоча літературні й етнографічні роботи винесено в зазначені вище «Записки» та «Етнографічний Збірник», але й тут залишилося кілька, що мають літературний та побутовий інтерес: О. І. Білецького (Симеон Полоцький та укр. письменство XVII в.), Резанов В. І. (Ростовська драма 1704 р. «Вѣнецъ Димитрію»); П. М. Попова (Панегірик Кривоновича), С. І. Маслоva (Етюди з історії стародруків), Г. А. Ільїнського (Що таке Овсень), М. З. Левченка (Багатир Ілля Муромець в старій укр. казці) тощо. Як бачимо сей юбілейний збірник дає силу цікавого до самих різномірних питань!

Степан Гаевський.

Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук, кн. VI, Праці Історичної Секції за головним редагуванням голови Секції акад. Михайла Грушевського, у Києві 1925 р., стор. XI + 261; *кн. XI, Праці Історичної Секції* за редагуванням акад. Михайла Грушевського та проф. Олександра Грушевського, у Києві 1927, сс. XIII + 340.

Названі дві книжки це перша і друга книга «Праць Історичної Секції при Історично-Філологічному Відділі Української Академії Наук», подають вони звідомлення Секції й розвідки співробітників Секції.

Книжка VI має такий зміст: 1) Передмова й звідомлення про працю Секції за р.р. 1919—1924 (сс. V—XI). 2) Олександр Грушевський, З міського господарства XVI в. (сс. 1—9). 3) Ол. Баранович, З історії заселення південної Волини (сс. 10—19). 4) Катерина Лазаревська, Матеріяли до історії цехів на Лівобережній Україні XVII—XIX в.в. (сс. 20—33). 5) Володимир Щербина, Україна й російський уряд у середині XVIII віку (сс. 34—90). 6) Сергій Шамрай, Козаки м. Полтави в 1787 р. за Румянцевським Описом (сс. 91—112). 7) Іван Пустовійт, М. Козелець в 60 р.р. XVIII в. (сс. 113—150). 8) Микола Ткаченко, М. Остер в XVII—XVIII в.в. (сс. 151—207). 9) Осип Гермайзе, З історії сільського господарства в Лівобережній Україні (сс. 208—233). 10) Дмитро Кравцов, Гетьман Мазепа в українській історіографії XIX (сс. 234—246). 11) Акад. Кость Харлампович, Платон Миколаєвич Жукович (сс. 247—258). 12) Мстислав Фармаковський, Праці В. А. Шавинського в галузі археологічної технології (сс. 259—261).

В передмові акад. М. Грушевський коротко знайомить з історією утворення Історичної Секції при Академії Наук, а «Звідомлення Істо-

ричної Секції за 1919—1924 р.р.» містить звіт про ту науково-організаційну працю, що її проробила Секція на протязі вищевказаних років.

Студія проф. О. Грушевського є одною з його численних цінних студій з економічної історії України. Має вона ще підзаголовок «Топниця, воскобійня і воскові комори» й присвячена важливому питанню торгівлі воском й контролю міст і уряду над цією торгівлею в XVI в. на Україні. Особливо докладно розбирає автор функції, організацію й діяльність воскових комір, що стежили за торгівлею воском і збирали накладене на віск мито та з'ясовує ту роллю, що відігравали ці комори в загальній фінансовій системі Великого Князівства Литовського.

Студія проф. О. Гермайзе присвячена становищу й розвитку сільського господарства в XVIII в. Питання це, як цілком слушно зауважує і сам автор, ще мало розроблене в нашій історіографії. Для своєї студії автор використав знайдені ним на Конотопщині в музеї «Відомости полку прилуцького сколко из посеяного фуража и ячменя нажато копть, упратано и вимолочено съ копа. Також сколко сена учинено копиць, стирть и упратано и вимолочено съ копа. Також сколко сена учинено копиць и стоговъ и въ тѣхъ стиртахъ и стогахъ воевъ. 1738 году октябрю 13». «Відомость» ця дає дані про врожай 1738 р. у старшини, козаків і посполитих красноколядинської й монастирищенської сотень. Хоч, як зазначає і сам проф. Гермайзе «повного уявлення про стан сільського господарства в красноколядинській та монастирищенській сотнях Прилуцького полку «відомості» не дають», але ж автор, притягавши ще й дані з праці О. Лазаревського про Прилуцький полк, дає досить ясну картину сільського господарства в цих сотнях 1738 р.

Студія К. Лазаревської присвячена різним сторонам життя цехів на Лівобережній Україні, для чого дослідниця використала п'ять цехових книжок з Чернігівщини, (одну—цехів кушнірського й кравецького м. Кролевеця, дві книжки цехів м. Глухова—калачницького й різницького цехів, одну книжку кравецького цеху м. Коропа, одну книжку з м. Вороніжа, Глухівського повіту), й одну з Полтавщини (кушнірського, кравецького й шапошницького цеху м. Золотоноші) й подала багато різних цікавих даних з життя цехів XVII—XIX в. Студія К. Лазаревської—цінний внесок в нашу покіль-що незначну літературу про цехи України XVII—XIX в.

Студія О. Барановича має ще підзаголовок «Спостереження над колонізацією і економічним життям волинського пограниччя XVI—XVII в.в.». В цій студії автор розглядає магнатську колонізацію волинського пограниччя, яка була почасті підготована колонізацією народною та боярською XIV—XV в.в., ту боротьбу з татарами, що велася в цій місцевості, й господарче життя цієї місцевості. В центрі дослідів автора стоїть м. Константинів.

Студія С. Шамрая про козаків м. Полтави й студія М. Пустовіта про м. Козелець дають дані про становище (г. ч. економічне) козаків м. Полтави 1767 р. (студія С. Шамрая) й про населення й економічний стан м. Козельця (студія І. Пустовіта). Обидві ці студії являють собою вміле використання матеріалів Румянцівського Опису, цього першорядного джерела української історії середини XVIII в.

Студія М. Ткаченка про м. Остер написана за Румянцівським Описом й іншими джерелами. В цій студії автор, зібравши всі можливі дані, дає історію м. Остра від Київських часів і до кінця XVIII в. Особливо багато уділяє автор місця економічному станові Остра за тими даними, що маємо в Румянцівській Ревізії.

Всі ці три студії (С. Шамрая, І. Пустовіта й М. Ткаченка) дають цінний внесок в історичну літературу про українські лівобережні міста.

Студія В. Щербини написана з приводу знайденого в Яготинському

архіві журналу подорожки цариці Лисавети 1744 р. з Москви до Києва, який журнал і видруковано в кінці студії. Зміст студії автора далеко ширший ніж її заголовок. Автор розглядає в своїй студії не тільки відносини України й російського уряду в половині XVIII в., як це маємо у заголовку, але також і взаємовідносини України і Москви з часів Переяславського трактату 1654 р., накреслює автор у загальних рисах боротьбу клас і партій на Україні; особливо багато уваги присвячує автор взаємовідносинам України й Росії в першій половині XVIII в., зокрема за часів цариці Лисавети, при чому приходять до висновку, що, «не вважаючи на особисті симпатії Лисавети, російська політика не переставала плинути в тім напрямі, що його визначив автократичний і крипосницький устрій Московщини» (с. 46). З цим висновком автора не можливо не погодитись. Крім видрукованого в кінці студії вищевказаного «журнала», автор видрукував в додаткові ще два реєстри осіб, що були при цариці, й відомість подарованих царицею чорному духовенству Київщини грошей. Не можливо тільки погодитись з твердженням автора, що «За Самойловичового гетьманування наслідком спустошення Правобережної України та «згону» її людности на лівий берег помічаються перші прояви відродженого кріпацтва («послушенства») та викликають сильний відгук в масах» (с. 36), бо ми маємо дані про послушество ще до Самойловича (напр. А. Лазаревскій, Малоросс. посполитые крестьяне, Київ, 1908, с. 12).

Студія Д. Кравцова присвячена оцінці діяльності Мазепи в українській історіографії XIX в. Автор подає оцінку діяльності Мазепи в працях Б. Каменського, Маркевича, Костомарова, Лазаревського, Уманця й М. Грушевського.

XI книга «Записок» містить у собі: 1) Діяльність Історичної Секції Української Академії Наук в р. 1925 (с. V—XII). 2) Анатолій Ершов, Про джерела, час складання і автора «Повѣсти о томъ, что случилось на Украинѣ, какъ она Литвою завладѣла» (сс. 1—10). 3) Микола Ткаченко, Гуманщина в XVI—XVII в.в. (сс. 11—40). 4) Євген Овчаренко, Земельна власність у Слободській Україні в XVII—XVIII в., її походження і форми (сс. 41—102). 5) Павло Федоренко, З історії монастирського господарства на Лівобережжі XVII—XVIII в.в. (сс. 103—170). 6) Михайло Бужинський, З історії полтавського магістрату за перші роки його існування (1752—1767 р.р.) (сс. 171—184). 7) Прокіп Нечипоренко, Фабрики Розумовського на Посем'ї (сс. 185—208). 8) Володимир Греков, Бунт сіроми на Запоріжжі 1768 р. (сс. 209—241). 9) Микола Пікус, Про винний відкуп по містах Новгород-Сіверського намісництва 1780—1790 р.р. (сс. 242—261). 10) Михайло Карачківський, Архівна спадщина київських цехів (сс. 262—286). 11) Дмитро Соловей, До питання про кількість кріпаків на Україні (сс. 287—292). 12) Сергій Шамрай, Селянські розрухи на Правобережжю в середині XIX в. (сс. 293—310). 13) Олександр Варнеке, До історії залізничного транспорту на Україні (сс. 311—332). 14) Борис Варнеке, У справі археологічної мали України (сс. 333—340).

Звідомлення Історичної Секції за 1925 р. оповідає про дальше розгорнення праці Секції та її установ; фактично вона знайомить з її життям також у р. 1926 і перших місяцях 1927 р., бо вихід цієї книги праць секції за р. 1925 припізнився з технічних причин.

Студія А. Ершова є одною з численних розвідок автора про українські літописи. В цій своїй студії А. Ершов, шляхом докладного аналізу цього літопису переконуюче доводить, що: 1) «Повість було написано поміж р.р. 1777—1792, 2) автором її була духовна особа, 3) Одним з джерел її був літопис Рубана». Що ж до того, аби встановити напевно хто

саме, де, коли й на підставі чого написав цю «Повѣсть», автор вважає, що ми не маємо змоги це розв'язати.

Студія М. Ткаченка присвячена Гуманщині в XVI—XVII в. Ця студія, як зазначає автор, є розділом ширшої його праці з історії Гуманщини. Автор в своїй студії розглядає коротко історію Гуманщини в давні часи, колонізацію її в XVI в., економічні й соціальні відносини на Гуманщині в XVI в. й в. XVII в. перед Хмельниччиною, зміни в житті Гуманщини під час Хмельниччини й після Хмельниччини, що закінчилися спустошенням краю і переселенням решти населення на Лівобережжя. До студії додано автором малу Гуманщину перед Хмельниччиною (за Вопланом). Для своєї студії автор використав досить друкованого матеріалу й дещо з архівних джерел; з архівних даних особливо цікаві знайдені автором звістки про польські володіння (Калиновських, Чарторійської й ин.) на Гуманщині в 60 р.р. XVII в. (с. 36). Що ж до використання друкованих джерел, треба зауважити, що автор не притяг до своєї студії деяких друкованих збірок (як напр. Грабовського, Ключицького), де досить не згаданих М. Ткаченком даних про Гуманщину. Крім того, торкаючись подій на Гуманщині 1655 р. (с. 29), автор покликається на літопис Самовидця, тоді як зазначені ним місця містить «Краткое Описание Малороссіи», що видало при літопису Самовидця. Історична ж цінність цих двох джерел (Самовидця й Кр. Описанія) різна.

Студія Є. Овчаренка про старозаймочне землеволодіння в Слобожанщині розглядає форми земельної власності на Слобожанщині («Юрти»), землеволодіння московських служилих людей, козацьке землеволодіння, старозаймочні землі. Праця Овчаренка написана на підставі друкованих і архівних даних. Вагу цієї праці для історії землеволодіння на Слобожанщині відмічає акад. Д. Багалій в передмові до цієї студії (сс. 41—42).

Студія П. Федоренка має ще підзаголовок «Господарство Петропавлівського монастиря біля Глухова». Написана праця переважно за архівними даними (головним чином чернігівського Історичного Архіву) й гарно висвітлює це монастирське господарство. До студії додано мапу маєтків цього монастиря.

Студія П. Нечипоренка розглядає фабрики Розумовського на Посем'ї в середині XVIII в. (цегельню, лісопильню, суконні фабрики, сирне, воскове та свічне виробництво), їх організацію й працю в них. Написана ця студія переважно на підставі архівних даних (з чернігівського відділу харківського ЦентрАрхіву) й являє з себе цінний внесок у незначну ще літературу про українську промисловість XVIII в.

Студія М. Пікуса про відкупи в містах Новгород-Сіверського Намісництва також написана за архівними даними (фонди чернігівського Іст. Архіву); в цій студії автор подає відомості про практику відкупу в містах Новгород-Сіверського Намісництва (в м. Погарі, Суражжі, Стародубі, Мглині, Коропі, Конотопі й инш.) й ту класову боротьбу, що йшла біля цих відкупів між дворянами і міською буржуазією. Подає автор також і опис гуралень Новгород-Сіверського Намісництва.

Розвідка Д. Солов'я про кількість кріпаків на Україні написана з приводу даних, що є по цьому питанню в праці проф. М. Слабченка («Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.», т. I). Притягши деякі матеріали з харківського Центр. Істор. Архіву і друковані дані, автор виявляє деяке непорозуміння в цифрах, наведених у проф. Слабченка, про кількість кріпаків на Україні в кінці XVIII і першій половині XIX в. й доводить, що зменшення населення в деяких губернях (як це можна бачити з статистичних даних), з'ясовується не тільки переселенським рухом, як це гадає проф. М. Слабченко, але й територіальними змінами меж губерній й інших адміністративно-територіальних одиниць.

В студії О. Варнеке «До історії залізничного транспорту на Україні», автор, використавши різні друковані й архівні дані, показує як у першій половині XIX ст., під впливом економічних обставин в пануючих колах тодішнього суспільства України, зростає думка про потребу будівництва залізниць на Україні, які заходи вживаються для здійснення цього, покілї нарешті 4(16) травня 1863 р. закладами Одесько-Парканської залізниці розпочалося залізничне будівництво на Україні.

Виключно міському життю присвячено студії М. Бужинського й М. Карачківського. М. Бужинський, використовуючи справу полтавського Істор. Архіву, малює деякі моменти життя полтавського магістрату за перші роки його існування (1752—1767), а саме: введення в Полтаві гетьманом К. Розумовським магістрату, обрання міського уряду, стосунки між місцевою військовою владою, що не хотіла визнати незалежність від неї магістрату, й останнім. До студії додано 2 додатки: (1. «Доношення» полтав. полковника й старшини від січня 1752 р. гетьм. Розумовському, аби в Полтаві було утворено магістрат. 2. Прохання магістратських урядовців і міщан від 1766 р. до цариці Катерини II про надання грамоти, місту на його привілеї). Студія М. Карачківського присвячена опису архівної спадщини київських цехів з кінця XVIII в. та поч. XIX в. Ця студія є дуже важливою для вивчення цехового устрою на Україні взагалі й історії київських цехів зокрема.

Виключно соціальних рухів стосуються студії В. Грекова й С. Шамрая.

В. Греков в своїй студії про бунт сіроми на Запоріжжю 1768 р. розглядає майже не розроблений в історичній літературі епізод з життя Запоріжжя: бунт сіроми, що виник на Запоріжжю проти старшини й заможного козацтва, втечу старшини на чолі з кошовим отаманом П. Кальнишевським з Січі, вибір сіромою нової старшини, намір сіроми піддатись Туреччині, й придушення цього бунту заможними козаками, т. ч. за допомогою російського війська. Автор для своєї студії використав видані й невидані матеріали й вміло описав самий хід подій, як і ті соціальні причини, що їх викликали. До студії додано низку архівних документів, що ще більш збільшує її вартість.

С. Шамрай в своїй студії розглядає спочатку ті причини, що викликали селянські рухи на Правобережжю першої половини XIX ст. (тут автор влучно поділяє ці причини на дві головні частини: 1) Заворушення селян, що мають за мету здобути волю й 2) заворушення, викликані економічним гнітом) й далі розглядає селянські заворушення кінця першої і початку другої половини XIX в.: 1) в с. Швейківці, Житомирського повіту, 2) в с. Стратіївці, Ольгопільського повіту, 3) в с. Літинці, Літинського повіту, які, заворушення, були викликані зловживаннями поміщиків в земельних стосунках з селянами, (переділом землі й збезземеленням селянства).

Б. Варнеке в своїй студії («У справі археологічної мапи України») ставить раніш зачіплене ним питання про потребу складення археологічної мапи України, знайомить з історією цього питання в минулому, зазначає головні принципи, яких треба дотримуватися при складанню археологічних мап України й намічає заходи, яких потрібно вжити для складення цих мап.

Такий зміст двох перших книжок «Праць Історичної Секції».

Переходячи до загальної оцінки цих видань, можемо загальною завважити, що коли звіти Історичної Секції яскраво свідчать про ту науково-організаційну працю, що провадить Секція, зміст статтів, вміщених в цих книжках, ще яскравіше свідчить про ту наукову працю, що її провадять окремі члени Секції. Майже кожна з студій, вміщених у VI й XI книжках, вносить щось нове в українську історіографію.

Крім того, треба одзначити, що наукові праці, що їх вміщено в цих книжках, присвячено в цілому найважливішим й найменш покіль щовивченим питанням української історії (економічним і соціальним стосункам XVI—XIX в.), що, звичайно, ще більш збільшує цікавість цих видань.

Видано книжки гарно, але ціна XI книжки (3 карб. 50 коп.) здається мені занадто високою. Видання Академії повинні бути приступними масі наших наукових робітників.

Микола Петровський.

Записки Одеського Наукового при У. А. Н. Товариства. Секція соціально-історична. Редакція проф. М. Слабченка, № 1 (1927), сс. 99, № 2 (1928), сс. 92, Одеса.

Взявши до рук ці дві книжки, читач дарма шукатиме вказівок, щодо часу повстання Одеського Наукового Товариства і його відносин до Української Академії Наук. Цей цікавий момент з історії української науки залишено в тіні. Коротесенький же вступ до 1-шої книжки визначає тільки завдання й рамки секції та зміст її «Записок». Вони «мають містити дослідди й розвідки з царини економічних та соціальних відносин України на основі матеріалів, що їх зібрано, головним чином, в одеських та інших степових архівах, бібліотеках і музеях», (але, як видно з самих статей, не конче архівних...). Ці матеріали секція й студіює, беручи їх «в історичному розрізі» і спинаючись переважно на «нових часах»; вона «висвітлює ті економічні та соціальні феномени і процеси, що підготовляли в нас Велику Жовтневу Революцію».

1-ша книжка складається з трьох статей: О. Варнеке:—Залізничне будівництво на Україні в 1860-х роках, М. Бачинського:—Голод на початку 90-х років на Херсонщині і діяльність М. В. Левитського, І. Бровера:—З історії «австрійської школи» на Україні.

О. Варнеке розповідає, як на Україні ще в 1830-х роках з'явилися перші думки про залізницю, спочатку в зв'язку з кам'яновугільною промисловістю, що потребувала доброї комунікації, потім під впливом розвитку сільського господарства, яке вимагало зручних шляхів для полегшення експорту. Проте перші залізничні збудовано тільки в 60-х роках: в 1865 р.—Одеса-Балта, 1867 р.—Балта-Лізаветград, 1869 р.—Лізавет-Крюків. Це одесько-кремінчуцька лінія. Друга, подільська лінія—від Балти до Волочиська (в напрямку до Львова): коли саме збудована—не відомо. Третя залізниця (курсько-харківсько-озівська)—до Таганрогу (1869). Автор на підставі архівних даних докладно оповідає, як за кожну нову залізницю і за напрямок її повставала вперта боротьба між представниками різних верств суспільства. Лінія одесько-кремінчуцька—це перемога українських землевласників, яких інтересував збут збіжжя через Одесу, перемога над одесько-київським напрямком, прихильником якого був центральний російський уряд, що репрезентував інтереси московських промисловців та торговців. Проте московська буржуазія взяла верх над інтересами українського господарства в справі двох інших ліній, а потім через проведення в 1870 р. залізничі від Москви до Києва, який нарешті сполучено з Одесою.

Стаття О. Варнеке остільки цікава, що хотілося би читати й продовження її,—як далі перепліталися інтереси різних верств у зв'язку з новими проектами залізниць на Україні.

М. Бачинський починає свою розвідку з того, що знайомить читача з ступнем забезпеченості (чи ліпше, незабезпеченості) землею селян на Степовій Україні після реформи 1861 р., на підставі чого малює картину голоду 1891—2 рр. Звичайно до нього призвели нестача землі й дуже несприятливі метеорологічні умови цих років. Але згідно з прислів'ям: «Неврожай від Бога, голод від людей», і тут заходи уряду збільшили не-

достачу збіжжя. Три заборони вивозити за кордон жито, а потім і пшеницю викликали таку спекулятивну гарячку, що через тиждень-два після кожної Одесу сливе вичистили від усякого збіжжя..

Діяльність М. В. Левитського стоїть у зв'язку з голодними роками. Прихильник колись утопічного соціалізму, він саме тепер виступив з проповіддю громадської солідарності й колективізації праці—перш за все в формі хліборобських артелів. Він сам обслуговував на Херсонщині 118 артелів, що мали 500 родин,—як рахівник, статистик, юрисконсульт. Крім того, він купував для них насіння, набував с.-госп. машини, випускав ділянки лісу для розробки, шукав кредиту. Така невпинна праця Л.—го продовжувалася з 1894 до 1901 р., коли вже не залишилося жодної хліборобської спілки. Поруч з тим він організовував каси взаємної допомоги (15), споживчі товариства (близько 30), виробничі кооперативи.

Інтересна стаття Бачинського не тільки тому, що знайомить з діяльністю цієї людини, а й з тим, як ставилися до неї і уряд і представники різних напрямків суспільно-політичної думки. Так, марксіський журнал «Начало», хоч і визнавав за річ дуже бажану розвиток кооперації в сільському господарстві, проте застерегав проти надмірної опіки над усіма подібними організаціями, хоча б ця опіка й виходила з найшляхетніших мотивів. Може це, а може інша «опіка», з боку уряду призвели до занепаду всіх організацій, що ними піклувався Левитський.

В статті Бачинського про голод на Херсонщині треба зауважити ось яку хибу: він не визначає поняття «Херсонщина». Він її то ототожнює з «Степовою Україною», то бере в значінні губернії, при тому з ріжним числом повітів.

В 2-гій книжці «Записок»—теж три розвідки, але всі вони торкаються аграрного питання. Це — Тараса Слабченка — До історії аграрних криз на Україні в XIX ст., О. Невзорової — Аграрне питання на Україні після 1902 р., О. Погребинського — Аграрна справа на Україні в світлі II Держ. Думи. І такий зміст книжки не дивний, бо «аграрне питання є точкою, круг якої гуртуються ледве не всі історичні події й перевороти України» (48)...

Власне кажучи, усе XIX століття в історії цілої Росії було за добу суцільної кризи зернової перепродукції, бо її сільське господарство сливе зовсім залежало від західно-європейського ринку й його цін. Але щодо України, то Т. Слабченко про кризи першої половини XIX ст. оповідає мимохідь, бо то були кризи передкапіталістичної доби, що торкалися тільки великих господарств і не відбивались на господарстві цілонародньому. При тому ж і великі землевласники часто знаходили вихід з прикрого становища, змінюючи зернове господарство на інші форми. Справжні аграрні кризи, з соціальними наслідками, падають на період після розкріпачення селян. Т. Слабченко налічує їх чотири: між рр. 1862—64 включно, між 1870—75 рр., 1879—1884, 1893—1897 рр. Усі ці кризи диктуються зовнішніми умовами переважно. Щодо наслідків їх, то вони складалися із руху землі, руху населення, змін цін на продукти й на робочі руки, безробіття, селянських заколотів—в межах села, і з різноманітних впливів на місто й на місцеву промисловість. Але автор обмежується тільки першим—рухом землі. Поруч із зовнішніми й внутрішніми причинами кожної кризи і з властивостями її він торкається наслідків щодо розмірів посівної площі як у великих аграріїв, так і в селян.

Шкода одначе, що Т. Слабченко не зробив спроби поставити кризу 70-х років у зв'язок із появленням на Україні залізниць. Мали вони чи ні який-небудь вплив на експорт збіжжя й на ослаблення кризи?.. На статті Слабченка не відбився також голод 1891—2 рр.—його він цілком проминув. Треба б більш сказати про вплив боротьби з Німеччиною за

тарифи й показати, в якій кількості йшов український хліб до Німеччини і яке значіння мало заснування Лібавського порту для українсько-го сільського господарства.

Стаття Невзорової має підзаголовок: За «Трудами местных Ком—тов о нуждах с.-хоз. промышл.». Це дає знати й джерела авторки і обсяг часу, що вона досліджує. Комітети повстали в звязку з селянськими рухами на Україні на-весні 1902 р. і припинено їх діяльність р. 1905,—значить на протязі тільки трьох років і тягнеться оповідання.

О. Невзорова аналізує аграрне питання, зокрема на Правобережжі і на Лівобережжі, і то тому, що в «Південно-Західньому Краї» процес капіталістичного розвитку був складніший і мав більше наслідків кріпацтва, ніж в інших частинах України.

В розвідці Невзорової не можна не помітити деяких недоглядів, крім якоїсь несистематичности викладу. На с. 36 мова йде про розшарування селян, про перехід значнішої частини їх до пролетаріату, коли друга частина помітно багатіє, захоплюючи від першої її наділи. На підсилення цієї гадки авторка подає такі цифри про розмір землеволодіння по окремих селах: В Балицькій сільській громаді з 295 господарів 33 володіють до $1\frac{1}{8}$ дес., 106—до $2\frac{1}{4}$ дес., і тільки 43—до 7 дес. В Ульяновці з 1200 господарів у одній третині менш $\frac{1}{2}$ дес. орної землі, найбільш таких, що мають $1\frac{1}{2}$ д. і тільки в 4-х господарів є по 5 дес. У Вихрях тільки 15 володіють до 8 дес., а то все менш. Але чи ж велика різниця між $\frac{1}{2}$ дес. і 5, 7, 8 дес.? Інша справа в Сумському повіті, де найбільші мали по 2 дес., де половина населення мала по 8 д., а були й такі, що володіли від 20 до 60 дес. Тут вже можна говорити про розшарування селян. А про якого Добросельського згадує авторка (39)? Потім: «наш експорт» (40)—колишнє-російський чи український? Теж «наша пшениця»?

Стаття Погребинського наближує освітлення аграрного питання на Україні, ще більше до Жовтневої Революції, бо захоплює роки 1905—1907. У вступі обговорюється величезне значіння цього питання в історичному житті України і ролю, яку воно грало в працях I і II Державних Дум. Розділ II («Селянський рух 1906 року» дає хоч далеко не повну, але досить яскраву картину, як відчувало українське селянство загально-революційне піднесення 1905 р. і свої земельні нестатки. Автор характеризує цей рух трьома головними рисами—політичним забарвленням, стихійністю, участю в ньому сіл.-господарчого робітництва. Розд. III «Аграрні закони, видані в період міждум'я, і критика їх у другій Держдумі») зупиняється переважно на столипінському законі з листопаду 1906 р. про вільний вихід з громад, хоч якраз він не зацікавив українських депутатів-селян, бо на Україні і до того громада існувала майже номінально.

Останній, IV розділ—«Аграрні програми у другій Держдумі». Розуміються тут проекти, що їх вносили представники різних політичних партій, і відношення до них з боку інших партій, в тому числі української фракції.

Маленька увага: на с. 54 примішено таблицю селянських рухів 1905 р. Але чому не позначено, яку територію охоплює вона?

Одеські «Записки» роблять добре вражіння єдністю напрямку й серйозністю статей.

Костянтин Харламович.

Записки Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти, том 2, Кам'янець на Поділлі, 1927.

Із статей книжки найзначніша, без сумніву, праця проф. В. Геріновича, «Кам'янецьчина, ч. II. Населення і його економічна діяльність», — найзначніша, щодо наукового інтересу, практичного значіння і обсягу. В ній 168 сторінок, коли вся книжка займає біля 370 сс.

(статті мають кожна окрему пагінацію). Мушу зауважити, що ч. I праці В. Гериновича—«Про природу Кам'янецьчини», було надруковано р. 1926.

Ч. II складається з трьох розділів: а) «Населення» з додатками: «Вірмени в Кам'янці» і «Євреї в Кам'янці» (сс. 1—45), б) «Економічна діяльність населення Кам'янецьчини» з додатками: «До історії текстильної промисловости Дунаївець» і «Важніші місцевини Кам'янецьчини» (сс. 46—152) і в) «Перспективи господарства Кам'янецьчини» (сс. 153—168).

Практичне значіння роботі д-ра Гериновича надає саме останній розділ. Підсумовуючи свої спостереження над природою краю, його підсонням, поверхнею, надрами, флорою, фауною, над його населенням і історією господарювання, автор подає ради, в якому напрямку треба «використати природні виробничі сили і культурний капітал на те, щоб економічну діяльність населення зробити найбільш продуктивною». Лишаючи на боці ті елементи культури й природи, які вже використовуються, добре чи недобре,—автор переважно підкреслює ті виробничі сили, які ще не увійшли в господарський «кругообіг» і можуть стати основою для виникнення того чи іншого виробництва ширшого масштабу. Він звертає увагу на гіпси, фосфорити, «крем'яниці», дрібні річки з скорим бігом води, мінеральні води, ліси, сади, городи, плантації лікарських та технічних рослин, бджільництво. Це все є сильна підвалина для поширення і насадження різних галузей промислу при умові, що власні продукти будуть перероблюватися на місці. Але друга умова — організація і тісна звязаність з господарством інших країн С.Р.С.Р. І, безперечно, господарство Кам'янецьчини має блискучі перспективи.

Корисного вражіння від статті не зменшують деякі невеликі хиби.

Перш за все автор не визначив з самого початку поняття «Кам'янецьчина». Воно то ототожнюється з Поділлям чи з Подільською губернією, то з Західнім Поділлям, то з сучасною Кам'янецькою округою. Тому різні цифри, що він наводить, і різні статистичні таблиці не завжди мають належне показове значіння й не завжди свідчать про зріст чи занепад.

Не завжди можна погодитися з тим тлумаченням статистичних цифр, що подає автор. На сс. 24—25 подано розподіл населення Подільської губернії за націями і визнаннями за рр. 1820, 1887, 1900, 1906, 1911, 1926. Автор ділить цей період на чотири стадії розвитку: польського імперіалізму, російсько-православної політики, що вплинула (чомусь) на збільшення єврейського відсотку, імперіалістичної й громадської війни, що позначилася зменшенням польського й єврейського відсотків, і—радянську стадію. Але польський відсоток, що був 12,9% в р. 1911 і став 5,4% в 1926 р.,—є наслідок якої стадії—3-ої або 4-ої? Євреїв в 1820 р. було 11%, в 1911 р. стало 15,7%. Такий підвищений відсоток є наслідок прихильної до них царської політики? А коли 1926 р. Євреїв було вже 5,6%, то таке зменшення є наслідком війни чи радянської політики?—Автор цього не з'ясовує.

Не ясно також, чому із загальної цифри переселенців до Сибіру в 1896—1907 рр. із Поділля (21000 д.) на Кам'янецьчину проф. Геринович зараховує «не менш 20%», коли «не маємо певних даних для виявлення кількості переселенців до Сибіру» (с. 24). Коли таких даних не залишилося в Кам'янці чи в Києві, їх можна знайти в друкованих звідомленнях Переселенческого Комітету. До речі архівні дані по Урало-Тургайській області можна знайти в Наркомземі Козакстану,—тут є цифри виселенців зокрема по губернях і по роках, а також числа тих, хто незадовольняючися міськими обставинами, через рік-два чи повертався назад, чи переходив до Сибіру. Мені на жаль не вдалося використати цих даних щодо українських губернь. А звідкіля автор узяв число 21.000 душ?

На сс. 25—26 автор, даючи цифри кількості населення всього Поділля за роки 1897, 1916, 1917, 1920, перестерегає, що до цифр трьох останніх років треба відноситися дуже обережно, бо вони значно перебільшені. Що вони не точні — ясно (див. сс. 27, пр. 72), але чому «перебільшені»?

На сс. 27—28, порівнюючи відсоткові стосунки між чоловіками та жінками в різних районах Кам'янецької округи, проф. Геринович занотовує надзвичайну перевагу жінок в Лянцкорунському й Старо-Ушицькому повітах, що пояснює умовами «життя прикордонної смуги, до якої ці райони й належать». Але, поперше, найбільша перевага жінок (біля 53% помічається в районах Довжанькому, Жванецькому, Лянцкорунському. Потім, перевага жінок, що й раніш була, збільшилася наслідком війни. При чому тут обставини прикордонності? По третє, коли «гармонію» між кількістю жінок і чоловіків автор спостерегає в Маньковецькому, Ново-Ушицькому й Соловковецькому районах, то в них в дійсності 52,7% і 52,5% жінок, а «найбільшу гармонію» можна знайти лише в Затонському, Дунаївецькому, Китайгородському, Староушицькому районах. Проте й там жінок 52%!

Щоб не було непорозуміння, треба пояснити б, що на сс. 44—45 надруковано таблицю не з загальними числами християн та Євреїв, цехових і нецехових по різних оселях Поділля, а тільки ремісників різних визнань, так цехових, як і нецехових.

А що значить вираз: «ремісники місцеві українські», «уніятські» (с. 37)? Хіба ж український і уніятський синоніми?

Викликає увагу й другий вираз: «Вірмени вже з другої половини XVIII сторіччя почали... виселюватися в Басарабію, Одесу» (сс. 44—146). Але порт Качибай чи Хаджибай, що перейшов до Росії за Яським трактатом 1791 р., переіменували в Одесу лише в 1795 р., а торгове значіння йому надали в 1794 р.

Праця д-ра Гериновича наполовину економічного змісту. Побіч з нею стоїть розвідка Опанаса Неселовського: «Наймити та наймички на Поділля в XVIII ст. (Матеріяли до історії економіки Поділля)». Чому саме цей автор взяв такий момент, як XVIII ст., він не пояснює. Коли привід до його роботи дали знайдені ним матеріяли, переважно угоди наймитів з хазяями, то ці угоди починаються з 1743 р. і кінчаються 1819 роком. Тоді ліпше було б писати «в XVIII—поч. XIX в.» і аналізувати всі документи, а не лише XVIII ст. І це тим більш, що на XIX вік падає майже половина всіх угод і що характеризувати становище наймитів на підставі одних тільки угод XVIII ст. неможливо. У багатьох з них є оригінальні риси, що вимагають шукати аналогій в документах XIX ст.

До речі. Ті угоди, що автор знайшов і вперш використав, він же й надрукував в числі 99-х, хоч їх було 103 (с. 4 і прим. пор. с. 9). Але поруч з ними Неселовський притягнув ще чимало архівних матеріялів, які досить пильно проаналізував. Але все ж можна помітити деякі недогляди.

Головне автор використав ті угоди, що записані на обгортках і на білих листах уніятських метрик і які робили самі парохі. Вони то й дали авторові вихідні точки для його висновків. Але наймали парубків та дівчат не парохі тільки, а й пани-власники, підпанки-орендарі чи посесори, Євреї-корчмарі і прості селяни, і ці останні може найчастіш, Посилаючись на норму звичаєвого права, автор каже, що розмір платні парохів наймитам був той же, що в «людей», що селяни, навпаки, платили стільки ж як і парохі (с. 2). Але потім, підкреслюючи обов'язковість для парохів звичаєвого права, він припускає, що досить рідку форму платні присівком чи засіяним полем парохі могли запозичити

від панів, бо в селян її майже не було (сс. 8—19). А теж «дуже рідко здибається» платня скотиною. «Ще менш був поширений спосіб оплати праці зимуванням худоби», а також допомогою виорати поле чи дати 6 кіп гречки. Останні види платні авторові зустрічалися в XVIII в. один раз кожний. Але щодо зимування худоби, чому він проминув в своїй аналізі угоду № 79 з 1807 р.? Там парох між іншим записав про наймита Грицька: «бики як купить собі, вони мають зимувати в мойому хліві з моїми, але не сіном має він годувати і не висівками, а тільки соломою яровою» (с. 34). Поза рідкістю таких умов в угодах і неможливістю перевести вартість такої платні на гроші, автор зле зробив, що не завів до своєї аналізи угод XIX ст., а потім він повинен зм'ягчити своє твердження: «Загальна сума платні зіставалася більш-менш однаковою, й парох не платили більш за пана, а заможний селянин — менш за пароха» (с. 19).

Автор дає спробу, шляхом різних складних міркувань, визначити розмір платні наймитам в XVIII ст., при чому для 1749 р. він нарахував біля 30 карб. на сучасні ціни на місяць, а для 1799 р. — приблизно 20 карб. При цьому він переводив на гроші і харчі й одяг, що його давали наймиту на завсіди («на отходѣ»), або для ношення в строкову добу («доходу») (сс. 20—22). Але ніяк не можна погодитися, що 30 і 20 карб. були загальні розміри платні в середині й наприкінці XVIII ст. Визначаючи навіть за безсумнівні припущення автора й його заходи переводів натуральної платні на гроші й польської валюти на російську, — можна аргументовано заявити, що на розмір платні могли мати вплив не тільки час (середина чи кінець сторіччя), але й місце (місто чи село, один повіт чи другий, а також — хто наймав кого й на що наймав, а в зв'язку з цим і стать наймита й літа. Наймали пастуха, парубка для польових робіт і до худоби, «господиною», служницю, куховарку, мамку, няньку від сімох років до 20 і вище. Адже ж усім їм була однакова платня?

Автор мусив порівнювати не лише дві угоди, при тому наймитів тільки, але угоди наймита й наймички за один рік. От хоч би за 1799 р. чч. 51 і 52, а ще ліпш всі відомі йому угоди перевести на гроші й тоді зробити висновки, поліпшало становище наймита чи ні з пробігом часу. А коли б це йому було завважко, узяв би він хоч угоди з одного і того ж місця і провів їх за всі роки. Тут він побачив би, що навіть в одному році один і той же парох угодився з чотирма своїми наймитами за ріжну платню. Див. чч. 9—12, місто Літин 1766 р. Таким робом можна б обробити угоди м. Літина за всі роки, а їх не менш як 11. А то взяти село Мишарівку, де записано теж 11 угод, чи Івчу Літинського повіту з 13 угодами, чи Харпачку з 15 угодами.

Неселовський; казав я, досить пильно проаналізував документи, але все ж таки можна зауважити, крім методологічних хиб роботи, деякі дрібні недогляди. З 1808 р. в угоди вноситься відповідальність наймита за хазайське добро (№№ 82, 86, 89, 91, 96). Була вона в XVIII ст.? В одній угоді парох приводить наймита до присяги (№ 94—1816 р.). Це нове й виключне явище чи загальне? За загальне автор вважає могорич при складанні угоди (с. 9), але згадується за його дуже рідко. Автор не вияснив, що за одяг холопнѣ, каптур, кісник, і чи була ріжниця в рублю старому, «деніжками» (№ 28), елизаветинському (№ 85). Наймали переважно на рік, а чи не було що на 14 місяців (№ 65)? А коли наймали на весні пастухів, як їм платили? — Цікава й така дрібниця — прізвище свідка Пелагеї — Конфидиратка (№ 82—1808 р.).

Під багатьма угодами є підписи чи парохів, чи свідків, чи наймитів і навіть їх батьків. Прізвища їх надруковано з хрестами двох виглядів. Що саме вони позначають? Науковий характер статті вимагав би, щоб

було помічено під кожною угодою (чи під групами їх), де, в якому архіві й в якому рукопису їх шукати.

Не менш цікава стаття Вол. Гериновича — «До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народньої Освіти» (сс. 1—24). Але в ній значніша частина (сс. 1—17) викладає історію організації й існування кам'янецького університету від часу піднесення першої думки про його заклад (4 січня 1918 р.) до перетворення його в Інститут Теоретичних Наук (9 січня 1921 р.). Хоч і дальша еволюція того Інституту в сучасний І. Н. О. теж досить інтересна, але ж головний зміст статті полягає повторюю, в історії університету. До тих тяжких умов, в яких тоді перебували всі українські університети, в Кам'янці приєднались ще інші в зв'язку з незабезпеченістю нового університету матеріальними засобами, підручниками, шкільними приладдями, професорами. Яскравими фарбами намальовано тут боротьбу з тими злиднями і одночасно картину пролетаризації й українізації університету. Стаття Вол. Гериновича — це його спомини про ті важкі часи, але на підставі деяких архівних даних. Він сам наводить 5 документів, які з пожитком використає колись майбутній історик К.-Подільської Школи. В кам'янецькому університеті вже в 1918/19 акад. році засновується дві національні катедри — польської й єврейської літератури й мови.

Остання стаття, що я мушу занотувати, є Юх. Філя — «З архіву З. Ф. Недоборовського» (сс. 1—7). Вона оповідає про життя цього українського письменника, про його зносини з ріжними людьми і подає текст його твору, який ще не був оголошений в друку: «Панська правда козакам була кривда».

Із 372 сторінок II тому «Записок», статті історичні займають 237 сс. Правда, їх немає в I-му томі.

Костянтин Харламович.

Бібліографічний реєстр українознавства за 1-е півріччя 1928 р.

Від Редакції.

Як було то заповіджено попереднього року (1928, кн. VI, с. 213) з цієї книжки «України» Редакція її починає друкувати Бібліографічний Реєстр видань, книг і статей з українознавства, паралельно з щорічними оглядами й критичними оцінками важніших появ цієї літератури.

Бібліографія українознавчої літератури за 1928 рік, що її перша половина увіходить в сю книгу, являється пробним підходом до сього заведення, що в своїм виконанні стрічається з різними труднощами.

Редакція перевела реєстрацію українознавчого матеріалу як видання українського радянського, радянського російського і білоруського, так і закордонного. Реєстрування радянських видань провадилося силами Редакції, а реєстрування закордонної літератури було переведено співробітниками Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка.

В реєстри увійшла вся українознавча література, включаючи і газетні статті та замітки. Але коли Редакція стала зводити отой увесь великий на картках розписаний матеріал, вона побачила, що сторінки «України» не зможуть вмістити всього матеріалу, так що довелося його значно обмежити, залишивши в реєстрі тільки визначніше, не вводячи дрібнішого, головним чином газетного матеріалу.

Повної літератури Революції не подано тому, що вона ведеться в «Літописи Революції». Відділ етнографії і фольклору вилучено для друку в щорічнику «Первісне Громадянство».

З технічних причин довелося реєстр 1928 року розбити на півріччя, тим часом, як реєстри наступних років, від 1929 почавши Редакція має на думці подавати за цілий рік, ділячи не на півріччя, а за відділами літератури.

Деяких закордонних видань в сей перший огляд не заведено, де що буде доповнено в другім півріччі (самий поділ на півріччя може бути тільки приблизним). Деяку неоднотайність у вибірці матеріалу співробітниками київськими і львівськими, Редакція сподівається, буде виправлено в дальших оглядах, так само як і деякі неповні ще усталені питання систематики. (В угрупованню матеріалу сього огляду трапилися деякі непослідовності, котрі з технічних причин не можна було виправити і прийшлося пустити їх, щоб не затримувати книги).

В ломаних дужках подані подекуди пояснення що до змісту статей.

СОЦІОЛОГІЯ. ІДЕОЛОГІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ.

Юринець, В. Із сучасної буржуазної соціології. [Критичний перегляд соціології знання Макса Шелера]. Прапор Марксизму. Орган Укр. Інст. Марксизму. Х. ДВУ. 1928. № 1-й. Ст. 5—22.

Юринець, В. Останнє слово ревізіонізму Кавтського. Прапор Марксизму. Орган Укр. Інст. Марксизму. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 5—19.

Бервицький, О. Гегелівська критика раціоналізму, емпіризму та критицизму. Прапор Марксизму. Орган Укр. Інст. Марксизму. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 20—58.

Колубовський, Яков, проф. До питання про філософію на Україні. [Нарис]. Записки Ніжинського Інституту Нар. Осв. та Наук.-Дослід. Катедри Історії Культури й Мови при Інституті. За гол. ред. М. Петровського. Ніжин. 1928. Кн. VIII. Ст. 3—11.

Пулинець, Олександр. М. Г. Чернишевський та українське питання. (До 100-річчя зо дня народження письменника). Записки Ніжинського Інституту Нар. Осв. та Наук.-Дослід. Катедри Історії Культури й Мови при Інституті. За гол. ред. М. Петровського. Ніжин. 1928. Кн. VIII. Ст. 58—76.

Грушевський, Михайло, акад. Вступне слово, сказане на початку урочистого засідання Історичної Секції з Академічною Комісією Західної України 7 жов. 1927 р. в справі галицько-українських взаємин. Україна. Наук. двом. українозн. За ред. акад. М. Грушевського. Орган. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 3—5.

І. М. Інавгураційний виклад проф. Д. Дорошенка. (Про головні течії української історичної думки). Нова Зоря. 1928. Ч. 20.

Оляничин, Домет (Oljancyn, Domet). Hryhorij Skoworoda 1722—1794. Der ukrainische Philosoph des XVIII Jahrhunderts und seine geistigkulturelle Umwelt. Herausgegeben von Otto Hoetzsch. Neue Folge (Band 2). Im Ost-Europa-Verlag. 1928. Berlin W. 35. n Königsberg Pr. 8°. Ст. 168.

Скрипник, М. До теорії боротьби двох культур. Вид. 2-е [Х.]. ДВУ. 1928. 70+2 ст.

Хвиля, А. 1. Що таке теорія боротьби двох культур? 2. Від ухилу в прірву (уривок). Будівництво Рад. Укр. Збірн. За ленінську нац. політику. Х. ДВУ. 1928. Вип. 1. Ст. 161—163 та 193—199.

Р. І. Сповідь Зомбарта. [З приводу його книги: «Господарське життя в добу високорозвиненого капіталізму»]. Прапор Марксизму. Орган Укр. Інст. Маркс. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 263—265.

Демчук П. Як професор Семковський ліквідує діалектичний матеріалізм. [Критичний аналіз]. Більшовик України. Політ.-ек. журнал ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 9—10. Ст. 141—160.

Перчик, Л. Книга, що її треба взяти на багнети. [Нова вихватка проти ленінізму—Ларін, Ю. Державний капіталізм воєнного часу в Германії 1914—1918.

ГІЗ. 1928. 292 ст. Більшовик України. Політ.-ек. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 8. Ст. 98—106.

Демченко, М. Лицарі буржуазної науки. [Критика статті проф. Ладиченського «Основні проблеми сучасної теорії пізнання й філософія Г. Сковороди» і зауваги про відношення до ст. Іст.-Філ. Від. ВУАН, що видав статтю в своєму збірнику]. Комуніст. Щоден. газета. ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 28. Ст. 3.

Бованенко, Дм. Економічна концепція Сергія Подолінського. [Критичний аналіз]. Прапор Марксизму. Орган. Укр. Інст. Марксизму. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 82—114.

Доброгаєв, В. О територіальному аналізі державного господарства. [Нарис]. Хозяйство Украины. Ежемес. пол.-екон. журнал. Изд-во «Хоз. Украины». Х. 1928. № 6. Ст. 118—125.

Полонський, Ф. До питання про сучасні дрібно-буржуазні теорії селянського господарства. Український Агроном. Гром.-агроном. та професійний журнал агр. секції В. У. К. Проф. Спілки с.-г. та ліс. робіт. СРСР. Х. 1928. № 1. Ст. 4—12 та № 2. Ст. 14—20.

Демчук, П. Проблема випадковості. [Визначення випадковості і її місце в історичному процесі]. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Маркс. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 23—60.

Федчишин, С. Естетика Гегеля. Гегель і його доба. (Нарис). Гарт. Літер.-худ. та крит. журнал ВУСПП. Х. 1928. № 2. Ст. 73—82.

Хименко, Гр. Нариси з історії розвитку економічних форм та економічних учень. [Антична доба. Середні віки. Нова доба. Економічні учення]. Х. ДВУ. 1928. Ч. 1-а. 190 ст.

Яната, О., проф. Шляхи розвитку сільсько-господарської науки в Радянському Союзі. Український Агроном. Громад.-агроп. та проф. жур. агроп. сек. В. У. К. Проф. Спілки с.-г. та ліс. робіт. СРСР. Х. 1928. № 2—3. Ст. 38—50.

Паншин, Б. Радянська сільсько-господарська наука за десять років. Вісник сільсько-господарської науки та дослідної справи. Наук. орган НарКомЗемсправ. Том V. Х. 1928. № 1. Ст. 15—28.

Крипакевич, Іван. Історія Русів. Життя і Знання. Львів, 1928. Ч. 6. Ст. 175—177.

Ершов, Анатолій. До питання про час написання «Історії Русов», а почасти й автора її. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 286—291.

Ершов, Анатолій. Про літописні джерела історичних праць Ст. Лукомського. Записки Ніжин. Інст. Нар. Осв. та Наук.-Дослід. Катедри Історії Культури й Мови при Інституті. За гол. ред. М. Петровського. Ніжин. 1928. Кн. VIII. Ст. 105—116.

Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова, зібрані заходом академічної комісії Ук-

раїнської Історіографії за редакцією акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. I—XXI+316 ст.

Грушевський, Михайло. З публіцистичних писань Костомарова, там же, ст. 3—21.

Грушевський, Олександр. Історичні статті Костомарова в «Основи». (Огляд). Україна. Наук. двохм. українознавства. 1928. Кн. I. Ст. 73—90.

Грушевський, Олександр. До статті Костомарова про федеративний лад старої Руси. Україна. 1928. Кн. 3. Ст. 50—57.

Крип'якевич, Іван. Історичні видання Української Академії Наук у Києві 1926—1927 р. Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 228—235.

Ткаченко, Микола. З нової історіографії Чернигова. Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Записок У. Н. Т-ва в Києві (тепер Іст. Сек. при УАН) т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 488—500.

Грушевський, Михайло, акад. Науково-дослідний і наук.-видавничий рух Радянської України в 1927 р. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 101—102.

Гермайзе, Осип. Українська історія [Бібліографічний огляд за 1927 р.]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 102—110.

Редін, М. Огляд літератури з історії робітничого руху на Україні. [Огляд обіймає 119 назв за 1912—1928 pp.]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 279—289 та № 3. Ст. 289—303.

Ф. М. До бібліографії українознавства. [Відомості про «Україновіддіння» за 1913 р., що його в Петер. склали С. П. Вікул, М. О. Кушнір...]. Жур. Бібліотекозн. та Бібліогр. Всен. Бібліот. Укр. УАН. К. 1928. 2. Ст. 131—132.

Крип'якевич, Іван. Нові історичні видання.—Діло. 1928. Ч. 139.

Мірчук, І. (Miruc, I.). Ukrainische philosophische Bibliographie der letzten Jahre (1921—1926). Mitteilungen des ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1928. Heft 2. St. 69. [Бібліогр. огляд укр. філософської літератури за 1921—1926 р.].

Крип'якевич, Іван. L'état actuel de l'historiographie Ukrainienne. Conference des Historiens—II-me Partie. Варшава. 1928. Ст. 109—114. Передрук Nouvelle, Париж 1928. Ч. 1—2.

Пастернак, С. П., До дискусії про український бібліограф. репертуар. [Визначення меж укр. бібліогр. репертуару]. Жур. Бібліотекозн. та Бібліогр. Всен. Бібліот. України. УАН. К. 1928. 2. Ст. 87—95.

Копержинський, К., проф. Огляд видань «Одес. Наук. при УАН Т-ва».—Записки Укр. Бібліогр. Т-ва в Одесі. Укр. Бібл. Т-во в м. Одесі. 1928. Ч. I. Ст. 34—37.

Синявський, А., С. Економгеографія за 10 років (1917—1927). Бюлетень метод.

консулт. бюро при Київ. Інст. Нар. Осв. 1928. Ч. 4. Ст. 29—37.

М. М. «Пресса-Кельн». Замітки й доповнення. [Преса Закарпаття, фот. учасників слов. з'їзду у Москві 1867 р. та гамб. часопис з реляцією з д. 24.III. 1666 про повстання Брюховец. (часоп. визит. з віден. «Haus-Hof und Staatsarchiv»).—Діло. 1928. Ч. 140.

Гепнер, Ю. Червона Армія в істор.-револ. літературі. [Реценз. огляд]. Робітнич. Освіта. Орг. Центр. Ради Робіт. Осв. при Н. К. О. УСРР. Х. ДВУ. 1928. № 2—3. Ст. 122—126.

Гудзій, Н. (Gudzij, N.). Die altrussische Literaturgeschichte in den Jahren 1914—1926. Zeitschrift für slavische Philologie. Bd. V. Heft 1—2. Leipzig. 1928. Ст. 153—175. [Огляд праць в рос. мові про старорус. літерат. в 1914—1926 pp.].

Дорошенко, Д. (Dorosenko, D.). Die Entwicklung der Geschichtsforschung in der Sowjetukraine in letzten Jahren. Mitteilungen des Ukrain. Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1928. Heft 2. Ст. 35—36. [Огляд праць з укр. історії, що появилися останніми роками на Радянській Україні].

Український науковий з'їзд у Празі 3—7 жов. 1926 р. Звідомлення Президії Організ. Ком. З'їзду, Прага 1928, 8°, с. 76.

Теорія ринків і криз в економ. літературі рос. мовою. (Бібліогр. показчик). Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Марк. Х. ДВУ. 1928. 2. С. 238—251.

Огляд літер. про жидів за 10-річчя після Жовт. Революції. Збірник праць Жидівської Іст.-Археог. Ком. за ред. І. Галанта. Збірник Іст. Філ. Відд. № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. I. Ст. 198—213.

Перетц, В., акад. Археографічна подорож до Москви в лист. 1927 р. (Звідомлення). [Матеріали]. Записки Іст.-Філ. Відд. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 193—201.

Персоналії.

Гедколегія. На 20-ті роковини смерті проф. В. Б. Антоновича. (1908—1928). Записки Київ. Інст. Нар. Освіти. К. ІНО. 1928. Кн. III. Ст. 1—6.

Лотоцький, О. Пам'яті В. Б. Антоновича (З приводу 20-ліття з дня його смерті). Тризуб. Париж. 1928. Ч. 16. Ст. 3—9.

Біднов Василь. Життя і наукова діяльність проф. В. Б. Антоновича. Студенський Вісник. Прага. 1928. Р. VI. Ч. 2. Ст. 1—6.

Дорошенко, В. Володимир Антонович (З нагоди двадцятиліття смерті). Життя і Знання. Львів. 1928. Ч. 6. Ст. 181—2.

Кордуба, М. Володимир Антонович. Літ.-Наук. Вістник. Львів. 1928. Кн. VI. Ст. 156—167.

Ходак, О. Виставка на пам'ять проф. В. Б. Антоновича, 25-III—2-IV

28 р. К. вул. Короленко 35, приміщ. Іст. Сек. УАН. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Марксизму. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 274—277.

Дорошенко, В. Акад. Дмитро Багалій (3 нагоди його ювілею).—Життя і Знання. 1928. Ч. 4. Ст. 116—117.

О. В. Академик Дмитро Багалій. Діло 1928. Ч. 5.

Академик Д. І. Багалій. (3 нагоди 50-річчя наук.-істор. та архівної діяльності). Архівна Справа. Цент. Арх. Упр. УСРР. Х. 1928. Кн. 5—6. Ст. 1—5.

Барвінський, В. Академик Д. І. Багалій. (3 нагоди 50-тиріччя наукової діяльності). Боротьба. Чернівці. 1928. Ч. 4.

Левченко, М. Леонид Миколайович Беркут. (3 нагоди 25-их роковин наук. діяльності). [Відомості про працю з історії]. Записки Іст.-Філ. Відд. За ред. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 280—283.

Дзбановський, Е. Хв. К. Вовк. (1847—1918). [Про громад. і наук. діяльність]. Побут. Орг. Всеукр. Етног. Т-ва. К. 1928. Ч. I. Ст. 1—3.

Курило, Ю. Академик Михайло Сергієвич Грушевський. [Біографічні відомості]. Знання. Двох. іпост. наук.-попул. журнал. Орган Політосвіти Наркомосу. Х. ДВУ. 1928. № 7. Ст. 17—18.

Редакційна колегія. Привітання. Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди 60-тої річниці життя та 40-х роковин наук. діяльності. УАН. К. 1928. I. Ст. I—VII.

Демуцький, П. Автобіографія. [Науково-етногр., орган.-дирек. й композ. праця. Реєстр праць]. Етнографічний Вісник. За ред. акад. А. Лободи. УАН. Етногр. Ком. К. 1928. Кн. 6. Ст. XXVII—XXXIV.

Шкирпан, Н. Р. Духнович і національне відродження в Подкарпатській Русі. Карпатський Свѣтъ. Ужгород. 1928. Ч. 6. Ст. 159—164.

Волошин, А. А. Духнович як педагог. Подкарп. Русь. Ужгород. 1928. Ч. 4. Ст. 65—67.

Крук, Августин. Александер Духнович ч. Наша Земля. Ужгород. 1928. Ч. 4. Ст. 1—4.

Духнович, Олександр. Автобіографія. Вид. Т-ва «Просвіта» в Ужгороді. 1928. Ст. 19. Також в час. «Пчблка». Ужгород. 1928. Ч. 8. Ст. 221—227.

Біднов, Василь. Володимир Завітневич. Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 218—221.

Ткаченко, М. М. І. Зіб'єр у Києві. (1864—1876). Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 349—358.

Ваврик, В. Р. Первый историкъ Галицкой Руси — Денисъ Ивановичъ Зубрицкий. 1777—1862. Наука. Львів. 1928. Ч. I. Ст. 14—18.

Барвінський, В. Евген Михайлович Іванов (3 нагоди 30-тиріччя наук.-архівної роботи). Архівна Справа. Вид.

Цент. Арх. Управ. УСРР. Х. 1928. Кн. 5—6. Ст. 6—10.

Камянецький Орест. Микола Костомаров. (В 111-ту річницю уродин). Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 37.

Суліз (Батуринець) П. З громад. діяльності Лазаревського на Україні. Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. «Зап. У. Н. Т-ва в Києві». (Телер Іст. Сек. при УАН). Т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 501—514.

Батуринець, П. З громад. діяльності О. М. Лазаревського на Чернігівщині [Епізодичні відомості]. 1928. 16 ст.

М. У. Левицький, М. В. (До 50-тиріччя його кооп. та громад. діяльності). Жилищна кооперация України. Духн. жур. Всеук. С. Ж. К. Х. 1928. № 17. Ст. 17—19.

Гадзінський, В. Гнат Михайличенко. Біограф. нарис. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. VI. Ст. 131—143.

Помаленький, Ф. Михайличенко Гнат Васильович. [Нарис діяльності Михайличенка]. Записки Хар. Зоотех. ім. Г. Мих. Х. 1928. Т. I. Ст. 3—7.

Матеріали про революційну діяльність Г. І. Петровського. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. XXV—XXVII.

Власенко, С. Пятидесятилетие Григорія Ивановича Петровского. Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. I—XXI.

Левинський, В. Сергій Подолінський. Вперед. Львів. 1928. Ч. 3, 4.

Айзеншток, Я. Безсоновщина. (З матер. до життєпису О. О. Потєбні). Записки Іст.-Філ. Відд. За ред. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 146—188.

Добровольський, Л. Едвард-Леопольд Рудіковський, знавець Київщини. Записки Іст.-Філ. Відд. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 75—111.

Леонтович, В. Спогади. [Про Василя Федоровича Симиренка]. Тризуб. Париж. 1928. Ч. 22—23. Ст. 9—15. Ч. 24. Ст. 9—14.

Лотоцький, О. Український Никодим. [Про В. Ф. Симиренка]. Тризуб. Ч. 22—23. Ст. 6—9.

Цегельський, Роман. Великий учений і громадянин.—В десятиліття смерті Івана Пулюя. Діло. Львів. 1928. Ч. 21.

Мірчук, І. (Mircea, I.). H. S. Skoworoda ein ukrainischer Philosoph des XVIII Jahrhunderts. Zeitschrift für slavische Philologie. Bd. V. Heft 1—2. Leipzig. 1928. Ст. 36—62. [Життя, творчість та думки Сковороди й ґрунт на якому він виступив].

Скрипник, М. О. М. О. Скрипник. (Автобіогр.). (Написано підчас парт. перев. 1912 р.). [Відомості з пол.-громад. життя]. Радянська Освіта. Громад.-педаг. місячник. Орг. Наркомосвіти. УСРР. Х. ДВУ. 1928. № 5. Ст. 1—10.

Суслов, О. 3. (До 40-вих роковин спеціальної діяльності). Редакція. Театр. Клуб. Кіно. Орг. Політпросвета и КО ОСПС. Одеса. 1928. № 39. Ст. 4.

Лагуга, Н. Д. Забытий художник Руфін Гаврилович Судковский. Николаев. Автор. 1928. 40 ст. с порт. и ил.

Біднов, В. Данило Щербаківський. Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка. т. 149. Ст. 211—218.

Ефремов, С., акад. Зламане життя. Пам'яті Д. М. Щербаківського. Етнограф. Вісник. За ред. акад. А. Лободи. К. УАН. Етног. Ком. 1928. Кн. 6. Ст. V—VII.

Козловська, В. Пам'яті дорогого товариша Д. М. Щербаківського. (Наукова і музейна діяльність Д. М. Щ. Реєстр його наук. праць). Етнограф. Вісник. За ред. акад. А. Лободи та В. Петрова. К. 1928. Кн. 6. Ст. VIII—XIX. УАН. Етнограф. Комісія.

Періодика. Збірники.

Прапор Марксизму. Орган Українського Інстит. Марксизму. Філософія, соціологія, економіка, історія, націон. питання. Х. ДВУ. 1928. № 1 (січень, лют., бер.), № 2 (квіт., трав., черв.).

«Прапор Марксизму» 1927. № 1 та 1928. № 1. Рец. Медзінський, В.—Комуніст. Щоден. газ. ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 116. Ст. 4.

Більшовик України. Політико-економічний журнал ЦК КП(б)У. Третій рік вид. ДВУ. Х. 1928. № 1—12.

Будівництво Радянської України. Збірник. За Ленінську націон. політику. Х. ДВУ. 1928. Вип. I. Господарче та культ. будівництво.

Краєзнавство. Щомісячн. орган Україн. Комітету Краєзнавства. Х. 1928. № 1, 2—3.

Записки Українського Наук.-Дослідного Інстит. географії та картографії. За ред. проф. С. Рудницького. Упр. Наук. Уст. Н. К. О. Х. 1928. Вип. I.

Труди Україн. Науково-Дослідний Геологічний Інститут. К. ДВУ. 1928. Т. I. Вип. I.

Вісник Природознавства. Природозн. Сек. Харк. Наук. Товариства. Х. 1928. № 1, 2, 3—4. [Відомості з геології, фіз. географії України].

Хозяйство Украины. Ежемесяч. полит.-экономич. журнал. Изд. «Хозяйство Украины». Х. 1928. № 1, 2, 3, 4, 5 і 6.

Господарство та Право. Записки Одес. Інстит. Народ. Господ. Одеса. 1928. Т. I.

Український Агроном. Громад.-агрономічний та проф. журнал. Агрон. Сек. ВУК. проф. спілок с.-г. та ліс. робіт. СРСР. Х. 1928. № 1, 2, 3, 4, 5—6.

Записки Полтавського Сільсько-Господ. Політехнікуму. Полтава. 1928. Т. II.

Вісник Статистики України. Період. орган Центральн. Статист. Упр. УСРР. Х. 1928. I і II.

Архівна Справа. Період. видання Центр. Архів. Упр. УСРР. Кн. 5—6. Х. 1928.

«Архівна Справа». Книжки 1, 2, 3, 4; Х. 1925, 1927; с.с. 1—111, 1—176, 1—122 і 1—34; 1—110; 1—29. Рец. Клименко, Пилип, проф.—Записки Іст.-Філ. Відд. УАН. За ред. акад. А. Кримського. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 313—315.

Архівна Справа. Журнал Укр.-центрархіву. Ч.ч. 1, 2, 3, 4. Рец. Назаревський, О.—Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. II. Ст. 190—191.

Archeion. Варшава. 1927. Рец. Харлампович, К. акад. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 166—168.

Беларускі Архіу. Том. I. (XVI—XVII ст.). Коптам Інстит. Беларускае Культуры. У Менску. 1927. 267 ст. «Рец». Окіншевич, Лев. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 168—170.

Бюлетень Прилуцького окружного музею. Прилуки. 1928. № 1.

Вісник Інституту Української Наукової Мови. К. 1928. Випуск 1.

Критика. Журнал марксист. критики та бібліографії. За ред. М. Скрипника, А. Хвилі, В. Десняка... Х. ДВУ. 1928. № 1, 2, 3, 4, 5.

Червоний Шлях. Громад.-політ. і літер.-науковий жур. Х. ДВУ. 1928. № 1, 2, 3, 4, 5—6.

Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. 1, 2, 3, 4, 5 і 6.

Україна. Науковий двохмісячник українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орган Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 1, 2 і 3.

Літопис Революції. Журнал Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1, 2, 3. (Журнал історії КП(б)У та Жовтневої революції на Україні).

Літопис Революції. Журнал Істпарту ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 1. Рец. В.-н.—Комуніст. Щоден. газ. ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 81. Ст. 4.

Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. 1927. ДВУ. № 5—6. Рец. Волин. М.—Комуніст. Щоден. газ. ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 63. Ст. 4.

За Сто Літ. Матеріали з громадського літерат. життя України XIX і початків XX століття, за ред. акад. М. Грушевського. Кн. 2. К. ДВУ. 1928. 327 ст.

Записки Історично-Філологічного Відділу. За ред. акад. А. Кримського. Вид. УАН. К. 1928. Кн. XVI.

Записки Історично-Філологічного Відділу. Праці Історичної Секції, за ред. акад. М. Грушевського та проф. Ол. Грушевського. Вид. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII.

Ювілейний Збірник на пошану Академіка Михайла Сергійовича Гру-

шевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. УАН. К. 1928. 1.

Чернигів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвід, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. «Записок Укр. Наук. Т-ва в Києві» (тепер Іст. Сек. при УАН). Т. XXIII. К. ДВУ. 1928.

Збірник Праць Жидівської Істор.-Археогр. Комісії. За ред. І. Галанта. Кн. I. Збірник Істор.-Філол. Відділу ВУАН. К. 1928. № 73.

Східний Світ. (Восточний мир). Всеукраїн. Наукова Асоціація Сходознавства. Відпов. ред. Я. Ряпко. Х. 1928. № 2, 3—4.

Первісне Громадянство та його пережитки на Україні. Науковий щорічник за ред. К. Грушевської, керівниця кабінету Примітивної Культури ВУАН. Наук.-Дослід. Катедра Історії України. Коштом Упр. Наук. Уст. України за 1927. Вип. 1—3. К. 1928.

Історично-Географічний Збірник. Комісія для складання іст.-геогр. словника України. За ред. проф. Ол. Грушевського. Вип. 2. ВУАН. Істор.-Філол. Відд. № 46.

Науковий Збірник лєнінградського товариства дослідників укр. історії, письмен. та мови. За ред. акад. В. Перетца. УАН. Збірн. Іст.-Філол. Відд. К. 1928. № 74. Вип. I.

ГЕОГРАФІЯ ТА КРАЄЗНАВСТВО.

Різниченко, В. Канівські гори, їх будова, вік та походження. [Геологічна монографія]. Труды Укр. Наук.-Дослід. Геол. Інстит. К. ДВУ. 1928. Т. I з дод. 25 рис. Ст. 3—144.

Тутковський, П., акад. Кам'яні будівельні матеріали Київщини. Труды Фізик.-Матем. Відд. Т. I, вип. 6. К. 1925. Рец. Буцура, В. Вісник Природознавства. Природ. Сек. Харк. Наук. Т-ва Х. 1928. № 3—4. Ст. 215—216.

Чирвинський, В. Матеріали к геологич. Києва. Геолог. строение водораздела между овраг. Пуш. парка и Репях. ярм в связи с оползневими явлен. в Києве. Вісник Укр. Геол. Ком. К. 1928. 6. II. Ст. 213—219.

Тутківський, П., акад. Узбережжя ріки Уборти. Геол. і геомор. опис Укр. Ак. Н. Труды Фіз.-Матем. Відд. К. Вип. 4. 1925. Рец. Буцура, В. Вісник Природознавства. Природ. Сек. Харк. Наук. Тов. 1928. № 3—4. Ст. 222.

Тутківський, П., акад. Узбережжя ріки Жерева. Геолог. та геоморфолог. опис. ВУАН. Труды Фіз.-Матем. Відд. Т. I, вип. 9. К. 1925. Рец. Буцура, В. Вісник Природознавства. Природ. Сек. Харк. Наук. Т-ва. Х. 1928. № 3—4. Ст. 215.

Тутківський, П., акад. Передісторична природа Чернигівщини (Геолог. минуле Чернигівщини за четвертинного періоду). Чернигів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. Запис. Укр. Наук. Т-ва в Ки-

Прці Наукового Товариства на Донеччині в м. Луганському. Труды научного общества на Донбассе. 1928. № 1.

Записки Українського Бібліографічного Товариства в м. Одесі. Одеса. 1928. Ч. 1.

Записки Одеського Наук. при УАН Товариства. Секція Соціал.-Історична. За ред. М. Слабченка. Одеса. ДВУ. 1928. № 1.

Записки Київського Інституту Народ. Освіти. К. 1928. Кн. III.

Записки Ніжин. Інстит. Народ. Освіти та наук.-дослід. катедри історії культури та мови при Інст. За ред. М. Петровського. Ніжин. 1928. Кн. VIII.

Записки Харківського Інституту Народ. Освіти ім. О. О. Потебні. Х. 1928. Т. III.

Червоне Право. Двохт. орган НКЮ УСРР. Х. 1928. № 1—12.

Праці Комісії для вивчення історії захід.-рус. та українського права. Соціально-Економ. Відд. УАН. К. 1928. Збірник № 13 та 14. За ред. акад. М. Василенка. Вип. 4. Ст. 1—255. Вип. 5. Ст. 257—714.

Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України. За ред. проф. А. Кристера. ВУАН. Збірн. Соціально-Економ. Відд. К. 1928. № VIII, Вип. 2.

іві (тепер Іст. Сек. при УАН). ДВУ. К. 1928. Т. XXIII. Ст. 1—16.

Яворницький, Д. Дніпрові пороги. Альбом фотог. з геогр.-істор. нарисом. Х. ДВУ. 1928. 76 ст. 22 вел. ар.

Якуша, Я. Територія Дніпрових порогів. Геогр. нарис. Краєзнавство. Щоміс. орг. Укр. Ком. Краєзнавства. Х. 1928. № 2—3. Ст. 22—45.

Рудницький, С., проф. Вигаслі вулкани Українського Закарпаття. З додат. світлин і літер. справи. Вісник Природознавства. Природ. Сек. Харк. Наук. Т-ва. Х. 1928. Ч. I. Ст. 7—18 та ч. 2. Ст. 76—92.

Новицький, М. Зелений клин. (Приморщина). [X.]. Держ. Вид. Укр. 1928. 46+2 н. ст., з мапою.

Кільчаний, Л. Географічний атлас України. К. ДВУ. 1928. Рец. Дубняк, К. Комуніст. Щотижн. газ. ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 49. Ст. 4.

Турлей, Г. Геологічно-розвідкові роботи трестів на Україні та їхня ув'язка з робот. укр. геолог. наук. установ. Вісник Природознавства. Природозн. Сек. Харк. Наук. Т-ва. 1928. 8. 3—4. Ст. 133—140.

Десять років праці Укр. Геологічного Комітету. Вісник Укр. Відділу Геологіч. Комітету. К. 1928. 6. II. Ст. 5—20.

Дубняк, Н. Стап і завдання української географічної термінології.—Записки Укр. Наук.-Дослід. Інстит. Географії та Карто-

графії. Ред. проф. С. Рудницького. НКО. Упр. Наук. Уст. Х. 1928. Вип. I. Ст. 93—98.

Артюхов, А. С., проф. До питання про складання географічного словника Прилуцької округи. (Переклад з рос. К. Пейка). Бюлетень Прилуцького Окр. Музею. Прилуки. 1928. № 1. Ст. 26—27.

Синявський, А. Проф. В. Б. Антонович, як географ України. Записки Київ. Інст. Нар. Освіти. К. ІНО. 1928. Кн. III. Ст. 21—32.

Рудницький, С., проф. Завдання Українського Географіч. Інституту і його видавництва. Записки Укр. Наук.-Досл. Інстит. Геогр. та Картографії. Ред. проф. С. Рудницького. НКО. Упр. Наук. Уст. Х. 1928. Вип. I. Ст. 3—34.

Кістяковський, В., В. Нарис географії У. С. Р. Р. Держ. Вид-во України. К. 1928. 8 стереот. вид. 160 ст. з іл. і діагр., 2 пен. вкл. арк. з мапам.

Кревецький, І. Регіоналізм. Що досі зробили галицькі Українці на сім полі? Нова Зоря. 1928. Ч. 8.

Горський краєвед. Сборник программ по собиранію краєведческих материалов в национальных областях Северного Кавказа. Часть I. Ростов н-Д., Крайпиздат. 1928. 71 ст.

Пиксанов, Н. К. Областные культурные гнезда. Истор.-краевед. семинар. Госуд. изд-во. М.-Л. 1928. 148 ст. Рец. Ефремов, С. Література. Збірник I. К. [УАН] 1928. (Всеукр. Акад. Наук. Комісія повітнього укр. письменства. Збірник Іст.-Філол. відд. № 82). Ст. 258—262.

Філянський, М. та Рижено, Я. Полтавщина. Заг. ред. Криворотченка, М. Полтав. Держ. Музей. 1927. Рец. Шарлемань, М. Вісник Природознавства. Природ. Сек. Хар. Наук. т-ва 1928. № 1. Ст. 62.

Шалит, М. Колонія Ангальтських поселенців «Асканія Нова» 3—III—1828—р.—1-й Держ. Степовий Заповідник Чаплі. 1928 р. 15 малюнк.—Вісник Природознавства. Природ. Сек. Хар. Наук. тов. 1928. № 3—4. Ст. 157—170.

Сборник статей под ред. М. Н. Колодзько и Б. К. Фортунатова. Степной Заповедник Чапли—Асканія Нова. Гиз. 1928. Ст. 271. Рец. Шарлемань, М. Вісник Природознавства. Природ. Сек. Хар. наук. тов. 1928. № 3—4. Ст. 221.

Лісовий, П. Кубань. Нариси. Х. «Рух». 1928. 100 ст.

Глуздовський, В. На «Новій Україні». (Зелений Клиш). [Х.]. Книгоспілка. 1928. 94+2 нен. ст. з іл., 1 мапа.

Піддубний, Г. Буковина, її минуле й сучасне. (Суспільно-політ. нарис із мал. і мапою Буковини). [Х.]. ДВУ. 1928. 255 ст. Бібліографія: Список літератури про Буковину. Ст. 247—255.

Надольський, С. А. Наша столиця Харків. Мал. Я. Філянський... [Х.]. ДВУ. 1928. 76+2 нен. ст. з іл.

Найден, С. Історія розвінчаної столиці

(Чигирина). [Матеріяли]. Глобус. Двохтижн. ілюстр. унів. журн. К. 1928. № 2. Ст. 25—26.

Бразуль, С. Батурич. (Історично-геогр. нарис). Глобус. Двохтижн. ілюстр. унів. журнал. К. 1928. № 11. Ст. 168—170.

Істомін, М. Печерське та його старовина. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 144—152.

Щербина, В. «Преображенський скит» у Китаєві в його колишньому й сучасному стані. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 44—49.

Кревецький, І. Льокальна історія. Нова Зоря. Ч. 12. Наші княжі столиці і їх пам'ятки [Короткий попул. нарис минувшини захід.-укр. княжих городів]. Укр. Слово. Буенос-Айрес. 1928. Ч. 22.

Голубець, М. Перемисьль. [Популярне]. Новий Час. 1928. Ч. 10—20, 22(23) і окр. відб. Львів. 1928. Ст. 24.

Любарський, С. Село Шиховичі Грубешівського повіту на Холмщині. Духовний Сіач. 1928. Ч. 5. Ст. 55—59.

Любарський, С. Село Хворостина, Володавського повіту на Підляшшу. Духовний Сіач. Ч. 9. Ст. 112—115.

Любарський, С. Містечко Орховок, Володавського повіту на Холмщині. Духовний Сіач. Ч. 9. Ст. 112—115.

Любарський, С. Село Кульня, Білгородського повіту на Холмщині. Духовний Сіач. Варшава. 1928. Ч. 3. Ст. 33—35.

Филипчук, І. З історії села Ліпні Сяницького повіту [І. Положення і природа. Назва села. Початки колонізації Сяниччини. II. Власники Ліпні XV—XIX в. III. Селяне. Церква. IV. Побут в XIX в. Школа]. Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 85—116.

Чернявський, І. Історія Коломийських поштових марок. Коломия 1928. Ст. 47. Німец. переклад Е. В. (E. W.) Geschichte der Briefmarken von Pokutien. Ukrainische Briefmarken, sowie Briefmarken aus der Zeit der rumänischen Okkupationsherrschaft in Pokutien (Kolomyja). Auf Grund authentischer Dokumente, persönlicher Zufreichnungen u. Erinnerungen, verfasst von Iwan Czerniawskyj.—Коломия. 1928. Рец. Турин, Іван. Geschichte der Briefmarken von Pokutien.—Укр. Філателіст. Відень. 1928. Ч. 3—4. Ст. 67.

Шрамченко, С. Ще до історії коломийських поштових марок Укр. Філателіст. Ч. 6—7. Ст. 3.

Шрамченко, С. Марки української міської пошти в Любомлі на Волині 1918 р. Укр. Філателіст. Ч. 3—4. Ст. 2—3.

Шрамченко, С. Українські марки міста Березне на Волині.—Україн. Філателіст. 1928. Ч. 1—2. Ст. 2—3.

ЕКОНОМІКА. СТАТИСТИКА. КООПЕРАЦІЯ. ГРОМАДСЬКА АГРОНОМІЯ.

Наумов, Д. До питання про предмет теоретичної економіки. [Нарис]. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інстит. Марксизму. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 61—92.

Міхалевський, Ф. І. Політична економія. [Х.]. Пролетарий. 1928. 340 ст. з іл.

Губерман, С. Основні суперечності світової капіт. економіки. Більшовик України. Політ.-екоп. журнал. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 30—44 та № 5, ст. 83—93.

Дашковський, И. О закономірностях промислового розвитку. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. журнал. Изд-во «Хоз. Украины». Х. 1928, № 3. Ст. 42—59.

Синявський, А., проф. УСРР і Близький Схід в світлі геополітики. Проблема торговельних зв'язків. Східний Світ. (Восточний мир). Всюкр. Наук. Асоц. Сходознавства. Відп. ред. Я. Ряппо. Х. 1928. № 2. Ст. 59—78.

Айхенвальд, О. Радянська економіка. [З додат. матеріал. про Україну]. З передм. М. І. Бухаріна. Перекл. О. Байкаря. Х. Пролетарий. 1928. 384 ст. Бібліографія: ст. 379—380.

Айхенвальд, А. Міхалевський, Ф. І. Радянська економіка. Економіка й економіч. політика СРСР. Передм. М. І. Бухаріна. Перекл. О. Байкаря. Вид. Пролетарий. 1928.

Міхалевський, Ф. І. Політична економія. Вид. Пролетарий. 1928. 340 ст. Рец. Тун, Я. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. журнал. Изд-во Хоз. Украины. Х. 1928. № 1. Ст. 186—188.

Баранник, С. Соціалістичне нагромадження. [Х.]. ДВУ. 1928. 66+2 нен. ст.

Акуленко, В. Природа товарного голода. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. жур. Изд-во Хоз. Украины. Х. 1928. № 4. Ст. 33—52.

Віткуп, А. Умови рівноваги радянської господ. системи. (З приводу статей Є. Преображенського). (Продовження). Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Маркс. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 59—81.

Вопросы экономики. Вып. 2-й [Х.]. Гиз. Украины. 1928. 124+2 нен. ст. Науч.-исследоват. кафедра по экономике. Х.

Канторович, В. Шесть лет советского синдикатского движения. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. журн. Изд-во Хоз. Украины. Х. 1928. № 4. Ст. 89—101.

Введенський, В. Я. Проблема п'ятилетнего плана и роль республик и эконом. районов в ее разрешении. (Нарис). Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. журн. Изд-во Хоз. Украины. Х. 1928. № 3. Ст. 5—16.

О пятилетнем плане развития нар. хозяйства СССР. Дискусия в Ком. Акад. Изд. Ком. Ак. М. 1928.

128 ст. Рец. Коваль, Д. Комуніст. Щоден. газ. ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 130. Ст. 3.

Державні позики Радянського Союзу. Х. Агітсекретаріат НКФ УСРР. 1928. 48 ст. (Популяр. фінанс. б-ка № 2). Є і рос. мовою.

Тумановський, С., проф. Основні передумови й методи складання плану реорганізації сільськ. господарства. Український Агроном. Гром.-агрон. та проф. журн. агроп. сек. ВУК Проф. Спілки с.-г. та ліс. робіт. СРСР. Х. 1928. № 5—6. Ст. 14—21.

Подвинский, А. Капиталы в сельском хозяйстве до войны и их современный уровень. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. жур. Изд-во Хоз. Украины. Х. 1928. № 1. Ст. 136—150.

Качинський, В. Проблема обобществления крестьянского хозяйства. Укр. Экономист. Орган Экон. Совещ. УССР. Х. 1928. № 14 та 15.

Крижанівський, Ф. Радянське кооперативне законодавство. (Х.). ДВУ. 1928. 244+4 нен. ст. Додається бібліографія питання.

Целлариус, В. М. ВКП(б) и кооперация (Очерк развития кооперативной политики ВКП(б). Х. Книгосп. 1928. 384 ст.

Ландо, Л. Кооперативний кредит в системі кооперації. З передм. проф. П. Вишчанського. Золотоноша. Радянська Думка. 1928. 64 ст.

Токаревський, М. На нові рейки (про Цетрал. Музей коопер. союзів України). Кооперативно-Освітня Робота. Щомісяч. долаток до жур. Кооперативне Будівництво. ВУКС. Х. 1928. Кн. 9. Ст. 9—18.

Яхонтів, О. Генеральний план переселення СРСР та України. Український Землевпорядник. Гром.-профес. та наук. щомісячник Землевпорядної Секції ВУК профспілки с.-г. та ліс. робіт. Х. 1928. № 1. Ст. 31—38.

Естественные производительные силы СССР (Оборный очерков). Х. Укрсплан. 1928. 224 ст.+10 вкл. л. с карт. (Труды Госплана УССР. Матеріали к построению пятилетнего и генерального плана. Вып. V).

Стрелков, И. И. и Березов, В. На пороге второго десятилетия. Некоторые итоги и ближайшие перспективы хозяйства Украины. С предисл. В. Я. Чубаря. Х. Пролетарий. 1928. 70+2 нен. ст.

Минаев, С. Основные итоги народно-хозяйственного развития Украины за 1926—1927 год. Статистическое Обзорие. М. Ц. С. У. 1928. № 1. Ст. 3—10.

Мінаєв, С. Основні риси народного господарства в 1-ше півріччя 1927—28 р. Вісник Статистики України. Період. орган Центр. стат. Упр. УСРР. 1928. Х. Ч. 1. Ст. 3—10.

Буценно, А. Советское строительство на Украине. Х. Книгоспілка. 1928. 47 ст.

Буценно, О. Що дали Україні 10 років по Жовтні? Х. Юрид. вид. НКЮ. УСРР. 1928. 40 ст.

Волобуєв, М. До проблеми української економіки. (Перегляд економ. політики в минулому і в сучасності на Україні). Більшовик України. Політ.-економ. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 46—72 та № 3. Ст. 42—63.

Скрипник, М. З приводу економічної платформи націоналізму. Більшовик України. Політ. економ. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 6. Ст. 44—50.

Перчик, Л. Найновіша «теорія» радянської економіки. [Критичне обговорення статті Волобуєва: «До проблеми української економіки». Більш. Укр. 1928. № 2 і 3]. Більшовик України. Політ.-економ. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 6. Ст. 51—59.

Рывкін, С. Основные моменты, характеризующие хоз. обстан. на Украине. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. жур. Изд-во Хоз. Украины. Х. 1928. № 1. Ст. 5—18.

Кремянский, В., учен. агроном. Важнейшие проблемы сельск. хозяйства Сахаротреста на Украине. [Нарис]. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. жур. Изд-во Хоз. Украины. Х. 1928. № 4. Ст. 117—122.

Сергієв, В. Достижения радгоспів цукротресту порівнюючи з селянськими господарствами за останні (1921—1927) роки. Вісник Сільсько-Господарської Науки та Дослідної Справи. Наук. орган Наркомземсправ. Т. V. Х. № 1. 1928. Ст. 39—48.

Шліхтер, А. Сільське господарство України на порозі другого десятиріччя Жовтневої Революції. Вісник Сільсько-Господ. Науки та Дослідної Справи. Наук. орг. Наркомземсправ. Т. V. Х. 1928. № 1. Ст. 4—14.

Чугай, В., Поржезинський, В. Колективізація будівництва сільського господарства України на тлі економіки села. (На підставі матер. дослід. 17-ти районів України студен. Політех. звітку 1927 р.). Записки Полтавського Сільсько-Господ. Політех. Полтава. 1928. Т. II. Ст. 201—235.

Румянцев, В., проф. Спроба вивчити агрикультурну активність різних соціальних груп села. Записки Полтав. Сільсько-Госп. Політехнікуму. Полтава. 1928. Т. II. Ст. 291—307.

Румянцев, В., проф. Спроба вивчення агрикультурної активн. селянина-культурника і впливу досвідної станції на околиці села. Записки Полтав. Сільсько-Господ. Політ. Полтава. 1928. Т. II. Ст. 309—316.

Щадилів, О. Еволюція гром.-профес. агроном. руху на Україні. Український Агроном. Громад.-агроном. та проф. жур. агр. сек. ВУК Проф. Спілки с.-г. та ліс. робіт. СРСР. Х. 1928. № 1. Ст. 27—35. № 2. Ст. 50—61.

Танатар, М. Финансы коммунистического хозяйства Украины. [Нарис]. Хо-

зяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. жур. Изд-во «Хоз. Украины». Х. 1928. № 3. Ст. 125—135.

Фесенко, С. А. Эффективность сельскохозяйст. кредита на Украине. Х. Госплан УСРР. 1928. 72 ст. (Труды гос. план. комиссии УСРР).

Сліпанський, А. Кредит та його роль в розвитку сільського господарства України. Х. Вид. Радянський Селянин. 1928. 211 ст. Рец. Білаш, Т. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-эконом. журнал. Х. 1928. № 4. Ст. 173—174.

Попов, О., проф. Повоєнна динаміка зовнішнього обміну України та її сільське господарство. [Огляд]. Записки Київськ. Інстит. Народ. Освіти. Вид. К. ІНО. 1928. Кн. III. Ст. 93—106.

Альтерман, А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України. Перекл. І. Ширенка. Х. Радянський селянин. 1928. 44 ст.

Чернов, М. А. Хлебная торговля Украины. Опыт трех кампаний 1925/26—1927/28 гг. Х. Пролетарий. 1928. 118+8 неп. ст.

Грицай, П. Залізнична товаровиміна України з іншими районами Союзу за 1925—26 рік. Вісник Статистики України. Період. орг. Цент. Стат. Упр. УСРР. Х. 1928. II. Ст. 72—78.

Грицай, П. С. Транспорт та зв'язок України. Заг. ред. члена колегії ЦСУ М. Авдієнка. ЦСУ. Х. 1927. Рец. Г. Г. Укр. Економіст. Орг. Економ. Совещ. УССР. Х. 1928. № 1.

10 лет борьбы и достиж. на Юго-Зап. жел. дорогах. [Статті і матеріали]. Приложенне к № 14 Економ. Вестника. Киев. орг. окр. плана. К. 1928.

Зарудний, С. Українська кооперація на десяти роковини жовтневої революції 1917—1927 р. Істпарт. ЦК КП(б)У. та Всеукр. Жовтн. Ком. Х. 1928. 44 ст.

Дробот, В. Динаміка розвитку сільсько-господ. кооперації за останні три роки. Український Агроном. Гром.-агрон. та професійний жур. агр. сек. ВУК Проф. Спілки с.-г. роб. та ліс. робіт. СРСР. Х. 1928. № 4. Ст. 34—40.

Попов, Ф. Проблема посухи в степу УСРР і розселення. [Огляд заходів боротьби з посухами]. Більшовик України. Політ.-економ. жур. ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 12. Ст. 50—60.

Гульий, Н. Положение труда на Украине. Х. Вопросы Труда. 1928. 92 ст.

Отход на заработки сельского населения Украины в 1925—6 г. Х. Украинский Рабочий. 1928. 60 ст.

Дискусія об організації на Україні нового текстильного центра. Статті: Смирнов, Д. ниж. Василенко, Шуклин, А., Болотников, М., Укр. Економіст. Орг. Економич. Совещ. УССР. Х. 1928. № 8. Ст. 1—4.

Воблий, Н., проф. Украина должна иметь свой текстильный центр. Укр. Эко-

номист. Орг. Экон. Совещ. УССР. X. 1928. № 19.

Терпило, П. Про повківництво України та роллю с.-г. школи в його розвитку. Сільсько-Господарська Освіта. Орг. Наркомосвіти УСРР та ЦК ЛКСМУ. Вид. Радянський Селянин. X. 1928. № 4. Ст. 23—28.

Хорощанський, І. Беконна справа на Україні й постановка її в Данії. Українське Скотарство. Наук.-прак. жур. Вид. «Рад. Селянин». X. 1928. № 5. Ст. 20—27.

Хозяйственное и культурное строительство в Северо-Кавказском крае. (Материалы к докладу на III краев. съезде профсоюзов). Докладчик—пред. Краев. Испол. П. Богданов. Ростов на Дону. 1928. 43 ст.

Нанюков, И. О расслоении крестьянских хозяйств Кубани. Краснодар. 1928. 80 ст.

Бюллетень Оргкомитета 2-го краевого съезда по изучению производительных сил Северо-Кавказского края. Ростов на Дону. 1928. № 3. 4 ст.

Хозяйственное положение Донского округа Северо-Кавказского края. Ростов на Дону. Донская Плановая Коммиссия. 1928. 36 ст. (Обзор основных моментов конъюнктуры квартала и марта м-ца).

Вопросы экономики Донецкого бассейна. Хар. Инст. Нар. Хоз. Науч.-исслед. кафедра по экономике. Вып. I 1927 г. Вып. II 1928 г. Рец. Я. Т. Ежемес. экон. жур. Хозяйство Украины. X. 1928. № 3. Ст. 189—190.

Главаный, А. А. Некоторые сомнения по вопросу целесообразности и своеврем. строительства Волго-Доню-Азовской системы. [Критичний огляд]. Хозяйство Украины. Ежемес. полит.-экон. журнал. X. 1928. № 5. Ст. 110—126.

Альтгаузен. Кустарная промышленность Кузнецкого. Вісник Кустарно-Промис. Кредит. Кооперації України. X. 1928. Ч. 7. Ст. 45—6.

Адельгейм, А. Местная промышленность Конотоп. округа. Экономический Вестник. Орг. Киев. Окр. Плана. К. 1928. № 32.

Каплин, В. Кустарные промыслы и куст.-пром. кооперация Конотопщины. Экономический Вестник. Орг. Киев. Окр. Плана. К. 1928. № 33.

Экономика и хозяйство Конотопского округа. [Статті]: Бондарев, Кабан, С. Галин, Секавий, Лихоперст, Ю. Экономический Вестник. Орг. Киев. Окр. Плана. К. 1928. № 31. Ст. 3—5.

Чумаков, О. Цукрова промисловість Полтавської окр. за останні роки. Записки Полтав. Сільсько-Госп. Політехн. Полтава. 1928. Т. II. Ст. 277—290.

Бойченко. Гончарна промисловість Полтавщини. Вісник Кустарно-Пром. Кредитової Кооперації України. X. 1928. Ч. 2. Ст. 53—54.

На Днепрострое. [Статті В. Чубаря, С. Власенко, Аверина,

Кржижановского, Г. Бочарова, Я. Викторова, В. Сатова, Веселого, П. Жигалко, Серезникова. Теми: 1) Днепрострой — важнейш. шаг социал. строит.; 2) Содействие и помощь Днепров. строительству; 3) Днепрострой в оценке трудящихся; 4) У велик. строительства; 5) Земл. раб. на Днепрострое. Хозяйст. значение Днепр. гидроцентрали; 6) Что даст Днепрострой; 7) Вопросы труда на Днепрострое; 8) Испол. работ на Днепрострое].—Приложение к газ. «Украинский экономист». (Орган Эконо УССР). Ст. 1—6.

Синдикатская сеть Правобережья. (Текстильторг, Кожсиндикат, ВМС, ВМТС, Нефесиндикат, Госрыбсиндикат, Солесинд., Сахсыбт, Спичсиндикат, Бумсинд., Химсинд., Вакоп). Экономический Вестник. Орг. киев. окр. плана. К. 1928. № 114.

Экономика и хозяйство Белоцерковщины. [Статті]: Усач, Тищенко, Бованенко, Кучерявий, Гибчинський, Силенко, Вальковський, Настевич. Экономический Вестник Орг. Киев. окр. плана. К. 1928. № 92. Ст. 3—6.

Бондаренко. Кустарні промисли на Київщині. Вісник Куст.-Пром. Кред. Кооперації України. X. 1928. Ч. 7. Ст. 42—45.

Чернышев. Лозовий промисел на Київщині (За даними експед. обслідування). Вісник Куст.-Пром. Кредит. Кооперації України. X. 1928. Ч. 9. Ст. 40—44.

Экономика и хозяйство Коростенского округа. [Статті]: Голишев, Гудков, Гречина, Жулинский, Хасин, Козырев, Сабадаш. Экономический Вестник. Орг. киев. окр. плана. К. 1928. № 49. Ст. 3—6.

Экономика и хозяйство Волынского округа. [Статті]: Тернопольченко, Павшук, Зафран. Приложение к № 122 Экономического Вестника. Орг. киев. окр. плана. К. 1928.

Барис. Деревообробна промисловість на Волині. Вісник Куст.-Пром. Кредит. Кооперації України. X. 1928. Ч. 3. Ст. 40—42.

Савенко. Десять років лісовпорядження на Волині. Український Лісовод. Гром.-проф. та наук. помісячний лісової сек. ВУК. профспілки с.-г. та ліс. робіт. СРСР. X. 1928. № 4. Ст. 13—19.

Хозяйство и экономика Шепетовского округа. [Статті]: Турецкий, Молдован, Гейнгерд, Маклер, Улицкий, Килиминский, Лозевич, Басс, Маловажний. Экономический Вестник. Орг. киев. окр. плана. К. 1928. № 76. Ст. 2—6.

Экономика и хозяйство Бердичевского округа. [Статті]: Василенко, Пироцкий, Скоров, Л-н, Кордун, Маклаков. Экономический Вестник. Орг. киев. окр. плана. К. 1928. № 65.

Экономика и статистика Проскуровщины. Ежемес. изд. проскур. окр. плана и окрестбюро. 1928. № 4—5

(янів.—февр.) та № 6—7 (март—апр.). [Економічно-статистичні матеріали].

Воловник. Жіночий вишивальний промисел у с. Зозові на Поділлі. Вісник Кустарно-Промисл. Кредитової Кооперації України. X. 1928. Ч. 2. Ст. 55—56.

Геринович, В., д-р. Кам'яничина. Населення й його економічна діяльність. К.-П. окр. Краєзнавчий Комітет. 1927. Част. друга. 168 ст. Рец. Неселовський, О. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 162—166.

Левицький, М. Західня Україна. (Короткий економ.-політичний огляд). X. Пролетарій. 1928. 94+2 нен. ст.

Шимонович І. Галичина. Економ.-статистична розвідка. Наук.-Дослідча Катедра С.-Г. Економії. X. ДВУ. 1928. 174 ст. Рец. Дубняк, К. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. жур. X. ДВУ. 1928. № 5—6. Ст. 264. Рец. Чернявський. Зоря. Літер.-научний та політ.-гром. іл. жур. Дніпропетровськ. Вид. Звезда та Зірка. 1928. № 5. Ст. 30—31.

Бензя, П. Земельні справи на Західній Україні. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. IV. Ст. 147—154.

Левицький, М. Аграрно-селянське питання на Західній Україні. Більшовик України. Політ.-економ. жур. ЦК КП(б)У. X. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 29—41.

Мандзюк, І. Заборонені сторінки «Статистического описания Киевской губернии» І. І. Фундуклея. За Сто Літ. Матеріали з громадського і літературного життя України. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 107—109.

Мінаєв, С. Наслідки вселюдного перепису 1926 р. на Україні. Населення України. Миський житловий фонд. X. 1928. 4 нен.+92 ст. (Попул. б-ка ЦСУ УСРР № 10).

Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926. Націон. і віковий склад, рідна мова та письменність населення. X. 1928. XXIV+2 нен.+210 ст. (Центр. Стат. Упр. УСРР. Статистика України № 124. Серія І. Т. V. Вип. 2).

Корчан-Чепурківський, Ю. Природний рух людності УСРР у 1927 році. Вісник Статистики України. Період. орг. Центр. Стат. Упр. УСРР. X. 1928. Ч. I. Ст. 74—83.

Кон'юнктура народного господарства УСРР. Січень 28 р. лютий, берез., пірвіччя 27/28 р. квітень, травень, червень № 1/91, 2/93, 3/99, 4/102, 5/104, 6/106. Статистична Хроніка. Кон'юнктурне бюро ЦСУ УСРР.

Крамер, С. Пензова промисловість України 1926—27. Вісник Статистики України. Період. орг. Центр. Статист. Упр. УСРР. X. 1928. II. Ст. 46—56.

Соколовський, К. Торговельні обіги України 1926—1927 року. Вісник Статистики України. Період. орг. Центр. Стат. Упр. УСРР. X. 1928. II. Ст. 79—84.

Філіпов, М. Державний апарат України по 20-ти відсотковому скороченні. Вісник Статистики України. Період. орган Центр. Статист. Упр. УСРР. X. 1928. II. Ст. 65—71.

Статистика праці за 1927 р. Статистична Хроніка. Держ. Статистика УСРР. Відділу статист. праці Центр. Стат. Упр. X. 1928. № 43—47.

Буянов, М. Число безробітних на Україні. Вісник статистики України. Період. орг. Центр. Стат. Упр. УСРР. X. 1928. II. Ст. 57—64.

Ренітар, І. Динамика вкладів та соціальний склад вкладчиків ощадних кас України. Вісник Статистики України. Період. орг. Центр. Стат. Упр. УСРР. X. 1928. ч. I. Ст. 70—73.

Сігал, Б. Приватний дисконт на Україні. Вісник Статистики України. Періодичний орган Центрального Статистичного Управління. УСРР. X. 1928. Ч. I. Ст. 64—69.

Сігал, Б. Приватний капітал в народному господарстві України... Вісник Статистики України. Період. орган Центрального Статист. Управління УСРР. X. 1928. II. Ст. 35—45.

Статистика Полтавщини в нових її межах. Полтав. окр. статистич. бюро. Полтава. 1928. № 12—16:

1) Кон'юнктура економіки Полтавщини (№ 12—13). 2) Робота закладів ценової промисловості Полтавщини за 1926—27 і за 1925—26 рр. (№ 13 і № 16). 3) Ціни на робочу силу, найм. с.-г. реманент та оренду землі 1927 р. (№ 15). 4) Торгов. мережа 1926—27 р. (№ 15).

Кубанский статистический сборник за 1924—1926 г.г. (В 2 томах) Т. I. Краснодар. Окр. исполн. комитет 1927. Т. I (таблицы) XIII, 456 ст.

Обзор конъюнктуры народного хозяйства Кубанского Округа в 1926—27 году. Краснодар. 1928. 74 ст.

Основные показатели конъюнктуры народного хозяйства Кубанского округа за первый квартал 1927—28 года (октябрь—декабрь 1927 г.). Краснодар 1928. 47 ст.

Конъюнктурный обзор по Черноморскому округу. Новороссийск. Черноморская окружная плановая комиссия 1928. За первый квартал 1927—28 года (октябрь, ноябрь, декабрь 1927 г.) 16 ст.

Конъюнктурный обзор по Черноморскому округу за второй квартал 1927—1928 года. Новороссийская черноморская окружная плановая комиссия. 1928. 23 ст.

ІСТОРІЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ.

Смолічев, П. Скарби палеолітичної доби (Кремінне начиння, сховане в кістці мамута з Мізинськ. палеол. станції). Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві (тепер Іст. Сек. при УАН). К. ДВУ. 1928. Т. XXIII. Ст. 36—41.

Козловська, В. Неоліт та трип. знахідки на Чернігівщині. Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. «Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві» (тепер Іст. Сек. при УАН). ДВУ. К. 1928. Т. XXIII. Ст. 42—61.

Локтшев, С. А. Среднедонские курганные погребения бронз. эпохи с оригинальной бытовой индустрией северокавказского и средиземномор. влияния. (По данным археол. раскопок на Луганщине с 1919—1927 гг.). Праці Наук. Товариства на Донеччині в м. Луганському. (Труды науч. общества на Донбасе). Вид. Наук. Товариства. 1928. № 1. Ст. 5—15.

Шугаєвський, В. Мідяний змієвик Черніг. Музею—півторання золоті «Чернігівської гривни». Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві (тепер Іст. Сек. при УАН). ДВУ. К. 1928. Т. XXIII. Ст. 224—234.

Дложевський, С. Про археологічні розкопки в Ольбії у 1924—1926 рр. Східний Світ. (Восточный мир). Всеукр. Наук. Асоц. Сходознавства. Відпов. ред. Я. Ряппо. 1928. № 3—4. Ст. 289—295.

Потапов, О. Дяки речі Салтівської культури з Кубанщини в музеї Грузії. Східний Світ. (Восточный мир). Всеукр. Наук. Асоц. Сходознавства. Відпов. ред. Я. Ряппо. Х. 1928. № 3—4. Ст. 295—307.

Пучков, С. Місто минулого. (До 100-річного ювілею розкопів Херсонеса Таврійського 1827—1927). Знання. Двохт. ілюст. наук.-попул. жур. Орг. Політосв. Наркомосу. Х. ДВУ. 1928. № 13. Ст. 20—21.

Терлецкий, В. (Terlecki, Wladyslaw). Monetę Bosforu Cymeryjskiego po Reskuporidach. Zapiski Numizmatyczne. Львів. 1928.

Гінтерс, В. (Günthers, Waldemar). Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland. Берлін. 1928.

Козловська, В. Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фатівиз на Чернігівщині [палеонт. мист.]. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльн. УАН. К. 1928. І. Ст. 44—52.

Макаренко, М. проф. Ніжинська фібула. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності. УАН. К. 1928. І. Ст. 31—43.

Клименко, П., проф. Золота фібула з Дебальцева. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності. УАН. К. 1928. І. Ст. 26—30.

Шугаєвський, В. Що таке «канак»? Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності. УАН. К. 1928. І. Ст. 61—71.

Макаренко, М. Борзенські емалі й старі емалі України взагалі. Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві (тепер Іст. Сек. при УАН). ДВУ. К. 1928. Т. XXIII. Ст. 80—100.

Дроздов, В. Датоване культове срібло ХVІІ в. в Чернігівськ. Держ. Музеї. Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві. (тепер Іст. Сек. при УАН). Т. XXIII. Х. ДВУ. 1928. Ст. 325—346.

Пилипенко, Б. Нові печери (Чернігівські). Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльності УАН. К. 1928. І. Ст. 103—132.

Пйотровський, Й. (Pietrowski, Józef). Rzekome posagi Swiatowida w powiecie Rohatyńskim. Kurjer Literacko-Naukowy. Краків. 1928. ч. 24.

Данилевич, В., проф. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний Музей І. Н. О. Записки Київ. Інст. Нар. Освітн. К. ІНО. 1928. Кн. III. Ст. 7—20.

Заклинський, Р. З історії Всеукр. Істор. Музею ім. Т. Шевченка [Нотатка]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. III. Ст. 173—178.

С—т. Останні придбання Всеукр. Істор. Музею ім. Шевченка. Пролетарська Правда. Щоден. газ. К. Окркому КП(б)У. К. 1928. № 15. Ст. 3.

Ткачівський, С. Київський Музей Революції. Всесвіт. Тиж. журнал. Х. 1928. № 9. Ст. 11.

Риженко, Я. Полтавський Державний Музей. [Нарис]. Знання. Двохт. ілюст. наук.-попул. журнал. Орг. Політосв. Наркомосу. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 23—24.

Збірник присвячений 35-річчю музею. (Полтав. держ. ім. В. Г. Короленка). Історія музею і склад його відділів. Під ред. **В. Бендерського.** 382 ілюст. та 8 табл. Вид. Полт. Держ. музею ім. В. Короленка. 1928.

Рудинський, М. Археологічні збірки Полтавського Держав. Музею. Полтава. 1928. Ст. 36.

Мельник-Антонович, Н. До археологічної статистики степової Полтавщини. Ювілейний Збірник на пошану акад.

М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорок роковин науков. діяльн. УАН. К. 1928. I. Ст. 57—60.

Незабутній. Наша давнина. (Музей Слобідської України в м. Харкові). [Нарис]. Селянка України. Двохт. жур. цент. відд. робіт. і селянок КП(б)У. X. 1928. № 9. Ст. 10—11.

Музей Слобідської України ім. Г. С. Сковороди. Бюлетень № 2—3. X. 1926—1927. 82 ст. Рец. Якимович, С. Етнограф. Вісник. За ред. ак. А. Лободи та В. Петрова. УАН. Етногр. Ком. К. 1928. Кн. 6 Ст. 117.

Беляєв, П. Дніпропетрівський Музей. [Нарис]. Знання. Двохт. Ілюст. наук. попул. жур. Орг. Політосвіту Наркомосу. X. ДВУ. 1928. № 13. Ст. 18—19.

Коротке звідомлення про діяльність миколаївського істор.-археол. музею за 1927 рік. Миколаїв. Микол. істор.-археол. музей. 1928. 16 ст.

Лист., Д. Музей Української Культури. (В Одесі). Всесвіт. Журнал тиж. X. 1928. № 1. Ст. 7.

Музей ім. Лазаревського О. М. на Конотопщині. Вісті, Щоден. газ. X. 1928. № 96. Ст. 2.

Брухнальський, В. (Bruchnalski, Wilhelm). Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich ustawy, przywileje i rzeczy dziejów jego dotyczącej. Львів. 1928. Ст. 748.

Возняк, М. Ювілей заведення ім. Оссолинських. Діло. 1928. Ч. 117. [Автор. підчеркує вагу цього заведення для розвитку укр. науки в Галичині].

Миколюк, А. Переїздний музей на селі. 1927, 132 ст. Рец. Іваницький. Пролет. Правда. Щоден. газ. К. Окркому КП(б)У. К. 1928. № 145.

Щербанівський, В. (Šterbakivsky, Vadym). Die vorgeschichtl.-archäologischen Forschungen in der Ukraine nach dem Weltkrieg. Mitteilungen des Ukr. Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1928. Heft. 2. Ст. 21—34. [Огляд передістор. археол. дослідів на Україні після світової війни].

Грушевський, М., акад. Техніка і умілість палеолітич. доби в нахідках Мізинського селища. Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. Залис. Укр. Наук. Т-ва в Києві. (Тепер Іст. Сек. при УАН). К. ДВУ. 1928, т. XXIII. Ст. 17—35.

Данилевський. Нариси з історії техніки. [Розвиток техніки, промислов. та сільськ. господ. з первісного до останнього часу].—Одеса. ДВУ. 1928. 273 ст.

Menghin, von Oswald, Prof. für Urgeschichte an der Universität in Wien. Die ethnische Stellung der ostbandkeramischen Kulturen Tocharer und Hettiter.

Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наук. діяльн. ВУАН. К. 1928. I. Ст. 3—25.

Niederle, Lubor, prof. (Praha). Slovanska Záhnsnice. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорок роковин наук. діяльн. ВУАН. К. 1928. I. Ст. 53—56.

Щепкин, В. Мініатюра в рускомъ искусствѣ дотатарского періода. Slavia. Прага. 1928. f. VI. Зош. IV. Ст. 742—757.

Дложевський, С., проф. Територія Південної України що до її звязку зі стародавнім малоазійським культур. комплексом Ольбیا та Мілет. Східний Світ (Восточний Мир). Всеук. Наук. Асоц. Сходознав. Ред. Я. Ряппо. X. 1928. № 2. Ст. 166—170.

Січинський, В. Брама в Мілеті і фасад катедри у Володимирі Волинському. [Порівняння з історією архітектури]. Україна. Наук. двохм. українознав. Під ред. акад. М. Грушевського. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 24—26.

Моргилевський, І. Спасо-преобр. собор у Чернігові за пов. дослідями. Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. Зап. Укр. Наук. Т-ва у Києві (тепер Іст. Сек. при УАН). К. ДВУ. 1928. Т. XXIII. Ст. 169—183.

Огієнко, І. Люблинські написи 1418 р. Елпіс, Варшава. 1928. Ст. 65—72. [Про фрески в св.-Троїцьк. костелі у Люблині].

Макаренко, М. Старогородська «божниця» та її малювання. Зб. «Чернігів» і окремо. К. ДВУ. 1928. 22 ст. з іл. + 1 вкл. арк. з іл.

Свенціцький, І. Іконопись Галицької України. XV—XVI в. Львів. 1928. Ст. 100+34 (117 ілюст. форм. 4°). Накл. Укр. Над. Музею.

Ернст, Ф. «Мазепин будинок» у Чернігові (до культ. взаємин України з Москвою в кінці XVII ст.). Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. К. ДВУ. 1928. Ст. 347—367.

Свенціцький, І. Давні килими Галичини. Нова Хата. Львів. 1928. Ч. 5. Ст. 1—2.

Сімзен-Сичевський, О. Давні київські фотографії та їхні знімки старого Києва. Ювілейн. Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 359—403.

Іволгів, В. Старий Харків. Всесвіт. Тиж. жур. X. 1928. № 13, ст. 5—7. № 14, ст. 14—16. № 15, ст. 14—15. № 16, ст. 12—13.

Голубець, М. Архітектура старого Львова. Світ. Львів. 1928. Ч. 7. Ст. 7—9. Ч. 8, ст. 7—9.

Слива, В. До архітектури Полтави. Всесвіт. Тиж. жур. X. 1928. № 8. Ст. 18—19.

Січинський, В. Будівництво м. Потілича. Відб. з Зал. Наук. Тов. ім. Шевченка т. CXLVII (147). Львів. 1928. Ст. 30+XII табл. [Минувшина м. Потілича та мистецтво в будові його церков: св. Духа на Підгір'ю, Троїцької й Різдва Богородиці, готичких веж і житлового будівництва].

Вітенко, А. Церква в м. Межириччі, на

Волині. Духовний Сіач. Кременець. 1928. Ч. 19. Ст. 230—232.

Зуммер, В. М. Рисунки М. В. Гоголя в Музеї Слобідської України. Х. 1928. Ст. 8. Окремі відбитки з Виолетена Музею Слоб. України ім. Г. С. Сковороди. № 4—5 за 1927—28 рік.

Таранушенко, С., проф. До питання про ранні акварельні портрети Т. Шевченка. Ювілейний Збірник на пошану М. С. Грушевського з нагоди шістьдесяти річниця життя та сорок роковин наук. діяльн. УАН. К. 1928. I. Ст. 98—102.

Михайлів, Ю. Григорій Дядченко (1869—1921). [Характ. його мистецтва]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 89—98.

Б—ль, Трутовський К. О. (35 років з дня смерті 17/III 1893—17/III 1928). [Побут і природа України в малюнках К. О. Трутовського]. Всесвіт. Тиж. жур. № 12. Ст. 6—7.

Вороний, М. Олександр Архипенко. [Характер, мистец. творчості]. Глобус. Двохтиж. ілюстр. універс. жур. К. 1928. № 7. Ст. 123—124.

Конкурс проєктів пам'ятника Шевченка. Всесвіт. Тиж. журнал. К. 1928. № 3. Ст. 12.

Вороний, М. Всеукр. мистецька виставка малярства. [Нарис]. Глобус. Двохтиж. ілюстр. універс. журн. К. 1928. № 5. Ст. 71. Продовження. [Графіка, скульптура] № 6. Ст. 91—92.

Ернст, Ф. На всеукраїнській художній виставці. Пролетар. Правда. Щоден. газ. К. Окрімому КП(б)У. К. 1928. № 53.

ФІЛОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ТЕАТР. МУЗИКА.

Маслов, С. Етюди з історії стародруків. XI—XII. К. ВУАН. 1928. Ст. 52 з іл.

Огієнко, І. (Ogiienko, I.). Wzory pism cyrylickich X—XVII w.w. 2 вид. Варшава. 1928. [56 табл. з написами грецькими й слов'янськими (глаголицею й кирилицею)].

Грунський, М. Київські листки та Фрейзіпгенські уривки. [Дослідження у поєднанні з критик. висновків нім. лінгв. Ед. Сіверса]. Записки Істор.-Філолог. Відд. За ред. акад. А. Кримського. УАН. 1928. Кн. XVI. Ст. 7—25. Є відбитка. До тексту додано факсимільні знімки листів.

Розов, В. Українські грамоти. Т. I. XIV в. і перша половина XV в. К. УАН. 1928. 4+76+VIII ст. (Істор. Філолог. Відд. Укр. Акад. Наук. Збірник № 63. Постійна Комісія Історії Укр. Мови. Пам'ятки і студії з істор. укр. мови, вип. I).

Дем'янчук, В. Морфологія укр. грамот XIV-го і першої половини XV-го віку. Записки Істор. Філолог. Відд. За ред. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 73—109. Є відбитка окр.

Гординський, Я., д-р (Львів). Рукописний ірмонологіс 1695 р. з ілюстр. Гр. Залеського. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди шість-

Холостенко, Є. Образотворче мистецтво за 10 років. Всеукр. виставка «10 років Жовтня» в Києві. [Спроба марксистського підходу до образотворч. мистецтва]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. VI. Ст. 163—170.

Рклицький, С. Бібліографія Київської Софії за роки революції (1917—1927). К. Автор. 1928. 14+2 пен. ст.

Павленко, М. Музей мистецтва УАН (у Києві). Всесвіт. Тиж. журнал. Х. 1928. № 5. Ст. 13.

Кричевський, В. Г. Архітектура доби. [Нарис]. Червоний Шлях. Гром.-політ. та літер.-наук. журнал. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 103—114.

Січинський, В. Конспект історії всевітнього мистецтва. Част. перша—до Ренесанса. На правах рукопису—2 вип. вид. з альбомом «Стилі», що містить XX табл. з 283 рисунками. В тексті 74 рис. й 6 мал. В-во Сіач. Прага. 1928 (літограф.). Ст. 352. [Серед інших розділів дані з українознавства: 1) Грецьке мистецтво на Україні. 2) Магом. мистецтво на Україні. 3) Укр. мистецтво старокнязівської доби (X—XIII ст.). 4) Укр. мистецтво XIV—XV ст.).

Січинський, В. Стилі. В-тво Сіач. (Прага, 1928), ст. XX (табл.). [Між іншими дані такі розділи з українознавства: 1) Греція на Україні. 2) Магометанське мистецтво—мавританськ. стиль на Україні (Крим). 3) Україна (віз.-романська доба). 4) Україна (доба готики і ренесанса). 5) Українське бароко. 6) Укр. доєврейне будівництво).

дес. річниця життя та сорок роковин наук. діяльн. УАН. К. 1928. I. Ст. 72—83.

Гладкий, П. Говірка села Блиставиці Гостомського району на Київщині. Український Діалектологічний Збірник. Кн. I. К. УАН. 1928. (Іст.-Філ. Відд. Укр. Акад. Наук. Збірник № 64. Праці Діалектологічної Комісії). Ст. 93—141.

Ганцов, В. Діалектичні межі на Чернігівщині. Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розв., матер. Під ред. акад. М. Грушевського. Запис. Укр. Наук. Тов. в Києві (тепер Іст. Сек. при УАН) Т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 262—280.

Виноградський, Ю. До діалектології Задесення. Говірка м. Сосниці та деякі відомості про говірки сусідніх районів. Український Діалектологічний Збірник. Кн. I. К. УАН. 1928. (Іст.-Філ. Відд. Укр. Акад. Наук. Збірник № 64. Праці Діалект. Комісії). Ст. 143—169.

Кобилянський, Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. Укр. Діалектологічний Збірник. Кн. I. К. УАН. 1928. (Іст.-Філолог. Відд. Укр. Акад. Наук. Збірник № 64. Праці Діалект. Ком.). Ст. 1—92.

Баранніков, О. Про діалект циган Артемівської округи. Науковий Збірник Ленінград. Т-ва. Дослідників Укр. Історії, Письмен. та Мови. I. К. УАН. 1928. (Укр.

Акад. Наук. Збірник Іст.-Філолог. Відд. № 74). Ст. 53—61.

Укр. Діалектологічний Збірник. Кн. І. К. УАН. 1928. IV+180 ст. (Іст.-Філолог. Відд. Укр. Акад. Наук. Збірник № 64. Праці Діалектологічної Комісії під головував. А. Кримського). [Статті подаються окремо].

Миколаско, Я. По терміни. Враження й спостереження. Укр. Акад. Наук. Вісник Інституту Укр. Наук. Мови. К. 1928. Відд.: З народн. уст. Вип. I. Ст. 73—79.

Лер-Сплавінський, Т. (Lehr Spławinski, Tadeusz). Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedziny językowej. Краків. 1928. Відб. з „Przegląd-u Współczesn-ogo“, ч. 70.

Іваницький, В. Жидівська мова у Г. С. Сковороди. Збірник Праць Жидівської Іст.-Археограф. Ком. За ред. І. Галанта. Збірник Іст.-Філолог. Відд. № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. I. Ст. 98—104.

Булаховський, Л., проф. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов. Фонетика праслов'янської мови. Х. 1927. 84 ст. Рец. Іллінський, Г., проф. Записки Істор.-Філолог. Відділу Укр. Акад. Наук. За ред. ак. А. Кримського. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 293—295.

Дурново, Н. (Durnov, N.). Der Schwund von Endvokalen im Russischen. Zeitschrift für slavische Philologie. Band V. Heft 1—2. Leipzig. 1928. Ст. 17—36.

Булаховський, Л. А. (Bulachovskij, L. A.). De l'homonymie dans les langues Slaves. Revue des Etudes Slaves, t. 8, fasc. 1—2. Paris. 1928. Ст. 68—80.

Булаховський, Л. Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу. Збірник Центральних Державних Курсів Українознавства. Х. 1928. Ст. 25—31.

Томсон, А. (Thomson, A.). Die Nominativendung der bestimmten Adjektiva und lautlich Verwandtes in den slavischen Sprachen. Zeitschrift für slavische Philologie. Bd. V, Heft 1—2. Leipzig 1928. Ст. 110—124.

Тимченко, Є. Акузатив в українській мові (з укр. складні). К. УАН. 1928. 4+100+2 пен. стор. (Укр. Акад. Наук. Збірник Іст.-Філ. Від. № 67).

Курило, О. До питання про умови розвитку дисимілятивного акання. Записки Істор.-Філолог. Відд. За ред. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 48—72.

Курило, О. Спроба пояснити процес змін о, е в нових закритих складах у південній групі україн. діалектів. (З мапою Поділля). К. УАН. 1928. 2 пен.+88+1 вкл. арк. з мапою (Іст.-Філолог. Від. Всеукр. Акад. Наук. Збірник № 80. Постійна Комісія Історії Української Мови за гол. в. акад. А. Кримського, вип. 2).

Шаровольський, І. В., проф. Прийдучий час на -му. Записки Істор.-Філолог. Відд. Кн. XIII—XVI. Ст. 284—293. Рец. Чи румунського походження форми прийдучого на -му? Дем'ячук, В. Записки Істор.-Філолог. Відд. Укр. Акад. Наук.

За ред. акад. А. Кримського. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 313—317.

Троян, І. Дещо про фонеми української мови і вимову. Збірник Центральних Держ. Курсів Українознавства. Х. 1928. Ст. 70—75.

Смеречинський, С. Куди йде українська мова (До питання про предикативний номінатив та «предикат» інструменталь в україн. мові). [Розвідка]. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літ.-наук. журн. Х. ДВУ. 1928. № 5—6. Ст. 172—189.

Матвієнко, О. Інструменталь чинности при пасивних дієприкметниках. Збірник Центр. Держ. Курсів Українозн. Х. 1928. Ст. 51—69.

Левченко, М. Про споріднення між формами множини: «тьї люди», «тої люди» і «тії люди». Записки Іст.-Філолог. Відділу За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 291—2.

Фасмер, М. (Vasmer, M.). Etymologisches. Zeitschrift für slavische Philologie. Bd. V, Heft 1—2. Leipzig. 1928. Ст. 152

Перегінєць, М. Характер синтаксичних зв'язків та синтаксичні форми. Збірник Центр. Держ. Курсів Українознавства. Х. 1928. Ст. 42—50.

Сулима, М. Про Шевченкову мову. Зоря. Літер.-наук. та політ.-гром. ілюстр. жур. Дніпропетровськ. В-во «Звезда» та «Зірка». 1928. № 3. Ст. 15—18.

Лепченко, Я. До початків національної наукової мови. Пам'яті М. О. Максимовича.—Укр. Ак. Наук. Вісник Інст. Укр. Наук. Мови. К. 1928. Вип. I. Ст. 37—39.

Український правопис [Проект]. Х. ДВУ. 1928. 100 ст.

Російсько-український словник. Т. III. О-П. Редактори: **В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський,** Гол. ред. **С. Єфремов.** В. Пий. Поле-Пячешне. К. ДВУ. 1928. 2 пен.+337—654+2 ст. (Укр. Акад. Наук. Комісія для складання Словника Укр. Живої Мови).

Холодний, Г. До історії організації термінологічної справи на Україні. Укр. Акад. Наук. Вісник Інст. Укр. Наук. Мови. К. 1928. Вип. I. Ст. 9—20.

Семенів, М. М. Термінологічна праця в Одесі в рр. 1925—1928. Записки Укр. Бібліограф. Т-ва в Одесі. Укр. Бібліограф. Т-во в м. Одесі. 1928. Ч. I. Ст. 50—51.

Українська правнича термінологія (наші зауваження). Ред. Червоне Право. Двохт. орг. НКЮ. УСРР. Х. 1928. № 8. Ст. 414—418.

Полонський, Х. Словник природничої термінології (Проект). Х. ДВУ. 1928. VIII+262+2 пен. ст. (Укр. Акад. Наук. Інст. Укр. Наук. Мови. Природ. Від. Матеріали до укр. термінології та поменклатури. Т. XI).

Шелудько, І. та Садовський, Т. Словник технічної термінології (Загальний) (Проект). Зредагував технічний відділ Інст. Укр. Наук. Мови УАН. [Х.] ДВУ. 1928. 588 ст. (Укр. Ак. Наук. Інст. Укр.

Наук. Мови. Природ. Від. Матер. до укр. термінолог. та номенклатури. Т. X.).

Шелудько, І. Словник технічної термінології. Електротехніка. [Проект]. Зредагувала електротехн. секція Ін-ту Укр. Наук. Мови. X. ДВУ. 1928. XVI+248 ст. (Укр. Акад. Наук. Ін-т Укр. Наук. Мови. Тех. Від. Матеріали до укр. термін. та номенклатури. Т. XIII).

Зенкевич, С. Словник хемічної номенклатури. Неорганічна хемія. Уклад. С. Зенкевич. З доруч. Всеукр. наради в справі усталення укр. хем. номенк. (8—9 жовтня 1927 р.). X. ДВУ. 1928. 50+2 ноп. ст.

Горецький, П. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування. (Проект). Зредагувала Педаг.-Психол. Секція Соц.-Економ. Від. X. ДВУ. 1928. 100+2 ноп. ст. (Укр. Акад. Наук. Ін-т Укр. Наук. Мови. Матер. до укр. терм. та номенк. Т. XIII).

Лоханько, Ф. Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва. (Проект). Ухвалила Технолог. Сек. Тех. Від. Ін-ту Укр. Наук. Мови. УАН. X. ДВУ. 1928. VIII+2 ноп.+104 ст. (Укр. Акад. Наук. Ін-т Укр. Наук. Мови. Матер. до укр. техн. терм. та номенк. Т. XIV).

Осипів, М. Лексично-синтаксичні зауваження до мови вчителів. X. газ. Народний учитель. 1928. 60+4 ноп. ст.

Наконечний, М. Українська мова. Програма-конспект. X. Рух. 1928. 240 ст.

Ларин, Б., проф. Мовний побут міста [Нарис]. Червоний Шлях. Гром. політ. і літер.-наук. жур. X. ДВУ. 1928. № 5—6. Ст. 190—198.

Гладкий, М. Наша газетна мова. Проблема газетної мови. Лексика. Синтакс. Фразеологія. Суть популярного викладу. Стилістика, як праця газетяра-журналіста. X. ДВУ. 1928. 174 ст.

Синявський, О. Н., проф. Потебня, як дослідник української мови. Записки Харків. Ін-ту Н. О. ім. О. О. Потебні. X. 1928. Т. III. Ст. 14—18.

Багалій, Д., акад. Погляди О. О. Потебні на роллю нацмови в утворенні культури. Записки. Харків. Ін-ту Н. О. ім. О. О. Потебні. X. 1928. Т. III. Ст. 5—6.

Булаховський, Л. А., проф. Соціальна природа мови. Радянська Освіта. Гром. педагогіч. місячник. Орг. Наркомосвіти УСРР. X. ДВУ. № I. Ст. 47—56.

Тимченко, Є., проф. Язикознавство. [Бібліог. огляд за 1927]. Україна. Наук. двохм. українозн. Під ред. ак. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 128—134.

Кримський, А., акад. Що зроблено на Україні в царині історично-філологічних наук за десятиліття 1917—1927 р.р.?, Коротка замітка. Записки Іст.-Філол. Від. За ред. ак. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 273—280.

Дем'янчук, В. Бібліографічний огляд укр. діалектології за рр. 1914—1927. Український Діалектологічний Збірник. Кн. I. К. УАН. 1928. (Іст.-Філолог. Від.

Укр. Акад. Наук.. Збірник № 64. Праці Діалектологічної Комісії). Ст. 171—180.

Огієнко, І., проф. Оповідання ченця Хороброго про письменна слов'янські. (Іст.-літ. студія). [Частина нової праці автора: «Історія церк.-слов. мови. Т. II. Повстання азбуки й літер. мови у слов'ян»]. Записки Іст.-Філолог. Відд. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 26—47.

Грунський, М., проф. Форма та композиція «Слова о полку Ігоревім». Записки Іст.-Філолог. Відд. Під гол. ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 1—24.

Коструба, П. О. Слово про Ігорів похід. [Вступ, прозовий перекл. та пояснення]. Львів. 1928. Ст. 60.

Богуславський, С. Україно-руські пам'ятки XI—XVIII в.в. про князів Бориса та Гліба. (Розвідка й тексти). Київ. ВУАН. 1928. XXXIV+206+11 ст.

Коструба, Т. Ще до генези форми українських дум. [Наводить місця з початкового літопису, які промовляють б на його думку за існування героїчних пісень в тім часі]. Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 194—196.

Штепа, К. Проблеми античного релігійного синкретизму в зв'язку з мотивами староукр. легендарної творчості. (З приводу книги Reitzenstein-Schäder'a, „Studien zum antiken Synkretismus aus Iran und Griechenland“, Leipzig Teubner. 1926. 355 ст.).—Первісне громадянство та його пережитки на Україні. Наук. щорічн. за ред. К. Грушевської, керівниці Кабінету Прим. Культурн. ВУАН. Наук.-Дос. Катедра Іст. Укр. К. 1928. Вип. 1—3. Ст. 114—127.

Брікнер, О. (Brückner, Alexander). Rusko-polski rekoris, ч. 1510. [Обговорює переклад „Александри“ Ленарта з Боньчи з руської мови].—Slavia. Прага. 1928. VII. зом. I. Ст. 1—14.

Сенгалевич, Ф. «Псалтир толкований». [Матеріали]. Записки Істор.-Філолог. Від. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 202—211.

Назаревський, О. До студій над давньою українською повістю. Записки Істор.-Філолог. Відд. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 25—34.

Фетисов, І. Петро Скарга та Тарас Земка. Науковий Збірник Ленінгр. Т-ва Дослідників Україн. Історії, Письменства та Мови. I. К. УАН. 1928. (Укр. Акад. Наук. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 74). Ст. 46—50.

Резанов, В. Драма Українська. I. Старовинний театр український. Вип. V-й. Драматизовані легенди агіографічні. К. УАН. 1928. 294+2 ноп. ст. (Укр. Акад. Наук. Збірник Істор. Філ. Від. № 7-д).

Рулін, П. Рання українська драма. [Стаття і ред. драм.]. Літературна 6-ка. Книгоспілка. Рец. Марковський, М. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 156—163.

Возняк, М. Козацтво під Хотиним 1621 р. в сучасній поезії [Між іншим порівняє автор «Piesn (w) Wołoszech o Chosimiu zlozona A. 1620», з відповідними місцями «Віршів» Саковича; автором тієї пісні на думку автора мав бути Українець]. Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 141—172.

Адріанова-Перетц, В. До історії пародії на Україні в XVIII віці («Служба пивортзам», 1740 року). Записки Іст.-Філол. Від. За ред. ак. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 35—40.

Панкевич, І. Подкарпатурська записка студентських віршів із 1751 року. [Аналіз мови]. Подкарпатская Русь. Ужгород. 1928. Ч. 3. Ст. 39—46.

Панькевич, І. Еще о подкарпатурськой записке студентских віршів із 1751 року. [Доповнення]. Подкарп. Русь. Ч. 4. С. 77.

Д. Ц. Святий Димитрій Ростовський. Його життя і письменницька діяльність. Духовний Січч. Кременець. 1928. Ч. 16. Ст. 192—195. Ч. 17. Ст. 204—208.

Гаазе, Фелікс (Haase Felix). Die kulturgeschichtliche Bedeutung des ukrainischen Philosophen Grigorij Skoworoda.—Jahrbücher für Kultur u. Geschichte der Slaven. Вратислава. 1928. Т. IV. Зом. I. Ст. 21—42.

Мірчук, І. Петро Лодій та його переклад «Elementa Philosophiae», Баумейстера. Берлін. 1928. Відбитка із «Записок Наук. Інституту в Берліні». Ст. 20.

Айзеншток, І. Котляревщина. Українські Пропілеї. Т. I. X. ДВУ. 1928. Ст. 9—121.

Гречишко, С. З історії української інтелігенції. [Котляревський, І. П.—нарис.]. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. журнал. X. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 118—136.

Перетц, В. До історії тексту «Наталки Полтавки». І. П. Котляревського. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (Всеукр. Акад. Наук. Комісія новітнього укр. письменства. Збірник Іст.-Філол. Від. № 82). Ст. 114—119.

Гнатюк, В. Падура, Рилеев і декабристи. [Критич. стаття. Відмова впливу Падури на Рилеева]. Записки Істор.-Філол. Від. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 113—128.

Сиповський, В. Україна в російському письменстві. Част. I. (1801—1850 pp.). К. УАН. 1928. 2 нен.+458+2 нен. ст. (Укр. Акад. Наук. Збірник Істор.-Філолог. Відділу, № 58).

Сиповський, В. Україна в російському письменстві. Част. I. (1801—1850 pp.). К. Ред. Филипович. П. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (Всеукр. Акад. Наук. Комісія Новітнього укр. Письмен. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Ст. 254—258.

Берман, Я. З. «Одеський Вѣстник». Матеріали до історичного нарису.—Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Писмен. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матеріали та замітки. Ст. 209—221.

Берман, Я. До столітніх роковин заснування газети «Одеський Вѣстник» (1827—1927). Матеріали для історичного нарису. К. [Держ. пуб. 6-ка в Одесі]. 1928. 16 ст. (Труди Держ. пуб. 6-ки в Одесі).

Рябінін - Скляревський, О. Українські мотиви в поемі О. С. Пушкіна «Полтава». (Кілька дискусійних уваг до століт. роковин поеми). Україна. Двохм. наук. жур. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 34—56.

Тарнавський, В. Два листи Г. Ф. Квітки до А. О. Кравецького. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Ком. Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матер. та замітки. Ст. 119—123.

Єфремов, С., акад. Максимович в історії української самосвідомості. Записки Істор.-Філолог. Відд. За редак. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 1—5.

Лозієв, П. Знадоба до життя М. О. Максимовича. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Писмен. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матер. та замітки. Ст. 126—130. Коротенька передмова та тексти атестату і ювілейна адреса Максимовичеві від. Имп. Об. Ис. и Др. Р. при М. Ун. 30 серпня 1871 р.

Лященко, А. Лист М. О. Максимовича до Х. М. Глинки з 1849 р. Україна. Наук. двохм. українозн. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 94.

Петров, В. Листування М. О. Максимовича та Н. М. Языкова (Роки 1829—1846). Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новіт. Укр. Писм. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матеріали та замітки. Ст. 131—144.

Абрамов, І. С. «Зелений шум» М. О. Максимовича та Н. А. Некрасова. Науковий Збірник Ленінгр. Т-ва Дослідників Укр. Історії, Письменства та Мови. І. К. УАН. 1928. (УАН. Збірник Іст.-Філ. Від. № 74). Ст. 51—52.

Шевченко, Річник І-й. X. ДВУ. 1928. 2 нен.+288+4 нен. ст.

Гнатюк, В. Попередник Шевченкових «Гайдамаків». (Нотатка з приводу століття Zamki Kapniowskiego. Гоцинського). Червоний Шлях. Гром.-політ. і літ.-наук. журнал. X. ДВУ. № 3. Ст. 62—71.

Лернер, Н. Я. П. де-Бальмен, друг Т. Г. Шевченка. Каторга і Ссылка. М. 1928. № 2. Ст. 76—81. [Я. П. Бальменові Т. Шевченко присвятив свій вірш «Кавказ» (І тебе загнали, мій друже єдиний, мій Якове злюбий). Убитий на Кавказі 1845 р. Ілюстр. твори Т. Шевченка «Сон», «Гамалія», «Гайдамаки». Автор статті подає біогр. відомості].

Айзеншток, І. Академічний Шевченко. [Уваги]. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літ.-наук. жур. X. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 110—117.

Балей, С., д-р. З психології творчості Шевченка. (Львів, 1916). Рец. Лур'є. Чер-

воний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. жур. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 141—144.

Шелудько, Д. Впливи Шевченка на Любена Каравелова. Записки Істор.-Філолог. Відд. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 129—148.

Майфет, Г. Т. Шевченко в французькій інтерпретації. [Нотатка]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. III. Ст. 169—173.

Шевелєв, Б. Т. Г. Шевченко на Чернігівщині р. 1859. З світлинною малюнка Т. Г. Шевченка. [Матеріали з страви канцел. Черниг. губер.]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. III. Ст. 123—126.

Хоменко, Є. Шевченко на Прилуччині. Прилука. [Прилучський окр. музей]. 1928. 48+2 нен. вкл. арк. з ілюстр.

З приводу Шевченкових роковин. [Шевченків формуляр (з військової служби). Лист кнївськ. губ. Фонду. Клея до III відділу. Лист війс. мін. до коман. окр. Оренб. Корп. Наказ війс. мініс. начальн. окр. Орен. Кор. Лист кнїв. ген.-губ. кн. Васильченкова до нач. III відділу. Легенди про ножи в Шевченковій могилі]. Документи.

Житецький, І. «Описная экспедиция» Аральського моря і Шевченко (1848—1849 рр.). [Матеріали]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 58—61.

Пронін, І. В. в гостях у друга Т. Г. Шевченка. [Спогади. Ускової Над. І. про Т. Г. Шевченка, лист його та світлина його малюнк.]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. III. Ст. 117—123.

Літвінова, Е. Дідусь Тарас [Спогади Ускової Н. І. про Т. Шевченка в час перебування його в Новопетрів. фортеці]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. кн. III. Ст. 111—116.

Чаговец, В. А. У могилы Т. Г. Шевченка (Историческое повествование). К. [Аватор]. 1928. 54 ст. з іл. +5 пен.

Макарушка, О. др. Початки нового українського письменства в Галичині. [Нарис]. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 41—46.

Омельченко, Г. Яків Герасимович Кухаренко, Наказний Отаман Війська Чорноморського. Твори. І повне ілюстр. вид. під ред. Г. В. Омельченка. Прага. 1928. Ст. 7—17.

Д-ський, В. Я. Г. Кухаренко, як літературний діяч. [Характеристика]. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. жур. Х. ДВУ. 1928. № 5—6. Ст. 107—128.

Тулуб, О. «Мальований стовб» байка Л. Глібова. (Згадка). Література. Збірник. І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Ком. Новітнього Укр. Письмен. Збірник Іст.-Філол. Відд. № 82). Матер. та замітки. Ст. 152. Згадка про те, що байку Глібова «Мальован. стовб» присвячено Кулішеві.

Ямпольський, І. До історії «Малоросійських рассказов» П. Куліша. Література.

Збірник. І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філол. Відд. № 82). Матеріали та замітки. Ст. 144—149.

Петров, В. «Чорна Рада», як роман соціальний. Література. Збірник. І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письмен. Збірник Істор.-Філол. Відд. № 82). Ст. 29—38.

Кирилюк, Є. До історії другого видання «Досвіток». [П. Куліша]. Література. Збірник. І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Ком. Новітнього Укр. Письм. Збірник Іст.-Філол. Відд. № 82). Матер. та замітки. Ст. 149—151.

Ямпольський, І. Невідома повість П. О. Куліша. [Розвідка]. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літ.-наук. жур. Х. ДВУ. 1928. № 5—6. Ст. 97—106.

Ямпольський, І. Замітки про Куліша. [Матеріали]. Записки Істор.-Філолог. Відділу. За ред. ак. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 224—241.

Шевелів, Б. Звільнення П. О. Куліша з підданства Росії. [До біографіч. відомостей]. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 126—134.

Шевелів, Б. Метрики П. О. Куліша і Ганни Барвінок. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. ак. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 91.

Куліш, Пантелеймон. Збірник праць Комісії для Видав. Пам'ятникові Новітнього Письменства. За ред. акад. Єфремова, С. та Дорошкевича, Ол. К. УАН. 1928. 200 ст. Рец. Якубовський, Ф. Критика. Жур. марксистської критики та бібліографії. За ред. М. Скрипника... Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 179—181.

Сікиринський, О. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902—1911 рр. Одеса. [Одес. Наук. при УАН. Т-во]. 1928. 64 ст. Одес. Наук. при УАН. Т-во. Сек. Іст.-Філологічна. № 3). Рец. Копержинський, К. Україна. 1928. Кн. 4, с. 144—145.

Анатоль Свидницький у Миргороді. (Із згадок його учнів). Література. Збірник. І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філол. Відд. № 82). Матеріали та замітки. Ст. 152—158. Надруковано спогади Зубковського І. А. та Богаєвського, А.

Філь, Ю. До біографії А. Свидницького (за архів. матеріалами). Записки Іст.-Філол. Відд. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 241—253.

Філь, Ю. А. Свидницький та його літературні сусіди. (Про спільні мотиви в творах Свидницького «Люборацькі», Лотоцького «Воспоминання» і Пом'яловського «Очерки буре»). Записки Іст.-Філол. Відділу. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 189—199.

Грушевський, С., Г. Рукописний збірник віршів В. Чайченка (Б. Д. Грінченка). [Грінченко передав цей рукопис Т. Зінківському]. Праці Наук. Т-ва на

Донецчини в м. Луганському. (Труди наук. о-ва на Донбасі). 1928. № 1. Ст. 63—69.

Рклицький, М. В. Із спогадів про Павла Граба та його добу. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письмен. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матер. та замітки. Ст. 196—208.

Айзеншток, І. Поетична творчість О. Манжури. (До 35-річчя смерті). Плуг. Літер.-художній місячник. Спілки сел. письменників. Х. ДВУ. 1928. № 5—6. Ст. 70—79.

Герасименко, В., проф. Заборонені українські рукописи 80-х років XIX ст. Записки Укр. Бібліографічного Т-ва в Одесі. Укр. Бібліог. Т-во в Одесі. 1928. Ч. I. Ст. 30—33.

Білий, В. Українська література і царська цензура. (З архівних матеріалів). Записки Іст.-Філолог. Від. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 263—279.

Данилів, В. Українська переробка М. К. Садовського драми А. Ф. Пісемського «Горька судбина» та її цензурні наслідки. Науковий Збірник Ленінград. Т-ва Дослідників Укр. Історії, Письменства та Мови. І. К. УАН. 1928. (УАН. Збірник Іст.-Філ. Від. № 74). Ст. 76—80.

Хращевський, М. Матеріали до біографії Д. Марковича. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Пис. Збірник. Іст.-Філ. Від. № 82). Матеріали та замітки. Ст. 171—187.

Рудинська, Є. Листи Василя Горленка до Паласа Мирного 1833—1905 (з фотог. знімками). К. УАН. 1928. IV+104+2 нен. ст.+6 нен. вкл. арк. (УАН. Збірник Іст.-Філ. Від. № 60. Музей укр. діячів науки та мистецтва).

Єфремов, С. З рукописної спадщини П. Мирного.—Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82. Ст. 38—53.

Коваленко-Коломацький, Г. Дніпрова Чайка. (Спогади). Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. жур. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 93—98.

Герасименко, В. Фельетонний вірш В. Самійленка. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матер. та замітки. Ст. 194—196. Корот. вступ і текст недрук. віршу Самійленка «Фармакологія».

Єфремов, С. З спогадів про Ів. Франка та з його листування. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матеріали та заміт. Ст. 158—171.

Тулуб, Ол. Невідомий твір Лесі Українки—«Пізно». Література. Збірник І. К. УАН. 1928. (ВУАН. Ком. Новітнього Письменства. Збірник Іст.-Філолог. Від. № 82). Матер. та замітки. Ст. 187—188. [Коротенька передмова і текст опов. «Пізно»].

Одарченко, П. Нові матеріали до творчості Лесі Українки. («Росіє», рукописний альбом поезій Л. Українки). Записки Ніжин. Інст. Нар. Осв. та Наук.-Дослід. Катедри Історії Культури й Мови при Інст. За ред. М. Петровського. Ніжин. 1928. Кн. VIII. Ст. 159—174.

Одарченко, П. Нові недруковані поезії Лесі Українки. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. II. Ст. 154—156.

Одарченко, П. Недрукований твір Лесі Українки «Прощання». Література. Збірник І. К. УАН. 1928. ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82. Матеріали та замітки. Ст. 189—194. [Коротенький вступ і текст діалогу «Прощання»].

Шамрай, А. Творчість Коцюбинського в літературному оточенні. Критика. Журнал марксист. критики та бібліографії. За ред. М. Скрипника. Х. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 57—81.

Чубський, П. До питання про джерела II частини «Рата Morgana» М. М. Коцюбинського. (До характеристик «студійної методи»). Записки Іст.-Філолог. Від. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 149—167.

Савченко, Ю. «На камені». (До аналізу імпресіоністичного стилю М. Коцюбинського). Критика. Журнал марксист. критики та бібліографії. За ред. М. Скрипника... Х. ДВУ. 1928. Кн. 4. Ст. 81—91.

Лебідь, А. Дорогою шукання. Нотатки. (До літер. розвитку творчості Коцюбинського). З світліною. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. V. Ст. 81—94.

Козуб, С. Новий документ до літературно-організаційних заходів Михайла Коцюбинського. [Матеріали]. Глобус. Двохт. ілюст. універ. журнал. К. 1928. № 7. Ст. 119—122.

Листи М. П. Старицького до М. М. Коцюбинського. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 87—89.

Ралів, М. Чотири листи М. Коцюбинського. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 106—109.

Шевелів, Б. М. Коцюбинський і «департамент поліції». До біографії М. Коцюбинського. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. IV. Ст. 136—146.

Козуб, С. Рід Михайла Коцюбинського і його дитячий вік. [Відомості та матеріали]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 70—87. Є відбітка.

Любинський, М. М. Коцюбинський у лікарні. Згадка. [Нотатка]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. V. Ст. 166—170.

Ілюченко, Г. М. Коцюбинський у Житомирі. (Сторінка з життя Коцюбинського). З передмовою і за ред. проф. Е. О. Непадкєвича. Житомир. Волин. секція наук. робітників. 1928. 48 стр. з іл.+1 нен. вкл. арк.

Айзеншток, І. М., Горький та М. Коцю-

- бинський. Спомини, листи. Упорядкував І. Айзеншток. Х. ДВУ. 1928. 60+4 нен. ст.
- Карачевська, Л.** Ювілейна виставка М. Коцюбинського. Провідник складала Л. Карачевська. Чернігів. (Черн. Держ. Музей). 1928. 18 ст.+3 нен. вкл. арк.
- Горецький, О. М.** Михайло Коцюбинський. Бібліографія за 10 років. (1917—1927). Склад О. М. Горецький... З попереднім словом... проф. К. О. Копержинського. Одеса. [Одес. Цент. Наук. Б-ка]. 1928. 20+4 нен. ст. (Праці Одес. Цент. Наук. Б-ки). Т. П. Виц. І.
- Филипович, П. В. М.** Отроковський. (З нагоди 10-х роковин смерті). Література. Збірник І. К. УАН. 1928. ВУАН. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82). Матеріяли та замітки. Ст. 222—227. [Короткі відомості про В. М. Отроковського та бібліогр. його творів].
- Пеленський, Є. З.** дослідів над творчістю Осипа Маковоя [І. Дотеперішні досліді. П. Спроба характеристик]. Літ.-Наук. Вістник. Кн. VI. Ст. 142—147.
- Тихий, Ф.** Духнович, як поет духовних віршів. Подкарпат. Русь. Ч. 4. Ст. 67—70.
- Агій, Ф. А.** Духнович, поет. Учитель. Ужгород. 1928. IX. Ч. 4. Ст. 123—24.
- Филипович, П. О.** Кобилянська в літературному оточенні. (Розвідка). Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. II. Ст. 105—120.
- Марковський, М.** Творчість О. Кобилянської в освітленні сучасної критики. [Критич. огляд]. Україна. Наук. двохм. українознав. Під ред. ак. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 163—167.
- Луців, Л. О.** Кобилянська і Ф. Ніцше. Літ.-Наук. Вістник. Кн. IV. Ст. 335—346.
- Ізотов, І.** До характеристик творчості О. Кобилянської. Червоний Шлях. Пром.-політ. і літ.-наук. жур. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 80—92.
- Гасвський, С.** Літературна діяльність Ольги Кобилянської. [Літературно-критичний огляд]. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 25—33.
- Вергановська, О.** Дещо про Ольгу Кобилянську. [Спроба оцінки її письменницької праці]. Літ.-Наук. Вістник. Кн. I. Ст. 43—51.
- Гриневичева, К.** Ольга Кобилянська. Літ.-Наук. Вістник. 1928. Кн. I. Ст. 41—42. [Привіт з приводу її 40-ніх письменницьких роковин].
- Лукинович, Д.** Моя знайомість з Ольгою Кобилянською. [Характер. родинного середовища та кола приятелів письменниці з часу її молодості]. Літ.-Науков. Вістник. Кн. I. Ст. 52—57.
- Юринець, В.** Павло Тичина. Спроба критичної аналізи. Х. Книгоспілка. 1928. 116 ст.+1 нен. вкл. арк. з портр.
- Драй-Хмара, М.** Нові матеріяли до життєпису Василя Чумака. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. III. Ст. 140—146.
- Самусь, М.** Троє. Василь Чумак. Андрій Заливний. Гнат Михайличенко. Критико-біографічні нариси. Х. Книгоспілка. 1928. 54+2 нен. ст.
- Майфет, Г. О.** Досвітній. (Риси до літ-портрету): [Нарис характеристики Досвітнього, автора соціального роману «Хто». Книгоспілка. 1927]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. III. Ст. 127—139.
- Річицький, А.** Володимир Винниченко в літературі й політиці. Збірка статей. Х. ДВУ. 1928. 78+2 нен. ст.
- Зеров, М.** «Сонячна машина», як літературний твір. [Літерат.-критична стаття]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. VI. Ст. 115—130.
- Музичка, А.** Марко Черемшина. (Іван Семанюк). Х. ДВУ. 1928. 280 ст.
- Ланіза, І.** Ленін в українській художній літературі. Гарт. Літ.-худ. та критичний журн. ВУСНП. Х. 1928. № 6. Ст. 81—89.
- Кримський, Аг.** Розвідки, статті та замітки. К. УАН. 1928. 408 ст. (Укр. Акад. Наук. Збірник. Іст.-Філ. Від. № 57).
- Література.** За ред. акад. С. Єфремова, М. Зерова, П. Филиповича. Збірник 1-й. К. ВУАН. 1928. 262+2 нен. ст. Всеукр. Акад. Наук. Комісія Новітнього Укр. Письмен. Збірник Іст.-Філ. Від. № 82.
- Коряк, В.** Українська література. (Питання марксистської літературознавства). Х. Заочний пед. ВУЗ (!). 1928. 72 ст.
- Коряк, В.** Українська література. Конспект. Х. ДВУ. 1928. 224 ст. Додатки: Програма з історії укр. літератури на факульт. соц. виховання ХІНО та програма семінару на цьому факультеті.
- Щупак, С.** Українська марксистська критика. [Історичний огляд укр. маркс. критики, характеристика критиків і оцінка сучасн. стану критики]. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. VI. Ст. 101—114.
- Майфет, Б.** Аналіза детективної новели (Гео Шкурупій. Провокатор. «Життя і Революція». 1927. № 9. Ст. 229—236). Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 66—72.
- Скрипник, М.** Наша літературна дійсність. Х. ДВУ. 1928. 56 ст. (Б-ка «Вільшовик України», № 5).
- Вознесенський, А. (Voznesenskij, A.)** Die Methodologie der russischen Literaturforschung in den Jahren 1910—1925. II Teil. Zeitschrift für slavische Philologie. Band V. Heft 1—2. Leipzig. 1928. Ст. 175—199. [Продовження огляду російської, української й білоруської літератури з 1910—1925 рр. присвяченого проблемі форми й змісту, поезиці, історії літератури та загальним бібліографічним оглядам].
- Нові українські письменники за 1927 рік. Бібліографічний покажчик. [Бібліографічний покажчик складає Виставочно-Консультаційний Відділ Всеукар. Б-ки України—Балига, Д. А., Нозель, Н. Г., Ципкина, Р. Н. Життя і Ре-

волюція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. VI. Ст. 201—207.

Филипович, П. Українське літературознавство за 10 років революції. Література. Збірник І. К. УАН. 1928. Всеук. Акад. Наук. Комісія Новітнього Укр. Письменства. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 82. Ст. 5—28.

Копержинський, К. Українське літературознавство і критика. [Бібліографіч. огляд за 1927 р.]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 110—123.

Державин, В. Нові книжки за кордоном. [Бібліограф. покажчик]. Критика. Журнал марксист. критики та бібліографії. За ред. М. Скрипника... Х. ДВУ. 1928. № 5. Ст. 192—199.

Тулуб, Ол. Матеріали до «Словника псевдонімів українських письменників». Записки Іст.-Філолог. Відділу. За ред. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 223—254.

Комаров, Б. Матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів. Записки Українського Бібліограф. Т-ва в Одесі. Укр. Бібліограф. Т-во в м. Одесі. 1928. Ч. I. Ст. 5—16.

Копержинський, К. Театр на Чернігівщині (1750—1830). Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. «Запис. Наук. Т-ва в Києві» (тепер Іст. Сек. при УАН). Т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 402—430.

Шевченко, І. Десять років Українського театру. Будівництво Радянської України. Збірник. Вип. II. Господарче та культурне будівництво. Х. ДВУ. 1928. Ст. 120—130.

Суслов, О. Марко Лукич Кропивницький. (Спогади). Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 61—70.

Боцяновський, В. До історії українського театру в Петербурзі за 90-х років

XIX в. (Спогади). Науковий Збірник Ленінградського Т-ва Дослідників Укр. Історії Письменства та Мови. І. К. УАН. 1928. Укр. Акад. Наук. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 74. Ст. 62—75.

Слабченко, Т. З листування М. Кропивницького. Одес. Наук. при УАН Т-во. Сек. Іст.-Філ. № 2. Одеса. ДВУ. 1927. 90 ст. Рец. Рулін, П. Червоний Шлях. Гром. політ. і літ.-наук. жур. Х. ДВУ. 1928. Ст. 162—164. Копержинський, К. Україна. 1928. Кн. 4. Ст. 142—144.

Кропивницький, М. Спогади. (Мемуари). З вступними увагами Вороного Миколи. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. IV, ст. 80—98 та кн. V, ст. 65—80.

Скрипник, М. О. Стан і перспективи української кінематографії. (Нарис). Шлях Освіти. Путь Просвещения. Педагогічний журнал. Х. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 1—14.

Десять років української музичної культури. Будівництво Радянської України. Збірник Вип. II. Господарче та культурне будівництво. Х. ДВУ. 1928. Ст. 142—152.

Державний Музично-Драматичний Інститут ім. Лисенка. 1903—1918—1928. К. [Держ. Муз.-Драм. Ін-т ім. Лисенка]. 1928. 54 ст. з іл.+2 нен. +18 вкл. ар. с портретом.

Возняк, М. До життя й діяльності Миколи Лисенка. Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. V. Ст. 133—145.

Полфіоров, Я. Музичні силуети. Микола Лисенко (1842—1912). [Характеристика творчості]. Червоний шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. журнал. Х. ДВУ. 1928. № 5—6. Ст. 210—221.

Полферов, Я., проф. Н. В. Лисенко (1842—1912). Красное Слово. Литер.-худож. журнал ВУСПП. ГИЗУ. Х. 1928. № 5. Ст. 154—156.

Юрмас, Я. Хорове мистецтво та місце його в музичній культурі України. (Розвідка). Життя і Революція. Місячник. К. ДВУ. 1928. Кн. II. Ст. 157—163.

ЕТНОГРАФІЯ І ФОЛЬКЛОР —

Відділ цей друкується в річнику: «Первісно Громадянство».

ІСТОРІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО. АРХЕОГРАФІЯ ТА АРХІВІЗНАВСТВО. МЕМУАРИ. ІСТОРІЧНА ГЕОГРАФІЯ ТА ІНШІ ДОПОМІЧНІ НАУКИ.

Варнеке, Б., проф. (Одеса). Легенди про походження Скитів. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 133—135.

Бернут, Л., проф. Етноди з джерелознавства середньої історії. Період утворення й консолідації національних держав на романо-германському Заході. Збірник Іст.-Філол. Відд. УАН. № 69. К. 1928. Мапа. 4 ст. зніmkів з рукописів. 144 ст.

Бруцкус, Ю. Д. Письмо хозарского Еврея от X века. Новые материалы по истории Южной России времен Игоря. Берлин. 1924. 46 ст. Рец. Грушевський, Михайло, акад. Україна. Наук. двохмис. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 132.

Кінець легенди про шапку Мономаха. Нова Зоря. 1928 Ч. 16. (Зреферування статті В. Залозецького з

„Stilhistorische Untersuchung der Monomachkappe“. Зап. Укр. Наук. Інст. в Берліні. Т. I.

Петрунь, Ф., проф. Ханські ярлики на Українській Землі. Східний Світ. (Восточний Мир). Всеукр. Наук. Асоц. Східно-жовтства. За ред. Я. Ряппо. X. 1298. № 2. Ст. 170—188.

Шаш, А. Архивъ привилегированного города Мукачева 1376—1850. (Справочная книга по истории, материаламъ и устройству старого городского архива съ приложениемъ воспроизведенныхъ дарственныхъ грамотъ, печатей и городскихъ плахъ на четырехъ таблицахъ). Мукачово. 1928. 8°. Ст. 160.

Bibliografja polskich druków lwowskich XVI—XVIII wieku (wstęp nar. Rudolf Kotula). Львів. 1928. Ст. VII + 142 + 2.

Перфецький, Є. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоса. (Аналіза оповідання про Кня, Щеса й Хорива та оповідання про Рюрика, Синеуса і Трувора в складі зводу 1100 р.). Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 31—83.

Вайнштейн, О., проф. Тенденційність флорентійських хропістів в освітленні Гельфівського перевороту 1267 р. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 457—464.

Петровський, М. Псевдо-Діаріуш Самійла Зорки. Записки Іст.-Філолог. Відділу. За ред. акад. М. Грушевського та проф. Ол. Грушевського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 161—204.

Яковлев, А., проф. (Прага). «Статті Богдана Хмельницького» в редакції 1659 року. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 179—194.

Щербина, В. До питання про статті Богдана Хмельницького. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 195—204.

Федоров, С. Переяславський договір 1654 г. і Донские статті 1671 года. Вольное Казачество. Прага. 1928. Ч. 13. Ст. 12—13. Ч. 14. Ст. 11—13.

Петровський, М., проф. З легенд Хмельниччини. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. 1928. К. I. Ст. 176—178.

Крип'якевич, І. Непубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр. Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 173—189. [13 листів, виписаних з архіву Архіву Мін. Закор. Справ і Юст. в Москві і Бібліот. Імператорських, Універс. та Замойських у Варшаві].

Грушевська, Ол. Гетьманські універсали м. Києва. Історично-Географ. Збірник. Вид. Ком. для складання Істор.-Географ. Словника України. За ред. проф. Ол. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філ. Відд. ВУАН. № 46. в. Вип. 2-й. Ст. 23—34.

Грушевський, Ол., проф. Універсали та грамоти лівобережним ратункам у XVII в. Ювілейний Збірник на пошану

акад. М. С. Грушевського, УАН. К. 1928. I. Ст. 217—224.

Андрусак, М. До питання про авторство Літопису Самовидця. Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 189—194.

Akta grodzkie i ziemskie. Z archiwum t. z. Bernardyńskiego we Lwowie w dalszym ciągu wydawnictwa fundacji Al. hr. Stadnickiego ogłaszane przez Towarzystwo Naukowe we Lwowie. T. XXIII. Lada sejmikowe Wiszeńskie, Lwowskie i t. d. 1731—1772. Wydał Antoni Prochaska. Львів. 1928. 4°. С. XXI + 3 + 682.

Горбань, М. Два листи лейденського студента Українця 1763 року. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 241—244.

Клепатський, П., проф. Листування Олександра Андрієвича Безбородька з своїм батьком, як історичне джерело. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 280—285.

Возняк, М. З 1848 р. (Жмуток настроїв і фактів із рукописного матеріалу). Діло. 1928. Ч. 84.

Францев, В. А. (Francev, V. A.) [видавець: Korespondence Pavla Josefa Šafařika. Vzájemné dopisy P. J. Šafařika s ruskými učenými (1825—1861). Sbirky pramenu k poznání literárního života v Čechách, na Moravě a ve Slezku, skup. II, číslo 25. Nakl. III. Třída Česke Akademie věd a umění v Praze 1927 a 1928. Ст. LXXXVII + 1085. [Кореспонденція Шафарика з А. Х. Востоковим, І. І. Срезневським, П. І. Кеппеном, О. М. Бодянським, М. П. Погодіном, В. І. Григоровичем, П. І. Прейсом й А. Н. Демидовим]. Реч. Arne Novák. Český Casopis Historický, R. XXXIV, ses. 2. Ст. 421—428.

Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. Т. I-й. Листування Франка й Драгоманова. УАН. Ком. Захід. України. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 52. К. 1928.

Авраменко, І. З листування Драгоманова. (Матеріали). Записки Істор.-Філолог. Відділу. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 254—263.

Левченко, М. З листування В. Б. Антоновича. [Матеріали і заувага до них]. Записки Істор.-Філолог. Відділу. За ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 270—272.

Багалій, Д., акад. Листування В. Б. Антоновича з Д. І. Багалієм. Записки Істор.-Філолог. Відділу. За ред. акад. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 267—269.

Біргер, С., Нац, Є., Наган, Є., Ходорковський З. Коротка хронологія робітнич. та революц. руху на Україні. (Березень—грудень 1917 р.). Додаток до жур. Літопис Револуції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. X. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 1—37.

Дві промови Г. І. Петровського в IV Державній Думі. Літопис Револуції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. X. ДВУ. 1928. № 1. Ст. XXVIII—XLIX.

Всеукраїнський С'езд Советов. І-й. [Матеріали та документи]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Тт. 267—292.

К отчету о І-м Всеукраїнском С'езде Советов Р. С. и К. Д. (Матеріали та документи). Літопис Революції. Журнал Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 257—266.

Матеріали та документи про Донецько-Криворізьку Республіку. [Звіт IV обл. з'їзду Рад робіт. депутат. Донецького басейну]. Конструкція влади в Дон. бас. До питання про Брест і про ставл. Дон.-Крив. бас. до Рад. України. Документи: 1) Декларація Уряду Дон. Респуб. 2) Боротьба з гетьмансько-австр. окупацією. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 250—286.

До боротьби за Київ. [Матеріали та документи]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 293—4.

Манілов, В. Вільшовицька преса часів Австро-Німецької окупації (Довідка) Чорвона Преса. Місячник. Відд. Преси ЦК КП(б)У. Вид. Пролетарій. Х. 1928. № 6. Ст. 73—78.

Матеріали до 2-го Всеукраїнського З'їзду Рад. [Газетні тогочасні статті про З'їзд, документи, промови, дії З'їзду]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 241—275.

Окремі документи. [Листов. Н. І. Подвойського до молоді. Жандармська відомість про члена партії У. С. Д. Р. П. Мілапонко, Мел. Петр і инш.]. Юнацький Рух. Збірник. Істомол. комісія в справі вивчення історії руху молоді при ЦК ЛКСМУ. Х. 1928. № 5. Ст. 99—104.

Останнє попередження генералові Врангелю. Автограф тов. Фрунзе. Радиogramма главному вооруженным силам Юга России генералу Врангелю. Всесвіт. Тиж. журн. Х. 1928. № 9. Ст. 2.

Матеріали по изучению истории профес. движения на Украине. Сборник І-й. Истпроф. ВУСПС. Истпарт ЦК КП(б)У. Всеукр. окт. ком. Х. 1928. Ст. 209.

Матеріали до історії профес. руху на Україні. Истпроф. ВУРПС. Х. Україн. Робітн. 1928. Ст. 207.

Тишкевич, М. Уривки з спогадів. Літ. Наук. Вістник. Львів. 1928. Кн. III. Ст. 229—241. Кн. V. Ст. 29—36. [Подає історію трьох останніх поколінь Тишкевичів в XIX ст. та висвітлює побут шляхти на Україні, її зв'язь з народом та з польськими повстанцями].

Сгунова-Щербина, С. Одеська Громада кінця 1870—80 років. [Спомини]. За Сто Літ. Матеріали з громад. літер. життя України XIX і початків XX ст. За ред.

акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 189—199.

Білінський, М. З минулого пережитого. 1870—1888. [Спогади]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 117—132.

Русова, С. «Мої спомини» (рр. 1861—1879). За Сто Літ. Матеріали з громадського літерат. життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 135—175.

Чайковський, А. Як то було при народинах «Діла» (Спомин з передсорок восьми літ). Діло. 1928. Ч. 10.

Стефанович Ол. З моїх споминів. (До історії початків видавництва «Діла»). Діло. 1928. Ч. 10.

Ганкевич, Й. Початок «Діла» і час 1878—1880. (Спомин). Діло. 1928. Ч. 10.

Дрей, М. «Стрельниковский процесс» в Одессе в 1883 году. (По личным воспоминаниям). М. Изд-во Всесоюзного о-ва политкаторжан и сс. поселенцев, книжная фабрика Центр. изд-ва народов СССР. 1928. Ст. 24.

Жунов, Г. Спогади рядовика терориста. Всеукр. рада всесоюз. т. політкаторжан та засланиців. Х. Видав. Шляхи Революції. 1928. Ст. 22.

Чернявская-Бохановская, Г. Автобиография. Каторга и Ссылка. М. 1928. № 4. Ст. 5—33. № 5. Ст. 49—67. № 6. Ст. 20—36.

Савинков, Б. Воспоминания террориста. Предисл. Феликса Кона. Изд. 3-е. Х. Пролетарій. 1928. Ст. 494.

Спиридович, А. Записки жандарма. С предисловием и под редакцией Пинотковского. Изд. 2-е. Х. Пролетарій. 1928. Ст. 280.

Липовецкая, Ц. Как работала одесская парторганизация. (Спогади 1897—8 р.). Известия Одес. Окр. Исполк. 1928. № 2488.

Борев, Л. В гостях у прошлого. (В доме ветеранов революции). Известия Одес. Окр. Исполк. Одесса. 1928. 7 січня. [Матеріали, спогади].

І. Т. Харківські учні в соціал-демократичному русі. (1902—1910). [Спогади і малюнки]. Юнацький Рух. Збірник Істомол. Комісія в справі вивчення історії руху молоді в при ЦК ЛКСМУ. Х. 1928. № 5. Ст. 7—20.

Залізняк, М. З історії одного українського видавництва за кордоном. (Уривок зі спогадів старого емігранта). [Політична Бібліотека, видавана Залізняком в часі світової війни]. Діло. 1928. Ч. 10.

З недавнього минулого. Щоденник Вітовського. Україн. Вістн. Париж. 1928. Ч. 66.

Сурик. Харьковская общегородская конференция РСДРП(б). (Ноябрь 1915 г.). [Спогади]. Літопис Революції. Журнал Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 235—240.

Сазонов, І. «Молода Україна». [Спогади за 1917 р.]. Юнацький Рух. Збірник Істомол. Комісія в справі вивчення історії руху молоді при ЦК ЛКСМУ. Х. 1928. № 5. Ст. 26—36.

Бонч-Бруевич, В. Апрольська демонстрація в Петрограді в 1917 г. (Спогади персон.). Известия Одес. Окр. Исполкома. 1928. № 2514.

Кубан. Бессарабская организация большевиков в 1917 г. [Спогади]. Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 165—173.

Кревецький, І. Спомини. Великі історичні події 1914—1920 рр., спомини про них у різних народів і великий брак їх у нас. Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 14.

Якір. «Черепаша» (Бувальщина). Нарис. [Спогади з громадян війни]. Всесвіт. Тяж. журнал. Х. 1928. № 8. Ст. 8.

Гончаренко, І. Красногвардейський отряд паровозостроительного завода. (Красная Гвардия в борьбе за Октябрь). [Спогади]. Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 187—201.

Волкац, С. К боротьбі за Октябрь в Зиньківське (Елисаветграді). [Спогади]. Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 213—225.

Кураш, П. Повстання села Парафіївки на Чернігівщині. [Спогади]. Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 174—190.

Патлах, Н. В боротьбі за радянську владу в Києві. Січневе повстання в залізничному районі. [Спогади]. Літопис Революції. Журнал Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 176—186.

Николаенко, І. Гражданская война в Луганске. [Спогади]. Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 202—212.

Угаров, Ф. Мои встречи с Г. И. Петровским. [Спогади]. Літопис Революції. Журнал Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. XXII—XXV.

Суханов, А. Все життя в боротьбі за справу робітничої класи. [Спогади]. Літопис Революції. Журнал Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 204—208.

Лебідь, Д. Про минуле. (Спомини про роботу з Г. І. Петровським). Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 186—203.

Бачинський, Л. Об'єднання України з/І—22/І 1919 р. [Спогади]. Гром. Голос. Львів. 1928. Ч. 1—4, 6—7.

Паліве, Д. З подружжованих споминів. [З часу переходу Галицької Армії на сторону Денікіна]. Новий Час. Львів. 1928. Ч. 48.

Содін, Г. В польському підпіллі. [Спогади]. Юнацький рух. Збірник Істомол. Комісія в справі вивчення історії руху молоді при ЦК ЛКСМУ. Х. 1928. № 5. Ст. 69—75.

Пам'яті юних комунарів, що загинули в боротьбі. [Матеріали й спогади про окремих діячів]. Юнацький Рух. Збірник Істомол. Комісія в справі вивчення історії руху молоді при ЦК ЛКСМУ. Х. 1928. № 5. Ст. 81—93.

Василевський, Л. «Ара и голод 1921—1922 г.». (Из воспоминаний). Профилактическая Медицина. Ежемес. журн. Изд-во

Научная Мысль. Х. 1928. № 2. Ст. 123—129.

Отаман Чорна Хмара. На острові Лемнос. (Уривок із споминів). (Повстанча еміграція). Новий Час. Львів. 1928. Ч. 48.

Мірза-Авакянц, Н. Нариси з історії України. Центральні заочні курси українознавства. Х. 1928. 34 ст.

Яворський, М. Коротка історія України. 6-е вид. 3 передмовою Раковського. Х. ДВУ. 1928. 150 ст.

Багалій, Д. І., акад. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Том І. [Критично-історіографічний вступ до історії України]. УАН. Збірник № 72. К. ДВУ. Т. І. 3 мап. 124 ст.

Смаль-Стоцкий, С., акад. Східні Слов'яни. [Критичний дослід]. Україна. Науков. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 3—23.

Смірнов, П., проф. Волзький шлях і стародавні Русі. (Нарис з руської історії VI—IX вв.). УАН. Збірник Іст.-Філ. Від. № 75. К. 1928. Ст. 1—228.

Кревецький, І. «Откуда есть пошла руская земля»? Нова теорія. [Про теорію В. Пархоменка у його ж: «У истоков русской государственности (VIII—XI вв.)» зреферування теорії]. Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 27—28.

Флоровський, А. (Florovsky, A.). La Russie et les Tchêques dans l'histoire de leurs rapports culturels et politiques. Conference des Historiens des États de L'Europe Orientale et du Monde Slave à Varsovie, de 26—29 juin 1927—II-me Partie comprenant et communications. Varsovie. 1928. Ст. 85—96. [Чеськоруські політичні зносини за князів Володимира Великого, Володимира Мономаха, Ізяслава Мстиславича, Данила Романовича й Жигмонта Корибутовича, культурні чеські впливи на Франца Скорини та короткий огляд зносин Чехії з Московщиною від XVI ст.].

Ляскоронський, В., проф. Титмарові повідомлення про руські справи з початку XI сторіччя. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 136—143.

Смолічев, П. Чернігів та його околиці за часів великокнязівських. Чернігів і Північне Лівобережжя. Збірник. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Зап. Укр. Наук. Т-ва в Києві. (Тепер Іст. Сек. при УАН). ДВУ. К. 1928. Т. XXIII. Ст. 118—146.

Грушевський, М., акад. Чернігів і Сіверщина в укр. історії. (Кілька спостережень, здогадів і побажань). Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Запис. Укр. Наук. Т-ва в Києві. (Тепер Іст. Сек. при УАН). ДВУ. К. 1928. Т. XXIII. Ст. 101—117.

Perfackij, Eugen, dr., docent university Komenskeho w Bratislavě. Sociálne-hospodarske pomery Podkarpatske Rusi 148 století XIII—XV. v Bratislave. 1924. we.

ст., мапа. Рец. Грушевський. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст.-Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 136—137.

Любарський, О. Памятки княжого Холма. Життя і Знання. Львів. 1928. Ч. 10—11. Ст. 301—304.

Пархоменко, В. Про культуру Тюрків нашого степу IX—XII віків Східний Світ. (Восточний Мир). Всеук. Наук. Асоц. Сходознавства. Під ред. Я. Ряппо. Х. 1928. № 3—4. Ст. 307—309.

Сафаров, А. Про Татарів на Україні. Східний Світ. (Восточний мир). ВУАН. Асоц. Сходознавства. За ред. Я. Ряппо. Х. 1928. № 3—4. Ст. 208—212.

Н. Палеский посол на Україні в рр. 1245—1247. (З записок І. Пляно-Карпін). Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 15.

Контратович, І. Къ исторіи стародавняго Ужгорода и Подкарпатской Руси до XIV в. Карпатскій Свѣтъ. Ужгород. 1928. Ч. 4, ст. 72—75. Ч. 6, ст. 165—179. [Перед-історичні часи Підкарпатської України та її стан до приходу Магарів; історія стародавнього земліного Ужгорода (горо-дища) та ужанського Новгорода].

Закшевський, С. (Zakrzewski, Stanisław) Dwa przyczynki interpretacyjne polsko-ruskie z lat 1338 i 1340. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie. VII (1927). Зом. 2. Львів. 1928. Ст. 95—103. [Питання про князя Логка в 1338 р. та польськоруські відносини в 1340 р.].

Пашкевич, Г. (Paszkievicz Henryk). Z dziejów Podlasia w XIV wieku. Kwartalnik Historyczny. Львів, R. XLII. Зом. 2. Ст. 229—245. [Автор довод., що Литва не опанувала Підляшшя відразу в цілості, тільки поступово опанувала поодинокі городи протягом 1323—1366 рр.].

Пашкевич, Г. (Paszkievicz Henryk). U podstaw potęgi Moskiewskiej. Studium z dziejów Rusi suzdalsko-włodzimirskiej XIII wieku. Ateneum Wileńskie. 1928. P. V. Зом. 14. Ст. 1—84. [Обговорюючи розви-ток Московщини автор присвячує дещо місця в своїй праці південноруським справам].

Пеленський, О., д-р (Львів). Ряпів, за-хідня твердиня Галицької Держави. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 156—164.

Panaiteșcu, P. P., prof. (Bucarest). Jorij (Jorg) Koriatowic prince lithuanien et la Moldavie.—Ювілейний Збір. на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. 1928. I. Ст. 462—465.

Грушевський, Ол. Питання оборони замків В. Кн. Литовського в XVI в. Істор.-Географ. Збірник. Вид. Ком. для скла-дання Іст.-Географ. Словника України. За ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філол. Відділу. ВУАН. № 46в. Вип. 2. Ст. 1—9.

Пічета, В., проф. (Мінське). Крестьяне тяглые во второй половине XVI века в Великом Княжестве Литовском. Ювілей-ний Збірник на пошану акад. М. С. Гру-шевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 169—175.

Сіцінський, Є. Оборонні замки захід-ного Поділля XIV—XVII ст. (Історично-археологічні нарис). З 68-ма світлина-ми. Записки Іст.-Філол. Відділу. За ред. ак. М. Грушевського та проф. О. Гру-шевського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 64—160. Є окремих відбиток.

Грушевський, О. Любецькі справи дру-гої половини XVI в. Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевсько-го. Записок Укр. Наук. Т-ва в Києві (те-пер. Іст. Сек. при УАН) т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 281—289.

Голубець, М. Смерть Івана Підкови. (В 350-ліття «дипломатичного злочину»). Новий Час. Львів. 1928. Ч. 3. [Попу-лярна].

Чайковський, Е. Дмитро Самозванець. Хотинська справа. (Історичні нарис). [Популярна]. Коломия. 1928. Вид-во «Ока». Ст. 70.

Опалек, М. (Opatek, Mieczysław). Rokso-lana. Kronika powiatu rohatuskiego. (По-пулярна). Рогатин. 1928. Ч. I. Ст. 8—12.

Василенко, М., акад. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618—1648). Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Записок Укр. Наук. Т-ва в Києві (тепер Іст. Сек. при УАН) т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 290—300.

Петровський, М. Надання Ніжину Магдебурзького права в 1625 р. Збірник Чер-нігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. ак. М. Гру-шевського. Запис. Укр. Наук. Т-ва в Ки-єві, (тепер Іст. Сек. при УАН) т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 301—314.

Гериневич, В., д-р. Вірмени в Кам'ян-ці. Краєзнавство. Щомісячний орг. Укр. Ком. Краєзнавства. Х. 1928. № 1. Ст. 20—25.

Годзішевський, В. (Godziszewski, Władysław). Granica polsko-moskiewska w myśl pokoju polanowskiego wytyczona w latach 1634—1648.—Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademji Umiejętności. T. XXXIII. Ч. 4. Краков. 1928. Ст. 10—12. [Доповідь].

Годзішевський, В. (Godziszewski, W.). Polska a Moskwa za Władysławem IV. Spra-wozdania z czynności i posiedzeń Pol-skiej Akademji Umiejętności. T. XXXIII. Ч. 4. Краков. 1928. Ст. 8—10. [Доповідь]

Голубець, М. Слідами Хмельницького по Львові. Вид. Новий Час. Львів. 1928. 16°. Ст. 24. [Популярна].

Петровський, М. До історії Руїни. [Чи-гиринська рада 1657 р. Битва під Глу-ховим 1664 р. Додаток-матеріали]. За-писки Ніжинського Інстит. Нар. Осв. та Наук.—Дослідчої Катедри Історії Культур-и й Мови при Інституті. Під ред. М. Пе-тровського. Ніжин. 1928. Кн. VIII. Ст. 12—13. Є відбиток.

Наріжний, С. Конотопська перемога. Тризуб. Париж. 1928. Ч. 19. Ст. 12—17.

Наріжний, С. «Московська служба Іва-

на «Виговського». Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Ч. 149. Ст. 117—139.

Герасимчук, В., д-р. (Львів). Смерть Івана Виговського. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 205—216.

Наріжний, С. Доля Виговських. (Доля рідні та сторонників Виговського після московської перемоги). Тризуб. Париж. 1928. Ч. 19. Ст. 12—17.

Лоський, І. Юрій Немирич канцлер Великого Князівства Руського. Поступ. Львів. 1928. Ч. 3—4. Ст. 112—116. Ч. 5—6, ст. 153—160.

Гермайзе, О., проф. Україна та Дін у XVII ст. [Історична розвідка]. Записки Кієв. Інст. Нар. Освіти. К. ІНО. 1928. Кн. III. Ст. 107—196.

Гермайзе, О., проф. Руїна і Дорошенко. (Сторінка з історії української політики XVII ст.). Вступна стаття й редакція Чернігівки М. Костомарова. Костомарів, М. Чернігівка. Бувальщина з другої половини XVII віку. Перек. Б. Грінченка. К. Книгоспілка. 1928. Стаття—ст.: I—LXXXVIII. Повість—ст. 1—239. Примітки—I—XVII.

Оглоблін, О., проф. До історії Руїни. [Відомості про Михайла Буяковича-Височинського, генерального писаря правобереж. уряду Дорошенківського гетьманування]. Записки Істор.-Філол. Відд. За ред. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. XVI. Ст. 200—215.

Пархоменко, В., проф. До питання про політику гетьмана Самойловича. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 225—226.

Козаченко, І. Еміграція. Вольное казачество. Прага. 1928. Ч. 4. Ст. 6—7. [З Дону на Кубань (1670—80) і Добруджу та до Малої Азії (1775—1780), та з Запорозжя на Добруджу (1775—1828) і Кубань (1792)].

Юревич, В. Київський перепис 1666 р. Україна. Наук. двохмісячник українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 27—39.

Харевичева, Я. (Charewiczowa, Lucja). Przegląd nowszych monografij miast polskich. [Обговорює між иншим монографії: А. Прохаски: „Historja m. Stryja” і А. Войніча: „Luck na Wołyniu”]. Kwartalnik historyczny. Львів. 1928. Р. XLII. Зом. 2. Ст. 391—403.

Хованець, Ч. (Chowaniec, Czesław). Ormianie w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku.—Станіславів. 1928. Ст. 40.

Його ж. Lwów przed laty osiemdziesięciu w współczesnych litografiach zakładów Pillera. Львів. 1928. Завед. граф. Пиллер-Наймана. Ст. XII + I незн. 26 таблиць.

Шевченко, С. Село Лелеківка. (До історії заселення). Краєзнавство. Щоміс. орг. Укр. Комітету Краєзнавства. Х. 1928. № 1. Ст. 16—20.

Бойко, І. Сулими на Переяславщині в кінці XVII та на початку XVIII в. Історично-Географ. Збірник. Вид. Ком. для складання Іст.-Геог. Словника України.

Під ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філол. Відділу. № 46в. ВУАН. Вип. 2. Ст. 11—22.

Трильовський, Н. Гетьман Іван Мазепа. [Популярна]. Укр. Слово. Буенос-Айрес. 1928. Ч. 3, 4, 6, 7, 8.

Барвinskyй, Б. д-р. (Львів). До побуту Ганни Орликівної в Станіславові. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 234—240.

Дубровський, В. Про гиланський похід 1725 року. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 227—233.

Горбань, М. Глухівські сутички 1750 р. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 40—43.

Горбань, М. Аргати й ренджикієри 1753 р. (Наймити України в татарському Криму). Східний Світ. (Восточний Мир). Всеук. Наук. Асоц. Сходознавства. Відп. ред. Я. Ряппо. Х. 1928. № 3—4. Ст. 310—314.

Харлампович, П. Два помніки ўзаемаадносін Беларусі і Запароскай Сечы ў XVIII ст. Наш Край. Штомесячник. Ц. Б. Краязнаўства. Менск. 1928. № 5. Ст. 7—11. [а] сволок з надписом 1747 р. в Іст.-Археол. Музеї в Дніпропетровському (кол. Музеї Пеля) та б) Євангеліє в Мінському Державному Музеї з надписом 1761 р. Надписи говорять про існування на Запоріжжі Мінського куреня. Відомості про цей курінь].

Дубровський, В. Україна й Близький Схід в історичних взаєминах. Східний Світ. (Восточний Мир). Всеук. Наук. Асоц. Сходознав. Відп. ред. Я. Ряппо. Х. 1928. № 2. Ст. 147—159.

Чернаський, І. Чи впливав Г. И. Теллов на гетьмана Разумовського в його управлінні Україною? Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 253—267.

Шамрай, Г. До історії лівобережних міст у половині XVIII в.—Історично-Географ. Збірник. Вид. Ком. для складання Іст.-Геогр. Словника України. Під ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філол. Відділу. ВУАН. № 46в. Вип. 2. Ст. 159—168.

Шамрай, С. Місто Бариньпіль у XVIII в. Істор.-Географ. Збірник. Вид. Ком. для складання Іст.-Географ. Словника України. Під ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філол. Відд. № 46в. Вип. 2. Ст. 35—85.

Гермайзе, О., проф. Епізод з Коліївщини 1768 року. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 268—273.

Суслопарів, М. Гайдамачина в 80-х роках XVIII ст. Записки Історично-Філол. Відділу. Під ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 63—73.

Медарь, С. Переселення Чорноморців на Кубань. І. Нова Січ. Вольное Казачество. Прага. 1928. Ч. 16. Ст. 7—9.

Яворницький, Д., проф. Кошовий отаман Осип Михайлович Гладкий. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 295—306.

Стефанович, Н. Из истории заселения и землеустройства Луганщины. Праці Наукового Т-ва на Донеччині в м. Луганському. (Труды Научного О-ва на Донбассе). Вид. Наук. Т-ва. 1928. № 1. Ст. 77—80.

Грушевська, Ол. З історії кріпацтва в XVIII в. на Гетьманщині. Історично-Географ. Збірник. Вид. Ком. для складання Іст.-Геогр. Словника України. Під ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філол. Відділу № 46в. ВУАН. Вип. 2. Ст. 147—157.

Лотоцький, О. «Пункты малороссійскаго духовенства». Тризуб. Париж. 1928. Ч. IX. Ст. 8—10. [74 пункти, які подало київське духовенство за царювання Катерини II Синодові, жадаючи заховання прав української Церкви].

Жирмунський, В. Die deutschen Kolonien in der Ukraine. Geschichte, Mundarten, Volkslied. Moskau, Zentralvölkerverlag der Sowjet-Union. Книжня фабрика Центр. изд-ва народов СССР. 1928. 161 ст.

Виноградський, Ю. Середня Чернигівщина наприкінці XVIII та на початку XIX в. Історично-Географічний Збірник. Вид. Ком. для складання Іст.-Геогр. Словника України. Під ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філол. Відділу № 46в. ВУАН. Вип. 2. Ст. 183—203.

Павлик, О. Буковина до 1848 року. [Нарис]. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 4—14.

Букатевич, Н. Чумацтво на Україні. Історично-етнограф. нариси. [Шляхи чумацькі. Чумацька торгівля, товари її. Зв'язок з козацтвом. Типи чумацтва. Література справи]. Записки Одес. Інституту Народ. Господарства. Одеса. 1928. Т. I. Господарство та Право. Ст. 1—89.

Лазаревська, Н. Київська реєстрова корогва та наполеоновські війни в Європі (1806—1807 рр.). Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 292—294.

Свідзінський, М. Земська міліція на Україні 1806—1808 рр. (Продовження). Додаток до історії внутрішньої політики Олександра I на Україні на початку XIX ст. (Замітки й матеріали). Друга част. Організація міліції. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Марк. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 114—140 та № 2. Ст. 115—144.

Оксман, Ю. Одеське «гніздо змови» 1825 року. (Спроба перегляду питання про базу «декабризму» на Україні). Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Маркс. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 165—207.

Козаченко, А. Декабрист, кн. С. Г. Волконський, як поміщик. Записки Історично-Філолог. Відділу. Під ред. акад. М. Грушевського та проф. О. Грушев-

ського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 277—314.

Південний декабризм у виданнях Центрархіву. Рец. Добровольський, Л. Записки Історично-Філологічного Відділу УАН. Під ред. акад. А. Кримського. К. 1928. Кн. XVIII. Ст. 333—339.

Кантор, Я. Еврейське хліборобство на Україні. [До історії єврейських колоній]. Вільшовик України. Політ-економ журнал ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 11. Ст. 39—49.

Вайнштейн, Д. До історії повстання жидівських хліборобських колоній у колишній царській Росії. Збірник Праць Жидівської Істор.-Археограф. Ком. Під ред. Галанта, Л. Збірник Іст.-Філол. Відділу УАН. № 73. К. 1928. Кн. I. Ст. 105—115.

Шевченко, С. Військові поселення на Херсонщині р. 1835. (Історично-економічний нарис). Записки Істор.-Філологічного Відділу. Під ред. акад. М. Грушевського та проф. О. Грушевського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 315—342.

Каретникова, Т. До історії скасування київської автономії. [За часів царату]. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Марк. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 191—207.

Якимович, С. На місяця останніх днів Кармалюка. (Подорож до с. Шляхових Каричінець та до м. Летичева). [Спогади, матеріали, документи]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 1. Ст. 57—66.

Л. Ц. Кирило-Методіївське Братство [популярна]. Укр. Вістник. Нью-Йорк. 1928. Ч. 23.

Гуревич, З. «Молода Україна». До восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського Братства. [Організація, ідеологія і тактика братства. Реєстр літератури]. За ред. М. Яворського. Укр. Інст. Марксизму. Істор. Відділ. Х. ДВУ. 1928. 116 ст. Рец. Десняк, В. Критика. Журнал маркс. критики та бібліографії. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 126—130. Рец. Десняк, В. Критика. Журнал маркс. критики та бібліографії. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 126—130.

Граховецький, Д. Матеріали до арешту Кирило-Методіївців: Навроцького, Білозерського, Шевченка та инш. Україна. Наук. двохм. українознавства. Орг. Іст. Сек. ВУАН. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 67—72.

Гнатюк, В. та Бунинський, М. Відгуки справи Кирило-Методіївського Товариства. [Матеріали, документи]. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 92—93.

Козаченко, А. До історії ліберального руху 40-х рр. на Україні. Діло поміщиків Закревських. За Сто Літ. Матеріали з громадського і літерат. життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 103—106.

Одложілік, О. (Odložilik, Otakar). Slovanský sjezd a svatodušní bouře r. 1848. Slovanský Přehled, Ročník XX, číslo 6, Praha. 1928. Ст. 408—425. [Обговорюючи слов'янський з'їзд в Празі в 1848 р., автор прив'язує в своїй статті дещо місяця польсько-українському питанню на цій з'їзді].

Віслоцкый, В. (Wislocki, W. T.). Kongres slowianski w roku 1848 i sprawa polska. Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolinskich. Т. I—II. Львів. 1928. Ст. 517—731. [Обговорює слов'янський з'їзд в Празі та польсько-укр. спір на тім з'їзді; в додатку подає 19 документів].

Виселення Жидів із 50-верстового узграницчя на Волині й Поділлі в першій половині XIX в. Збірник праць Жидівської Істор.-Археограф. Ком. За ред. Іл. Галанта. Збірник Іст.-Філол. Відд. № 73. ВУАН. К. 1928. Кн. I. Ст. 123—148.

Дубровський, В. Нариси з історії Чернітвської Троїцько-Лілійської друкарні в першій половині XIX ст. [Стал друкарні. Виробництво. Оправи]. Укр. Наук. Досл. Інститут Книгозн. К. 1928. 1—65 ст.

Заплеталь, Ф. (Zapletal, Florian). Ke sporu o Dobrjanského a Rusíny v letech 1849—1851. Casopis Učené Společnosti Šafarikovy Bratislava. 1928. Ч. 1—2 р. II. Ст. 219—233.

Козьмін, Б. М. Д. Муравський в харьковському тайном обществі 1856—1859 гг. Сообщил Б. Козьмин. Каторга и Ссылка. М. 1928. № 4. Ст. 125—139. [Історію харк. таємної громади 1856—1857 рр. майже не освітлено в літературі. Тому «показання» Муравського на слідстві й на суді, що їх подає Б. Кузьмін, мають цінність не лише для біографії Муравського, а й для істор. революц. руху тієї епохи].

Рабінін-Скляревський, О. З революційного українського руху 1860-х років. Ювілейний Збірник на пошану академ. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 342—348.

Студинський, К., акад. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—1873 [Відомості]. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 6—40.

Як закрито Житомирський (жидівський) навчительський інститут 1865 року. Збірник Праць Жидівської Істор.-Археограф. Ком. За ред. Іл. Галанта. Збірник Іст.-Філол. Відд. № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. I. Ст. 235—239.

Яворський, М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні [За 1870-ті роки]. Український Інститут Марксизму. Х. ДВУ. 1928. 167 ст. Т. II. Ч. I. (Зміст. Соціальні основи з'явлення робіт. класи на політичній арені 70-х років. Органічний процес оформлення робітничої класи].

Папоушек, Яр. (Papoušek, Jar.) Rusko a český boj státoprávní r. 1871. Český Casopis Historický. Ročník XXXIV, zeš. 2. Praha. 1928. Ст. 383—388. [Лист рос. канцлера Горчакова з 13. III. 1871 до Новікова, амбасадора у Відні, та відповідь останнього з 25. III. 1871].

Лившиц, С. Подпольные типографии 60—80-х годов. Каторга и Ссылка. М. 1928. № 6. Ст. 65—72. [Подано відомості про легальну друкарню Заславського в Одесі (1875 р.), друкарню Стефановича в Києві (1876—77 рр.), друкарню Ковальського в Одесі (1877—78 рр.), друкарню «Испол. Ком. Рус. Социально-Революц. Партии» в Києві (1879 р.)].

Яворський, М. Емський акт 1876 року. (IV. Продовження). [Історичний огляд документів про причини заборони 1876 р. укр. мови]. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інстит. Маркс. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 93—113.

Жук, А. Важний момент в історії Віденської «Січі». Студенський Вісник. Прага. Ч. 4—6. Ст. 14—16. [Вплив М. Драгоманова й С. Подолінського в 70 рр. на її діяльність та праця січовика О. Терлецького під їхніми впливами].

Щурат, В. У зв'язках з «Ділом». Діло. 1928. Ч. 10.

Попович, О. «Діло» на Буковині. Діло. 1928. Ч. 10.

Куровець, І. До початків «Діла». Діло. 1928. Ч. 10.

Крафт. Из воспоминаний об И. М. Ковальском. Каторга и Ссылка. М. 1928. № 1. Ст. 75—79. [Ковальський, И. М.—революційний діяч-пропагандист, розстріляний 1878 р. (2/VIII) в Одесі. Спогади характеризують його організаційно-революц. роботу в Одесі. Пор. Бухбіндер, Н. А. К процесу И. М. Ковальського].

Бухбіндер, Н. А. К процесу И. М. Ковальського. Каторга и Ссылка. М. 1928. № 1. Ст. 67—79. [Подано листа прокурора Одес. Суд. Палати Єврейнова до міністра юст. Набокова про процес Ковальського та демонстрації після суду].

Возняк, М. З років заслання Петра Єфименка на Архангельщину (листування з О. Кониським рр. 1863—1879). За Сто Літ. Матеріали з громад. літерат. життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 111—121.

Рудницький, Є. «Дело о ношении хлопманского костюма». (Справа Амоса Свидницького, Анатолієвого брата). За Сто Літ. Матер. з громад. і літературного життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 122—134.

Житецький, І. Київська Громада за 80-х років. [Відомості]. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. I. Ст. 91—125.

Верзілів, А., та Гринченкова, М. З життя Чернігівської Громади 1880—90 рр. Збірник. Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвід., матер. За ред. акад. М. Грушевського. Записок У. Н. Т-ва у Києві (тепер Іст. С. при УАН) т. XXIII. ДВУ. 1928. Ст. 463—487.

Назаревський, Ол. Ювілей Київ. Університету і студенські заклоти 1884 р. За Сто Літ. Матеріали, з громад. і літературного життя України XIX і початків

ХХ ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 224—250.

Возняк, М. Іван Белей в зношинах з Олекс. Кониським. Діло. 1928. Ч. 11—15, 17, 19, 21, 25—26 і окремою відбит. п. з. Іван Белей і Ол. Кониський—до зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80 рр. XIX в. 46 с.

Кістяківський. Драгоманов у Флоренції. За Сто Літ. Матеріали з громад. і літературного життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 176—188.

Полонський, П. На заре соціал-демократического движения в Києве. Каторга и Ссылка. М. 1928. № 3. Ст. 11—22. [Нарис з історії с.-д. руху в Києві, спеціально гуртків «Спілки польс. соц. молоді», до якої входили й Литвини].

Петренко, Д. О первых шагах соц.-демократии в Києве. Каторга и Ссылка. М. 1928. № 3. Ст. 33—40. [Подается доповнення до ст. Л. Федорченка на таку саму тему, що її вміщено в ж. «Кат. и Ссылка» за 1926 р. № 6].

Даргольц, М. Первые одесские марксисты. Известия Одес. Окр. Исполкома. 1928. № 2487.

Мошинский, И. (Юз. Конарский). До и после I съезда Р. С.-Д. Р. П. (Поиски южной типографии и разгром с.-д. организации). Каторга и Ссылка. М. 1928. № 3. Ст. 41—56. [Відомості про масові арешти після I-го з'їзду Р. С.-Д. Р. П., що зруйнували в берез. 1898 р. всі південні орг. с.-д.; захоплення таємної друкарні I-го пар. орг. «Рабочая Газета» в Катеринославі. Автор ставить завдання висвітлити джерела інформації, що навели Зубатова на слід «Рабочей Газеты»].

Поляк, А. Перед первым съездом Р. С.-Д. Р. П. Каторга и Ссылка. М. 1928. Ст. 23—32. [Автор ставить завдання освітити ту ролю, що її відіграли робочі орган. в підготуванні I-го з'їзду Р. С.-Д. Р. П. Робочі організації в Києві, Кременчуці, Харкові, Катерині, Гомелі. Списки актив. учасників передз'їздної кампанії].

Київський поліцмайстер Пихоцький. Збірник Праць Жидівської Іст.-Археограф. Ком. За ред. Галанта. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. I. Ст. 233—234.

Евен, Е. (Evain, Emmanuel). L'Ukraine au XIX-e siècle. Prométhée. Париж. 1928. Ч. 18. Ст. 5—7. [Короткий огляд українського Відродження, поданий чужинцем].

Савч, О. З минулого. Царський охрانیк про «Молоду Україну» (1900). Укр. Вісті. Париж. 1928. Ч. 63.

Буда, С. Заслання Мик. Вас. Ковалевського (ненадрук. стаття і листи М. В. Ковалевського). За Сто Літ. Матеріали з громад. і літератур. життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. Кн. 2. Ст. 200—223.

Вітошинський, Ю. Взаємини між Укр. Академічним Т-вом «Січ» і студентськими організаціями других народів у Відні.

Студенський Вісник. Прага. 1928. Ч. 4—6. Ст. 16—20.

Всеобщая стачка 1903 года на Украине (к 25-лет. юбилею). Всеукр. Совет Всесоюзн. О-ва политкаторжан и ссыльно поселенцев. Сборник. Х. Пути революции. 1928.

Дучинський, А. Революційна Українська Партія (РУП) на Полтавщині. За архів. матер. 1901—1905 років. [Додані до статті зразки відозв]. За Сто Літ. Матеріали з громад. і літерат. життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 283—320.

Шевелів, Б. Адреса Чернігівської Укр. Громади до Фінляндського Союму з року 1905. За Сто Літ. Матеріали з громад. і літератур. життя України XIX і початків XX ст. За ред. акад. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 321—323.

Дроздов, О. Як «зустрічали» на Чернігівщині «конституцію» 1905 р. Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. За ред. акад. М. Грушевського. Записок У. Н. Т-ва у Києві (тепер Іст. Сек. при УАН) К. ДВУ. 1928. Т. XXIII. Ст. 525—531.

Трояновський. Погром 1905-го року. Збірник Праць Жидів. Іст.-Археограф. Ком. За ред. Іл. Галанта. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. I. Ст. 224—232.

Петровський, Г. Про становище праці молоді за часів царату. (Промова на засіданні IV Держав. Думи). Юнацький Рух. Збірник Істомол. Комісія в справі вивчення історії руху молоді при ЦК ЛКСМУ. Х. 1928. № 5. Ст. 97—99.

Романовський, В. Сторінка з недавнього минулого. [Відмова 1908 р. губ. Ігнатієва затвердити членом комісії для розбору древних актів М. С. Грушевського]. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 423—432.

Охримович, В. Моя виборча пригода з перед 20 літ. Діло. 1928. Ч. 10.

В. Б. Стачечное движение на юго-запади, железных дорогах в 1905 г. [Відомості]. Літопис Революції. Журнал Іст-парту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 144—173.

Макух, І. Перші парламентарні вибори в Товмаччині в 1907 р. Громадський Голос. Львів. 1928.

Дзерович, Ю. Довоєнна праця нашого духовенства. (На маргінесі книжки д-ра Костя Левицького п. з. Історія політичної думки галицьких Українців 1848—1914). Нива. Львів. 1928. Ч. I, ст. 16—24; ч. 2, ст. 56—63; ч. 3, ст. 102—106; ч. 4—5, ст. 160—165.

Антошкін, Д. Професіональний рух службовців в Росії 1905—1917. Переклад з рос. Додаток до журн. Службовець. Х. Укр. Робітник. 1928. 336 ст.

Пожарський, П. Робітнича кооперація України в умовах та в освітленню царської охрانی. (За даними Укр. ЦентрАрхіву Революції в Харкові). Україна. На-

уков. двом. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 89—100.

Дорожинський, Д. Татарський полон в ХХ століття. [Про знущання німецько-мадярських військ над українським населенням в Галичині]. Нива. Львів. 1928. Ч. 3. Ст. 108—109.

Гринберг, А. Киевская организация РСДРП(б) в эпоху войны (1914—16 г.г.) [Епізодичний нарис]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 138—155.

«Очерки по истории Окт. Революции» під ред. **М. Покровського**. Істпарт ЦК ВКП(б). Роботи історич. семінару Інст. Черв. професури. Т. I. М. 518 ст. 1 т. має три роботи: 1) **Сидорова, А.** Влияние импер. войны на экономику России. 2) **Сидорова, К.** Рабочее движ. в России в годы войны. 3) **Баевский, Д.** Партия в годы импер. войны. Рец. Рубач. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 311—317.

Леру, Г. Агония царской России. Перевод И. М. Ковтунова и О. Каневской. Ред. и пред. А. И. Гессена. Х. Космос. 1928. 148 ст.

Шлосберг, Д. Профессиональное движение в Киеве в 1917 г. Х. Укр. Рабоч. 1928. 46 ст.

Козицька-Дунін, М. (Kozicka-Dunin, M.). Przeorane szlaki. I. Rok 1917. Opowieść historyczna, z 8 ilustracjami—Lwów,—Warszawa—Kraków. Wyd. i druk Zakładu Narod. im. Ossolińskich. 1928. 8° (190 × 132). Ст. 4 нєн. + 326 + 2 нєн. Табл. 8. [До подій 1917 р. на Україні].

Авдієнко, М. Лютнева революція в Петрограді і УСДРП. [Нарис]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 226—234.

Манилов, В. Из истории взаимоотношений Центральной Рады с временным правительством. (Окончание). [Інформаційний нарис]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 65—85. [Початок: Літоп. Революції № 3, 4, 5—6. 1927].

Эрде, Д. Революция на Украине. От Керенщины до немецкой оккупации. Ред. и предисл. Н. А. Скрынника. В-во Пролетарий. Х. 1928. 974 ст. Рец. Лапчинський, Г. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 297—299. Рец. Фрід, Д. Більшовик України. Політ.-економ. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 8. Ст. 88—95.

Богдан, С. Вільно-козацький рух. Діло. 1928. Ч. 81—83.

Шлосберг, Д. Профессиональное движение в Харькове в 1917 году. [Організація, економічна боротьба, фабзавкоми 1917 р.]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 28—54.

Скоропадський, П. Уривок зі споминів. [Від початку революції до проголошення гетьманства. Передрук з Хлібороб. Украї-

ни. Кн. IV—ст. 3—40; кн. V—ст. 31—92]. Січ. Чикаго. 1928. Ч. 8 і наст.

Річицький, А. Центральна Рада від лютого до жовтня. Бібліот. Більшовика України. № 9. Х. ДВУ. 1928. 62 ст.

Шелигін, Я. Червона гвардія на Україні. Істпарт ЦК КП(б)У та Жовт. Всеукр. Комісія. Х. Книгоспілка. 1928. 90 ст.

Нужний, З. Перший Катеринославський полк. [Епізодичні спогади]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 245—251.

Крезуб, А. Українські Термопілі. (В десяту річницю бою під Крутами). [Доповнення та поправки до статтів М. Б.: Крути та Д. Дорошенка: Пам'яті тих, що полягли під Крутами]. Літ.-Наук. Вістник. 1928. Кн. II. Ст. 105—109.

Удовиченко, О. Загибель студенського куріня під Крутами. Військова Справа. Париж. 1928. Ч. 2. Ст. 5—8.

Удовиченко, О. Перша боротьба за Київ. [Бої між військом Ц. Ради та більшовиками у Києві в січні 1918 р.]. Тризуб. Париж. 1928. Ч. 4—5, ст. 22—28; ч. 10, ст. 6—10.

З. Г. З української емігрантської історичної літератури. [Критичний огляд стат.: О. Удовиченка: Перша боротьба за Київ. Тризуб. 4/III—27 р. і А. Крезуба з Літ.-Наук. Віс. № 4, квітень, 1927 р.]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 304—310.

Янв ар ь с ь к и й р а й о н в р е в о л ю ц и о н н о м у д в и ж е н н і. (Очерки и воспоминания о работе партийной организации большевиков и револ. движен. рабочих Январ. района г. Киева). Под ред. Ком. Істпарту, Янів. района КП(б)У. К. Янів. район. 1928. 120 ст.

Х р о н і к а ю р у х у з а 1917—18 рр. Юнацький Рух. Збірник Істмол. Ком. в справі вивчення історії руху молоді при ЦК ЛКСМУ. Х. 1928. № 5. Ст. 105—112.

Гаврилук, І. Четвертий Універсал (Спогади). [Проголошення самостійності УНР та заляття Києва більшовиками в січні 1918 р.]. Літ.-Наук. Вістник. 1928. Кн. I. Ст. 16—24.

Мицюк, О. До десятої річниці проголошення самостійності України. (Причинок). Діло. 1928. Ст. 15.

Лапчинський, Г. Перший період радянської влади на Україні: ЦВКУ та народний секретаріат. (Спогади). Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 159—175.

Лапчинський, Г. Як українські робітники та селяни вперше здобули собі владу. Істпарт ЦК КП(б)У та Всеукр. Жовт. Ком. Х. Книгоспілка. 1928. 108 ст.

Лапчинський, Г. Боротьба за Київ. Січень 1918 р. (До боротьби за перемогу Жовтня). Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 209—219.

К и ї в с ь к и й а р с е н а л в п р о л е т. р е в о л ю ц і. Ленін. район. ком. КП(б)У. Ком. Істпарту. Х. ГосИзу. К. ДВУ. 1928.

Медведєв, Є. З Харкова до Києва й назад. [Епізодичні спогади]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 241—244.

Кіров, А. Румчерод і Раднарком Одеської області в боротьбі за Жовтень. [Хронологічний нарис]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 86—114.

Берестейський мир. З пагоди 10-тих роковин 9/II—1918—9/II—1928. (Споміни та матеріали). Зладив і попередив вступом Кедрин, І. Львів—Київ. Ст. 320. [Статті: **Севрюга, О.** Берестейський мир; **Гофмана, М.**—Берестейський мир; **Черніна, О.**—Бересте Литовське; **Голубця, М.**—Бересте Литовське; **Людendorфа**—Мірові переговори у Бресті Литовському; **Залізняка, М.**—Моя участь у мирових пераг. в Бересті Литов.; **Винниченка, В.**—Мир з Центральними державами; **Коліна Роса**—Звіт. Мировий догов. та Тайний договір про Галичину та Буковину]. Рец. Федерців. Ф. Німі роковини гоминого епізоду. Діло. 1928. Ч. 86.

С., Т. Історичний характер Берестейського мира (Аналогії). Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 9.

Шелігін, Я. Червона гвардія в боротьбі з німецько-гайдамацьким військом [Епізод. нарис]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 33—49.

Ісаченко, С. Перший революційний полк ім. т. Леніна, 1918—1919 рр.). [Нарис]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 55—58.

Кочерга, Т. Бойові спогади [1918 р.]. Наше Слово. Літ.-громад.-політ. та попул.-наук. ілюстрований додаток до газети Більшовик Полтавщини. 1928. № 2. Ст. 29—32.

Якір, І. Тому десять років. [Революційні військові спогади]. Х. ДВУ. 1928. 42 ст.

Якір, І. Из истории 45 Краснознаменной дивизии. [Епізодич. нарис]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 25—32.

Прохода, В. Записки до історії Сірих або Сірожапанників. Ч. III. (Матеріали до укр. військової історії). Табор. Каліш. 1928. Ч. 7. Ст. 43—53. [Поч. ч. 4 5]. [Бої в травні-липні 1920].

Дорошенко, Д. Проголошення гетьманства 29 квітня 1918 р. Як воно було. Укр. Голос. Перемишль. 1928. Ч. 18.

Коберський, О. Гетьманський переворот. У десятиліття національного злочину. Гром. Голос. Львів. 1928. Ч. 29—30.

Під гнітом німецького імперіалізму. 1918 рік на Київщині. Істпарт. К. ДВУ. 304 ст. Рец. Шер. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 311—312.

Монкевич, Б. Слідами запорожців. [Бої Лозівської групи армії УНР на Лівобережжі з поч. 1919 р.]. Табор. Каліш. 1928. Ч. 7. Ст. 54—69.

Монкевич, Б. Слідами повітінх Запорожців. Львів. 1928. Ст. 208—16. Рец.

Шостаківський, П. Поступ. Ч. 3—4. 1928. Ст. 144—5. [Корпус Натієва].

Кревецький, Ів. Українська Держава 29. IV. 1918—14. XII. (Огляд історичних фактів). Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 31.

Х лет славного 181 стрелкового Таращанского полка. Подив 44 стрел. дивизии. (Ист. частей Кр. Арм.). Житомир. 1928. 72 ст.

Кревецький, Ів. Талергоф. Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 49.

Д—н, О. Осередні держави на пляху до капітуляції перед антантою 1918 р. Рада. Львів. 1928. Ч. 54—79.

Шостаківський, П. Гетьманський Універсал з 16 жовтня 1928 р. (Про станове козацтво). Поступ. Львів. 1928. Ч. 3—4. Ст. 107—111.

Зубенко, В. Повстання проти гетьманщини та петлюровщини. [До боротьби за радвладу на Полтавщині]. Наше Слово. Літер.-громад. та попул.-наук. ілюстров. додаток до газ. Більшовик Полтавщини. 1928. № 6. Ст. 15—23.

Кедровський, В. Повстання проти гетьмана (Уривок із спогадів). Літ.-Наук. Вістник. 1928. Кн. V. Ст. 36—47. Кн. VI. Ст. 126—132.

Крезуб, А. Облога Києва. (Спогади з листопада-грудня 1918). [Бої війська Директорії з гетьманцями]. Літ.-Наук. Вістник. 1928. Кн. I. Ст. 25—40. Кн. III. Ст. 242—51. IV. Ст. 309—324.

В. Р. (W. R.) W 10-rocznicę bitwy pod Kaniolem. Gazeta Lwowska. 1924. Ч. 113.

Волин, М. Перший з'їзд КП(б)У. [Боротьба за всеукраїнське партійне об'єднання на передодні з'їзду]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 7—27.

Волин, М. Перший з'їзд КП(б)У. [Відомості]. Червона Преса. Місячник відділу преси ЦК КП(б)У. Вид-во Пролетарій. Х. 1928. № 6. Ст. 4—6.

Філов, В., Мышкис, Х. К материалам о Донецко-Криворожской Республике. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 245—249.

Щербанов, В. Жовтневий період на Чернігівщині (Див. початок Літ. Револ. № 5(26)—6(27) 1927 р.). Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 115—137.

Аверін, В. До другого всеукраїн. з'їзду рад (17—18 березня 1918 р.). (Відомості). Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 67—75.

Второй с'їзд КП(б)У. (Проголош. Істпарт. ЦК КП(б)У. Під загальн. редак. і передм. В. М. Затонського. Вид. II, допов. та випр. Вид-во Пролетарій. 1927. 210 ст. Рец. Фрід, Д. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 290—294.

Затонський, В. До другого з'їзду рад. [Відомості про другий з'їзд рад 17—19 березня 1918 р. в Катеринославі]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 239—240.

Шемелінін, В. Маріупільський радянський полк. [Нарис]. Літопис Революції.

Жур. Істпарту. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 59—64.

Ф—ман, Ф. Визволення в'язнів з одеської в'язниці. [23 груд. 1918 р.]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 235—237.

Пономаренко, Г. Гибель отряда Николая Ткаченко. Эпизод революционной борьбы с юнкерами в Таганроге в 1918 г. (К десятилетию со дня гибели отряда). Под ред. К. В. Губарева [Таганрог]. Истпарт. Тагокружка ВКП(б). 1928. 31 ст.

Сухов, А. Иностранная интервенция на Одешине в 1918—1919 гг. Вид. Истпарт. видд. Одес. Округу КП(б)У. 1927. 104 ст. Рец. Лапін, В. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 330—2.

Петрів, В. Де кілька слів про запорожський ім. кошового К. Гордієнка полк. [Поправки до статті І. Гаврилюка]. Літ. Наук. Вістн. Кн. IV. Ст. 306—308.

Зайцев, Ф. Письмо в редакцію. [Виправлення до ст. Тараса Харечка: Борьба за Окт.-в Донбасе. Лот. Рев. № 5—6. 1927 р.]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 367—372.

Галов, Я. 1918 год на Северном Кавказе. Очерк гражданской войны. Воспоминания участников [Ростов на Дону]. АПО Крайкома ВКП(б) и ПУСКВО. 1928. 32 ст.

Балабас, С. К десятой годовщине трагической смерти Н. С. Рябова. [До історії кубансько-деникінських взаємин]. Вольное казачество. Прага. 1928. Ч. 14. Ст. 8—9.

Дубровський, С. Григорьевщина. Война и Революция. М. 1928. Кн. 4. Ст. 86—98. Кн. 5. Ст. 90—100. [З історії громад. війни на Україні в 1918—1919. Отаман Григор'єв на прикінці 1918 р. Його участь в ліквідації інтервенції в Одесі, потім спілкування з др. ватажками на Україні (Зелений, Тюмюник та инш.)].

Белаш, В. Махновщина. (Уривки з спогадів). [З першого періоду Махновщини—1918 р. і початок 1919 р.]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 191—231.

Кін, Д. Деникінщина на Україні. Истпарт ЦК КП(б)У. та Всеук. Жовт. Ком. Х. Книгоспілка. 1928. 32 ст.

Щербанов, В. Жовтнева революція і роки громадянської боротьби на Чернігівщині. Вид. Черниг. окр. комісії 10-тиріччя Жовтневої революції. Чернігів. 117 ст. Рец. Лапін, В. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 298—301.

Васютин, М. Робітники Макіївки в боротьбі з білогвардійщиною за владу рад. [Епізодичні спогади]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 252—254.

«Борьба за Советы на Екатеринославщине». Збірник споминок та статей. Вид. Дніпропетровського Істпарту й окр. комісії для переведення десятиріччя Жовтн. революції. 201 ст. Рец. М. І. Літопис Революції.

Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 296—298.

Кондратко, Т. Мої спогади. [До боротьби за радвладу на Полтавщині]. Наше Слово. Літер.-гром.-політ. та попул.-наук. ілюст. додаток до газ. Більшовик Полтавщини. 1928. № 6. Ст. 24—26.

Дяченко, Л. Боротьба за радвладу на Полтавщині. [Відомості]. Наше Слово. Літер.-гром.-політ. та попул.-наук. ілюст. додаток до газ. Більшовик Полтавщини. 1928. № 1. Ст. 26—33 та № 2. Ст. 23—27. № 3. Ст. 23—29. № 5. Ст. 20—24.

Омелюженко, У. залізничників. [До боротьби за радвладу на Полтавщині]. Наше Слово. Літер.-гром.-політ. та попул.-наук. ілюст. додаток до газ. Більшовик Полтавщини. 1928. № 6. Ст. 26—28.

Зеленцов, П. та Маган, Я. «Якимівська трагедія». Загибель Полтавського технічно-бойового загону. Наше Слово. Літер.-гром.-політ. та попул.-наук. ілюст. додаток до газ. Більшовик Полтавщини. 1928. № 4. Ст. 15—21.

Ложкін, Я. Червоне козацтво. [Короткий популярний нарис з історії черв. козацтва]. Х. ДВУ. 1928. 132 ст.

Бобрин, В. В застенках контр-разведок. [Таганрог]. Истпарт Тагокружка ВКП(б). 1928. 31 ст.

Гуковський, А. Французская интервенция на Юге России 1918—1919 г. М.-Л. Госуд. изд-во. 1928. 268 ст.

Симонов, Б. Разгром денikinщины. Почему мы победили в Октябре 1919 г. С 4 схем. М.-Л. Госуд. изд-во. Отд. воен. литературы. 1928. 64 ст.

Сахно, В. Делегатом від повстанців (Листопад—грудень 1919 р.). Табор. Каліш. 1928. Ч. 7. Ст. 70—83.

Чернявський, О. Зимовий похід (6. XII 1919 р.—6. V. 1920 р.). Тризуб. Париж. Ч. 17. Ст. 3—8.

Шандрук, П. Organizacja wojska ukraińskiego na Podolu z początkiem r. 1920 i wyjazd na Mohylów (26—28 kwietnia 1920). — Bellona-Miesięcznik wojskowy, wydawany przez Wojskowy Instytut Naukowo-wydawniczy. Варшава. 1928. Р. X. Т. XXIX. Золт 2.

Куц, В. Слід пам'ятати. [Зазначає, що армія от. Петлюри не була в союзі з армією Врангеля, як також не переходила в листопаді 1920 р. через Збруч під охороною останньої]. Табор. Каліш. Ч. 7. Ст. 32—34.

Буйський, А. Борьба за Крым и разгром Врангеля. М.-Л. Госуд. изд-во. 1928. 96 ст., с илл. и портр.

Маруценко-Богданович, А. Лист до редакції. [Замітки до статті Проходи в Таборі. Ч. 5]. Табор. Каліш. 1928. Ч. 7. Ст. 84—87.

Ейдеман, Р., Канурін, Н. Громадянська війна на Україні. За ред. В. Я. Чубаря. Истпарт ЦК КП(б)У та Всеукр. Жовт. Ком. Х. ДВУ. 1928. 62 ст.

Готліб, Ф. Німці в Галичині. Український Голос. Перемишль. 1928. Ч. 2.

Ін. Сн. (Ін. Ск.). Z dziejów Sokala. [По-

пулярна].—Mumlodzi. Сокаль. 1928. Р. II. Зом. 7. Ст. 4—9.

Гуперт, В. (Hupert, Witold). Zająęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919, z 5 szkicami.—Львів—Варшава. 1928. Ст. 107 + 1 + 5 карт.

Вітик, С. 14 березня 1923 року. (Роковини уярмлення західно-українських земель). [Нарис з історії Галичини за 1917—1923 рр.]. Більш. України. 1928. № 5. Ст. 69—82; № 7. Ст. 20—34.

Магальєвський, Ю. Останній акт трагедії (Етап визвольної боротьби укр. народа). (1917—1923). Львів. 1928. Ст. 55. Рец. К. Нова Зоря. 1928. Ч. 14.

Камінько, М. До 5-х роковин анексії Східної Галичини. [Історичний огляд]. Більшовик України. Політ.-екоп. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 5. Ст. 42—53.

Лозинський, М. проф. Річниця уярмлення Галичини. [Історичний огляд]. Червоний Шлях. Громад.-політ. і літер.-наук. жур. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 91—102.

Марітчек, Т. Шістьдесят літ організації. Начерк історії віденської «Січі». Студенський Вісник. Прага. 1928. Ч. 4—6. Ст. 1—14. [Зміст: I. Заснування і розвиток «Січі» (1868—1877), II. Від пагінки до сецесії (1877—1901), III. «Січ» в ролі локальної організації (1901—1914), IV. Чотири роки світової війни (1914—1918), V. Визвольна війна. Занепад «Січі» (1919—1920), VI. Велика політична еміграція. Зріст «Січі»].

Коновалець, Є. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. [Від початків існування Січових Стрільців аж до їхньої еміграції на чужину]. Розбудова Нації. Прага. 1928. Ч. I. Ст. 18—23. Ч. 2. Ст. 60—64. Ч. 3. Ст. 104—110. Ч. 4. Ст. 153—158. Ч. 5. Ст. 199—204. Ч. 6. Ст. 241—244.

Голубець, М. Весна народів у Львові. (1848—1928). Новий Час. Львів. 1928. Ч. 48. (Популярна).

Бадан, О. Класи та партії на Закарпатській Україні. [Нарис]. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Маркс. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 208—233.

Красний, П. Трагедія українського єврейства. (К процесу Шварцбарда). 1. Революція Окг. на Україне—контр-революція. 2. Погроми єврейские. Х. Гос. пзд-во Укр. 1928. 72 ст.

Рубан, С. Бессарабская молодежь под сапогом румынского жандарма. Балта. Гос. Изд-во Молдавии. 1928. 62 ст.

Холостенко, В. 3 года национального строительства в АМССР, и 10 лет национального угнетения в Бессарабии. Балта. 1928. 60 ст.

IV-я областная конференция Молдавской организации КП(б)У. (10—16 ноября 1927 года). Стенограф. отчет. Молдав. Обком КП(б)У. Балта. 1928. 322 ст.

Алісов, П. Украдена країна. ([Стан Басарбії за 1917—1928 рр.]. Більшовик України. Політ.-екоп. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 12—22.

Десять лет кровавой ок-

купации (Молдавия). О-во бессарабцев. Х. Пролетарий. 1928. 62 ст.

Буценко, А. 10-тиріччя Українського Червоного Хреста. З світлинами і малюнками. Вісник Червоного Хреста УСРР. Х. 1928. Ч. 3—4—5. Ст. 1—7.

Мазуренко, С. Десятиріччя Українського Червоного Хреста. (Спогади одного з фундаторів). [До історії 18—20 рр.]. Всесвіт. Тиж. журнал. Х. 1928. № 21. Ст. 12—13.

Радченко, А. Десять лет профдвижения Украины. Х. Укр. Рабочий. 1928. 46 ст.

Фрід, Д. Десять років радянської влади на Україні. Агітація й Пропаганда. Жур. агітпропу ЦК КП(б)У та агітпропу Харківського ОПК. № 1(6). 1928. Х. Ст. 3—11.

Буценко, А. Що дали Україні 10 років по Жовтні. [Огляд]. Юрид. вид-во НКЮ. УСРР. Х. 1928. 40 ст.

Шингарьов, П. За 25 років історії робітничого руху друкарів Київщини. Вид-во Київ. Окрвідділу профспілки друкарів. 116 ст. Рец. Чп. Т. Червона Преса. Місячн. Відділу Преси ЦК КП(б)У. Вид. Пролетарий. Х. 1928. № 1. Ст. 68.

Історіоф. ВУРПС. Матеріяли з історії професійного руху на Україні. Істпарт ЦК КП(б)У. Всеукр. Жовт. Ком. Х. Вид-во ВУРПС. Укр. Робітник. 1928. 190 ст.

Левнович, М. Жінка в революційній боротьбі та громадській війні на Україні. Істпарт ЦК КП(б)У. Всеукр. Жін. Ком. Х. Книгоспілка. 1928. 92 ст.

Борев, Б. Г. І. Петровський і українсько питання. (Історична довідка). Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. журнал. Х. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 171—176.

Ялі, С. Участь Греків в революційному русі на Україні. (Схема вивчення ревруху): Краєзнавство: Шоміс. орг. Укр. Ком. Краєзнавства. Х. 1928. № 2—3. Ст. 5—8.

До історії Української Радянської Державности. (За матеріялами Укр. Центр. Архіву). Укр. Вісти. Париж. 1928. Ч. 59.

Лозинський, М., д-р. Обопільні стосунки між Великою Україною й Галичиною в історії розвитку української політичної думки XIX і XX вв. (Нарис). Україна. Наук. двохм. українознавства. Ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 83—90.

Попов, М. Нарис історії комуністичної партії (більшовиків) України. Х. Вид-во. Пролетарий. 1928. 300 ст.

Мотузка, М. З політичних манівців УНДО. (Шлях на Варшаву). [Огляд діяльності УНДО за час з 11 лип. 1925 р. до теп. днів]. Більшовик України. Політ.-екоп. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 9—10. Ст. 74—91.

Річицький, А. До проблеми ліквідації черешків колоніальности та націоналізму. Віс-ка Більшовика України. № 3. Х. ДВУ. 1928. 99 ст.

Шлихтер, А. На баррикадах пролетарської революції. ГосИздУкр. 149 ст.

Рос. мовою. Рец. Тасічко, К. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. журнал. Х. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 224—226.

Антонов-Овсienko, В. «Записки о гражданской войне». Т. II. ГИЗ. РСФСР. 1928. Рец. Сухиню-Хоменко, В. Літопис Революції. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 317—321.

Шлосберг, Д. Профессиональные союзы в борьбе за Октябрь. [Розвідка. Див. почат. Літ. Рев. 1927. № 5—6]. Літопис Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 7—28.

Попов, М. Нарис історії Всесоюз. Комуністичної партії (більшовиків). Вид. 2-о випр. й доповн. Х. «Пролетарий». 1928. 431 ст.

Кулик, І. Міжнародні питання по Х з'їзду КП(б)У. Х. Вид. Пролетарий, 1928. 34 ст.

Лозинський, М., проф. З міжнародної політики. [Огляд]. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. журнал. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 112—124.

Федоров, С. Донцы в наследии Чингис-Хановом. [Населення Донщини і суможних окраїн під владою Золотої Орди]. Вольное Казачество. Прага. 1928. Ч. 11. Ст. 17—18. Ч. 12. Ст. 11—13.

Федоров, С. Записки самостійника. (С українського. Из цикла докладов «Казачья нация», читанных в семинаре социологии в Укр. Государской Акад. Ч.С.Р. в 1925/26 уч. году). [Розгляд теорії про повстання козаків та їхню національну приналежність]. Вольное Казачество. Прага. 1928. Ч. 1. Ст. 15—18. Ч. 3. Ст. 15—18. Ч. 4. Ст. 11—13.

Бикадоров, І. (Быкадоров). Происхождение казачества и возникновение Вольных Казачьих Войск. (Краткий очерк). [Розгляд суспільних і народних чинників на козацькій території (Степова Укр., Донщина, Передкавказзя, Поволжжя) від VІІ до ХVІ ст.]. Вольное Казачество. Прага. 1927. Ч. 1. Ст. 11—13. Ч. 2. Ст. 13—16. 1928. Ч. 3. Ст. 12—15. Ч. 4. Ст. 7—11.

Федоров, С. Социальные факторы и образование народности. (Из цикла «Записки самостійника») [Козацький побут]. Вольное Казачество. Ч. 9. Ст. 12—14.

Слабченко, М., проф. Соціально правова організація Січі Запорозької. Окрема відбітка з видання УАН. Праці Комісії для вивчення Історії Західньо-Рус. та Українського Права. Вип. 3-й. К. 1927. 203—340 ст. Рец. Пархоменко, В. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літ.-наук. журнал. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 158—159. Рец. Василенкова-Полонська, Н. Записки Іст.-Філ. Відд. УАН. За ред. акад. А. Кримського. К. 1928. Кн. ХVІ. Ст. 291—304.

Клименко, П., проф. Роздільний акт на масти Хотківчівські 1587 року. [Матеріали і історико-критичні висновки]. Записки Істор.-Філол. Відділу. За ред. акад. А. Кримського. УАН. К. 1928. Кн. ХVІ. Ст. 216—223.

Баранович, О. Палецьке місто за часів польської держави—Старий Костянтинів. Записки Істор.-Філол. Відділу. За ред. акад. М. Грушевського та проф. О. Грушевського. ВУАН. К. 1928. Кн. ХVІІ. Ст. 1—63.

Ярошевич, А. Капіталістична оренда на Україні за польської доби. (Записки Соціал.-Економ. Відділу УАН. т.т. V—VI. 1927. Ст. 116—259). Рец. Баранович, О. Україна. Наук. двохм. українознавства. За ред. акад. М. Грушевського. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 3. Ст. 138—151.

До історії жидів на Поділлі. Збірник праць Жидівської Істор.-Археогр. Комісії. За ред. Іл. Галанта. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. I. Ст. 240—241.

Ершов, А. Ніжинські цехи в першій половині ХVІІ в. Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві. (Тепер Іст. Сек. при УАН) т. XXІІІ. К. ДВУ. 1928. Ст. 315—318.

Клименко, П., проф. Матеріали до історії цехів м. Литок на Чернігівщині. Записки Істор.-Філол. Відділу. За гол. ред. акад. А. Кримського. ВУАН. К. 1928. Кн. ХVІІІ. Ст. 211—223.

Шугасвський, В. До грошового обігу Чернігівщини ХVІІ в. (Клад Зах.-Европ. талярів, знайдений біля Чорторийського Рівчача поблизу Чер-ва, 1923 р.). Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Записки Укр. Наук. Т-ва в Києві. (Тепер Іст. Сек. при УАН) т. XXІІІ. К. ДВУ. 1928. Ст. 319—324.

Гермайзе, О. «Чорна Рада». Стаття, редакція й примітки до Чорної Ради П. Куліша. П. Куліш. Чорна Рада. К. Книгоспілка. Вид. 3-е. 1928. Стаття—ст. VІІ—XXХІХ. Повість—1—244. Примітки—1—XXІІ. Література XXІІ.

Рибинський, В., проф. До історії Жидів на Лівобережжя України в полов. ХVІІІ стол. Збірник Праць Жидівської Істор.-Археогр. Комісії. За ред. Іл. Галанта. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. I. Ст. 1—97.

Баранович, О. Палецьке господарство в Ключі Володарським за часів Коліївщини. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 274—279.

Тищенко, М. Нарис історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у ХVІІІ віці. Істор.-Географ. Збірник. Вид. Ком. для Складання Істор.-Геогр. Словника України. За ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філ. Відд. ВУАН. № 46в. Вип. 2-й. Ст. 87—133.

Дубровський, В. Селянські втечі на Лівобер. України наприкінці ХVІІІ ст. (1782—1791 pp.). Збірник Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Записки У. Н. Т-ва в Києві. (Тепер

Іст. Сек. при УАН). Том XXIII. К ДВУ. 1928. Ст. 368—401.

Шаповал, М. Земельна справа на Україні. (І. Історична доля укр. селянства на зах. землях). [Господ. відносини в старій Польщі—кріп. або панщина, криза поміщицької держави, Галичина під Австрією]. Українське Слово. Вунос-Айрес. 1928. Ч. 12—15. 17—22, 26.

Карачківський, М. До історії Кам'янецьких цехів. Статут цеху олійників 1774 року. Записки Істор.-Філол. Відділу. За ред. акад. М. Грушевського та проф. Ол. Грушевського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 235—242.

Тищенко, М. Шовківництво в Ікніві та Київськ. губ. в XVIII в. та першій половині XIX. Істор.-Географ. Збірник. Вид. Ком. для складання Іст.-Геогр. Словника України. За ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збірник Іст.-Філ. Відд. ВУАН. № 46в. Вип. 2-й. Ст. 169—182.

Оглоблін, О., проф. Транзитний торг України за першої половини XIX ст. УАН. К. 1928. Рец. Антипович, К. Червоний Шлях. Гром.-політ. і літер.-наук. журнал. Х. ДВУ. 1928. № 4. Ст. 226—228.

Смолічев, П. До історії порцелян. виробництва на Чернігівщині. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. Грушевського з нагоди шістдесятої річн. життя та сорокових роковин наук. діяльності. УАН. К. 1928. І. Ст. 92—97.

Матеріяли до історії Жидів. Заборона Жидам—чоловікам носити старовинну одягу, а жінкам голити голови. Збірник Праць Жидівської Істор.-Археогр. Комісії. За ред. Іл. Галанта. Збірник Іст.-Філ. Відділу № 73. К. ВУАН. 1928. Кн. І. Ст. 214—223.

Галант, І. Виселення Жидів із Києва року 1835-го. Збірник Праць Жидівської Істор.-Археогр. Комісії. За ред. Іл. Галанта. Збірник Іст.-Філ. Відд. № 73. ВУАН. К. 1928. Кн. І. Ст. 149—197.

Корнилович, М. Печатки 16 Київських цехів XIX віку й характер символіки на них. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 307—311.

Кізеветтер, А. (Kizevetter, A.). Novější badání v dějinách ruského poddanského hospodárství v 19 stol. Cesky Casopis Historický, Ročník XXXIV, Zeš 2, Praha. 1928. Ст. 389—400. [Розгляд відносин в маєтностях князів Юсупових в 16 губерніях, між ними в курській, харківській, воронізьській і полтавській].

Шамрай, С. Духівництво в селянських рухах Правобережжя в середині XIX ст. [Розвідка]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Орг. Іст. Сек. ВУАН. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 95—110.

Слабченко, Т. До історії аграрних криз на Україні в XIX ст. Записки Одеського Наук. при УАН Т-ва. Секція Соц.-Історична. За ред. М. Слабченка. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 3—24.

Дубровський, В. Селянські рухи на Україні після 1861 р. Чернігівська губ.

(1861—1866 р.). Одеса. ДВУ. 1928. Т. І. 216 ст. Мапа.

Степович, А., проф. До діяльності «Временной Комиссии по прекращению обязательных отношений крестьян къ помещикамъ въ Юго-Западномъ краѣ». Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 332—341.

Воблий, К. Нариси з історії російсько-української цукро-буякової промисловости. Т. І. Перед розкріпаченням селян 1861 року. Вип. І. К. Укр. Акад. Наук. Збірник. Соц.-Економ. Від. № 10. 1928. 2+244+2 ст.

Ландо, В. До історії цукрової промисловости Росії — України. (З приводу нової праці акад. К. Н. Воблого). Пролетарська Правда. Щоден. газ. К. Окркому КП(б)У. К. 1928. № 51.

Левицький, К. Соціально-політичні змагання наших народівців з кінцем минулого століття. Діло. 1928. Ч. 10.

Павликовський, Ю. Перша кооперативна програма в Галичині. (Сторінка з історії кооперативної думки). Діло. 1928. Ч. 10.

Д. К. На економічні теми. (Економічна праця в 80-их і 90-их роках і тепер. «Ревізіонний союз Укр. Кооператив» і «Сільський Господар». «Господарська Рада». «Торг. Дім» і перспективи його здвигнення. «Рідна школа» і «Просвіта»—канцел. «Р. III.» «Добування гроша»). Діло. 1928. Ч. 5.

Стасюк, Т. І. Франко і робітничий рух у Галичині. [Довідка]. Чорвона Преса. Місячник Відділу Преси ЦК КП(б)У. Вид. Пролетарій. Х. 1928. № 6. Ст. 26—30.

Левицький, М. Селянський страйк 1902 року в Галичині. [Моменти боротьби]. Літоп. Револ. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 129—137.

Невзорова, О. Аграрне питання на Україні після 1902 р. Записки Одеського Наукового при УАН Т-ва. Сек. Соц.-Історична. За ред. М. Слабченка. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 25—47.

Погребинський, О. Аграрна справа на Україні в світлі І Державної Думи. Зап. Одес. Наук. при УАН. Т-ва. Сек. Соц.-Істор. За ред. М. Слабченка. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 48—92.

Сторінки з історії Жидів за всесвітньої війни. Збірник Праць Жидівської Іст.-Археогр. Ком. За ред. кер. над працями Комісії Іллі Галанта. Збірник Іст.-Філ. Від. № 73. ВУАН. К. 1928. Кн. І. Ст. 244—246.

Острогорський, М. Рабочее движение в Горловско-Щербинском районе Донбасса (в годы империалист. войны). [Економіка району, заробітні платня, умови праці і побут шахтарів]. Літ. Рев. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 75—101.

Рубач, М. Аграрная революция на Украине в 1917 г. [Розвідка. Див. початок № 5—6, Літопис Революції, 1927 р.]. Літопис Революції. Журн. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 29—51.

Аграрная революция. В 4 томах. Селянські рухи в 1917 році. Том. II. За ред. й передм. **В. И. Милотина**. 1928. Вид. Ком. Ак. М. Ст. 230. Рец. З. Гуревич. Більшовик України. Політ. ек. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 72—76. Рец. Ф. Полонський. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Маркс. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 254—258.

Карпенко, Г. Селянські рухи на Київщині за часів гетьманщини (1918 р.) [Соціально-політ. передумови селян. рухів, політ. партії та селян. організації]. Літ. Революції. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 55—74. [Початок].

Качинський. Аграрний рух за часів гетьманщини. (Далі буде). [Інформаційний нарис]. Літ. Рев. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 52—64. № 2. Ст. 66—95.

Ленаш, Б. ...Когда Израиль умирает... [Погроми на Україні 1918—19 г.г.]. Перев. з франц. Н. И. Явне. С предис. Ю. Ларина. Прибой. 1928. 142 ст. с ил. 2.

Шлихтер, А. Борьба за хлеб на Украине в 1919 году. Літ. Рев. Жур. Істпарту ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 96—135.

Марків, П. До бібліографії питання «Війна й фінанси». Зап. Україн. Бібліограф. Т-ва в Одесі. Укр. Бібліограф. Т-во в м. Одесі. 1928. Ч. I. Ст. 41—49.

Павликовський, Ю. Галичина після війни, 1914—1920. [Господарська руїна Галичини]. Кооперативна Республіка. Львів. 1928. Ч. 3. Ст. 121—127. Ч. 4. Ст. 167—171. Ч. 5. Ст. 220—226. Ч. 6. Ст. 270—276. Ч. 7—8. Ст. 331—333.

Каплан, Д. Мировое хозяйство после войны (в свете материалов Международной Экономической Конференции). Хозяйство Украины. Ежем. пол.-ек. жур. Изд. «Хоз. Укр.». Х. 1928. № 1. Ст. 170—183.

Фурер, В. Від кріпацтва до будівництва соціалізму. [Історичний огляд]. Істпарт ЦК КП(б)У. та Всеукр. Жовт. Ком. Х. Книгоспілка. 1928. Ст. 96.

Слабченко, М. Борьба за систему землеустройства и формы хозяйства на Украине XIX—XX столетия. Рец. Шпунт, Р. Більшовик України. Пол.-ек. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 3. Ст. 85—93.

Маслов, К. Союз ж. д. и национальный вопрос на Украине. Транспорт Украины. Двухнед. жур. органов трансп. УССР. Х. 1928. № 2—3. Ст. 1—7.

Юровський, Л., проф. Денежная политика совет. власти (1917—1927 г.). Фин. изд-во. М. 1928. 400 ст. Рец. Капитановський, Н. Хозяйство Украины. Ежем. пол.-ек. жур. Х. 1928. № 3. Ст. 198—200.

Целлариус, В. ВКП(б) и кооперация. (Очерк развития кооперативной политики ВКП(б). Книгосп. 1928. 384 ст. Рец. Перчик, Л. Більшовик України. Пол.-ек. жур. ЦК КП(б)У. Х. ДВУ. 1928. № 12. Ст. 94—6.

Бартель, К. (Bartel, K.). Wykresy charakterystyczne rozwój życia gospodarczego

Polski w latach 1924—1927 włącznie.—Варшава. 1928.

З нової літератури про індекси цін. Der Sinn der Index Zahlen, Verlag von J. Mohr (P. Siebek), Tübingen, 1927. 132 ст.; M. Olivier, Les nombres-indices de la variation des prix. Marcel, Giard, Paris. 1927. 483 ст. Рец. І. Л. Вісник Статистики України. Період. орг. Центр. Статист. Управ. УССР. 1928. I. Ст. XLV—XLVI.

Тимошенко, В. (Tymoschenko, V.). Ukraine und Russland in ihren gegenseitigen wirtschaftlichen Beziehungen. Mitteilungen der Ukrain. Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1928. Heft 2. Ст. 1—20. [Незалежність природня господарська Росії від України і України від Росії].

Скрипник, М. Національне відродження в сучасних капіталістичних державах на прикладі Закарпатської України. Прапор Марксизму. Орг. Укр. Інст. Мар. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 208—231.

Садовський, В. Розвиток економічної думки на Україні. Життя і Знання. Львів. 1928. Ч. 4. Ст. 100—102.

Завітневич, В. Первісні способи набувати права власності за звичаєвим правом с. Замість на Прилучччя. Праці Комісії для Виучування Звичаєвого Права України. За ред. проф. А. Кристера, кер. над працями Комісії. ВУАН. Збірник Соц.-Екон. Відділу. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 117—124.

Товстоліс, М. Спільна власність за звичаєвим правом України. Праці Комісії для Виучування Звичаєвого Права України. За ред. проф. А. Е. Кристера, кер. над працями Комісії. ВУАН. Збірник Соц.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 1—24.

Товстоліс, М., проф. Про знахідку за звичаєвим правом України. Праці Ком. для Виуч. Звич. Права України. За ред. проф. А. Е. Кристера, кер. над прац. Ком. ВУАН. Збірник Соц.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 25—39.

Товстоліс, М. проф. Розуміння застави в звичаєвому праві України. Праці Ком. для Виуч. Звич. Права України. За ред. пр. А. Е. Кристера. ВУАН. Збірник Соц. Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 40—61.

Камінський, В. Розподіл двору та його майна у Дубенському повіті на Волині. Праці Комісії для Виуч. Звичаєвого Права України. За ред. проф. А. Е. Кристера, кер. над працями Ком. ВУАН. Збірник Соц.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 150—168.

Камінський, В. Нарис звичаєво-спадкових норм селянства у Винницькому повіті на Поділлі. Праці Ком. для Виуч. Звичаєвого Права України. За ред. проф. А. Е. Кристера, кер. над працями Ком. ВУАН. Збірник Соц.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 125—149.

Язловський, Б. Репрезентивна метода та студії над звичаєвим правом. Праці Ком. для Виуч. Звич. Права України. За

ред. пр. А. Є. Кристера. ВУАН. Збірник Соц.-Екон. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 195—230.

Езерський, С. М. Вплив звичаю на судову практику. Праці Ком. для Виуч. Звич. Права України. За ред. пр. А. Є. Кристера. ВУАН. Збірник Соц.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 231—270.

Товстоліс, М. З минулого. (Нарис спадково-правних стосунків с. Прохорів, Борзен. пов. на Чернигівщині). Праці Ком. для Виуч. Звич. Права України. За ред. пр. А. Є. Кристера. УАН. Зб. С.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 271—293.

Добров, Ол. Правоутворення без законодавця. (Нариси з теорії джерел права). Ч. I. Звичаєве право. [Курс лекцій]. Праці Ком. для Виуч. Звич. Права України. За ред. пр. А. Є. Кристера. ВУАН. Збірн. Соц.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 294—415.

Кристер, А., проф. До питання про вичування народного права України. Праці Ком. для Виуч. Звич. Права України. За ред. проф. А. Є. Кристера. ВУАН. Збірн. С.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 416—440.

Покровский, А., проф. К истории общенародных повинностей. Юбилейный Сборник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 466—492.

Слабченко, М., проф. Доброчинці й вихованці. [Віддавання на виховання дітей і підлітків з військових «поселеній» перед 1861 р.]. Юбилейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 324—331.

Чернаський, Іринарх. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI—XVIII вв. З передмов. акад. Н. Василенка. [Наукова праця. Зміст її: назва, устрій, походження, район поширення, час існування, судовий поступок (процес) чи судочинство громадського (копного) суду за XVI—XVIII вв. та причини його зникання, огляд джерел та літератури]. Праці Ком. для Виуч. Історії Західньо-Руського та Українського Права. За ред. акад. Н. Василенка. Збірн. Соц.-Ек. Від. УАН. 1928. № 13 та 14. Вип. 4. Ст. 1—255. Вип. 5. Ст. 257—714.

Василенко, М., акад. «Права, по котрим судиться Малоросійський народ», як джерело до історії державного права України XVIII віку. Юбилейний Збірник на пошану акад. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 245—252.

Козубенко, К. Слідство про хуторі в сотнях Яготинський та Березанський 1730 року. Зап. Іст.-Філ. Від. За ред. акад. М. Грушевського та проф. Ол. Грушевського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 205—216.

Рибаков, Ів. Совісний суд на Україні. [За законом 7 листопаду 1775 р.]. Наук. Збірник Ленінград. Т-ва Дослідників Укр. Історії, Письменства та Мови. За ред. акад. В. Перетца. УАН. Збірник Іст.-Філ. Від. № 74. К. 1928. I. Ст. 35—45.

Дністрянський, С. Наші правничі ча-

сописи. (З моїх редакторських споми-нів). Життя і Право. Львів. 1928. I. Ч. I. Ст. 3—11.

Кутшеба, С. (Kutszuba, S.). Krzyżowanie się wpływów Zachodu i Wschodu w prawach słowiańskich. Conférence de Historiens. II-me Partie. Варшава. 1928. Ст. 115—123.

Леві, І. Паризька Комуна в законодавчих актах. [Огляд]. Червоне Право. Двохт. орг. НКЮ УСРР. X. 1928. № 6. Ст. 289—291.

Мазуренко, Ю. Громадянська війна та найважливіші акти першого радянського уряду на Україні. [Огляд]. Червоне Право. Двохт. орган НКЮ УСРР. X. 1928. № 3. Ст. 129—135.

Гершов, М. Селянський двір з погляду Радянського Земельного Права і місцевих звичаїв. Праці Комісії для Виуч. Звич. Права України. За ред. проф. А. Є. Кристера, кер. над працями Ком. ВУАН. Збірник Соц.-Ек. Від. К. 1928. № 8. Вип. 2. Ст. 62—88.

Гершов, М., проф. та **Кельман, І.** Земельний кодекс УСРР. За ред. Ю. Мазуронка. Вид. НКЮ УСРР. X. 1928. 514 ст. Ред. Кристер, А. проф. Пролетар. Правда. Щоден. газ. К. Окр.кому КП(б)У. К. 1928. № 64.

Александренко, Г. Автономні республіки та автономні області в Союзі РСР. Юридичний нарис. Праці Катедри Проблем сучасного права та Правн. Факульт. Інст. Н. Госп. X. 1928. Кн. 3.

Александренко, Г. Конституція УСРР і СРСР. 2-е перегляд. вид. за ред. проф. А. Л. Малицького. X. ДВУ. 1928. 100 ст. Конституція УСРР та АМСРР. X. Юр. вид. Наркомістусу УСРР. 1928. 32 ст.

Малицький, Ол. Радянська Конституція. Перекл. з рос. Вид. 3-е. X. 1928. ДВУ. 410 ст.

Мітіліно, М. Торговельне право радянських республік. Курс для ВИЩів. X. Юр. вид-во НКЮ. 1928. IV+468. ст.

Огієнко, Ів. Костянтин і Мефодій—їх життя та діяльність Іст.-літер. монографія. Част. II. Варшава. 1928. 400 ст. [Життя і діяльність Мефодія (869—85). Доля слов'янського богослуження по смерті Мефодія. Літер. про життя і діяльн. Кирила і Мефодія. Джерела для вивчення життя й діяльн. Костянтина і Мефодія].

Заїкин, В. Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku (Chrześcijaństwo na ziemiach wschodnio-słowiańskich za czasów panowania św. księżny Olgi).—Елгіс. Варшава. 1928. Ст. 73—86.

Томашевський, С. Перший уніатський митрополит України-Руси. Нова Зоря. Ч. 1—4, 6, 8, 10, 12, 14, 18, 20, 22, 26, 29, 33 і окр. відб. п. з. Петро, перший ун. митр. України-Руси. Історичний нарис. [Про кн. митр. Петра Акеровича (1242—1245)]. Львів. 2 вид. 1928. Ст. 64.

Лакота, Г. Про вивезення і поворот пе-

ремиської мітри Данила. Нова Зоря. 1928. Львів. Ч. 3, 4, 6, 8, 9. [На основі урядових актів перемирської капітули й воєнної хроніки пок. о. архидіякона Мирона Подолінського].

Цьома, Д. Цікава постать на тлі сумному історії православ'я в XVIII ст. [Про Юрія Кониського]. Духовний Січч. Варшава. 1928. Ч. 5. Ст. 55—59. Ч. 6. Ст. 71—76.

Цьома, Д. Ілінський скит на Афоні. Духовний Січч. Варшава. 1928. Ч. 7. Ст. 86—91. Передрук. Вістник. Вінніпег. 1928. Ч. 8. п. з. Український монастир на Афонській горі.

Хотковський, В. Dzieje klasztorów i monasterów galicyjskich od 1780—1848 r. Praca oparta na actach archiwów państwowych wiedeńskich.—Bulletin international de L'Academie Polonaise des sciences et des lettres, classe de philologie, classe d'histoire et de philosophie (Année 1926).—Краків. 1928. Ст. 20—28.

Міяковський В. Кирило-Методіївці в Археограф. Комісії. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. І. Ст. 312—323.

Миловидов, Л. Недільні школи на Чернигівщині 1860 р. Збірник Чернигів і Північне Лівобережжя. Огляд, розвідки, матеріали. Під ред. акад. М. Грушевського. Записок У. Н. Т-ва в Києві (тепер Іст. Сек. при УАН) т. XXIII. К. ДВУ. 1928. Ст. 431—448.

Доманже, М. Культурна творчість Паризької Комуні. [Нарис]. Шлях Освіти. Путь просвещения. Педагогічний жур. Х. ДВУ. 1928. № 2—3. Ст. 25—45.

Німчук, Ів. «Діло» і «Ново Слово». (Спільний щоденник 29 грудня 1913—4. Діло. 1928. Ч. 10.

Левицький, К. Видавництво «Діло». (Важливі історичні дати). Діло. 1928. Ч. 10.

Косташук, В. Громадське й культурне життя Буковини від 1848 р. до 1914 р. [Нарис]. Україна. Наук. двохм. українознавства. Під ред. акад. М. Грушевського. Ор. Іст. Сек. ВУАН. К. 1928. Кн. I. Ст. 15—24.

Тіхй, Ф. (Tichy, F.) Jihoslovanští Rusini.—Slovanský Přehled. Ročník XX, číslo 1, Praha 1928. Ст. 22—32. [Культура бачавських Українців, їхня історія, звичаї та звязки з Галичиною. Вказується наукова література предмету].

Циганенко, Ю. «Брошури преступного содержания». Заборона брошури В. І. Василенка в 1914 р. За Сто Літ. Матеріяли з громад.-літер. життя України XIX і поч. XX ст. За ред. ак. М. Грушевського. К. ДВУ. 1928. Кн. 2. Ст. 324.

Кревецький, Ів. З історії преси на Україні. Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 35.

Білінський, М., Співацька, Н., Кревецький, І. Часописи Поділля. Іст.-Бібліограф. Збірник з наг. 150-літ. першої газети на Україні (1776—1926) та 10-літ. існування УСРР. Вінницька філ. Всен.

Бібл. Укр. при УАН. Кабінет виучув. Поділля. Вінниця. 1928. Т. I. 146 ст. Ред. Боровой. С. Записки Укр. Бібліограф. Т-ва в Одесі. Укр. Бібліог. Т-во в м. Одесі. 1928. Ч. I. Ст. 52—54.

Комаров, Б. Додатки до збірника «Часописи Поділля». Записки Укр. Бібліограф. Т-ва в Одесі. Укр. Бібліог. Т-во в м. Одесі. 1928. Ч. I. Ст. 55.

Павлович, Т. Десятиріччя Жовтня в пресі. [Огляд]. Червона Преса. Місячник видд. преси ЦК КП(б)У. Вид. Пролетарий. Х. 1928. № 1. Ст. 17—24.

К—й, І. Видавничий рух на Вел. Україні в 1917—1927 рр. Нова Зоря. 1928. Ч. 31. Львів.

Пелех, Й. С. Культосвітне будівництво на Волині за 10 років. Бюлетень Волинської Окр. Інспектури Нар. Освіти. Житомир. 1928. Ч. I. Ст. 7—9.

Козловський, В. Бібліотекознавство в УСРР за період 1917—1927 років. Жур. Бібліотекознавства та Бібліографії. Всен. Бібл. України при УАН. К. 1928. 2. Ст. 3—14.

Руденко, Д. Десять років нового українського слова. [Опис книжкової виставки]. Плуг. Літ.-худож. місячник. Співки сел. письменників. Х. ДВУ. 1928. № 1. Ст. 77.

Кузеля, З. Одеська Центральна Наукова Бібліотека. Діло. 1928. Ч. 10.

Десятиріччя Всенародної Бібліотеки України. Комуніст. Щоденна газета ЦК КП(б)У. Х. 1928. № 126. Ст. 4.

Ряппо, Я. Що дала Жовтнева революція в галузі освіти на Україні. Х. Книгоспілка. 1928. 113 ст.

Гендрихівська, А. Десять років дошкільництва на Україні. Радянська Освіта. Гром.-педаг. місяц. Орг. Наркомосвіт. УСРР. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 33—38.

В—ко, С. Політосвіта за десять років. Селянський Будинок. Орг. Управління Політосвіти НКОС. УСРР. ЦК ЛКСМУ. Х. ДВУ. 1928. № 2. Ст. 30—33.

Десять років боротьби з пенисьменністю. Відділ лікнепу Упр. Політ. Осв. НК.О. Х. ДВУ. 1928. 32 ст.

Обзор деятельности Северо-Кавказской ассоциации научно-исследовательских институтов за 1926—1927 годы. Ростов на Дону. [Сев.-Кавказ. Ассоц. Науч.-Исслед. Институтов]. 1928. 107 ст.

Бельський, Ф. З історії розвитку Наук. Товариства на Донеччині. Праці Наук. Т-ва на Донеччині в м. Луганському. (Труди Науч. Об-ва на Донбасе). Вид. Наук. Т-ва. 1928. № 1. Ст. 100—102.

Біднов, В. (Bidnov, V.) Die „Ukrainische Historisch-philologische Gesellschaft in Prag“ (1923—1928).—Mitteilungen des Ukr. Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1928. Heft 2. Ст. 57—61. [Огляд діяльності „Українського Істор.-Філол. Т-ва“ в Празі за 1923—24 рр.].

Окр. Інспектури Нар. Освіти. Житомир.
Дорошенко, Д. (Dorozenko, D.). Das Ukrainisch-Wissenschaftliche Institut in Berlin.—Mitteilungen des Ukr. Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. 1928. Heft 2. Стор. 62—68. [Огляд діяльн. та викладів „Укр. Наук. Інституту“ в Берліні за 1926—1928 pp.]

Кош, Г. СРСР і Україна на міжнародній виставці книжкового мистецтва в Ляйпцигу 1927 р. (Огляд). Червона Преса. Місячник відд. преси ЦК КП(с)У. Вид. «Пролетарий». Х. 1928. № 1. Ст. 44—45.

Личков, Б. Л., проф. К вопросу о происхождении Чорного моря. Записки Одес. Т-ва Природознавців. Записки Одесск. Об-ва естествоиспытателей. Под ред. проф. А. Алексеева. Одеса. Вид. Од. Т-ва Природ. 1928. Т. XLIV. Ст. 117—122.

Крипкевич, Ів. Елементарні катастрофи в давні часи. [І. Карпатські повені. ІІ. Саранча]. Життя і Знання. Львів. 1928. Ч. 5. Ст. 142—143.

Крипкевич, І. Саранча на Україні в XI—XVIII ст. [Літописні дані]. Вісник Природознавства. Природозн. Сек. Харк. Наук. Т-ва. 1928. № 3—4. Ст. 183—192.

Кордуба, М., д-р (Львів). Де лежав старовинний город Хмельів? Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 153—155.

Петрунь, Ф. (Од.). Східня межа Великого князівства Литовського в 30-х роках XV сторіччя. Ювілейний Збірник на пошану М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 165—168.

Карачківський, М. Розмежування Волинської та Подільської губ. 1799 р. Істор.-Географ. Збірник. Вид. Ком. для складання Іст.-Географ. Словника України. За ред. проф. О. Грушевського. К. 1928. Збір. Іст.-Філ. Від. № 46, в. ВУАН. Вип. 2. Ст. 205—209.

Соловей, Д. Нові статистичні відомості про людність Харкова в 40-х роках XIX стол. Записки Істор.-Філолог. Відділу. За гол. ред. акад. М. Грушевського та проф. О. Грушевського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 343—348.

Яцко, П. Одна сторінка із писемної літописи Подкарпаття. [Автор доводить вагу передісторичного значіння назви річки Тур на Підкарпатті]. Подкарпатська Русь. Ужгород. 1928. Р. V. Ч. 3. Ст. 46—51. Ч. 6. Ст. 116—119.

Кордуба, М. Михайло Максимович і перші досліді над українськими географічними назвами. [Про початок дослідів над географ. назвами взагалі та про досліді на тім полі М. Максимовича, О. Лазаревського, В. Плещинського, А. Петрушевича, Л. Похилевича й М. Сумцова]. Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Т. 149. Ст. 1—8.

Добровольський, Л. Київщина та Київ у працях М. С. Грушевського. Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. УАН. К. 1928. I. Ст. 410—427.

Топографічні назви. Іст.-географічний Словар Галичини. Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 10.

Історично-Географ. Словник України. Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 12.

Кордуба, М. Потреба організації збирання географічних назв. Conference des Historiens—II-me Partie. Варшава. 1928. Ст. 101—108. [Початок дослідів над географ. назвами та їх значіння].

Петрунь, Ф. Качибей на старинних картах. [Огляд заготовлення на мапах Качибей-Гаджибей „Одес. затоки“]. Записки Одес. Т-ва Природознавців. Записки Одес. Об-ва Естествоиспытателей. Под ред. проф. А. Алексеева. Одеса. Вид. Одес. Т-ва Природозн. 1928. Т. XLIV. Ст. 191—198.

Якубовський, Ян (Jakubowski, Jan). Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI w. I. Część północna, skala 1:1.600.000. Objasnienia do mapy-Nakł. Polskiej Akad. Um. Країів. 1928. Ст. 21 + 3 + 1 (карта).

Петрунь, Ф. Мапа пляхів України першої половини XIX стол. (Пояснювальні замітки). Господарство та Право. Записки Одес. Інстит. Народ. Господарства. Одеса. 1928. Т. I. Ст. 91—94.

Дубровський, В. Сторінка з історії архіву генерального військового суду. Записки Іст.-Філолог. Відділу. За гол. ред. акад. М. Грушевського та проф. Ол. Грушевського. ВУАН. К. 1928. Кн. XVII. Ст. 217—234.

Бадельський, К. (Badecki, K.). Znaki wodne w księgach Archiwum miasta Lwowa 1382—1600 r.—Львів. 1928. Ст. 21 + 1. Табл. XX + I.

Ватиканські архіви і бібліотека. Нова Зоря. Львів. 1928. Ч. 10.

Archiwum państwowe we Lwowie w latach 1918—1926. Archeion III. Варшава, 1928, ст. 178—185.

Archiwum ziemskie we Lwowie w latach 1920—1926. Archeion III, стор. 185—190.

Купчанко, К. «Український Музей Народовідання в м. Чернівцях на Буковині». Його необхідність і завдання з вказівками для збирачів народописних матеріалів. Чернівці. 1928. Ст. 48.

Грушевський, С. Г. Архівні фонди м. Луганського. Праці Наук. Т-ва на Донеччині в м. Луганському. (Труди Н. Об-ва на Донбасі). Вид. Наук. Т-ва. 1928. № 1. Ст. 87—89.

І. М. Минуле... [Про вартість матеріалів] підвід. Культів. Київ. Центр. Істор. Архіву ім. В. Б. Антоновича. Всесвіт. Тиж. журнал. X. 1928. № 2. Ст. 8—9.

Х р о н і к а.

В комісії старої історії України. В свій час на сторінках «України» було подано історію утворення цієї комісії, ухваленої Історично-Філологічним Відділом ще в червні 1926 року, та лише з 1-го січня 1928 р. поставленої в умови, що давали можливість перейти від підготовчої роботи до власної організації праці¹⁾. Пізніше в «Україні» подано було відомості і про хід робіт комісії протягом 1928 року, про засідання Комісії, про доповіді зачитані там, тощо²⁾.

Восени 1928 року виявилася потреба зробити підсумки цієї праці Комісії та разом із тим визначити напрям занять її учасників на новий академічний рік 1928—29. В зв'язку з цим 18 жовтня 1928 року з ініціативи голови Історичної Секції акад. М. С. Грушевського скликало було нараду співробітників та учасників занять комісії як місцевих, так і позаміських. Засідання відкрив акад. М. С. Грушевський. Поінформувавши присутніх про ті завдання, що поставлені перед комісією в цілому (вони були вже вжиті в «Україні»), він підкреслив головні моменти роботи, що мають бути поставлені протягом 1928—29 року. В наслідок деяких змін видавничих планів с змога продовжувати видання збірників порайонного дослідження України, на взірць випущених вже Київського та Чернігівського Збірників. В першу чергу поставлено видання Збірника Полуднкової України, за ним Збірника Західної України в тіснішій розумінні — Галичини, Підкарпаття, Буковини. Намічаються також видання Збірників Полудневого Лівобережжя та Збірника Правобережжя (Київщина, Волинь, Поділля). Ці збірники до певної міри можуть орієнтувати роботу учасників занять комісії в сфері старої української історії. Розроблення її взагалі занепадо, з тим як всю увагу звернено було на пізніші століття, але інтереси української історії як цілості вимагають дослідження і давніших її періодів—княжої і литовсько-польської доби.

Присутні взяли живу участь в дискусії з приводу програми робіт Комісії. Зокрема велику дискусію викликало питання розроблення історії литовської доби. Всі присутні підкреслювали важливість розроблення цього періоду. Ухвалено було зосередити роботу над цією добою тимчасово в Комісії Старої Історії України з тим щоб надалі для цього утворити окрему комісію—Комісію Середньовічної Укр. Історії. В наслідок обміну думок визначилися такі теми з старої та середньої доби історії України, що розроблюються учасниками занять комісії: О. М. Андрияшів—Словник діячів перед-татарської доби; С. Ю. Гаевський — Українське початкове літописання в світлі найповіших даних; В. І. Новицький — Внутрішнє управління Київської держави; В. Пархоменко—Русь та Степ (1. Чорні клобуки. 2. Криза Варязької держави в Києві. 3. Київ та Степ); Ф. О. Петрунь—1. Ліс та Степ в історії Правобережжя. 2. Федір, брат Гедимиша, Київське князівство в литовсько-татарських взаєминах XIV в. 3. Путівльщина XIV—XVI вв. 4. Чорне місто—Маяк—Каджибів—Дашів; М. Ф. Карачківський—Боротьба за західно-українські землі в XIII—XIV вв.

Михайло Карачківський.

Діалектологічна Комісія ВУАН. З цього 1928/9 академічного р. Діалектологічна Комісія розпочинає інтенсивно збирати діалектологічний матеріал з усіх усяод, де тільки чути українське слово. На жаль, українська діалектологія — це одна з найменш опрацьованих галузей народознавства; отже з тим більшою енергією треба взятися до праці і то не тільки фахівцям, а й усім прихильникам розвитку української мови й науки про неї. Розвиватися з успіхом ця наука може, маючи широку

¹⁾ «Україна», 1928 р., кн. 1, с. 166; ²⁾ «Україна», 1928, кн. 2, сс. 179—181; також кн. 4, сс. 167—168.

мережу кореспондентів, надто з глухих закутків. Найбільша і реальна надія може бути тільки на інтелігентних робітників на селі, як учителі, учні старшого віку тощо, що без великої затрати часу й коштів зможуть подавати Діалектологічній Комісії В.У.А.Н. записи народньої мови, одержуючи від Комісії інструкції, вказівки, як записувати, анкети, програми. На листування з Академією не треба поштових марок, тільки треба писати на адресу: Київ, вул. Короленка 54, В.У.А.Н., Діалектологічній Комісії.

Олекса Синявський.

Ювілей акад. Н. О. Студинського у Львові. У неділю 2-го грудня 1928 р. в залі Музею Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові відбулося урочисте ювілейне свято на пошану акад. Н. О. Студинського з нагоди 60-ліття його життя й 35-ліття науково-громадської діяльності. Ювілей було призначено спочатку на 4 листопада, але польські масові виступи 1-го листопаду проти Українців та українських інституцій у Львові (в десятиліття офіційного приєднання Галичини до Польської Держави), що закінчилися значними матеріальними втратами для цих інституцій, а також певною кількістю пораниених,—примусили відкласти його на місяць.

Організацію ювілею перевів ювілейний комітет в складі 5 осіб: Іларіон Свенціцький (голова), Володимир Дорошенко (секретар), Богдан Барвінський, Філарет Колесса, Роман Цегельський (члени). Ювілейне засідання було відкрите після 1-шої год. ранку. За президіальним столом на почесному місці були Ювілят, Голова УкрНауки Юрій Озерський, представник Історичних Установ В.У.А.Н. Федір Савченко та члени Ювілейного Комітету.

Першою з черги була доповідь проф. І. Свенціцького на тему: Загальна характеристика наукової праці й суспільної діяльності Ювілята. Другою—довідка д-ра Ярослава Гординського на тему: Вислід студій Ювілята про українське письменство XVI—XVII вв. Третій реферат—на тему: Досліді Ювілята над галицько-українським відродженням виголосив проф. М. Тершаковець.

Перше привітання зложив від імені Народнього Комісаріату Освіти т. Озерський, що в двадцятихвилинній промові висвітлював значіння наукової роботи Ювілята для сучасності, подавши також і головні моменти розвитку української культурно-наукової роботи на Радянській Україні.

Федір Савченко, якому після цього дано слово, виголосив від імені Історичної Секції У.А.Н. таке привітання: «Високоповажаний Кириле Осиповичу. В день Вашого Ювілею Історична Секція Української Академії Наук, що продовжує працю Українського Наукового Товариства в Києві, іменем членів цього Товариства, котрого Ви були членом, й іменем членів нинішньої Секції, котру Ви так щедро наділяєте Вашою працею і поміччю, складає Вам гарячу подяку за довгі роки праці і найцінніші побажання таких же довгих років працездатності, енергії й продуктивності, яку Ви виявляли досі. Шануючи Вас як голову Наукового Товариства ім. Шевченка, як одного з найяскравіших і найенергічніших представників нерозривного зв'язку України Наддніпрянської з Україною Наддністрянською в науковій праці, в культурнім і національнім єднанні, Секція бачить в Вашій діяльності одну з найкращих заповуток цього тісного і нерозривного зв'язку. Жийте ж, працюйте і тіште нас своєю поміччю і співучастю ще многі і многі літа. М. Грушевський, голова».

Ювілят і всі присутні, яких невеличка зала могла вмістити не більше 200 осіб, з особливою увагою й інтересом вислухали привітання делегатів, що приїхали з Радянської України¹⁾.

Велике вражіння зробив на присутніх привіт 87-літнього сеніора галицьких громадських діячів і останнього в живих з фундаторів Наукового Т-ва ім. Шевченка Юліяна Романчука, який аудиторія прослухала стоячи.

¹⁾ Ю. І. Озерський 3-го грудня зробив ширшу доповідь про науково-дослідчі установи У.С.Р.Р., а Федір Савченко 8-го—про наукову працю Історичних Установ У.А.Н., що знаходяться під керівництвом акад. М. С. Грушевського. Збори вшануванням вшанували акад. М. С. Грушевського колишнього Голову Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові й ухвалили переслати йому свій привіт до Києва.

Серед привітальних телеграм звертала на себе увагу велика кількість їх від наукових інституцій, а саме: від Української Академії Наук в Кіїві, Всесоюзної—в Ленінграді, Білоруської—в Мінську, Польської—у Кракові, Чеської—в Празі, Болгарської—в Софії, Сербської—в Белграді, Віденської, Баварської—а далі від французьких, німецьких та численних інших наукових установ Європи.

Окремий відділ творили привіти від наукових установ, дослідних катедр та вищих шкіл Радянської України (коло 40), від університетів польських і закордонних, а також українських вищих шкіл і установ з центральної Європи.

Довші телеграми з привітами прислали Народній Комісар Освіти—Скрипник, варшавський посол С. Р. С. Р. Богомолів, акад. Мх. Грушевський, акад. Д. Багалій, проф. Яворницький та інші.

Прочитано було також привіти краєвих українських установ, як Просвіта, Рідна Школа, Учительська Громада, Т-ва українських письменників та журналістів ім. Франка, від редакцій журналів і газет. Редакція жур. «Світло» вручила гарно оправлене число, присвячене ювілятові.

Серед привітань окремих осіб зазначимо привітання від акад. Степана Смаль-Стоцького, проф. Ол. Колесси, покійного вже нині акад. Яна Лося з Кракова, проф. Бодуена-де-Куртене з Варшави, що своїм прихильним до українства змістом викликало гарячі оплески присутніх. Від Львівського Оссолінеума складав привіт д-р Тишковський.

Український Пласт вручив ювілятові номінаційну грамоту на почесного члена.

Всіх привітань було понад двісті. Саме їх неповне відчитування тривало більше години.

Глибоко схвилюваний Ювілят закінчив це свято довшою натхненою промовою, дякуючи в першу чергу Урядові Радянської України, Українській Академії Наук, іншим науковим інституціям Радянської України та Академіям і науковим інституціям чужих народів, а також деяким учасникам із присутніх. Далі спинився він коротко на історії свого життя та наукової і громадської праці, обіцяючи і надалі віддавати свої сили на працю у Львівському Науковому Т-ві ім. Шевченка, що після свого занепаду в р.р. 1914—1921 заходами Ювілята знову доведено до такого матеріального стану, що зможе поглибити й поширити свою наукову працю.

Увечері того самого дня відбулися товариські сходини (банкети) з участю 75 осіб, на яких виголосили привіти на честь Ювілята: д-р І. Овенціцький, д-р Кордуба, кол. дир. Дзерович, Гр. Микетей, дир. Ант. Крушельницький, д-р Р. Цегельський, д-р Мандюк і проф. Греголінський (з Перемілля). Усім їм відповів Ювілят.

Присутнім на ювілеї було передано друковану програму Ювілейного Збірника на честь акад. Студинського. З 36 статей третину надіслано з Радянської України.

Федір Савченко.

3 наукового руху в Галичині. В Галичині, по провінціальних містах, а то й по селах, є значна кількість людей з вищою освітою, що залюбки досліджують місцеву історію, археологію, етнографію, природу. Але дотепер важко якось було їм zorganizувати до спільної праці. Щойно в останньому часі починаються такі наукові організації:

В Самборі, повітовому місті, що має кілька середніх шкіл і багато інтелігенції, в червні 1928 р. заснувалося товариство Б о й к і в щ и н а; що має на меті пізнання побуту й світогляду Бойківського племені та зберігання старовини у власному музею-архіві. Дотепер прибирали біля півтисячі предметів з повітів Турчанського, Самбірського і Рудецького. Є тут побіч археологічних знахідок, церковні пам'ятки, предмети давнього сільського побуту, напр., дерев'яний плуг і віз, старовинні «диби», кайдани на ноги і руки, давня зброя, політичні відозви, починаючи з 1848 р. до останніх виборів, електричний дзвінок, якого вживав посол Тимотей Старух підчас обструкції у віденському парламенті, і ин. В архіві збираються між

іншим біографії діячів Брайківщини та спомини про них,—є вже спомини про Франка, Качковського і ин. Головою «Бойківщини» є др. Володимир Туркевич, управителем музею учитель гімназії Іван Филипчак.

Зацікавлення наукою слідне і в інших околицях. Філія «Просвіти» в Грималові, Скалатського повіту, приготує видання історії грималівської округи (писав колись про неї Іван Франко); розіслано анкетні листки по всіх селах повіту і зібрано інтересний матеріал. — Уроженці містечка Угнова, повіт Рава Руська, славного колись шевських виробами, zorganizували комітет для складання монографії свого міста. — В повітовому місті Борщеві організується місцевий музей.—В різних околицях священики укладають історію своїх парафій.

Ширша організація цих порайонних дослідів—це діло майбутнього. **І. К.**

Прилюдна оборона праці О. М. Степанишиної «Господарство маєтків Браніцьких на Київщині та реформи 1860-х р. у цих маєтках». 7-го жовтня ц. р. в Н.-Д. Катедрі Історії України відбулася прилюдна оборона праці аспірантки О. М. Степанишиної—п'ята в ряду оборона в цій Катедрі. Прийнятим звичаєм, керівник Катедри акад. М. С. Грушевський повідомив про постанову Керівничого Осередку Катедри в цій справі, потім заступник секретаря Катедри науковий співр. С. В. Шамрай зачитав curriculum vitae аспірантки, далі аспірантка О. М. Степанишина прочитала коротке резюме з своєї роботи.

В першій частині її подається родовід Браніцьких і загальна характеристика їхнього господарства напередодні реформи—1840—50 рр. На підставі відомостей цієї першої частини праці авторка робить такі висновки: 1) Більшість своїх маєтків Бр. одержали як подарунок, не в наслідок якихось колонізаційних зусиль. 2) Торговельний капітал набував певного значіння в їхніх маєтках з кінця XVIII ст.; проте можна припустити, що до 1840 р.р. домінують відносини натурального господарства. 3) З 1840 р.р. помічається похвалення з організації господарства—проводиться облік землі кількісний і якісний, будуються нові промислові заклади; про те цей процес до реформ 1861 р. всеж проходив досить мляво. 4) Новий тип промисловості—цукроварництво—запроваджується в маєтках Браніцьких коли вже виявилось, що це не дефіцитні справи—наприкінці 40 рр. Торгівля Браніцьких охопила під цей період всі найголовніші ринки. 5) До кінця 1850 року система господарства і система польоводства в панських фільварках носили мішаний характер. Панщина до кінця цього періоду вважалась за найдоцільнішу форму експлуатації робочої сили. Становище селянства за цей останній час гіршає. 6) Інвентарна реформа 1847—48 р.р. перешкоджала економії робити намічений облік землі, вільно нею розпоряджатись; через се інвентарі складались не за правилами і останні не виконувались.

В другій частині праці подаються відомості про переведення реформи 1861 р. в життя—роки 1862—1872. Причому це 10-ліття поділяється на 3 періоди: 1)—до польського повстання, 2)—роки 1863—67 і 3)—остаточно відволення селянам викупленої землі—роки 1868—72.

Гр. Браніцькі в період між інвентарною реформою і реф. 1861 року відібрали у селян велику частину орної землі і скасували майже срізь сервітути. За відібрану від пана інвентарну землю під час переведення реформи йшла боротьба між паном і селянами з одного боку і між багатшими і незаможними групами селян з другого. В цій боротьбі лише невелика частина мирових посередників обороняли інтереси селянства; решта або ставилась байдуже, або явно чинила на користь панів.

В наслідок реформи наділи селянські ще значно зменшилися у порівнянні з попереднім. Щодо гр. Браніцьких, то вони вийшли з реформи всеж великими власниками—ім залишилося майже $\frac{1}{2}$ всіх земель. Проте, бачимо, що починаючи з 68 року чимало своїх фільварків Браніцькі продають «Удільному ведомству», не дбавшись ще остаточних розрахунків викупної операції.

З оцінкою праці виступив керівник аспірантки О. М. Степанишиної, проф. О. Ю. Гермайзе і відзначив позитивні риси роботи, перед усім велику кількість архівного матеріалу, що його проробила авторка; праця оперта на новому архів-

ному матеріялі й подає чимало нового з економіки середини XIX ст. на Київщині. Негативною стороною праці О. Ю. Гермайзе вважає «невпорядковану форму»: своїм викладом робота нагадує конспект, а не оброблений науковий дослід. Підкреслює він також зайву обережність: аспірантка ухиляється від висновків і обмежується лише переліком фактів (напр., не зв'язується цілком цукроварництво в маєтках Браніцьких з загальним розвитком економічної еволюції), через це відчувається брак більшого узагальнення. Далі рецензент зробив де-які зауваження по суті доповіді: говорячи про користність чи некористність кріпацької системи перед реформою, варто було згадати тогочасні думки Журавського; не досить освітлено в роботі генезис ключів; не вповні з'ясована соціально-політична природа маєтків Браніцьких; замість виявлення соціально-політичної фізіології самих Браніцьких, подається лише родоводи їх, що просто списані з формулярних списків, які переходять при архівних справах; мало обґрунтований географічний розподіл місцевості,—напр., щодо якості ґрунту і т. и.

Далі з оцінкою праці виступив другий опонент від Катедри дійсний член В. І. Щербина. Він відзначив, що доповідь порушує важливі питання і цінна великим архівним матеріалом; шкода лише, що аспірантка не цитує детально джерел, якими вона користувалася: в промоційній роботі, в якій важливо, щоб аспірант показав своє ознайомлення з архівними матеріалами,—це конче потрібно. Опонент має враження, що архів гр. Браніцьких використано неповно; правда, це можливо залежить від того, що цей архівний фонд не впорядкований. З інших же треба вказати на те, що аспірантка в загальних рисах захоплює без потреби дуже давні часи,—напр., згадує в зв'язку з селянськими рухами про Гайдамаччину та Коліївщину; з другого ж боку не звернено достатньої уваги на той факт, що значна частина маєтків Браніцьких були раніше, якраз, старостинськими маєтками: це мусило сильно відбитися на їх пізнішій історії.

Дійсний член Катедри В. Ю. Данилевич відзначив, що працю не можна не вітати, бо тема важлива і цікава. Велике ж магнатське господарство взагалі мало досліджено. Сама праця загалом виконана ретельно й добре. Але є й деякі хибні. Так, очевидно, через розкиданість матеріялу, в праці описовий момент переважає за дослідчий. Таблиці, що їх подає аспірантка, іноді не використовують усіх даних, що їх подає сама стаття: так, напр., у реєстрі ключів не використано всіх матеріялів, що їх подає текст; подібно-ж стоїть справа й з реєстром фабрик і заводів. Це дуже важно, бо напр., коли б використати усі матеріяли та доповнити пізнішими даними, тоді можна було-б скласти хронологію існування фабрик у маєтностях Браніцьких і проаналізувати їх склад та зміну. Варто було також взяти усі маєтки Браніцьких,—тоді висновки були б ширші. Взагалі ж головна вада роботи та, що у аспірантки немає загального економічного тла, не уявлене магнатське господарство з загально-українськими, російськими та навіть європейськими економічними умовами. Мало порівнюючи звернено уваги на промислову й торговельну діяльність Браніцьких. Очевидно це залежало од неповноти відповідного архівного матеріялу; але його можна б було поповнити друкованими матеріялами та літературою, яка є щодо торгівлі окремих міст та портів в значній кількості.

З присутніх на зборах, проф. А. І. Ярошевич відзначив, що у розвідці Браніцькі не виступають як виразні в господарському відношенні постаті; індивідуальності ж самих магнатів мають значіння для виявлення відносин у їх господарстві. Варто було також спинитися на тому, хто саме провадив господарство Браніцьких і як саме провадилося,—чи власними силами, чи орендою, і яку саме роллю відігравала оренда в господарстві. Мало з'ясовано, яке значіння в господарстві мало гуральництво й млинарство. Взагалі мало було подано матеріялів щодо самого господарства, яке змальовано лише загальними штрихами, без докладної аналізи його. Щодо торгівлі, то не вказано напрямку її. Нарешті А. І. Ярошевич вказує друковані матеріяли, трохи пізніших часів, в яких подано відомості або й цілі описи господарства Браніцьких.

Проф. О. С. Попов зазначив, що треба було докладніше спинитися на заведенні плodoзмін, про що у аспірантки є побіжна згадка. Треба також з'ясу-

вати, наскільки селянські розрухи до 1860-го року відбилися на господарстві Браніцьких. Автор зазначає, що реформи 1860-х р. найбільше відбилися на цукроварництві, а не на хліборобстві поміщицьким,—що дивну думку треба-б більш обґрунтувати. Опонент відкидає твердження аспірантки, що той факт, що Браніцький дістав частину своїх земель в дар, відбився на господарюванні на цих землях. Щодо викладу, то опонент приєднується до закидів попередніх опонентів в тому розумінні, що виклад є дуже розкиданий, через що часто не можна було схопити деяких фактів і тверджень. Але загалом О. С. Попов оцінює працю дуже високо і гадає, що деякі зроблені зауваження були перебільшені.

Відповідаючи на поставлені дезидерати й зауваження, О. М. Степанишина пояснила, що вона мала обробити саму історію реформи 1860-х р. в маєтках Браніцьких, але зробити це, не давши повного огляду господарства їх, було важко, та для цього господарства відомостей у неї було дуже мало, через що вона виділила цей матеріал у вступ. Безперечно, через цю малу кількість матеріалу й було неосвітлено дещо, про що закидали їй рецензенти. Щодо оренд, то їх роля зазначена в цілій роботі, але загальних висновків з цього не зроблено за браком матеріалу. Так само за браком матеріалу не освітлено й те, як відбилися селянські рухи на господарстві маєтків Браніцьких. Відомостей про торгівлю свідомо не побільшено, щоб не перобтяжувати праці. Нарешті, щодо твердження, що реформи 1860-х років найбільше відбилися в господарстві Браніцьких на цукроварництві, то за тими матеріалами, які у неї були, вона вважала за можливе таке твердження зробити.

Вислухавши зроблені зауваження й пояснення аспірантки, Керуючий Осередок Катедри одноголосно признав її гідною степені наукового співробітника й ухвалив клопотатися перед УкрНаукою про затвердження її в цім званні. Постановою УкрНауки з дня 31 жовтня затверджено О. М. Степанишину науковим співробітником Катедри, про що Уповноважений Укрнауки в Києві 5 листопада Катедру повідомив.

С. Ш.

Перший Міжнародний Конгрес Народного Мистецтва в Празі. Міжнародний Конгрес Народного Мистецтва (Congrès International des Arts Populaires), що відбувся в днях 7—13 жовтня 1928 р. в Празі, був скликаний з ініціативи Міжнародної Комісії Інтелектуальної Співпраці при Союзі Народів, що об'єднаний в Міжнародний Інститут Інтелектуальної Співпраці (Institut International de Coopération Intellectuelle, Paris, 2 Rue de Montpensier). Також і ціла організаційна праця для скликання Конгресу, розсилка офіційних запрошень окремим державам, зголошення рефератів, друк інформаційних видань, намічення самої програми Конгресу і т. д. спочивало в руках названого Інституту. В Празі була організована Комісія лише для участі Чехословаччини на Конгресі, під головуванням шефа відділу охорони пам'яток старовини міністерства освіти д-ра Z. Wirth'a і Комісія технічної організації викладів Конгресу під головуванням проф. L. Niederle.

Трудно сказати чи через оцю подвійність організаційного центру чи через інші причини, але в передконгресовій інформаційній службі і в працях самого Конгресу відчувалися певні недоладності організаційного характеру.

Учасників Конгресу було коло 320 осіб—кількість порівнюючи невелика (напр., Міжнародний Конгрес Мистецької Педагогіки, що відбувався того самого літа в Празі, мав понад 3000 членів), але з дуже різноманітним складом делегацій, що репрезентували понад 30 різних держав цілого світу: Австрія, Англія, Бельгія, Болгарія, Бразилія, Гватемала, Голляндія, Греція, Данія, Екватор, Еспанія, Естонія, Єгипет, Канада, Латвія, Литва, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, П. А. Сполуч. Штати, Швайцарія, Швеція, Угорщина, Франція, Чехословаччина, Югославія, Японія та ин. Найбільшу кількість делегатів дали Американці з Англійцями, Французи, Еспанці, Румуни, Голляндці і Швайцарці. Не в приклад Конгресам, що відбувалися в Празі, на цей раз було мало Поляків і Югослав'ян.

Про науковий характер Конгресу свідчить вже велика кількість зголошених рефератів (понад 350) та різноманітність тем зі всіх галузів народного мистецтва.

«Офіційними мовами» Конгресу були заздалегідь оголошені лише французька і англійська. Всі інформаційні друки і звіти Конгресу друковані лише французькою мовою. *Résumés* рефератів, що склали досить об'ємисту книжку в 140 сс., друковано в Парижі у французькій мові і лише деякі реферати Американців і Англіяців—англійською мовою. Однак вже при перших секційних засіданнях німецька мова не тільки заняла рівнорядне становище, але подекуди домінувала, особливо при дискусіях. Перевага «офіційних мов» виявлялася лише в тім, що секретарі-перекладчики кожну репліку, сказану по-німецькому, заподадливо перекладали на французьку мову, хоч не підлягало сумніву, що аудиторія в переважній більшості розуміла власне німецьку мову.

Урочисте відкриття Конгресу відбулося в салі міської ратуші (т. зв. *Staroměstská radnice*) під почесним головуванням міністра освіти Ч. С. Р. д-р *Hodža*. В президії були: представник Комісії Інтелектуальної Співпраці при С. Н. проф. *Reynold* (Швайцарець), проф. *Susta* (Чех), директор Міжнар. Інституту Інтелектуальної Співпраці *J. Luchaire*, голова Ч.-С. Організаційного Комітету др. *Z. Wirth*, заступник голови того самого Комітету др. *H. Jelínek*, міський голова м. Праги д-р Ваха і окремі представники від національних делегацій. Після відкриття Конгресу др. Біртом, довгу промову на тему про слов'янське народне мистецтво виголосив міністр освіти др. Годжа, вітаючи гостей—членів Конгресу іменем влади Ч. С. Р. Після коротких промов міського голови і представника Міжнародної Комісії Інтелектуальної Співпраці, виголосили привітання офіційні делегати поодиноких держав: Німеччини, Болгарії, Канади, Чілі, Єгипту, Іспанії, Естонії, Франції, Латвії, Голландії, Польщі, Румунії, Швейцарії і Югославії.

Праця Конгресу була поділена в двох групах пленарних засідань і п'ятох секцій.

В І секції, головою котрої був проф. *M. Focillon* (Франція), були загальні історичні огляди народнього мистецтва, методологія, психологія, музеологія і загальні питання. З загальних оглядів одмітимо реферати про народне мистецтво: чеське, словацьке, польське, еспанське, південно-американське, естонське, різних округ Франції (Оверн, Ельзас та ін.), грецьке, угорське, латвійське, норвезьке. З окремих рефератів інтересні були ті, що розглядали народне мистецтво з психологічного боку, як *G. Luquet* (Франція) про примітив у нар. мистецтві, проф. *Pfeiderer* (Німеччина), про основні принципи в примітивних рисунках, *J. Vydra* (Ч. С. Р.) про конструктивний і логічний принципи в творчості народнього мистця, *A. Fiszer* (Польща) про релігійні елементи в народній орнаментіці, проф. *A. Haberlandt* (Австрія) про мистецькі прояви в народній творчості Європи.

II Секція (голова *M. Gtaul*—Німеччина) була присвячена пластичному мистецтву: будівництву, виробам з дерева, каменю, заліза, скла, шкіри, далі кераміка, забавки, тощо. В цій секції було особливо багато зголошено рефератів з хатнього (житлового) будівництва: німецького, еспанського, французького, грецького, японського, литовського, польського, чеського і словацького, хоч далеко не всі реферати були зачитані. Чимало рефератів припадало також внутрішній декоративній і розмальовці хат, меблям, кераміці, ювелірству. Живий інтерес викликав реферат про голянські медівники з багатою пластичною (барельєфною) оздобою.

III Секція (голова *L. de Hoyos Sainz*—Іспанія) присвячена народньому одягу, вишивкам, килимарству, ткацтву. Здається, що з окремих галузей нар. мистецтва найбільше рефератів припадало одягам. Перед слухачами проходив довгий ряд різноманітних одягів: німецьких, болгарських, французьких (костюми XVIII ст.), грецьких, литовських, польських, словацьких, чеських. При чім майже половина усіх рефератів про одяг належала Іспанцям, хоч фактично прочитаних рефератів (так само як і по інших Секціях) було небагато. Зовсім мало рефератів торкалося килимарства саме тих народів, які так чи інакше були зв'язані із Сходом—Іспанців, Італійців, Поляків та Українців.

IV Секція (голова проф. *M. Niederle*, Чехословаччина) народньої музики і пісні (індивідуальної й колективної). Тут також найбільше рефератів було еспанських, далі чеських, англійських, австрійських, українських і японських.

V Секція (голова проф. *Baud-Bovy*—Швейцарія) присвячена народнім тан-

цям, драматичній творчості, обрядовості, тощо. По кількості Еспанці дали 15 рефератів, поруч з 4 англійськими, 3 японськими, 2 чеськими, 2 польськими та ин.

На пленарних засіданнях були прочитані реферати та обговорювалися питання як теоретичного, так і практичного характеру: дефініція народнього мистецтва, його відношення до історичного мистецтва і ремісничого промислу, про сучасний стан народнього мистецтва і заходи різних держав і країв про його збереження, про ролі народнього мистецтва в соціальному житті, нарешті питання заснування міжнароднього архіву і музею народнього мистецтва і систематичне збирання (занотовання), в широкому міжнародньому масштабі, зразків народньої музики, пісень, звичаїв, тощо.

Більшість рефератів в I—III Секціях читалися в супроводі діапозитивів і фільму, в IV Секції—з інструментальною продукцією (піаніно, скрипка) і фонографом, а в V Секції з продукцією танців, з демонстрацією живих манекенів, тощо. Кілька рефератів були в супроводі кіна, що представляв побут, працю, звичаї, танці, одяг різних народів. Особливо інтересні були фільми: словацькі, голяндські і румунські.

Українська делегація складалася з 9 осіб, а всіх рефератів, виголошених Українцями в різних секціях Конгресу, було 11: проф. Д. Антонович, Про готицькі риси в українських деревляних церквах; проф. Віднов, Про рисунки «Мамає»; др. Брик (Львів), Початки зацікавлення Захід. Європи етнографією Західньо-Українських Земель; проф. О. Колесса, Мітологічні мотиви сонця і місяця в різдвяних українських піснях; др. Ф. Колесса (Львів), Старовинні і новітні елементи в українських народніх мелодіях; др. Раковський, Кілька передісторичних і примітивних мотивів в українському народньому мистецтві; др. І. Свенціцький, Кілька вказівок про історичний поділ укр. нар. мистецтва; др. В. Січинський, Генеза і еволюція форм деревляних веж і дзвіниць на Україні; акад. Студинський, Видання українських історичних пісень і праці Катерини Грушевської; проф. В. Щербаківський, Два реферати про українську народню кераміку і килими.

Реферат др. І. Свенціцького викликав велике зацікавлення, а голова Секції проф. Паризької Сорбони Focillon заявив, що він щасливий, що перший реферат, прочитаний в I Секції Конгресу, так глибоко і основно продуманий. Реферат др. В. Січинського, виголошений в супроводі проєкційного ліхтаря, викликав широку дискусію, в якій брали участь головню німецький делегат проф., др. Lehmann і румунський делегат проф. Tzigaga-Samurcas, а також проф. Д. Антонович і проф. В. Щербаківський (дискусії занотовані у звіті ранішнього засідання II Секції дня 8 жовтня, ст. 1—4).

Україна і українське мистецтво досить часто згадувалося в інших рефератах і в дискусіях, коли лише питання торкалося деревляного будівництва, кліматрства, писанок, вишивок та ин. Одмітимо, що Французи і Англіїці загальною говорять «L'Ukraine» (Люкрен), а не (L'Ukraine) (Люкраїн), як це мусіло би бути. Українського мистецтва почасти торкалися деякі польські референти, напр., проф. В. Антоневич про фібули західніх Карпат, проф. С. Шуман (Познань) про стародавні килими в Польщі і на Україні, К. Осінський про народ. будівництво в окрузі Перемишля.

На передостанньому пленарному засіданню Конгресу (дня 12 жовтня) великий інтерес викликав проєкт, поданий німецьким офіційним делегатом проф. Lehmann'ом, про заснування сталого Міжнароднього Комітету Народнього Мистецтва. Живий, а навіть пристрасний обмін думок виник з приводу питання про спосіб обрання членів Комітету. Особливо гостро виступала голяндська делегація, вимагаючи обрання членів Комітету від кожної національної делегації. Нарешті, по загальній згоді, редакційна Комісія виробила формулу обрання Міжнародньої Комісії: кожна національна (державна) делегація мала дати одного представника, а ці останні оберуть тісніший Комітет з 5 осіб. Вибори були переведені в той же вечір. Всього обрано 23 делегата від 23-х націон. делегацій. Від української делегації було обрано др. І. Свенціцького, директора Національного музею у Львові. При виборах тіснішого Комітету, в якому брав участь і др. І. Свенціцький, було обрано представників слідуючих націон. делегацій: Німеччина (16 голосів), Франція (14), Чехословаччина (13), Австрія (9) і Голяндія (8).

На останньому пленарному Засіданні Конгресу представник швейцарської делегації зачитав проєкт Міжнародної Виставки Народного Мистецтва, що має відбутися в швейцарському Берні в 1934 році. Було також повідомлено про видання праць I Конгресу Народ. Мистецтва, що зложить два томи на 1000 стор. з численими ілюстраціями. На це видання відкрито підписку.

Підчас праць Конгресу, крім гостини членів Конгресу у міністра освіти ЧСР, в мійській ратуші і Чехословацьким Організаційним Комітетом, було улаштовано: урочиста вистава в опері, концерт слов'янських пісень чеського хору, вечір англійського народного танцю та відділини Етнографічного Музею. В цьому останньому м. и. була спеціальна виставка «Підкарпатська Русь», улаштована «референтом мистецтва» в Ужгороді п. Коханним. Ця виставка, уміщена в двох кімнатах Музею, ні квантитативно ні квалітативно не відповідала своєму завданню. Були тут зібрані п. Коханним випадкові і не систематизовані експонати, навіть з хибними написами (напр., в назвах сел під рисунками). Ця недоладність відділу «Podkarpat-ska Rus» тим більше прикра, що Чеський Етнографічний Музей в Празі може власне служити зразком прекрасного упорядкованого і систематизованого матеріалу.

Підчас Конгресу велася пропаганда ріжнотематичними виданнями з народного мистецтва. Особливо щедрі були в цьому Мадьяри і Поляки, що безплатно роздавали членам Конгресу свої видання з народного мистецтва. Помітні були також видання чеські і лотиські. Після закриття Конгресу відбулася ескурсія членів Конгресу на моравське село (в околицях Брна) для ознайомлення з народним мистецтвом і побутом моравського села.

Володимир Січинський.

Історія України в „Europa Orientale“. Орган італійського Інституту Східної Європи по довгий перерві знов нагадав своїм читачам про українське питання. Се за останні часи траплялося тут досить рідко. Після того як в першій періоді свого існування, до 1922 р., *L'Europa Orientale* частенько містила статті, замітки і рецензії, що торкалися українських справ (див. рецензію на два перші річники часопису в „Україні“ 1925 р. кн. 3, Ф. Савченка), пізніші роки стали віддавати все більше уваги державам Малої Антанти, тільки рідко займаючись рештою європейського Сходу — Радянським Союзом і, ще рідше, Україною зокрема, та Литвою.

В дійсності за час від 1922 до 1926 рр. ми маємо тільки дві замітки присвячені спеціально українським справам — замітку І. Борщака про Данте в Орликових писаннях „*L'atamanno Ukraino Filippo Orlik su Dante*“ (1924 кн. III) та статтю А. Пальмієрі про районування України „*La geografia politica dell'Ukraina Sovietista*“ (1926 кн. II. Згадка про неї в Україні 1926 кн. 4, — „Італійський голос про нову районізацію України“). Скоро після сеї публікації Пальмієрі помер і з ним зникнув найцінніший референт українознавства в редакції „*L'Europa Orientale*“ та прихильник українського відродження. Дійсно після його смерті українознавство майже зникає з сторінок часопису і минає цілі два роки без яких будь статей чи заміток на наші теми. Тим приємніше побачити знов між статтями часопису розвідку про історію українського питання Євгена Онацького — *Eugenio Onatsky, Il problema Ukraino attraverso la storia* („*L'Europa Orientale*“ 1928, № 4—8 с. 226—249). Стаття в дуже стислому вигляді передає головні етапи української історії, приблизно як ми її маємо в інтерпретації М. Грушевського і без будь-яких спроб власного толкування. Автор подає спочатку загальні міркування і огляд першого Київського періоду, далі — упадок політичного життя (XII і XV ст.), відродження XVI і XVII ст., окремо розглядає боротьбу за українську ідею в XVII—XVIII ст. Кінець української окремішності, національне життя в першій половині XIX ст. — сей розділ і закінчує працю, бо, каже автор, політичне відродження Українців належить вже до сучасної історії, якої він видно не хотів торкатися. Але се не шкодить статті, що при всій своїй короткості дає прозорий перегляд важніших етапів української історії і добре знайомить з її проблемами. Бажаючи як найкраще висвітлити самостійність сеї історії автор звертає окрему увагу й на таке важне питання про

українську термінологію—відзначаючи різницю між українськими і російськими назвами, на жаль тільки не зовсім послідовно. Так автор передає Київ через Kijiv, але Чернігів пише Cernigiv замість Cernihiv. Відзначимо теж термінологічне непорозуміння у виразі Cernigiv-Sever в розумінні Черніговсько-Новгород-Сіверського князівства. Не досить ясно зазначено теж, здається нам, окремішність української та білоруської національної стихії. Все ж, як сказано, стаття Онаякого явище корисне і слід бажати щоб по ній в часописі не було вже такої довгої перерви в українознавчій рубриці.

Поляки на Радянській Україні в польському освітленні. На сторінках часопису «Sprawy Narodowosciowe» 1928. уміщено статтю під заголовком Polacy na Ukraine Sowietckiej. Стаття ця цікава, як оцінка з боку Поляків польско-українських взаємовідносин в Радянській Україні. У вступному розділі автор дає короткий історичний огляд заселення Поляками українських земель, починаючи з татарських часів. Торкаючись новіших моментів культурного та економічного розвитку Поляків на Україні, відмічає, що Світова Війна спричинилася до значного зміцнення Поляків на Україні, а за причину до цього вважає, поперше, вплив біженців з Царства Польського, з другого ж боку, знесення урядом цілого ряду обмежень, які гальмували розвій господарського та культурного життя. Київ за ті часи став центром польського наукового та літературного життя, яке групувалося коло заснованого тоді Польського Наукового Товариства. Повалення царського режиму дало новий імпульс до розвою польськості на терені України. В червні 1917 року відбувся в Києві з'їзд представників польських організацій на еміграції, який вибрав «Польський Виконавчий Комітет на Русі». Сей Комітет взяв на себе оборону інтересів Поляків на Україні і розвинув інтенсивну акцію в організаційних справах та в піднесенні культурного життя Поляків. В Києві жваву просвітну діяльність розвинула Macierz Polska, працюючи в тісному контакті з Виконавчим Комітетом. Також закладена була в Києві Університетська Колегія, що згуртувала коло себе наукові сили еміграції. Кількість польських шкіл досягнула на протязі року імпортуючих цифр—1.300, рахуючи київську Університетську Колегію, учительську семінарію, 30 гімназії і 10 заводських шкіл; загальна кількість дітей по школах дійшла цифри 84.500.

Але, каже автор, той буйний розквіт польського життя тривав недовго. Нова революція—Жовтнева—знищила працю Виконавчого Комітету, нанесла великі втрати матеріяльні і культурні. Пролетарська революція цілком знищила господарську структуру краю, знищено право власности: земля, промисловість, будівництво—націоналізовані. Ні один господарський конфлікт в історії не приніс стільки втрат польському громадянству, як Жовтнева Революція. Польські матеріяльні втрати важко виражувати хоч би приблизно, але ж їх можна убрати в мільярдів суми. Не менш тяжкі були втрати також на ниві культурній. Більшовизм підточив культурне життя польського громадянства. Упадок господарства в краю, спричинений революцією, знищив матеріяльну базу для польських просвітних інституцій. З другого боку, більшовицька влада безоглядно приступила до знищення польського шкільництва (?) Польська діяльність культурна зупинилась. Польське Наукове Товариство, Колегія Університетська були знищені. Та ж доля спіткала київське Товариство Лікарське.

Дякуючи репатріаційній акції, кількість Поляків на Україні зменшилася. Виємігрувала до краю майже ціла інтелігенція, під впливом несприятливих обставин. Таким чином на Україні з елементу польського залишилися тільки верстви дрібно-буржуазні і селянські. Позбавлені керівничого елементу, яким була інтелігенція, польські маси залишилися під загрозою денационалізації—закінчує автор вступну главу.

2-й розділ—«Приблизна кількість Поляків на Радянській Україні, її розміщення і структура»—дає статистичні данні польського населення за переписом 1926 року. Всього Поляків на 1926 рік припадало 369.553, що порівнюючи з роком 1917, коли людність доходила до 1 міл., дає більше 50% зменшення.

Найбільшими центрами польського населення є такі міста: Київ—12.900—3%, Одеса 8.600—2,56%, Харків 5.700—1,68%, Катеринослав 2.840—2,00%, Житомир

4,900—7,00%, Бердичів 3,000—7,00%. Людність польська на Україні прийняла українське громадянство; з тих 3.000 осіб, що в 1922—24 р.р. записані були, як польські громадяни, залишилась невелика кількість, яка не перевищує десятка осіб, 3-ій розділ в коротких рисах дає огляд розвитку організаційного, громадського та культурного життя.

В 4-му розділі автор, говорячи про господарський стан польської людности, констатує, що замість колишнього привілейованного становища вони спустилися до загального господарського рівня країни.

У 5-му розділі про польський видавничий рух автор перелічує такі польські видання на Україні: популярний тиждєвик «Серп»—видаєння Комітету Центральної Комуністичної Партії України; тижневик «Голос Молоди» під редакцією Центр. Комітету Ленінського Комуністичного З'язку Молоди на Україні, в Києві, друкувався в кількості 2.000 примірників; «Стандарт Піонера»—місячник для дітей, орган Округового Бюро Дитячого Руху, Полбюра Комісаріату Народньої Освіти, друк. в кількості 2.000 екз. Перераховуючи ці видання, автор протестує проти їх тенденційности, говорить, що мета їх—се пропаганда комунізму серед польської меншости і бажання схилити її до себе в цілях радянської політики.

В 6-му розділі, оглядаючи стан шкільництва, автор не може заперечити існування шкіл, але нарікає, що учительство не виховує учнів в націоналістичному дусі, наслідком чого діти польські виховуються в школах на будучих членів ксмуністичного громадянства. Вчителі найбільш не Поляки, а Українці з Галичини і з Холмщини та Євреї.

В 7-му розділі автор коротко говорить про участь Поляків в політичному житті, а в 8-ій, закінчує статтю питанням про культурні потреби, говорить про бажаність піддержки від Польщі і констатує неможливість цього.

М. Ж.

S o m m a i r e.

A la commémoration de la fondation de la société scientifique ukrainienne à Kiev.

Conférence à l'assemblée solennelle de la Section historique tenue le 25 novembre 1928.

M. Hrushevsky, membre de l'Académie. Une oeuvre importante 3

V. Chtcherbyna, Quelques essais d'organisation du travail scientifique à Kiev dans la première moitié du XIX sc. 10

Th. Savtchenko, Le travail scientifique ukrainien en 1850—1876 15

Ign. Jytetsky, L'organisation d'une société d'historiens de Kiev 23

J. Hermaïsé, L'activité de la société scientifique ukrainienne de Kiev dans l'évolution de la science ukrainienne 31

V. Riznytchenko, La science naturelle dans la société scientifique ukrainienne de Kiev 38

A. Tcherniakhivsky, La section physique et la section de la médecine à la société scientifique ukrainienne de Kiev 42

Matériaux pour l'histoire de la vie sociale en Ukraine au XIX-e et au XX-e sc.

Le centième anniversaire de la naissance de Etienne Noss, par *B. Cheveliv* (p. 46). Les oeuvres de Marko Vovtchok en Galicie, par *B. Barvinsky* (p. 46). La mission de Dragomanov à l'étranger, par *M. Vozniak* (p. 48). Les poésies satiriques de P. Myrny par *I. Louty* (p. 72). Chez Galagan, par *A. Stepovytch*. (p. 82).

Bibliographie critique (pp. 93—132).

Index de bibliographie ukrainienne pour la première moitié de l'année 1929 (pp. 133—171).

Chronique (pp. 172—182). La commission pour l'histoire ancienne de l'Ukraine, par *M. Karatchkovsky*. La commission dialectologique, par *A. Syniavsky*. Le jubilé de C. Studynsky à Léopol, par Th. Savtchenko. La science en Ukraine Occidentale par *J. K.* Les thèses de promotion de O. Stepanychyna sur l'économie des domaines des Branitsky et la réforme de 1860, par *S. Ch.* Le premier congrès international des arts populaires à Prague, par *V. Sitchynsky*. L'histoire d'Ukraine dans d'„Europa Orientale“. Les polonais de l'Ukraine soviétique dans la presse polonaise, par *M. J.*

Поправка: На стор. 38 і далі треба читати замість В а с и л ь Різниченко—В о р о д и м и р Різниченко.

З М І С Т.

Стор.

В ДВАДЦЯТИЛІТТЯ ЗАСНОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ ТА ЙОГО ВИДАВНИЦТВА.

(Доповіді на урочистім засіданні Історичної Секції 25 листопада 1928 р.).

Акад. Михайло Грушевський , Велико діло	3
Володимир Щербина , Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині XIX ст.	10
Федір Савченко , Українське науково-культурне самовизначення 1850—1876 рр.	15
Ігнат Житецький , Заходи коло організації історичного товариства в Києві	23
Осип Гермайзе , Праця Київського Українського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України	31
Володимир Різниченко , Природнича течія в Українському Науковому Товаристві в Києві	38
Олександр Черняхівський , Природничо-лікарська і Медична Секція Українського Наукового Товариства в Києві	42

МАТЕРІЯЛИ З ГРОМАДСЬКОГО І ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ XIX І ПОЧАТКУ XX ст.

До сотих роковин народження С. Д. Носа, <i>подав Борис Шевелів</i>	46
Писання Марка Вовчка в Галичині, <i>подав Богдан Барвінський</i>	46
До історії місії М. Драгоманова, <i>подав Михайло Возняк</i>	48
З сатиричних віршів Панаса Мирного, <i>подав Іван Лютий</i>	72
На Галаганівщині, <i>подав Андроник Степович</i>	82

КРИТИКА, ЗВІДОМЛЕННЯ, ОБГОВОРЕННЯ.

<i>Іван Крип'якевич</i> : J. Pasternak, Ruské Karpaty v archeologii, 1928	93
<i>Володимир Пархоменко</i> : П. Смирнов, Волзький шлях і стародавні Руси, 1928	94
<i>Дмитро Абрамович</i> : М. Грушевський, Історія української літератури, т. V, 1926—1927	95
<i>Михайло Грушевський</i> : А. Петровъ, Отзвукъ реформації въ Русскомъ Закарпатъи XVI в., 1923	99
<i>Володимир Січинський</i> : Скит Манявський і Богородчанський іконостас, 1926	100
<i>Микола Ткаченко</i> : М. Слабченко, Організація народного господарства України від Хмельниччини до світової війни, т. V, в. I, 1927	101
<i>Лев Миловидов</i> : Н. Пиксанов, Областные культурные гнезда, 1928	106
<i>Остап Павлик</i> : К. Левицький, Історія політичної думки галицьких Українців 1848—1917, 1926	108
<i>Сильвестр Галущко</i> : В. Дубровський, Селянські рухи на Україні після 1861 року, 1928	112
<i>Степан Гавський</i> : Пантелеймон Куліш. Збірник праць ком. для вид. пам'яток нов. письменства, 1927	114
<i>Його ж</i> : П. Куліш. Поезії, вибір, редакція й стаття М. Зерова	114
<i>Михайло Марковський</i> : Леся Українка, Твори, т. I, II, III, IV, 1927	116
<i>Степан Гавський</i> : Юбілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія, 1927	119
<i>Микола Петровський</i> : Праці Істор. Секції, 1925—1927	121
<i>Костянтин Харлампович</i> : Записки Одеського Наукового при УАН Товариства, № 1, 1928	126
<i>Його ж</i> : Записки Кам'янець-Подільського ІНО, т. 2, 1927	128

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ РЕЄСТР:

Українознавство за 1-е півріччя 1928 р.	133
---	-----

ХРОНІКА:

В Комісії Старої Історії України, <i>подав М. Карачківський</i>	172
Діалектологічна Комісія ВУАН, <i>подав О. Синявський</i>	172
Ювілей акад. К. О. Студинського у Львові, <i>подав Ф. Савченко</i>	173
З наукового руху в Галичині, <i>подав І. К.</i>	174
Прилюдна оборона праці О. М. Степанишиної „Господарство маєтків Браницьких на Київщині та реформи 1860-х рр. у цих маєтках“, <i>подав С. Ш.</i>	175
Перший міжнародній конгрес мистецтва в Празі, <i>подав В. Січинський</i>	177
Історія України в „Europa Orientale“	180
Поляки на Радянській Україні в польському освітленні, <i>подала М. Ж.</i>	181